

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BENOİST-MÉCHIN

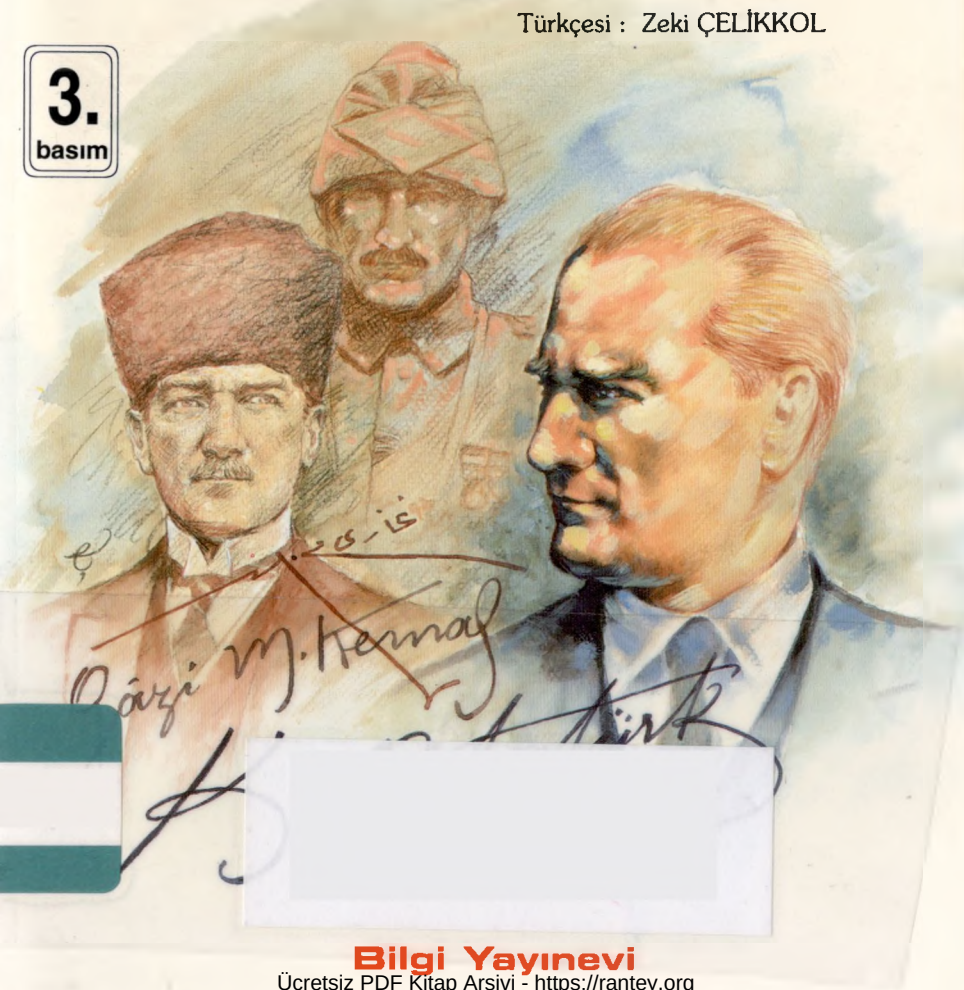
Mustafa Kemal

Bir İmparatorluğun Ölümü

Türkçesi : Zeki ÇELİKKOL

3.

basım

Bilgi Yayınevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ISBN 975 - 494 - 682 - 5
99 . 06 . Y . 0105 . 1496

Birinci Basım Eylül 1997
İkinci Basım Aralık 1997

Üçüncü Basım
Mayıs 1999

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenışehir 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22 - 434 12 71
Faks: (0-312) 431 77 58

<http://www.bilgiyayinevi.com.tr>
e-mail: info@bilgiyayinevi.com.tr

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No: 8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Telf : (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks: (0-312) 433 19 36

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Çağaloğlu 34360 / İstanbul
Telf : (0-212) 522 52 01 - 526 70 97
Faks: (0-212) 527 41 19

BENOIST-MÉCHIN

Mustafa Kemal

Bir İmparatorluğun Ölümü

Türkçesi : **Zeki ÇELİKKOL** (Büyükelçi)

kapak : etem alışkan

**© Editions Albin Michel, S.A - Paris, 1954
Bilgi Yayınvevi - Ankara, 1997.**

**(Bu eviri, zgn adı "MUSTAPHA KEMAL
ou la mort d'un empire" olan kitabın
Editions Albin Michel, Paris,
1954 tarihli baskısından yapılmıştır.)**

**baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık
ticaret ltd. şti.**

telf : 384 34 35 - 384 34 36 - 384 34 37

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	13
-------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (MÖ. 6000 - MS. 1880)

1. Ata stepleri	21
2. Ertuğrul'un süvarileri	26
3. Osman'dan Bayazıt'a	29
4. Timurlenk'in gelişi	33
5. Ankara Meydan Savaşı	36
6. Timurlenk'in İzmir'i yakışı ve tarih sahnesinden silinişi	38
7. Osmanlılar'ın yeniden dirilişi	41
8. II. Mehmet'in İstanbul'u alışı	42
9. Muhteşem Süleyman'ın büyük askerî resmi geçidi	46
10. Türklerin askerî gücü	49
11. Çöküş yüzyılları	52
12. Milliyetlerin uyanışı	55
13. İktisadî sömürgeleşme	57
14. Anadolu Halkının büyüklüğü ve yoksulluğu	59
15. Düvel-i Muazzama'nın (Büyük Devletlerin) "Hasta Adam" üzerindeki rekabeti	61

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nun Can Çekişmesi (1881-1918)

16. Mustafa'nın doğumu	67
17. Mustafa Kemal Manastır Askerî İdadisi'nde	71
18. Mustafa Kemal Harp Akademisinde – "Vatan"	73
19. Mustafa Kemal'in ceza olarak Şam'a gönderilişi	78
20. Selanik'e dönüş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti"	81
21. 1908 İhtilâli– "Genç Türkler"	85
22. Türk-Alman dostluğunun önde gelen adamı Enver	88
23. Mustafa Kemal Harbiye Nezaretinde	91
24. Türk-İtalyan Savaşı – Trablusgarp Seferi	93
25. I. Balkan Harbi – Mustafa Kemal Bolayır'da	97
26. Triumvira – II. Balkan Harbi	100
27. Enver'in Edirne'yi kurtarışı	101
28. Mustafa Kemal Sofya'da Askerî Ataşe	102
29. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması	105
30. Sir Ian Hamilton'un Çanakkale Boğazı'na saldırıya hazırlanışı	109
31. Conk Bayırı savunması	111
32. Mustafa Kemal Anafartalar Cephesi Komutanı	113
33. İngilizlerin Gelibolu'yu boşaltması	117
34. Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşü	121
35. Mustafa Kemal Kafkas Cephesinde	123
36. Mustafa Kemal'in von Falkenhayn'la çatışması	126
37. Veliâht Vahdettin ile Berlin'e seyahat	128
38. Enver ile son karşılaşma	134
39. Mustafa Kemal Ürdün Cephesinde	137
40. Allenby'nin saldırısı – Türklerin Halep'e çekilişi	140

41. İngilizlerin Şam'a girişı	143
42. Mustafa Kemal'in sırtını Toroslar'a dayaması – Mondros Mütarekesi	144
43. Liman von Sanders'in yetkilerini Mustafa Kemal'e devretmesi	145
44. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı – Enver'in ölümü.....	147
45. Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağırılışı	148

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ölümü (1918-1922)

46. Mustafa Kemal'in Sultandan ayrılışı.....	153
47. VI. Mehmet'in Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndermesi	158
48. VI. Mehmet'in Damat Ferit'i Paris'e göndermesi.....	161
49. Mustafa Kemal'in ihtilâl tasarısı	164
50. Amasya Konferansı.....	165
51. Mustafa Kemal'in Anadolu'da Millî Mücadele'yi teşkilâtlandırması	169
52. Mustafa Kemal yol ayrımında	172
53. Erzurum Kongresi	175
54. Sivas Kongresi	177
55. Sultanın Türkiye'ye ihaneti.....	181
56. Son Osmanlı "Meclis-i Meb'usan'ı"nın İstanbul'da topllanması	182
57. "Mîsâk-ı Millî" – İngilizlerin Meclis'e karşı kuvvet kullanması	185
58. Mustafa Kemal'in "giyaben" ölüme mahkûm edilmesi	188
59. Halife Ordusu. VI. Mehmet'in iç savaşı başlatması.....	191
60. Sèvres Antlaşması	194

61.	Karabaş'ın uluması	196
62.	Halife Ordusunun temizlenmesi – iç savaşın sonu	197
63.	Kazım Karabekir'in Ermenistan seferi	198
64.	Kürtlere, Fransız ve İngilizlere karşı harekât	200
65.	Venizelos'un Yüksek Konsey nezdindeki girişimi	202
66.	İlk Yunan hücumu	204
67.	Mustafa Kemal'in ilk Millî Orduyu kurması	205
68.	Yeşil Ordu'ya karşı mücadele – I. İnönü Zaferi	207
69.	20 Ocak 1921 Tarihli Kanun – II. İnönü Zaferi	208
70.	Üçüncü Yunan saldırısı – Sakarya'ya çekiliş	210
71.	Mustafa Kemal'in Başkomutan oluşu	212
72.	Sakarya Meydan Muharebesi	214
73.	Franklin-Bouillon'un ziyareti – Mustafa Kemal'in yeni bir ordu kurması	218
74.	Dumlupınar Zaferi	221
75.	İzmir'in alınışı ve yangın	224
76.	İsmet'in, Sir Charles Harington ile karşılaşması	225
77.	Çanakkale Harekâtı – Mudanya Mütarekesi	228
78.	Mustafa Kemal ile eski rejim taraftarı paşalar arasında görüş ayrılığı	231
79.	VI. Mehmet'e karşı ülkede kızgınlık	233
80.	Saltanatın ilgası	234
81.	VI. Mehmet'in kaçışı – Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu	238

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Mustafa Kemal Türkiye'yi Halifeliğin Boyunduruğundan Kurtarıyor (1922-1924)

82.	"Sadece Türkiye"	243
83.	Lausanne Konferansı – İsmet ve Venizelos	245

84. Muhalefetin Rauf'un etrafında toplanması	248
85. Mustafa Kemal'in Halk Fırkası'nı kurması	250
86. Cumhuriyet'in ilânı	255
87. Tekke ve zaviyeler	259
88. Muhalefet'in Halife Abdülmecit'in etrafında toplanması	260
89. Halifeliğin ilgası – Abdülmecit'in Türkiye'den çıkarılması	263

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kemalist Türkiye (1924-1938)

90. Ermeni ve Yunanlıların değişimi	269
91. 1926 bunalımı – Muhalefet'in Cavit'in etrafında toplanması	273
92. İzmir ve Ankara İstiklâl Mahkemeleri	275
93. Çankaya'da balo	278
94. "Ben Türkiye'yim!"	280
95. Batı Takvimi, Medeni Kanun, Metre Ölçüsü.....	282
96. Ziraî diriliş	283
97. Demiryollarının inşası	285
98. Sanayide yükseliş	286
99. Yeni banka sistemi	287
100. Eğitim devrimi.....	290
101. Kadın haklarının verilmesi	293
102. Yeni Türkiye'nin Başkenti Ankara	295
103. Fesin yasaklanması	297
104. Harf devrimi.....	300
105. Soyadı.....	304

106. Dilde devrim	306
107. Yeni tarihî doktrin	306
108. Dış siyaset	310
109. Turan dünyası – Enver'in mirası	312
110. 1930 bunalımı	313
111. Mustafa Kemal'in bir muhalefet kurması	315
112. Halk hareketleri ve grevler – Menemen isyanı	317
113. Sıkı idareye dönüş	318
114. Montreux Konferansı	320
115. "Mustafa Kemal ve Türk İhtilâli'nin bir bütün oluşturması"	322
116. Atatürk'ün Ölümü	325
117. Gazi'nin Anıt Mezarı	326
 HARİTALAR	 329
BİBLİYOGRAFYA	339
JACQUES BENOIST-MÉCHIN'in Özgeçmişi	343

*"Benim nâçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır.
Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar kalacaktır."*

Mustafa Kemal, 1926

S U N U Ş

Yıl 1954. Ankara. O zámanki Hachette Kitabevi, dış görünüşleri yıpranmış, çoğu eğri büğrü, ama Milli Mücadele'ye merkezlik yapmanın gururunu taşıyan Ankara'nın Tařhan (Ulus) semtinde, bugünkü 100.Yıl Çarşısının olduğu yerde, ayakta durma çabası içindeki eski Ankara yapılarından birindeydi.

O tarihte Mekteb-i Mülkiye'nin (Siyasal Bilgiler Fakóltesi) ikinci sınıfında öğrenci idim. 350 bin nüfuslu Ankara'da o zamanlar, nisbî (görelî) olarak bugünkünden daha fazla kitabevi vardı. Bir gün Hachette'te, şimdi çevirisini okuduğunuz bu kitabı gördüm. Heyecanlandım. Hemen alıp sayfalar arasında bir göz gezdirdim. Orta Asya'dan başlayarak Türklerin Tarihi, Osmanlı Tarihi, Ulusal Kurtuluş Savaşımız ve Kemalist Devrimlerimiz olağanüstü bir üslûp içinde anlatılıyordu. Çok etkilendim. Akşam evde zevkle okuyacağım düşüncesiyle sevinç duydum. Ama ne yazık o gün, yeterince param olmadığını fark ettim, büyük bir hayâl kırıklığı içinde kitabı yerine bıraktım ve onbeş gün sonra bursumu aldığımda ilk işimin onu satın almak olacağına karar vererek Hachette Kitabevi'nin gıcırdayan kapısından dışarı çıktım. Mart ayının çiseleyen yağmurlu soğuk havasında, cebimde yeterince param olmasına hayıflanarak gâyesiz, yürümeye başladım.

Ulus Meydanına geldim. Kurtuluş Savaşımızı çok anlamlı bir şekilde canlandıran Büyük Atatürk'ün at üzerindeki abidevî heykeli ile 1920'lerin İttihat ve Terakki Cemiyeti binası olarak yapılmış, ilk Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı ve Kurtuluş Savaşımız yönetildiği tek katlı mütevazî bina, mânâ itibarıyla birbirini çok güzel tamamlıyordu. Duvarlarının içinde çınlayan vatansever sesleri duyar gibi oldum. Sa-

karya'da gürleyen topların bu duvarlar arasında uyandırdığı heyecanı, Başkomutan'ın mücadelelerini, sevinçlerini, üzüntülerini, hattâ bazen ümitsizlik derecesine varan sıkıntılarını düşündüm. Bu Büyük İnsan'ın, bugün bizim düşünemeyeceğimiz yokluklara, şahsî menfaatlerin ürünü siyasî çekişmeler ve şiddetli muhalefetlere, ama daima işgalci Düvel-i Muazzama gibi güçlü düşmanlara, bunlardan **"daha elim ve daha vahim olmak üzere dahilî bedhahlar"**a karşı verdiği mücadelesini ve sonunda elde ettiği büyük başarısını düşündüm. Millî Mücadele'nin kazanılmasını müteakip, Orta Çağ zulmetine terk edilmiş bir toplumda gerçekleştirilen, ama neler pahasına gerçekleştirilen devrimleri düşündüm. Benimle beraber bu topraklara ayak basmış bu İnsan öyle büyüdü, öyle büyüdü ki, yüzünü görebilmek için başımı göklere kaldırdım, ama yine de göremedim.

Ölümünün ardından 16 yıl geçmişti. Geçen yıl aziz Nâşî Etnoğrafya Müzesi'ndeki geçici kabrinden alınıp pek görkemli bir törenle Anıtkabir'deki ebedî istirahatgâhında toprağa tevdi edilmişti. O merasimi genç bir Üniversite öğrencisi olarak Etnoğrafya Müzesi'nden Anıtkabir'e kadar, kortejin kenarında gözlerimden yaşlar akarak ve kalbim çarparak heyecan içinde takip etmiştim: Anıtkabir'de, aziz Nâşî'nı saran tabutu, üzerinde, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" özdeyişi yazılı mermer hitabet kürsüsünün üzerine konduğunda heyecanım son haddine varmıştı. 1938 yılında, öldüğü zaman duyduğum çocuksu heyecanla nasıl hıçkıra hıçkıra ağladığımı hatırladım. Ama o gün, o çocuksu heyecanım değildi içimi dolduran. Bu, o İnsan'ın, mantık süzgecimden geçmiş, göğsümü patlatırcasına dolduran büyüklüğü, "ruhundaki ateşten" gönüllerimizde yaktığı meş'ale idi.

Birden, sanki o kürsüden doğrulmuş, sanki yeryüzünden son kez Milleti'ne sesleniyor, Onuncu Yıl Nutku'ndaki gibi, "Aynı inanç ve kat'iyyetle, Türk Milleti'nin karakterinin yüksek olduğunu, medeniyet ufkundan yeni bir güneş gibi doğacağını" söylüyor ve hançeresini yırtarcasına, "Ne mutlu Türk'üm diyene" diye haykırıyordu.

En yakın silâh arkadaşı, devrim arkadaşı büyük insan İsmet İnönü, 1938 yılında O'nun ebediyete intikalinin akabinde, "Aslında onun

yattığı yer Türk Milleti'nin vefalı göğsüdür" derken, Türk Milleti'nin duygularını ne kadar da veciz bir şekilde ifade ediyordu.

Bu düşüncelerimle, çiseleyen yağmurun altında ne kadar kaldığımı hatırlamıyorum. Heykelin yanından geçerek Zincirli Camii'nin önünden Samanpazarı'na doğru yürüdüm. Otobüsle Cebeci'ye okula giderken, bu büyük insanı bir yabancıнын kaleminden okumakta sabırsızlanıyordum.

Aybaşında bursumu aldığımda ilk yaptığım şey hemen Hachette'e koşmak oldu. Ama ne yazık ki, kitap tükenmişti. Büyük bir hayâl kırıklığı ile dışarı çıktım.

Bu kitaba ancak 1957-58 yıllarında Paris'e lisansüstü eğitim için gittiğimde sahip olabilmiş, mutlu olmuş; hemen bir solukta okumuş, Türkiye'ye döndüğümde de bunu Türk toplumuna kazandırmayı düşünmüştüm.

O günlerden bu yana bunca yıl geçti. Dış görevlerimin, iç görevlerimin yüklü oluşu bu düşüncemi bir türlü fiiliyata geçirmeme imkân vermedi. Kitabı kütüphanemde her gördüğümde içimin derinlerinde bir huzursuzluk duydum, bu büyük İnsan'dan, bunu, gönlünde taht kurmuş olduğu Türk Milleti'ne kazandıramadığım için her defasında özür diledim.

Ama şükürler olsun Tanrı'ma ki, nihayet, bir vesile ile biraz da uzunca bir süre bulunduğum Bodrum Akyarlar köyündeki evimde, Akdeniz'in, O'nun gözleri gibi mavi derinliklerine bakarak ve "ruhundaki ateşten" itici gücümü alarak bu eseri bitirdim.

Bu kitapta, Birinci Dünya Harbi'nin yıkıntıları altında ezilmiş, zamanın Batılı emperyalist güçlerinin doymak bilmeyen iştihasının şikâri (avı) olmuş bir cihanşümûl imparatorluğun hazin hikâyesini okuyacaksınız. Bu hikâyeyi her Türk'ün, gelecekte atacağı adımların iyi bir değerlendirmesini yapabilmesi için en ufak ayrıntısına kadar, mutlaka çok iyi bilmesi ve özümsemesi gerek. Ancak o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntısından fıskıran Türkiye Cumhuriyeti'nin değerini anlayabilecek, ancak o zaman, bugün de son derece duyarlı bu bölge-

de, üzerinde oynanmak istenen benzeri oyunları bozmak imkân ve cesaretine sahip olabilecektir.

Tarih, içinde yaşadığımız zaman değerini idrak edemediğimiz, ama **"mazi"** olduklarında insanı müthiş etkileyen bir olaylar manzumesidir. İşte Türk'ün yarattığı bir destan olan Kurtuluş Savaşı da **"imkânsızın"** gerçekleştirilmiş olduğu, insanı müthiş etkileyen ve hayran bırakan bir olaylar manzumesidir. Bu olaylar manzumesine, önce Mustafa Kemal olarak savaş alanlarındaki askerî dehâsı ile sonra da Atatürk olarak, dünyayı gıpta ettiren devrimlerinden dolayı siyasî dehâsı ile bu Büyük İnsan yön vermiş ve en **"Büyük Eseri"**ni, Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratmıştır.

"Tarih çok büyük insanlar gördü. İskender'leri, Napolyon'ları, Vaşington'ları gördü. Fakat XX. yüzyılda büyüklük rekorunu Atatürk, bir Türk oğlu Türk kırdı."

Bu satırlar, O'nun ölümünün ardından 1938'de Fransız Illustration Dergisi'nin yazdıklarıdır.

Bakın, İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorain, Atatürk'ün 10. ölüm yıldönümü 1948'de Edinburg'da basılan kitabında ne diyor:

"Her bakışında, her hareketinde, hattâ hareketsizliğinde sonsuz bir canlılık vardı. İktidar asla onun başını döndürmedi. Küçüklüğe itibar etmesi imkânsızdı. Türk Halkının huzuru onun tek endişesi idi. Bu huzuru barışta, güvenlikte, ilerlemede, kardeşlikte aradı, ama asla savaşta ve fetihle değil."

Bu kitabın yazarı Benoist Méchin de,

"İşte çöküşün en dip noktasına gelindiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son kalıntısının da dünya haritasından silinmek üzere bulunduğu bir zamanda Mustafa Kemal ortaya çıkar. Gerçekleştirdiği, tarihte eşi görülmemiş bir eserdir," demektedir.

30 Ağustos zaferinin 2. yılında Dumlupınar'da yapılan törende bakınız ne diyor Mustafa Kemal Paşa:

"Hiç şüphe etmemelidir ki, yeni Türkiye Devleti'nin, genç Cumhu-

riyetin temeli burada sağlamlaştırıldı, ölümsüz hayatı burada şeref tancını giydi. Bu meydanda akan şehit kanları, bu gökyüzünde uçan şehit ruhları, devlet ve Cumhuriyetimizin ölmez koruyucularıdır."

Elinizdeki bu kitap, bir tarih kitabı değildir. Yazarı da tarihçi değildir. Ancak, Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği "imkânsız"lar karşısında duyduğu hayranlık o denli büyüktür ki, kendisini olayların akışına kaptırarak anlatımında bazı tarih ve mekân hatâları yapmıştır. Hepsi kitabın akışı içinde hoşgörülebilecek hatâlardır. Bunlara yeri geldikçe (*)'larla açıklamalar getirilmiştir.

Bu tercümeyi yapmaya karar verdiğimde hâkim olan düşüncem, toplumumuza, esasen bildiği tarihî malûmattan ziyade, bir yabancıнын, Türk milletine, tarihine, Kurtuluş Savaşı'na, onun büyük Komutanı'na ve yaptığı devrimlerine karşı duyduğu derin hayranlığını, kendisine özgü akıcı ve destanvârî üslûbu içerisinde sunmaktı. Bu itibarla yazılanları sadakatle tercüme ettim.

Niçin sözü daha fazla uzatayım ki. Bir an önce bu gerçek efsânevî öyküyü Benoist-Méchin'in akıcı üslûbundan okuyarak geçmişin kararlık günlerine gitmenizi ve "dahilî ve haricî bedhahlara" rağmen Türk Milleti'nin O'nun irâdesi ve irşâdıyla, emperyalist güçlerin tutsaklık zincirini nasıl kırdığını ve Orta Çağ zulmetini nasıl yırttığını heyecanla okumanızı istiyorum.

Zeki ÇELİKKOL
Akyarlar Köyü-Bodrum, 22 Mayıs 1995

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü

(MÖ. 6000 – MS. 1880)

Ufkun ötesinde bir gök kubbe, tekdüze bir yalnızlık içinde göz alabildiğine bir ova; yazın kuruyan, ama her baharda yeni sürgünler veren ve vahşi atların nalları altında yayılan, rüzgârın dalgalandırdığı kısa otlar denizi, sanki bir kıt'anın kaderinin bağlı olduğu, sırrına varılmaz derin bir gök... İşte, Asya'nın ortasında, üçbin kilometre boyunca uzanan bozkırların çehresi...

Sibirya ormanlarının güneyinde ve Çin'in kuzeyinde bulunan, Batıda Ural'lardan hareketle Doğuda Altay dağlarına, Pamir'e ve Mançurya dağlarına yaslanan; mevsimlere göre gri-yeşil veya pas rengindeki bu büyük yayla, Batıdan Doğuya doğru yavaş yavaş yükselir ve sonunda bin metre yüksekliğe ulaşır. İşte burada bozkırlar yerini; dondurucu bir rüzgârın kükrediği, bir deniz kadar büyük Baykal gölüne dökülen Selenga, Amur, İrtiç, Yenisey gibi Sibirya'nın büyük nehirlerine ulaşmadan önce, yalçın boğazlarında sellerin çağladığı parça parça dağlara bırakır. Burada otlaklar, taşlı çöllerde ve fırtınaların yassıltığı kum tepelerinde, hattâ tıpkı savanlarda olduğu gibi yakıcı güneş altında birkaç hafta içinde kurumak üzere kışın buzları arasında çıkan serpiştirilmiş otlardan oluşur.

Bununla beraber, iklimi sert bu bölge hayvan kalıntıları ve tarih öncesi bitkiler bakımından çok zengindir. Burada buzul çağıının başındaki oluşumlarda buzul altında kalan mamut ve yaban öküzlerinin mezarları bulunmuştur.

Buraları, üzerinde bir domuz iriliğinde tüylü gergedanların ve bugünkü atların atası sayılan tazi iriliğindeki küçük, hızlı atların koştuğu yerlerdir. Burada, insan ırkı çok erken ortaya çıkmıştır. Öyle erken ki, yerli kabileler, insan soyunun beşiği olan bu yerlerde doğmuş olmaktan dolayı gurur duymuşlardır. Çünkü, efsanelerin "Dün-

ya'nın payandası" dedikleri ve insan soyunun ayak basmış olabileceğine inanılmayan bu etkileyici görünüm içinde dünyanın en savaşçı halkları, tıpkı doğum yapacak bir nebülöz gibi karanlık çağlardan beri dönüp durmuşlardır.

Hiçbir şey yer kürenin bu parçasının tarihi kadar fırtınalı olmamıştır. Hiçbir yerde, yaşayabilmek için insan, insanla bu kadar savaşmamıştır. Bozkırların halkları toprağı işleyemedikleri için tâ baştan beri hayvancılık yapmak zorunda kalmışlardı. Bu halklar mevsimlere göre daha zengin otlaklara göturdükleri koyunları, atları ve sığırları evcilleştirmişlerdi. Ot her zaman bu hüznü yerlerin tek zenginliği idi. Bu, bol, kuvvetli ve lezzetli bir ottu. Sadece hayvanları beslemeye yaramıyordu. Aynı zamanda bundan, erkekleri yenilmez, kadınları doğurgan yapan mayalı bir içki de yapılmaktaydı. İçenlerin dünyanın bütün kederlerini unutacak kadar neş'eyle dolduğı söyleniyordu. Böyle güzellikler saçan bu eşsiz otlaklar doğal olarak bazı hırslı açgözlüleri de tahrik etmekten geri kalmıyordu. En iyi otlakları elinde tutanın yüksek yaylalarda da egemenlik kurabileceğı inancından ötürü bu otlaklar çok sert mücadelelerin de kaynağı oluyordu. Bunlara sahip olmak için Orta-Asya kabileleri kuşaklar boyu ya birleşmişler ya da birbirini öldürmüşlerdir.

Açlıktan ölmek istemeyenler çoban olmalıydı. Ama çoban olmak için de savaşçı; hem de gidilecek mesafe ve arazinin engebesi yürümeye elvermediğinden, atlı bir savaşçı olmalıydı. İklimin sertliği ve savaşların şiddeti, dayanıklı olmayanları saf dışı ediyor, ayakta kalanlara da inanılmaz bir dayanıklılık veriyordu. Bu ayıklama, bu insanların yaşama güçlerini ve cesaretlerini de artırıyordu. Hayat şartlarının sertliği, onları daima savaşa hazır olmaya zorluyordu. Kabileden kabileye her şey savaş sebebi sayılıyordu: at hırsızlığı, kız kaçırma, bir kabile reisinin kavgacı hâli, şöyle bir yan bakma... Ayrıca, oğullar babalarının kavgalarını da devraldıklarından "her ırmak, her yol, dağlardaki her koruluk kin ve intikam almak için titremekteydi."¹

Bozkırların gücü asla değişmez değildi; bu güç, kendini kesinlik-

1) Maurice Percheron, Les Conquérants d'Asie, s.111.

le katı kurallar içine hapsedmiyordu. Bözkırların kendisi gibi o da ne sınır ne de şekil tanır gibiydi. Burada kabileleri ve toplulukları durmadan birbirine kaynaştıran bir tür insan karışımı oluşmaktaydı. Bu güç, dağınık ailelerden kabileler; kabilelerden halklar yapıyor ve halklardan da kuvvetli milletlere vücut veriyordu. Fakat hemen sonra da, sanki bir maymun iştahlılıkla, biraraya toplamış olduklarını dağıtıyor, dünün yandaşı olan kabileleri yok olmalarıyla sonuçlanan savaşlarda birbirinin karşısına çıkarıyordu. Bu birleşme ve kaynaşma hareketleri süresinde, "sürüleri ve otlakları karıştığı gibi halkların adları da, masalları ve efsâneleri de birbirine karışıyor, kahramanları yer değiştiriyordu."²

Yüksek yaylalarda egemenlik kurmak için kavga eden bu ırklar karmaşası içinde ortaya çıkan ve yok olan adların çokluğu karşısında tarihçiler bile bir tür başdönmesi hissederler: Yakutlar, Uygurlar, Keraitler, Naymanlar, Hunlar, Avarlar, Kıpçaklar, Tatarlar, Kırgızlar... Bunlar anabileceklerimizden sadece birkaçı. Bu duman, ateş, kar ve kum fırtınası içinde hemen kaybolmak üzere sıraları geldikçe ortaya çıkan bu ırkların özellikleri nasıl ayırdedilirdi ki.

Ama bugün bu çeşitliliğin sadece görünüşte olduğunu, bu kaynaşmanın derin bir birliği kapsadığını biliyoruz. Kabile yığınlarının aldıkları değişik adlara rağmen, az ya da çok önemli, ama daima aslı aynı olan insan toplulukları karşısında bulunduğumuzu görürüz. Bütün bu kabileler, bazen ayırdedilmesi imkânsız şekilde birbiriyle sıkı sıkıya ilişkili üç büyük kaynağa bağlanır: Moğol, Türk, Tunguz.³ Bugün artık bu üç kökün yalnız bir ırkın; Ural-Altay ya da Turan denen bir ırkın kolları olduğunu biliyoruz.⁴

Bu bozkır insanları doğal güçlerden korkar ve ölümlerine büyük saygı duyarlardı. Bunlarla ilgili en eski bilgiler, Milâttan dört yüzyıl önceden başlayarak akınlarını püskürtmek zorunda kalmış olan Çin

2) Stephan Ronart, *La Turquie d'Aujourd'hui*, s.18.

3) Örneğin, Hunlara gelince, bugün bile onların Moğol-Tunguz mu, Türk-Moğol mu yoksa Türk-Tunguz mu olduğunu saptamak mümkün değildir. (Maurice Percheron-*Les Conquérants d'Asie-Asya Fâtipleri*) s.45.

4) Turan deyimi İran edebiyatından gelir ve İran'ın kuzeyinde yaşayan halkları anlatmak için kullanılır. (Lamouche: *Histoire de la Turquie-Türkiye'nin Tarihi*, s.9)

tarihçileri tarafından nakledilmiştir.⁵ İlk olarak bu tarihçilerin kaleminden Tou-Kious (bunun Moğol dilindeki Turk-ut⁶ kelimesinin çoğulu olduğu kuşkusuzdur) adı ile Türklere doğrudan atıfta bulunmaktadır.

Çin kaynakları, bunların hayatına, bütün şahsî arzulardan uzak büyük bir sâdeliğin hâkim olduğunu, bir örneği daha olmayan inanılmaz umursamazlıklarının da âdetlerinin en belirgin niteliği olduğunu anlatır. Bunlar lüksü küçümserler, ölümü hor görürler ve **"atlarının geçtiği yerde ot bitmediği"**ni söylerlerdi.⁷ Yağma ve yıkma sanatında usta, dazlak kafalı, elmacık kemikleri çıkık, gerçekçi ve yalın fikirlere sahip bu atlıların aklında bir tek saplantı vardı: Dünyayı fethetmek!

Fakat bu halkları birbirinin karşısına diken bunca nefret ve kinin yanında onları yakınlaştıracak pek çok husus da vardı. Tunguz, Türk ve Moğol efsâneleri temelde aynı idi ve bunlar aynı hayat kurallarına bağlıydılar. Değişik bölgesel diller konuşmalarına rağmen geleneklerin benzerliği onlarda "millî duygular çerçevesinde düzenli bir beraberlik arzusu"nu⁸ ilham eden içgüdüsel yakınlıklar yaratıyordu. Bütün bu halklar kendi irâdesini kabul ettirebilecek güçlü bir önder bulduklarında birlikte hareket edebiliyorlardı. Sonuçta, -ters gibi ama pek anlamlı- son derece istikrarsız bu göçebeler, devlet kurma ve yönetme hususunda doğuştan yeteneklere sahiptiler.⁹

Pek çok ortak noktanın birleştirdiği bu kabileler biri diğerinden, sadece kabul ettikleri totemlerine göre ayırdediliyordu. Birisi kartalı benimsemiş, diğeri akbabayı, bir üçüncüsü atı, bir dördüncüsü de yıldırımını. Sancaklarını süsleyen bu simgelerle kendilerini tanıtıyor ve bu simgede kendilerini zafere ulaştıran gücü tuttuklarını iddia edi-

5) İşte bu akınlardan korunmak için Çin Seddi yapılmıştır. Bu, yüzyıllar boyunca istilalara karşı aşılmaz bir engel olmuştur.

6) Colonel Lamouche: Histoire de la Turquie, s.13.

7) Atilla'ya yakıştırılan bu "san" Tou-Kious savaşçıları arasında yaygındı.

8) Maurice Percheron, Les Conquérants d'Asie, s.113.

9) Şüphesiz, Doğu Türkistan'da Kaşgar'da yazılmış Türk edebiyatının en eski metninin Kutadku Bilik yani İdare Etme İlmî veya Saadet Yolu adını taşıması bir tesadüf değildir. Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie, s.14 ve Stephan Ronard, La Turquie d'Aujourd'hui, s.23.

yorlardı. Fakat mücadeleci ruh halleri bu simgelerden kaynaklanmıyordu. Bu, yüzyıllardan beri korkunç hayat şartlarının, toprağın fakirliğinin, ufukların sonsuzluğunun ve özellikle, daima iki uç noktada gidip gelen iklimin sertliğinin onları acımasızca biçimlendirmesinden kaynaklanıyordu. "Geceler gibi derin ve sonu olmayan bu uçsuz bucaksızlıkta yaşamak için sağlam yapılı olmak, gözleri yakan sıcakta ya da insanın etine hançer gibi saplanan kuzey rüzgârında acı çekmesini bilmek gerekmekteydi", demektir, Albert Champdor. Bu dehşet verici yerlerde sadece güçlüler ölmemeyi başarabiliyorlardı. Bununla beraber güçlüler de doğanın saldırısıyla karşı karşıyaydılar. Yer değiştiren tanecikleriyle otlakları yavaş yavaş örten acımasız düşman kum onları yerlerinden ediyordu. Eğer sebep kum değilse, bu kez de göğün mavisini ile donuk beyazın karıştığı ufukların ötesine kadar ulaşan şiddetli kar fırtınaları oluyordu. O zaman çadırlarını başka yerlerde kurmak, arabalarını daha uzaklara sürmek, Baykal gölünün görünmeyen şeytanından kaçmak, karşısında insanın kendisini savunmadığı bu yakıcı kum fırtınaları ve dondurucu rüzgârların önünden daima ve bütün bir hayat boyunca kaçmak gerekiyordu. Doğa olaylarının böyle aşırı öfkesine karşı bu denli mücadele içinde olunca, bahçelerle çevrili şehirlerde, güneşin batışında zarif kubbeleri alacalı renklere bürünen saraylarda yaşayanların cesaret ve direnmesi ne anlama gelebilir ki? İşte o zaman büyük kıpırdanmaların, hüznü ve uçsuz bucaksız çöllerde at sırtında maceraya atılmanın vakti gelirdi. Daima yemek ve atlarını da doyurmak için mücadele etmek, bir otlığa ya da bir temiz su kaynağına sahip olmak için savaşmak gerektiğinden bu göçebeler, toprağı daha zengin ve geceleri daha yumuşak bir dünyanın fethine gidiyorlardı".¹⁰

Böylece, arada bir, bir atlılar dalgası büyük yığınlardan kopuyor, ya daha güçlü düşmanları tarafından güzel otlaklardan kovulduğu için, ya da toprağı mı yoksa bilinmeze karşı mı olduğu sezilemeyen bir tutkunun çekiciliğine kapıldığı için maceraya atılıyordu.

Eğer bu göçebe topluluğı iyi yönetilmişse ve talihleri de yâver gitmişse çok kısa ömürlü imparatorluk kurabiliyordu. İlâhlar karşı

10) Albert Champdor, Tamerlan, s.22.

ise, rüzgâr ve kuraklık atlarını yok ederse o da sonsuza dek yok oluyordu. Atları asla bir daha yüksek yaylaların hayat veren otlarını otlamaya gelmiyordu. Kimse artık ondan söz etmiyor ve anısı, şimdiye kadar "pek çok yok olmuş adların dolaştığı"¹¹ şu hayâletler krallığında ve tarihin hiçliğinde kaybolup gidiyordu.

2

Eski tarihçilerin Ötüken¹² adını verdiği ve Gobi çölüyle Aral denizi arasındaki bölgede oturan bu halklardan biri, kendisine simge olarak "**kurt**"u seçmişti. Bu simge altında toplanmış olan kabileler de bu vahşi yaratık gibi tabiatları ve acımasızlıkları ile ün salmışlardı. Bunlar Türklerdi, yani "**Güçlü**"ler. Söylenenlerin tam tersine, ilkel değildiler. Demir cevherini eritmeyi, silâh yapmayı ve onları, daha kızginken sellerin buzlu sularında su vererek sertleştirmeyi keşfetmişlerdi. Askerlik alanında her biri değişik duruşta kurtları simge alan 100'er kişilik takımlara bölünmüşlerdi.

Batıdan Kıpçaklar, Doğudan da Çinliler tarafından sıkıştırılmış durumdaki Uygur Türkleri¹³ Altay dağlarından inerek Kaşgar'ın yönetimini ele geçirdiler. Orada Çin kadar uygar ama, askerî bakımdan daha toplu ve daha iyi örgütlü oldu. İarı için daha güçlü büyük bir Türk İmparatorluğu kurmayı düşledikleri anlaşılmaktadır. Ne yazık ki, Kuzeyden inen yeni halkların, Kırgızların baskısı altında bu güzel düş daha gerçekleşmeden yıkıldı. Böylece Türkleri "çadırlarını başka yerlerde kurmaya" mecbur etti. İşte bu sebeple, XIII. yüzyıl başında, aralarından bir kısmı, önderleri Ertuğrul'un yönetiminde, Batıya doğru yola koyuldu.

Bu, Türklerin Batıya gidişlerinin ilki değildi. Daha çok eski çağlarda, atlı dalgaları, civar bölgelere akın etmek üzere Orta-Asya'dan

11) Maurice Percheron, a.g.e. s.98.

12) Bugün Çin Türkistan denen yer.

13) Léon Cahen'e göre, Uygur kelimesi, topluluk hâlindeki, bir yasaya bağımlı insanlar demektir. Kazak kelimesi de aksine, kaçkın, kabilesinden ayrılmış insan demektir.

durmaksızın kopmuşlardı. Rutubetin, yüksek yaylalarda herkese yetecek bollukta ot bitmesine elverdiği sürece mutlu idiler, Batı ve Güneyin uygar dünyası da kendi hâlinde yaşıyordu. Ama yağmur azalınca ot da azalmaya başlıyor, her yer kuruyordu. Bozkırlar artık kabilelerin ihtiyaçlarına cevap veremiyor, halkın fazlasının göç etmesi gerekiyordu. O zaman bütün Asya yerinden oynuyordu. Uygar dünya, ufukta, "atlı şeytanlar"ın belirdiğini ve Türk göçleri kasırgasının Batının üzerinden geçtiğini görüyordu.

En eski çağlardan beri, yani İ.Ö. 5000 yıllarında, Ural-Altay ırkından Sümerler Fırat ve Dicle vâdisine gelerek yerleşmişlerdi. Ur'da, Tello'da, Lagash'da yeni keşfedilen eserler bu insanların fizikî görünüşleri, -güçlü yapılı, dolgun ve geniş hatlı, düz ve ince burunlu, saç ve sakalları tıraşlı- ve bugün de yukarı Türkistan halkları arasında oldukça sık rastlanan tiplerle benzerlikleri hakkında bizi bilgilendirmektedir. Taşlar veya kil tabletleri üzerine kazılmış yazıları, dillerini çözebilme imkânını sağladı. "Açık özellikleri bugünkü Türkçe'de bile görülebilmektedir. Binlerce yıl sonra yaklaşık 200 kelime kökteki bu benzerliği doğrular,"¹⁴ der, Stephan Ronart.

İkibin yıl sonra, yani İ.Ö. 3000 yılına doğru da Anadolu topraklarını işleyen ilk Türkler olan Hititler gelmişler ve Ankara'nın yakınlarında, Kızılırmak'ın büyük kıvrımı içinde Hatusaş'ı başkent yapmışlardı. Bu, yedi hisarla korunan, taştan aslanla bezenmiş masif kapılı benzersiz tapınakları ve göz kamaştırıcı sarayları bol olan bir kaleydi. Hitit egemenliği Malatya'dan İzmir'e kadar yayılmıştı.

İkibin yıllarının sonuna kadar ardı ardına gelen başarılı ve cesur ondokuz kral tarafından yönetilen Hitit İmparatorluğu, zamanın büyük devletleri arasında yerini aldı. Siyasî güçlerini Arap çöllerine kadar genişletmişler, Asur ve Mısır ile her alanda boy ölçüşmüşlerdi. Bütün bu zaman içinde Hitit sanatı Anadolu'da gelişmiş, oradan Girit'e kadar bütün Ege adalarına ışık saçmıştı. Hitit âyinleri ve kutsal işaretleri Truva prenslerince benimsenmiş, Mycènes Kralları saraylarının görülmemiş büyüklükteki kapılarını anıtsal Hitit aslanları ile süslemişler, aynı şekilde Mycènes'li sanatkarlar da seramik dekorla-

14) Stephan Ronart, *La Turquie d'Aujourd'hui*, s.17.

rını, gümüş kupa ve bronz Hitit armalarını örnek almışlardı. Hitit tanrılarının soy ağacı Yunan mitolojisine yansımış; dinsel fikirleri Sâmi halkları arasına nüfuz etmişti.

Arkasından, İ.S. IV. yüzyılda (340-350), Kentai dağlarının Türkleri Atilla'nın ordularının çekirdeğini oluşturmuş; bunlar, Avrupa'da at sırtındaki maceralarını Aetius'un^{1*} askerleri ile karşılaşınca-ya kadar sürdürmüşlerdir.

XI. yüzyılda, bu kez büyük kütleden kopan Selçuklu Türkleri sırasıyla Horasan'ı, Ermenistan'ı, Kapadokya'yı ele geçirmişler, Kon-ya civarında Rum Sultanlığını kurmuşlardı.¹⁵ Nihayet XII. yüzyılda çok sayıda Türk, Cengiz Han'ın¹⁶ ünlü seferinde bulunmuştu. Böylece çağlar boyu Batı, Orta-Asya göçebe halklarından oluşan bu sonsuz "güç alanı"nı harekete geçiren ani sıçrayışların tepkisinden etkilanmışti.

Ama bu kez, Ertuğrul'un göçebe atlılarının akını, daha öncekilerden değişik bir önem taşıyordu. Artık Kurt'un kabileleri, Hun ya da Moğolların hizmetinde olmadan kendisi için yeni toprakların fet-hine gidiyordu.

Ertuğrul¹⁷, soluk benizli, yassı yüzlü, çıkık elmacık kemikli ve çekik gözlü onbinlerce savaşıcı peşinde, arkasına bakmadan Horasan'a yürüdü. Durmadan Batıya ilerleyerek kısa konaklamalarla İran ve Ermenistan'ı geçti ve Akdeniz havzasının sınırına geldi. Yürüyüşünü hızlandırarak Anadolu'nun içine yöneldi, zaferle biten bir dizi savaştan sonra adamlarını eskilerin Sangarios dedikleri Sakarya nehri kıyısına kadar getirdi. Orada durdu, atlılarına toprağa ayak

1*) Romalı General, Catalaunum Meydan Savaşı'nda Atilla'yı yendi. (451) (Z.Ç.)

15) Yunan İmparatorluğu hep Roma İmparatorluğu olarak kabul edildiğinden bu şekilde adlandırılmıştır. Bunun için Türkler Yunanlılara "Rum", "Rumi" derler.

16) Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nda ilk öğretmen ve subaylar Uygur Türkleri olmuştur. Ardından, bu Uygurlar, Moğollarla beraber çevre ülkelere girmişlerdir. Öte yandan, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın Türkleştiği, en azından Türk dili ve geleneklerini benimsediği söylenir. Çağatay, adını bugün de Çağatayca denen, Türkistan'ın edebiyat dili, doğu Türkçesine vermiştir.

17) Bazı tarihçiler Ertuğrul'u (o dönemde Türklerde oldukça yaygın bir ad) Sultan Süleyman'ın oğlu Selçuklu Prensi Tuğrul Bey ile karıştırırlar. Oysa, bunun aynı kişi olması mümkün değildir.

basmaları ve atlarını nehirlerden sulamaları emrini verdi. Çevreyi inceledikten sonra zenginliği ve güzelliğinden etkilenerek adamlarına, "Ocaklarınızı buraya kurun," dedi.

Ertuğrul 1288'de öldü.

Otları, bozkırların otlaklarını hiç de aratmayan geniş yaylalara yükselen kavakların, zaman zaman da gürgen ve çam ağaçları ile bağların birbirini izlediği, köpüren seller ve çağlayanların kaynadığı, üç yanı denizlerle çevrili bu çok güzel topraklara Türklerin gelişi, o dönemde kimsenin hayâl edemeyeceği bir önem taşıyordu.

Ertuğrul'un atlılarınca Sakarya kıyılarına kurulan ilk çadırlar, bir tarih düşmesinin, dünyanın bu bölgesinde daha önce geçmiş olaylar zincirine bir halka daha eklemenin de ötesinde bir olay olarak tarihe damgasını vuruyordu. Bu olay, bir halkın toprakla bütünleşmesinin, Türk gücü ile Anadolu bereketinin kucaklaşmasının ve henüz şekillenmekte olan; bir milletin, kaderi olan bir vatanla birleşmesinin başlangıcıydı.

3

Babası Ertuğrul'u oğlu Osman izledi. Osman, hükümdarlığı döneminde komşularına, özellikle sınırlarında, hattâ topraklarının içinde bulunan Bizans kalelerinin kumandanlarına karşı aralıksız savaştı. Zaferleri onu Marmara denizinde Mudanya'ya ve Karadeniz sahillerinde, boğazın girişindeki Şile'ye kadar ulaştırdı. Bursa'nın alınışı ile Ertuğrul'un fetihleri sağlamlaştırılmış oldu ve böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu olmaya hak kazandı. Hristiyanların büyük düşmanı olarak Sultan Gazi Osman Han adı ile Türk Padişahları listesinde ilk sırada yer aldı (1288-1326).¹⁸

Orhan, (1326-1359) babası Osman'ın yerine geçti. Devletin başkentini Bursa'ya taşıdı ve mirasçılarına o tarihten sonra İmparatorluğun mühüründe yer alacak olan iki uçlu kılıcı vasiyet etti.

18) Bakınız: Osmanlı İmparatorluğu resmi yıllığı (Salname).

Adlarını İznik ve İzmit olarak değiştirdiği Nicée ve Nicomédia'yı aldı.¹⁹ Sonra askerlerini Çanakkale'den geçirerek Gelibolu, Bolayır, Malkara ve Tekirdaę'ı ele geçirdi. Konstantinopl'un 140 km. ötesindeki Çorlu'ya kadar geldi. Gelibolu'nun işgali (1354-1356), Osmanlı tarihinin Bizans'ın alınışından önceki en önemli olayıdır. Zira, bu olay daha sonra Türklerin Kuzeye ve Batıya yürümelerine imkân sağladı ve İmparatorluğun gelecekteki yapısını belirledi. Kısa bir süre sonra Orhan arkasında önemli bir mülk bırakarak öldü (1359).

"İlk Türk hükümdarları zalim, kan dökücü idiler" der H.C. Armstrong. Fakat iyi birer yönetici, insanları peşlerinde sürüklemesini bilen büyük kumandanlardı. Sadece askerlerinin bağlılığı değil, aynı zamanda dünyanın bu bölgesinde Selçuklu İmparatorluğu, Bağdat Halifeleri, Arap İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu gibi çürümüş ve yıkılmakta olan imparatorlukların da bulunması onlara bu yayılma imkânını sağlamıştı. Bunları sırası geldikçe, büyük bir gayret sarfetmeden şehirlerini yıkarak, zenginliklerini yağmalayarak ve halklarını, egemenliklerini kabule zorlayarak parçalamışlardı.²⁰

I.Murad (1359-1389), babası Orhan'ın yerine geçti. Orduyu yeniden örgütlemekle işe başladı. Sipahi ocağını ve Batılı tarihçilerin Yeniçeri dedikleri, Osmanlı ordusunun en korkunç gücünü oluşturan Kapıkulu'nu kurdu. O da Batıya, daha da Batıya gitme arzusu ile hemen hemen bütün Balkan yarımadasını fethetti. Bulgarlar, Sırlar ve Yunanlar arasındaki çekişmeden dolayı seferleri büyük ölçüde kolay oldu. Lala Şahin, Evronos ve Timurtaş paşalar tarafından kumanda edilen Türk ordusu önce Trakya'yı aldı. 1361'de alınan Edirne, 1365'te İmparatorluğun ikinci başkenti oldu. Daha sonra, Hristiyan prenslerinin teşkil ettiği koalisyonu karşı elde edilen Meriç zaferi sayesinde Türkler; Manastır, Kavala, Drama, Serez ve Niş'i (1375) kendi topraklarına kattılar. Sofya'nın sırası da 1382'de geldi.

Bunların ardından Sırlara saldıran Murad, beşbuçuk yüzyıl Av-

19) Önceleri İznikmid olarak adlandırılan Nicomédia sonra İzmit oldu.

20) H.C.Armstrong, Grey Wolf. s.7.

rupa'nın kaderine hükmedecek olan Kosova Meydan Savaşı'nı kazandı (1389). Her iki ordunun kumandanları da bu savaşta öldüler. Murad, bir tekini bile kaybetmeden yaptığı 37 savaştan sonra imparatorluğunu sadece ailenin büyüğü olduğu için değil, aynı zamanda pek çok kere kanıtladığı uzlaşmaz huyundan ötürü büyük oğlu Bayazıt'a bırakarak çadırında hayata veda etti. Murad'ın cenazesi, Orhan ve Osman'ın mezarının yanında toprağa verilmek üzere Bursa'ya götürüldü. Ona da Gazi ünvanı verildi.

Bayazıt (1389-1403), cesareti ve her davranışındaki çabukluğu nedeniyle "Yıldırım" namını hak etti. Gerçekten tarihin yetiştirdiği en büyük kumandanlardan biri oldu ve özellikle saltanatının ilk döneminde ordularına parlak zaferler kazandırdı.

Bayazıt, Sırbistan'dan sonra Macaristan'a yürüdü. Türk gücünün böyle hızla yükselişinden endişe duyan Bizans İmparatoru Manuel Paleologos ve Macar Kralı Sigismund, Batıdan müttefik aradılar. Özellikle Fransa Başkomutanı Philippe d'Artois, Kont d'Eu, Kont Nevers, Amiral Jean de Vienne, Mareşal Boucicault, Sir de Coucy, Rodos Büyük Şövalyesi ve daha sonra Burgonya Dükü olan Philibert de Naillac bu çağrıya cevap verenler arasındaydı. Kudüs Şövalyelerinin Başrahibi Hohenzollern Kontu Frédéric'in kumandasındaki Bavyeralı şövalyeler, Eflâk Prensi Mircea kumandasındaki Valaklarla birlikte Fransız şövalyelerin yanında yer aldılar. Osmanlı ordusu ile karşılaşma Niğbolu'da (22 Eylül 1396) oldu.

Yola gelmez derecede bencil Fransız şövalyeleri, disiplinsiz ve gözüpek cesaretlerinden ötürü bozguna neden oldular.²¹ Türklerin taktikleri ve dayanıklılıklarını bilen Kral Sigismund'un ve Prens Mircea'nın öğütlerine rağmen Fransız asilleri ilk saflarda çarpışmak istediler ve öncülerini savaşa sürdükten sonra kendilerine çeki düzen vermek için beklemek ve Valak ve Macar piyadelerinin gelişine zaman tanımak yerine birdenbire ilerlemeye başladılar ve kendilerini 40.000 kişilik bir yeniçeri gücünün karşısında buldular. Saldırı, hemen bozguna dönüştü. Almanlar gibi bir kısım Macarlar ve geri çe-

21) Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie, s.32.

kilirken çarpışabilen Fransızlar var güçleriyle direniyorlardı; savaşın sonu bir an için Hristiyanların lehine döner gibi oldu.

Fakat Türk ordusunda savaşan bir Sırp birliğinin işe karışması, savaşın kaderini saptadı ve zaferi Bayazıt'ın ordusu kazandı. Sigismund'la bir kısım Macar ve Alman asilleri Tuna nehrinin ağzında demirlemiş olan Venedik ve Rodos Şövalyelerine ait gemilerle kaçtılar.

Her iki ordunun kayıpları çok büyüktü. Tebaasının katledilmesinin intikamını almak için Sultan esirlerin kılıçtan geçirilmesini emretti. Bazı Türk ileri gelenlerinin ricası üzerine bu emrini geri aldı. Aralarında Kont Nevers'in, Mareşal Boucicault ve Guydela Tremoille'in de bulunduğu bazı Fransız soyluları daha sonra fidye karşılığında salıverildiler. Bu ses getiren zaferin ardından Türkler, Sava ve Tuna nehirlerinin ötesine doğru ilerlediler.

Bayazıt, Konstantinopl, Selânik ve Atina'nın dışında bütün Balkan yarımadasının, Bosna, Arnavutluk ve kıt'a Yunanistan'ının hâkimi ve efendisiydi. Osmanlı İmparatorluğu tam bir genişleme içindeydi. Artık bu fetihlere temel teşkil edecek olan Konstantinopl'un fethinden başka bir şey kalmıyordu. 1391 yılından başlayarak Bayazıt bu şehri çok sıkı bir kuşatma altına almıştı. Boğaziçi'nden gelen bütün yiyecek ve silâh ikmaline engel olmak için Boğazın en dar yerlerinden birinde, daha sonra Anadolu Hisarı adı verilen Güzel Hisar'ı yaptırmıştı. Bizans İmparatoru Manuel Paleologos, düşmanının hazırlıklarının ilerlemesini endişe ile izliyor ve bunu gizleyemediği ateşli bildirilerle garnizondaki Yunan askerlerini, son erine kadar savunmaya teşvik ediyordu.

1400 yılında tam son saldırıyı yapmaya hazırlanıyordu ki, birden Konstantinopl'un kuşatmasını kaldırmak ve bütün kuvvetlerini Anadolu'ya götürmek zorunda kalıyordu. Çünkü Doğuda, Ertuğrul ve çocuklarının yaptığı eseri baştan aşağı tehdit eden bir kasırga patlamak üzere idi. Ermenistan'dan gelen haberciler Sultana Asya'nın yüksek yaylalarından yeni atlı dalgalarının indiğini ve İmparatorluğun Doğu sınırlarında görülmeye başlandığını bildiriyorlardı. Bu, Timur'un ordusuydu.

"Biliniz ki savaştığımda üç felaketin ordumun önünde gitmesi gerek: Yıkım, kuraklık ve veba" diyordu Timurlenk. Bu yüzden, sadece "Moğol" adı bile halkları korku seline kaptırmaya yetiyordu. "Bunlar insandan ziyade kana susamış canavarlardı" diye yazıyordu Arap tarihçisi İbni Athir. "Bunlar öküz derisi giyinmiş, küçük, hırçın, bodur, yorulmak bilmez yaratıklardır. Şimşek gibi gelirler, dünyayı dehşete salarlar. Gelişleri dünyada görülemeyecek büyük bir felakettir. Acımasızdırlar. Hamile kadınların karınlarını deşerler ve cenini öldürürler." Bazılarına göre, Moğollar; "çok uzak topraklardan ve beyaz yüksek dağlardan" geliyorlardı. Bazılarına göre ise, gelişleri "kaynayan topraktan" ve "hattâ hem hayatı hem ölümü kurutan cehennem ateşinin alevlerinden"di.

Bunlara kumanda eden Timurlenk de herhangi bir insan değildi. Anasının karnından "elleri kanlı olarak" doğmuş olduğu söylenmekteydi.²² Bu da onun daha önce hiçbir insanoglunun akıtmadığı derecede kan akıtacağı anlamına geliyordu. Bu yüzden, 30 Ekim 1400'de Timurlenk'in 500.000 kişilik bir ordunun başında Halep surlarına dayandığını öğrenen Orta-Doğu halklarının korkusunu anlamak mümkündü.

Moğol fâtihinin kuvvetleri bir insan kalabalığı değil; fakat piyadeleri, süvarileri, arabaları, filleri ve savaş donanımı ile etkileyici bir orduydü. Onlara refakat eden bir İranlı tarihçi, "sayısız savaşçıları hiçbir zaman yenilgiyi tatmamışlardır", demektedir. "Saldırıya kalkıştaki hızları insanı hayrete düşürüyordu. Atlı birlikleri naralarla ileri atılıyor; bir toz fırtınası içinde kayboluyor, sadece kılıçlarından, mızrak ve hançerlerinden çıkan kıvılcımlardan fark ediliyorlardı. Gerilmiş timsah derisinden kalkanlarla kendilerini koruyorlardı. Atları da kaplan derisinden yapılmış koşum takımları ile korunuyordu. Başkomutanları başında yakutlarla bezenmiş bir taç, elinde öküz başı şeklinde bir gürzle, ağzı köpüren bir ata biniyordu."

Zafername şöyle devam eder: "Bazı süvari birliklerinin sancak-

22) A.Kesh, Dans le désert d'Asie centrale, 7 Mayıs 1336.

ları kırmızı idi; zırhları, atlarının örtüsü, kemerleri, mızrakları, kal-kanları, silahlarının tümü de kırmızı idi. Bir diğer birlik sarı, bir diğeri ise beyaz idi. Bir birlik örme zırh giyiyor, bir diğeri düz zırhlı idi".²³ Ne kadar genel hatları ile olursa olsun, bu bilgiler bize Moğol ordusunun yüksek bir hareket yeteneği olduğunu ve daha o zaman askerlikte uzmanlaşmanın uygulandığını göstermektedir. Moğol ordusu indinde, asıl, düzensiz taktikleri, disiplinsizliği ve örgütlenme noksanları ile bir sürü görünümü veren Hristiyan orduları idi.

Başarılı bir kuşatma ile Halep alındı ve kıyım, düşünülebileceğin de ötesinde oldu. Nefes bile almadan, saldırganlar, halkın büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiler. Şehrin her tarafında kan seller gibi aktı. Ondan sonra Moğollar arkalarında dumanı tüten yıkıntılar ve surları yıkılmış bir kale bırakarak çekildiler ve Şam üzerine yürüdüler.

Tarihi Hititlere dayanan ve kalesi o zamana kadar alınamaz diye düşünülen Halep, güçlü bir şekilde korunan bir şehirdi. Ama Şam öyle değil, camiler ve bahçeler arasında uzanan nârin ve tadına doyumlayan bir şehirdi. Bu nedenle, Timur'un askerleri burayı ele geçirmek için hiçbir zorluk çekmediler; şehre yayılarak, baştan aşağı yağmaladılar (25 Mart 1401). Evler, çarşılar, camiler hepsi yağmalandı. O dönemde Şam, dünyanın en zengin şehirlerinden biriydi. Moğollar burada daha önceki vurgunlarında asla bulamadıkları bir ganimet elde ettiler. Sağlam insanların pek çoğu köle alındı ve sürgüne gönderildi. Albert Champdor, "Çiniciliği, camcılığı, doku-macılığı, silah yapmayı bilen Şamlı sanatkârların hepsi 'Muzaffer Komutan'ın başkenti Semerkant'a yollandı",²⁴ demektedir. Kitle hâlindeki bu yok edicilik, Suriye'nin pek parlak ticaret ve sanat hayatına öldürücü bir darbe vurdu. Sonunda yağma ve kıyımdan yorgun düşen Moğollar şehri ateşe verdiler. Bu barbarca davranıştan dehşete düşen tarihçiler cilalanmış sedir ve selvi ağaçlarının beslediği görkemli alevlerin, etrafa tatlı kokular yaydığını anlatırlar. Tapınaklar ya da Karnak, Tekes, Trua sarayları harabelerinin kalıntılarıyla inşa edilmiş camiler de bu yangından kurtulamadılar. Doğu mimarisinin

23) René Grousset, *l'Empire des Steppes*, s.531.

24) Albert Champdor, *Tamerlan*, s.188-190.

tek şâheseri olan büyük Emevî camii tümüyle harap, buraya sığınmış binlerce insan da alevler içinde yok oldu.

Rüya gibi bir gök altında bu güzel Şam kenti yanar, zincirden boşanmış Moğollar yağmalar ve insanları ırza geçip katlederlerken, Timurlenk, yakında bir tepe üzerine yerleşmiş, Lübnan dağlarının karları ile soğutulmuş portakal suyunu içiyor ve Arap tarihçi İbni Haldun'u "bu unutulmaz eser"ini kendisi ile beraber seyretmeye davet ediyordu. Daha sonra ondan, "göz kamaştırıcı şaşaasının dumanlar arasında kaybolduğunu gördüğü" şu zarif halifelerin tarihini anlatmasını, şehrin aşağı mahallelerinden yükselen feryat figan arasında ve alevlerin ışığında İbni Haldun'dan kendisine övgüler düzmesini istedi. En ufak sözleri Fırat'tan Guadalkivir'e kadar saygı duyulan bu Arap bilgini tarafından niceliklerinin övülmesini dinleyerek kimbilir nasıl bir sarhoşluk duyuyordu bu Moğol Neron'u!

29 Martta Timur, Şam'dan ayrıldı ve "Şam'da yarattığı dehşeti aratacak bir kadere boyun eğdirmeye kararlı olduğu Bağdat üzerine yöneldi" .

Kırk günlük kuşatmadan sonra 10 Temmuz 1401'de, Fırat vadisinde sıcaklığın kuşları gökten ölü düşürecek derecede yakıcı olduğu ve bu korkunç sıcaklardan bunalan askerin kale burçlarını terk ettiği bir sırada yarı çıplak Moğollar cehennem güneşi altında duvarlara tırmanarak bir saldırıda şehri aldılar. Yeniden bir kıyım başladı. Sekiz yaşın üzerinde herkes boğazlandı. Timur bu kıyımın 90.000 kurbanının kafaları ile kentin etrafında yüzยirmi piramit yükselttilmesini emretti. Bu kuru kafa yığınları Moğolların buradan geçtiğine şahadet etmeliydi. Kente gelince, Timur'un kendisi, buyruğunda şöyle yazdı: "... ve kentin evlerini yerle bir ettim."

Bu kısacık cümle tamiri mümkün olmayan bir felaketi belirtmektedir. Kaplıcaları, okulları, observatuarları, olağanüstü güzellikteki camileri ve peri masallarındaki sarayları ile Abbasi Halifelerinin başkenti olan bu görkemli kent bir gün içinde kül hâline getirildi.

Bu kan gölünün ortasında Timur, şair ve bilginleri çağırdı; onlara, gördükleri sahneleri anlatmak için başka kentlere gidebilmelerini sağlayıp at verdirtti ve para ihsan etti. Yıkım tutkusu ve ölçüsüzlüğüne rağmen, güzel mısralara zaafı ve **Sadi** ve **Hafız**'dan ezbere şiir-

ler bilmesi, dünyanın bu en kanlı fatihinin en azından sevindirici bir yanı olarak değerlendirilebilir.

1402 yılının başında, Timur, Sivas'tan geçerek Anadolu'ya girdi. Altı günlük bir yürüyüşle Kapados civarında Kayseri'ye vardı. Ancak o zaman Bayazıt, Timur'u durdurmaya karar verdi ve bütün kuvvetleriyle onu karşılamaya yöneldi.

5

Timur, Bayazıt'ın orada bulunduğu haberini aldı ve Ankara üzerine yürüdü. Usta bir manevra ile Osmanlı ordusunu atlatmayı başardı ve güven altına aldığı küçük bir suyun geçtiği geniş ovada ve düşmanının arkasında savaşa önce onun başlamasını gerektirecek uygun bir mevkie yerleşti.

Timur ve süvarileri iyice dinlenirken, Bayazıt, Temmuz sıcaklığında Anadolu'da yaptıkları zorunlu yürüyüş nedeniyle güneş çarpmasından ve susuzluktan 5.000 insanını kaybettiği susamış ve yorgun ordusu ile savaş alanına daldı.

Timur, ordusunu üç kanada ayırdı. Oğullarından birine verdiği sol kanat, Horasan, Belh ve Hazar Denizi yöresinin birçok halkından oluşmaktaydı. Prens Nureddin'in kumandası altındaki sağ kanat, 30.000 İranlı, bir o kadar da Gürcü süvari ve Hindistan'dan, Kandahar'dan, Kabulistan'dan, Kafkas dağlarından ve Ermenistan'dan toplanmış 40.000 kişiden oluşuyordu. Ve Timur'un kumandası altındaki 100.000 kişilik merkez kuvvetler, Transoxiane ve Çağatay'ın seçme birliklerini, ünlü Sibiryalı Samoyede (Rusya'nın kuzeyinde ormanlarda yaşayan halk-Yakutlar) ve Çerkez okçularını içeriyordu. Aralarında okçuların bulunduğu kuleleri taşıyan elli fil de ilk darbeyi karşılayacak ve sıkışık düzen düşman saflarında bir geçit açacaktı.

Timur'un ordusu hiçbir zaman olmadığı kadar iyi donanımlıydı. Sertleştirilmiş deri giymiş süvarileri hızlı atlara binmişlerdi. Her askerin iki yayı ve keçe kılıf içinde rutubete karşı korunan bir sadakı

vardı. Enseyi korumak için üzerinde demir şerit olan başlıkları, hafif ve kullanışlıydı.

Bayazıt, Osmanlılarda yapılageldiği şekilde ordusunu yarım ay olarak hazırladı. Siyahlar giyinmiş ve zırhlı 40.000 süvari ile 10.000 piyade gücünden oluşan sağ kanat kayınbiraderinin emrindeydi. Anadolu'nun güneyinden Kapadokya'dan ve Pontus'tan yaklaşık 80.000 civarında süvari ve 100.000 piyadelik sol kanadın yönetimini de büyük oğlu **Süleyman**'a vermişti. Oğlu **Mustafa**'yı yanına alan Bayazıt, Niğbolu'da ve Kosova'da zaferler kazanmış ünlü yeniçerilerden merkez kuvvetini de kendisine ayırmıştı. **Musa, İsa** ve **Mehmet** adlarındaki üç oğluna emane'i ettiği seçkin birlikler ise, Suriye ve Mezopotamya'dan takviye güçlerdi. 20 Temmuz 1402'de Ankara ovasında karşı karşıya bulunan iki ordunun durumu buydu.

Şafağın ilk ışıklarıyla Bayazıt ve Timur, at üzerinde, son nefeslerine kadar savaşmaya davet ettikleri cephedeki birliklerini dolaştılar. Ufak tefek çarpışmalardan sonra savaş saat ona doğru Ankara'nın kuzeydoğusunda başladı. Çok kısa sürede iki ordu birbirine girdi. İranlı tarihçiler, "Yenmek konusunda koşullandırılmış iki ordu birbirinin üzerine öyle bir hırsla saldırdılar ki, yeryüzü sanki fırtınaya tutulmuş gibi oldu. Gökyüzü adeta toz bulutundan karardı; bu fırtınada zincirden boşanmış uluyan, ağzı köpürmüş süvariler kasırgası sanki yer yarılmış da cehennem dumanları göğü yalıyor izlenimi veriyordu,"²⁵ diyorlar.

Bir tahmine göre yaklaşık bir milyon insanın birbirine girdiği savaş, şiddetini artırarak gün boyunca ortalığı kasıp kavurdu. Sayıca az olmalarına bakmadan Osmanlılar, her zaman olduğu gibi canla başla çarpıştılar. Uzun bir belirsizlik döneminden sonra akşama doğru savaş, Moğolların lehine döndü. Sonuçta, sıcağın bunalmış Bayazıt'a ihanet eden Türkmenlerin birden savaş alanını terk etmeleri yüzünden zayıflamış ve morali bozulmuş Türk ordusu bozguna uğradı. Timur'un hayranlığını uyandıracak derecede saldırılar yapan Kral **Etienne** komutasındaki Hırvat süvarilerine rağmen Türk ordusu

25) Zafer Nâme IV, 11-15. Arabschâh, s.182.

ovada 40.000 ölü bırakarak adım adım savaş alanından çekilmek zorunda kaldı. Bayazıt'ın bindiği pek çok at da öldü.

"Bayazıt, gerilemek yerine ölümü seçen sadık muhafızları yeni-çeriler arasında gece basana kadar kaldı. Etrafında hemen hemen hiç kimsenin kalmadığını ve şanınin bu kan deryasında sönmekte olduğunu anlayınca, hazineleri ve çevresi ile birlikte kaçmaya karar verdi."²⁶

Kısa bir süre sonra Moğollar tarafından yakalandı ve elleri arkasına bağlı olarak yenildiği komutanın karşısına çıkarıldı.

"İki adam arasındaki görüşme dramatik oldu. Birbirlerine hâlâ meydan okurcasına geçen kısa bir sessizlikten sonra buruşmuş görkemli elbisesi içinde ter ve tozla kaplı, kalbi hınçla taştan Bayazıt ruhunun derin isyanını gizleyemedi. Timur ise, bir günden az bir zaman içinde her şeyi yok olan ünlü mağlubunu görünce neş'e çılgılığına engel olamadı."²⁷

Timur esirine nazik muamele etti.²⁸ Bununla beraber, Sultan daima kaçma çareleri aradığından onu demir parmaklıklı bir kafeste yolculuğa çıkardı. Gururu kırılan ve hırsından çılgına dönen Bayazıt bu aşağılanmaya uzun süre dayanamadı. Kaderine sövüp sayarak sekiz ay sonra beyin kanamasından Akşehir'de öldü (9 Mart 1403).

6

Böylece en tehlikeli düşmanından kurtulan Timur, her yeri ateş ve kana boğarak Anadolu'yu bir zafer gezintisi havasında katetti. 1 Aralık 1403'te İzmir önlerine geldi ve derhal kenti kuşattı.

Kent, Büyük Şövalye Papaz **Guillaume de Mune**'nin komutasında ve Rodos Şövalyelerinin elindeydi. Timur onun haraç ödeme-

26) Albert Champdor, a.g.e. s.200-201.

27) Albert Champdor, a.g.e. s.201.

28) René Grousset, L'Empire des Steppes s.531. (Bayazıt'ın oğullarından Musa da esirler arasında idi.)

sini ve İslamı kabul etmesini istedi, aksi halde savaşın dehşetinden kaçamayacağını bildirdi. Guillaume de Mune, bu ulti matomu meydan okuyarak reddetti. Kıbrıs ve Rodos Hristiyanlarına haber saldı, Batılı güçlere derhal yardımına gelmeleri için ricada bulundu ve saldırıyı püskürtmek için hazırlandı.

Üç taraftan denizle çevrili olan kent zaptedilemez gibi görünüyordu. Onu kıtaya bağlayan tek taraf da geniş bir hendekle kesilmişti. Çoğunluğu Kudüs Şövalyelerinden oluşan garnizonu kalabalık ve güçlüydü. Mevkiin durumunu dikkatle inceleyen Timur kenti kuşattığında denizden takviye güçleri ve yardım aldığı sürece gayretinin boşuna olacağını anladı. Bunun için denizle bağını kesmek gerekti. Ama nasıl? Moğol ordusunun gemileri yoktu ki...

Güçlüklerin verdiği dürtü ile Timur, cüretkârlığı çağdaşlarını şaşkınlığa düşüren bir plan geliştirdi. Körfezin sularının dövdüğü bütün duvarların etrafına olağanüstü kazıkların desteklediği dev iskeleler kurdurttu. Bu çalışmalar ilerlerken, deniz üzerindeki geçitler, kaleden gelecek atêşe karşı korunabilmek için üzerine Moğolların hayvan derisi çaktıkları tahtalarla örtülmüştü.

Guillaume de Mune ve şövalyeleri, Moğolların hiçbir zaman başarılı olamayacağından emin, bu çalışmaları küçümser gülücüklerle seyrettiler. Fakat, daha dört günden az bir zaman içinde işin yarısının bitirilmiş olduğunu fark edince yelkenleri suya indirmeye başladılar. O zaman yapıları yok etmek için her çareye başvurdular; ama, Timur'un öncüleri, kale içindekilerin üzerlerine döktüğü erimiş kurşun ve ateş yağmuruna ve kayalık bölümlere aldırmandan işlerini bitirdiler.

Aralık ayının ortalarıydı. Sağnak hâlinde yağın yağmur Guillaume de Mune'e, düşmanlarının mevsimin sertliğine dayanamayacağı ümidini verdi. Bu, Moğolları iyi tanımamaktı. Kara bir gök, fırtına ve sağnak altında, kızgın reçineye, kaynamış yağa, alev hâlindeki kükürte meydan okuyarak kaleye deniz tarafından saldırdılar. Kale burçlarını yıkarak kente girdiler. Gerçekten uluyan, zincirden boşalmış bir sürü, evleri yakarak, içine sığınan insanları kesmek için kiliselere dalarak her yere yayıldılar.

"Sekiz gün boyunca İzmir cehennem hayatı yaşadı. Ölüm her

yerden geçti. Her şey yerle bir edildi. İzmir tüten bir harabe yığının-
dan, her zaman olduğu gibi kafataslarından yapılmış korkunç pira-
mitlerin yükseldiği bir cesetler mahzeninden başka bir şey değildi."²⁹

Bütün kuşatma sırasında, Avrupalı güçler öncelik kavgaları ve
boş tartışmalarla değerli bir zaman kaybettiler. Kentin düşüşünden
sekiz gün sonra Guillaume de Mune'e artık hiçbir işe yaramayacak
takviye güçleri getiren Hristiyan gemilerinden oluşan bir filo açık-
larda görüldü. Kıyılara yaklaşıldığında gözcüler o zamana kadar
kentini yerini belirleyen kuleler, çanlar ve kale duvarlarından hiçbir
eser kalmadığını görünce şaşkına döndüler.

Timur, Kıbrıs gemilerini karşılamaya bir gemi gönderdi. Gemi
onlara yaklaşıncı Moğollar kürek çekmeyi bıraktılar ve Rumların
üzerine, gülle niyetine yeni kesilmiş Hristiyan şövalyelerinin kellele-
rini attılar. Batılı filoların gemileri derhal çark ederek açıklara doğru
yol aldılar. Hepsi bu oldu. Onların uzaklaşmasını seyreden Timur,
kumandanlarına Kur'an'ın şu âyetini tekrarladı: **"Böylece hepsi
ölümün anlamını kavramış olacaklar."**

İzmir'in alınışı, Moğol fâtihini bütün Küçük Asya'nın egemeni
kılıyordu. Fakat Timur, birdenbire Anadolu'nun fethine olan ilgisini
yitirdi ve Moğolistan'a doğru yönelerek bütün orduları ile birlikte
ufukta kayboldu. Bu beklenmedik dönüş ne sebep olmuştu? Bir
kapris mi? Asya kabilelerinde bir iç isyan mı? Şimdi de kuvvetlerini
Çin'e yöneltme arzusu mu? Tarihçiler bunu hâlâ tartışırlar. Bu garip
kararının sebepleri hâlâ açıklanmış değildir. Şurası bir gerçek ki, Ti-
mur, Semerkant'a vardığında 300.000 kişilik yeni bir ordu kurdu ve
Doğuya doğru yola koyuldu. Tam kış ortasında, durdukları zaman
atların ayaklarını donduran dehşetli bir soğukta, Pekin'e doğru Se-
merkant'tan ayrıldı. Önünde, sadece büyük Çin Seddi'ne varmadan
önce aşması gereken 1.200 millik yol vardı.³⁰ Timur henüz 69 ya-
şındaydı ve kesintisiz yarım yüzyıldır savaşmaktan yıpranmıştı. Pek
fazla gidemedi. Horasan'ın son kenti olan Otrar'da, fırtına çadırının
etrafında kükrerken, 18 Şubat 1405'te, ateşten bitkin bir halde ko-

29) Albert Champdor, a.g.e . s. 206-208.

30) Maurice Percheron, Les Conquérants d'Asie, s.189-190.

mutanlarını çağırđı ve son arzularını söyledikten sonra gözlerini yumdu. Tahtların, hazinelerin ve orduların artık hiçbir değeri taşımadığı bir başka dünyaya doğru yol aldı.

7

Tahmin edileceğı gibi, Orta-Doğru halkları Timur'un beklenmedik ölümünü öğrenince derin bir soluk aldılar. Türkiye kurtulmuştu. Ama içinde bulunduğu acıklı siyasal karmaşadan çıkması için her şeye baştan başlamak gerekti. Sultanların gücü artık yoktu. Ertuğrul'un ve ondan sonra gelenlerin başlattığı eserden sadece parçalar kalmıştı.

Çünkü Timur, Bayazıt'ın imparatorluğunu yıktıktan sonra tekrar belini doğrultmasına engel olacak bütün önlemleri almıştı: Niğbolu fâtihinin on yıl önce kaldırdığı bütün Beylikleri yeniden kurdurmuştu. Bayazıt'ın, topraklarına el koyduğu bütün beyler, mülklerini geri almıştı. Asya'daki Osmanlı mülkü, Bayazıt'ın çocuklarının kurtlar gibi kavga ettikleri Orta ve Batı Anadolu'ya indirgenmişti.³¹

Tahtın beş vârisinden biri olan Mustafa savaş meydanında ölmüşü; Musa, Timur'un esiriydi ve ancak onun ölümünden sonra serbest kalabilecekti; Süleyman, Edirne'ye sığınmıştı; İsa, Bursa'da, Mehmet de Amasya'da kalmıştı.

İsa, Süleyman ve Musa'nın arka arkaya öldükleri bir dizi düzensiz savaştan sonra³² Mehmet, Türkiye'den geri kalanların tek hâkimi oldu ve Osmanlı sultanları sıralamasında Bayazıt'tan sonra **Çelebi I. Mehmet** adı ile kayıtlara işlendi.

Tahta geçtikten sonra Osmanlı vilâyetlerini yeniden ele geçiren I.Mehmet'in saltanatı oldukça kısa sürdü. Bir beyin kanaması 1421'de hayatına son verdi. Ölümü, Amasya'da bulunan 18 yaşındaki oğlu Murat'a haber verilip tahta oturmasına olanak tanımak için kırk gün gizli tutuldu.

31) Albert Champdor, Tamerlan, s.210.

32) İsa 1404'te, Süleyman 1410'da, Musa 1413'te öldüler.

II.Murat'ın saltanatı aksilikler dizisi ile başladı. Büyükbabası tarafından başlanmış olup da Moğolların beklenmedik gelişi sonucu duraklamaya uğrayan işi mutlu sona erdirmek amacıyla Konstantinopl'e saldırı girişiminde bulundu (24 Ağustos 1422). Ama bu, daha olgunlaşmamış bir girişimdi. II.Murat, henüz bu çapta bir saldırıyı gerçekleştirecek güce sahip değildi. Bizans İmparatoru Manuel Pleologos'un gözüpek çıkışları karşısında çekilmek zorunda kaldı.

Bir yıl sonra (1443 Kasım) Valak, Alman, Macar ve Polonyalılardan oluşan birleşik Hristiyan güçleri karşısında Niş'te yenilen II. Murat, galip güçlerin eline geçen Sofya'yı boşaltmak zorunda kaldı. Bu başarıdan cesaretlenen Hristiyan güçler, Papa IV.Eugène'in ateşli çağrıları ile bir Haçlı yapısı arzeden yeni bir birleşik güç meydana getirdiler.

Kral Vladislas tarafından yönetilen Polonyalılarından Jean Hunyad ve Stefan Bathori komutasında Macar ve Transilvanyalılarından ve ayrıca, Kardinal Cesarini'nin emrindeki değişik milletlerden oluşan güçlü bir Haçlı ordusu, Varna'da Türk kuvvetlerine saldırdı (10 Kasım 1444). Başlangıçta Batılılar yararına olan savaş, bu günün bütün onurunun Macar Kralı Jean Hunyad'ın olmasından korkan Polonya Kralı Vladislas'ın delice ihtiyatsızlığı yüzünden, tam bozgunlarıyla sonuçlandı.

Varna Savaşı, Osmanlıların yeniden dirilmesine engel olmak için Batılıların kalkıştıkları son ciddi girişim oldu. Yapılan barış sayesinde II.Murat topraklarını büyük ölçüde genişletti. Edirne'de 1451'de öldüğünde, oğlu Mehmet'e doğrudan ya da dolaylı olarak bütün Anadolu'nun ve Balkan yarımadasının mülkiyetini miras bırakıyordu. Ankara felâketinin izleri silinmişti. Türkiye, Bayazıt'ın, Moğol istilacıları karşılamaya gittiği zamandaki noktaya gelmişti.

Yarım yüzyıldan daha az bir zamanda gerçekleştirilmiş olan bu göz kamaştırıcı yükselme Avrupa'yı derinden endişelendirdi. Ama

sadece endişelendirdi. Bu yükseliş ona, ortak düşmana karşı mücadele etmek için birleşme olanağı sağlayacak psikolojik bir şok etkisi yapmadı. Hristiyanlık, Sultanların yükselen talihini kırma fırsatını yirmi kere kaçırdı. Hem de bu yükseliş onun için büyük tehdit oluşturunken... Bundan böyle, Türk orduları, Osmanlı İmparatorluğu'nu, karşısına çıkılamayacak bir güç seviyesine taşıyacak bir dizi zaferler kazanacaktı. Hristiyan krallıklar bunu fark ettiklerinde de çok geç olacak, artık onunla anlaşmaktan başka çareleri kalmayacaktı.

Yeni Sultan II.Mehmet (1451-1481), babasının yerine geçtiğinde yirmibir yaşındaydı. Genç ve ateşli, dikkat çekecek derecede zeki ve bilgiliydi. Ama, doğasının belirgin özelliği, bağnazlık derecesinde bir acımasızlıktı. Olağanüstü teşkilatçı ve askerî konularda doğuştan yeteneği olan II.Mehmet, çoktandır beslediği tasarısını, "Konstantinopl'un Fethini" gerçekleştirerek atalarının şanını gölgelemeyi düşünüyordu.

1453 ilkbaharında genç hükümdar, talihini denemek için, kendisini yeterince güçlü hissetti. Bizans surlarına götürdüğü ordusu çok kalabalıktı. Tarihçiler, bağımlı devletlerden ve İmparatorluğun bütün vilâyetlerinden toparlanmış olan askerlerin sayısını 400.000 olarak tahmin etmektedirler.

Kuşatmaya bizzat tanık olan Venedikli Barbaro da, Sultanın savaşan gücünü, o zaman âdet olduğu üzere orduyu takip eden savaşmayan güçleri (yardımcılar, işçiler, acemi süvariler ve ikmal edenler) saymaksızın 160.000 olarak tahmin etmektedir. Bu sayıya bir de görevleri askerin coşkusuyla artırmak olan çok sayıda derviş, ulema ve imamı eklemek gerekti; çünkü, Konstantinopl'e karşı sefer, Mekke Şerifi tarafından "**Mukaddes Cihat**" ilan edilmişti.

Ama II.Mehmet'in ordusu, yalnızca askerlerinin güçlü dinsel inançlarından dolayı korkutucu değildi. Bu ordu, o güne kadar dünyada asla görülmemiş bir silaha, uçan füzelere ve müthiş bir topçuya sahipti.

Bugünkü V 1'lerin babası uçan füzeler, yani Bizans ateşi, Bizanslıların düşman gemilerine karşı kullandıkları suda yanan ateşin

ve **"geri tepme"** ilkesinin birleşiminden oluşan ve o zamandan beri unutulmuş ve XX. yüzyılın mühendislerinin yeniden ele aldığı bir sistemdi. Dördüncü Haçlılar zamanında bunu gören Villehardouin şöyle demektedir: "Bir fıçı iriliğinde ve içinden çıkan ateş fitili bir mızrak büyüklüğünde olan Bizans ateşi önden varıyordu. Gelirken sanki gökten yıldırım düşmüş, sanki bulutların arasında bir ejderha uçmuş hissini veriyordu. Öyle bir aydınlık saçıyordu ki, etraf gündüz gibi oluyordu."

O zamanın yepyeni icadı topa gelince³³ II.Mehmet ona özel bir itina gösteriyordu. Bütün tarihçiler, kuşatmada topun temel rolü oynadığı ve kentin düşüşüne, kuşatıcıların kahramanlıklarından ziyade topların gücünün neden olduğu konusunda aynı düşüncededirler. II.Mehmet, sadece önceden yüksek sayıda top yığınağı yapmamış, aynı zamanda kuşatma sırasında da büyük çapta pek çok top dök-türmüştü.³⁴

Bu imkânlar karşısında, İmparator XI.Konstantin ve çoğu, sarayın güvenilir kişisi Giustiniani tarafından yönetilen Cenevizli ve Venedikli üç bin paralı askerden oluşan sekiz-dokuz bin kişisi ile ne yapabiliirdi? Kiliselerde ve manastırlarda durmadan nöbet değiştiren binlerce papaz ve keşişin dualarıyla desteklenmiş olsa bile, bu insanlar, kale burçlarına ancak arkadaşlarının yerini almak ve **"bronz ağızları ilk defa tarihin sözcülüğünü yapan"** düşman toplarının surlara verdiği zararı bütün güçleriyle tamir etmek için çıkabiliyorlardı.

5 Nisanda başlayan kuşatma yaklaşık iki ay sürdü. 29 Mayıs'ta, güneşin doğuşundan üç saat önce, II.Mehmet son saldırı emrini verdi. Yoğun bir bombardıman sonucu Sirk kapısında (Kerkopoporta) açılan gedikten Osmanlı askerleri kente daldı. İmparator Konstantin öl-

33) I. Murat, icadı en az bir yüzyıl geriye giden bu aletleri kullanmıştı. Romen asıllı olması muhtemel, Urban adlı bir Macar savaş kaçağının Türk ordugâhına gelişi, Sultan Mehmet'e, topçusunun gücünü büyük çapta geliştirmesini sağladı. (Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie, s.55) Yunan tarihçi Critobul, bu aletin yapım ve işleyişiyle ilgili işlemleri etraflı olarak anlatır.

34) Edirne yakınında dökülen dev top, kuşatma sırasında parçalandı ve ustası Urban'ın da ölümüne sebep oldu. (Colonel Lamouche, a.g.e. aynı sayfa)

dürüldü. Yeniçeriler etrafa yayıldılar ve 40.000 kişiyi öldürdüler. Kentin caddelerinde kan henüz seller gibi akarken, bir Arap atı üzerindeki genç Fâtih, atını dört nala Justinien Tapınağına³⁵ sürdü, kutsal bezekleri yıktı ve atının üzerinden, Hristiyan tasvirlerin yıkıldığını ve Allah'ın zaferini ilân etti. Osmanlı İmparatorluğu, başkentine kavuşmuştu.

Bizans'ın düşüşünü anlatan, artık klasikleşmiş kitabında Gustave Schlumberger şöyle der: "Konstantinopl'un Türkler tarafından alınışı dünya tarihinin en büyük olaylarından birini teşkil etti. Avrupa'nın kaderi üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Türklere Doğuda yüzyıllar sürecektir bir üstünlük sağladı. İstanbul'un alınışı, geçen yüzyılın ilk yarısındaki yeniden doğuşa kadar Elen ırkı için bir yıkım oldu. Bu olay, tarihin akışını kesin olarak değiştirdi. O derece ki, 1453 Nisan ve Mayıs'ının bu ölümcül günleri, Orta Çağ'ı kapayan ve Yeni Çağ'ı açan olağanüstü önemli bir tarih oldu."³⁶

Fâtih Mehmet, kenti aldıktan sonra daha 28 yıl saltanat sürdü. Ondandan sonra II.Bayazıt (1481-1512) ve I.Selim geldi. Selim'in döneminde Hristiyan ve Müslüman krallıklar, patır patır Sultanın ve vezirlerinin egemenlikleri altına düştüler. Sırbistan (1459), Bosna (1463), Moldavya, Eflâk, Buğdan, Kırım Beyliği (1474), Arnavutluk, Mora, Trabzon İmparatorluğu, Karaman Beyliği, Ege denizindeki adalar, Doğu Anadolu, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır (1515) sırasıyla Osmanlı mülküne bağlandı.

Mısır'ın fethi özellikle önemlidir. Çünkü Selim, Kahire'deki bir "**hayali**" Halifeden, Halifeliği ve Halife ünvanını (**Emirül Mü'minin**) alarak, o zamana kadar Mısır Sultanı tarafından üstlenilen, aynı zamanda İslam'ın en büyük başı, Mekke ve Medine gibi kutsal kentlerin koruyucusu olmayı üstlendi.³⁷

Selim'den sonra **Muhteşem** adı verilen Sultan Süleyman, iki yüce ünvanla, hem Sultan hem Halife ünvanı ile tahta çıktığında

35) Bugünkü Ayasofya Camii.

36) Gustave Schlumberger; Le Siège, la Prise et le Sac de Constantinople par les Turcs en 1453, Paris, 1922.

37) Selim o zaman **Hadim ül Haremeyn** (İki Kutsal Kentin Hizmetkârı) ünvanını aldı. Bu koruma, Mekke Şerifi aracılığı ile yapılıyordu.

(1520-1566) Türk İmparatorluğu'nun sınırları doruk noktasına ulaşmıştı.

9

Üç kıt'anın kavşak noktasına kurulmuş bu muazzam yapı altı milyon km²'den fazla bir yüzeyi kapsamaktaydı. Tuna'dan Fırat'a, Atlaslar'dan Kafkasya'ya kadar yayılmakta, yirmi değişik ırk ve onbeş kadar din burada barış içinde yan yana yaşamaktaydı. Kartaca, Memfis, Sayda, Ninive, Palmira, İskenderiye, Kudüs, İzmir, Şam, Atina, Isparta, Edirne, Truva, Kayseri, Medine, Mekke gibi, Roma ve Siraküza dışında, eski çağın bütün bu büyük kentleri bu imparatorluğun içinde idi.

Sultanın egemenliği, Asya'da, Mezopotamya'ya, Ermenistan'a, Kafkaslar'a, İran'ın bir kısmına, Suriye'ye, Filistin'e ve Hicaz'a uzanıyordu. Afrika'da, Mısır'ın ve Trablusgarp'in efendisi idi. Tunus ve Cezayir Beyleri egemenliğini tanıyorlardı. Avrupa'daki mülkü, Kırım'ı, Romanya'yı, Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı, Arnavutluğu, Sırbistan'ı içine alıyordu. Daha sonra Banat ve Macaristan'ı eklemek gerekecekti. Kısa bir süre sonra da Sancakları Viyana kapılarında dalgalanacaktı. Bütün Hristiyanlık, silahları önünde titriyordu. **"Büyük Türk'ün toptarından saygıyla söz edilmelidir"** diyordu, Avusturyalı Maximilian. Donanması Rodos, Kıbrıs ve Ege adalarının egemeniydi.

Bütün bu toprakları İstanbul'daki sarayından yöneten Muhteşem Süleyman, âdeta insan üstü bir varlıkmış gibi saygı duyulan bir kişiydi. Resmî kayıtlarda ona verilen bazı ünvanlara göre o, "Osmanlıların Sultanı, Allah'ın yeryüzüne gönderdiği Elçisi, yanılmaz kanun koyucu, bu dünyadaki Efendilerin Efendisi, Emir'ül Mü'minin, Haşmetli Sezar, evrenin bütün halklarının sığındığı kişi, Yaratan'ın Gölgesi ve Dünya'da Huzurun Dağıtıcısı" değil miydi?³⁸

38) Fairfax Downay, Soliman le Magnifique, s.10.

Fakat Doğuluların abartma sevgisini yansıtan bu sıralamalardan çok, bize onun gücü hakkında gerçek fikir sahibi olma olanağı, Macaristan'a yapacağı birinci seferinin arifesinde, 1526 baharında yaptığı askeri resmi geçit verir.

Charles Quint'in Büyükelçisi Augier Ghiselin de Busbecq, "**Bu, kulakları sağır eden bir geçit resmi idi**", demektedir. Ayakkabılarına tunçtan çiviler çakılmış piyadeler yeri titretiyor, süvari birlikleri atlarının nalları etrafı çınlatıyor, topların kundakları ve ikmal arabaları boğuk seslerle ilerliyor, binlerce insanın savaş naraları, bozazların yırtıcı sesine, zillerin gürültüsüne ve davulların vuruşuna karışarak yankılanıyordu. Çelik pırıltıları, bütün geçit resmi boyunca gözleri kamaştırıyordu. Yeşil, mavi, sarı, kıpkırmızı renkteki elbiseler ve ışıldayan sancaklar üzerinden, beyaz türbanları ile ayırđedilen ipek ve kadife, altın ve gümüş üniformalar eşsizdi.

Serpuşları sorguçlu ve mızrakları yaldızlı koruma birliğı ile etrafı sarılmış olan Süleyman, başında, üzerinde üç bahkçıl tüyü bulunan büyük beyaz bir türban, yüzü boğaza dönük; altın kaplama bir taht üzerine oturmuş, askerlerinin tükenmez dalgalarının akışını seyrediyordu.

Önce, görevi ölüme koşmak olan, serpuşlarına akbaba kanadı işlenmiş akıncı fedailer, sonra yeniçerilerin kalelere saldırıya geçebilmeleri için gövdeleriyle çukurları ve hendekleri dolduran **Azap**'lar, nihayet "**katliamı renklendiren**", omuzlarında aslan ya da ayı derisi taşıyan **Deli**'ler geliyordu.

Yürüyen birliğin yanlarında, elbise olarak sadece yeşil bir önlük taşıyan ve savaşların coşkusunu kıskırtmak için boynuz borulardan sert sesler çıkaran ve Kur'an'dan âyetler okuyan, başlarında deve derisinden büyük serpuşları ile **Derviş**'ler koşuyordu.

Bunların arkasından, ciddi ve sessiz, İmparatorluğun temelini oluşturan şu savaşçı köylüler, **Anadolu Piyadeleri**'nin tam kare şeklinde birlikleri yürüyordu.

Kırmızı bir sancağın arkasında **Sipahiler** geliyordu. Silâhları ve safkan Arap atlarının koşumları, güneşte ışıldayan değerli taşlarla bezenmişti. Sonra yiyecek, barut ve kurşun yüklü binlerce deve salına salına ilerliyordu. Hemen arkasından bütün Avrupa Hükümdarı-

nın Süleyman'ı kışkandığı görkemli kuşatma topları ve daha hafifleri ile **Topçular** geçiyordu.

Topçulardan sonra **Yeniçeriler** geliyordu. Muazzam sıralarının üstünde, bir tarafında Kur'an'dan bir âyetin, diğer yanında iki uçlu bir kılıcın yer aldığı altın işlemeli beyaz bir sancak dalgalanıyordu. Sultandan ve Sadrazamdan sonra İmparatorluk hiyerarşisinde üçüncü sırayı işgal eden **Ağa**, üç at kuyruklu sancağının önünde yer almıştı. Yeniçeriler, kıskançlıkla korudukları çorba kazanlarını taşıyorlardı. Zira, onların gözünde bu bir ayrıcalığın, tek eğlenceleri olan yağma ile birlikte Sultanın onlara vermek zorunda olduğu yiyeceğin işaretiydi. Aşçıları, siyah bir deri önlükle şeref mevkiinde yürüyorlardı. Omuzlarında fitilli tüfekler taşıyan Yeniçeriler dirsek teması hâlinde altılı sıralarla ilerliyorlardı. Koyu mavi geniş pelerinleri her adımda havalanıyordu. İnanılmaz uzunluktaki cennet kuşu tüyleri konik şekildeki yüksek serpuşlarını süslüyor ve rüzgârda yürüyüşlerinin ahengine göre dalgalanıyordu.

Arkasından, İmparatorluğun ileri gelenleri atla geçiyorlardı. Rüzgâr, beyaz at kuyruğundan yapılma çok renkli bir göndere bağlı flamalarını şaklatıyordu. Konstantinopl'un ve ordunun saygıdeğer ve "**haşin görünümlü hâkimleri**", ileri gelen din adamlarının ve başlarına zümrüt renkli sarıklar dolamış Peygamber sülalesinden gelen yüksek kişilerin yanında çalım satıyorlardı.

Onların ardından değerli taşlar ve altından parıldayan, kenarları samur kürkle çevrili mavi satenden uzun entariler giyinmiş **Divan Vezirleri** geliyordu. Yukarıdan bakan tavırları, güçlerine olan inançlarının belirtisiydi. Seyirciler geçit resminin sonunda, Kur'an ve Kâbe'nin kutsal taşının bir parçasını taşıyan develerin ve onların üzerinde parlak yeşil kıvrımlarını dalgalandıran İslamın sancağının ilerlediğini gördüler.³⁹

Aynı anda, **Kaptan-ı Derya** Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki üçyüz kadirge denize açıldı ve sancak şakırtıları, top gürlemeleri ve boruların adeta ulumaları arasında savaş düzenine geçti. Busbecq, "Bu, dayak yemeye aday olmayanlar için görülmesi zevkli

39) Fairfax Downay, a.g.e. s.27-32.

bir manzara idi" der. O gün Türkiye'nin bütün kara ve deniz kuvvetleri, her şeyi bir altın ve erguvan renkli kutsamaya boğan grubun ışıklarıyla aydınlanmış bir şekilde **Hükümdar**'ının ayakları dibindeydi.

O sırada, Boğazın iki tarafındaki büyük kalabalıktan bir çığlık yükseldi ve uzun süre Avrupa yakasından Asya yakasına yankılandı:

- Allah, Sultanlar Sultanı Efendimize zaferler ve uzun ömürler ihsan eylesin!

Ertuğrul'un ilk süvarilerinin Anadolu topraklarına gelişi ile Avrupa'yı şaşkınlık ve hayranlığa boğan bu geçit resminin arasında sadece üç yüzyıl akıp geçmişti. Bu üç yüzyıl içinde, zafere koşan Osmanlı savaşıları; **Bozkurt** simgesini **Hilâl**'li sancakla, siyah keçe çadırlarını beyaz mermerli saraylarla ve ata yadigarı uçsuz bucaksız bozkırları da Haliç'in nârin ve şaşıla manzarası ile değiştirmişlerdi.

10

Ertuğrul'un süvarilerinin bu denli hızla düşmanlarına karşı zaferler kazanmasına ve Ankara bozgununun sebep olduğu felaketi atlatmalarına imkân veren şey; canlılıkları, başlarındakilerin gem vuramaz güçleri ve idarecilerinin mükemmeliyeti idi.

Stephan Ronart bize, "Dışardan görünüşünün aksine, fikrî ve kültürel yapısı bakımından bu İmparatorluk, aslında Anadolu gücünün vurgulandığı bir Türk devletiydi. Ordu, idare, mahkemeler, maliye Türk'tü. Türkçe, devlet işlerinde, eğitimde ve idarede resmî dildi. Bağdat okullarından Kırım Hanlığı'nın sarayına kadar fikir dünyasının insanları, Türkçe yazıyor ve ifade ediyorlardı. Arapça, Farsça ve Hintçe eserler Türkçeye çevrilmiş ve **tefsir** edilmişti,"⁴⁰ diyor.

Augier Ghiselin de Busbecq'in İmparator II. Rodolphe'a yazdığı mektuplardan, şairlerin, tarihçilerin, dilbilimciler ve ansiklopedicilerin, konuşma dili olan Anadolu Türkçesinden, yazı ve bilim dili yap-

40) Stephan Ronart, a.g.ö. s.65.

tığını görüyoruz. Bu, Fuzuli'nin, Bâki ve hattâ İstanbul saraylarındaki, Diyarbakır, Konya, Kastamonu, Bursa ve Edirne'deki birçok şairin, bu, Muhteşem Süleyman'ın, II.Selim'in şiirlerinin diliydi. Anadolu halkının dilinden **tâbirler** ve **kelimeler**, **tasvir** ve **imâlar** alan bu dil, giderek klasik edebiyat Türkçesi oldu.

Halklar, ırklar ve dinler bakımından böyle geniş bir imparatorlukta, hareket, düşünce ve hissi saptayan öge "**Türklük**"tü. İşte onun gücü ve büyüklüğü de buradan gelmişti. Anadolu Türk'ü savaşlar yönetiyor, kanunlar yapıyor ve devlet idare ediyordu. Sinesinden şairler, sanatçılar ve bilginler çıkıyordu. Anadolu gücü, kale duvarlarının içinde, kentlerinde, Mekke'de, Bağdad'da, Budin'de, Belgrad'da ve Kudüs'te kendini gösteriyordu; bu güç, çinilerin, ipeklilerin ve halıların göz alıcı renklerinde parlıyordu; bu güç, camilerdeki, medreselerdeki ve çeşmelerdeki hatların huzur ve sükûnunda ortaya çıkıyordu. Ölümsüz Anadolu gücü, kubbe tavanlarının üç dilimli kemerlerini taşıyor, kubbelerinin yüceliği içinde sonsuz bozkırların, kayalıkların, ormanların ve denizlerin hayatını saklıyordu.⁴¹ Fakat belki de sanat eserlerinin de ötesinde bu güç, eşsiz bir deniz ve kara kuvvetleri örgütünde yeniden vücut buluyordu.

Kendinden öncekilerin de gayreti sayesinde Süleyman, yapısı ve donanımı bakımından dünyanın diğer bütün ordularından dört yüzyıl öndeydi. Fransa, İtalya, İspanya ve Mukaddes İmparatorluk gibi Batılı devletlerin binbir güçlkle kişisel savaş düzeninden kurtulmaya çalıştığı ve "**Alman Piyadeleri**" ve "**Silâhlı insanlar**" gibi daimî birlikler kurmaya başladığı sıralarda, Türk İmparatorluğu, daha o zaman pek çok yandan Napolyon'un ordularıyla kıyaslanabilecek bir savaş aracına sahipti.

Alay ve tabur düzenindeki piyadeler sıra hâlinde, artçıları ve subayları eşliğinde, uygun adımlarla yürüyordu. Atla çekilen topçu bataryaları hiçbir yerde görülmemiş bir hareket ve ateş gücüne sahipti. İstanbul ve Şam'da dökülmüş olan toplar, en küçüğünden, en ağır kuşatma toplarına kadar çeşitli çaptaydı. Dörtlü ya da altılı ba-

41) Stephan Ronart, a.g.e. s.65.

taryalar hâlindeki bu toplar, değişik tip uçan füzeleri de kullanmakta usta olan fişekçi Afrika zebanileri tarafından kullanılıyordu. O tarihlerde Avrupa ordularında bulunmayan ikmal, yönetim ve konaklama işleri pek ileri durumdaydı. Galata ve İzmir'deki silah sanayii, en moderni olarak kabul ediliyordu. Ama Türk askerinin hem özelliğini hem de gücünün üstünlüğünü veren şey, onun kalbini teşkil eden gerçek ordusu, seçkin Yeniçeri birlikleri idi.

Düşünüldüğünün tersine, Yeniçeriler, Türk değildi. Bunlar Bulgar, Macar, Transilvanyalı, Polonyalı, Bohemyalı, Alman, İtalyan, İspanyol hattâ Fransız'dı. Aralarında pek çoğu Arnavut, Ukraynalı, Sloven, Çerkez, Gürcü idi. İslam dininden olmayan bu insanlar daha çocukken savaş sırasında esir alınmışlar, ailelerinden ayrılarak birlikler hâlinde gruplandırılmışlardı. Oniki yaşında asker ocağına alınan, doğuştan Müslümanlar gibi sünnet edilen, gevşemelerini önlemek için, aynı zamanda evleri olan gezgin barınaklarda çok sıkı bir askerî eğitim verilen bu insanlar, ayrıca kendilerini sadece askerliğe verebilmeleri ve beden ve ruh açısından subaylarından ve silah arkadaşlarından başka kimseye bağlanmamaları için bekâr kalmaya and içmişlerdi. Genellikle sarışın, Avrupa kökenlilikleri besbelirli bu tüysüz devler, Asya kökenli bir ordunun içinde gerçekten bir çelişki teşkil ediyordu. Şeyh Hacı Bektaş onlar için **"Yüzleri daima ak, kolları güçlü, kılıçları keskin, okları öldürücü ve daima muzaffer olsunlar"**, diyordu.

"Muzaffer" mi, pek çok kere! Çünkü müthiş disiplinleri ile görülmemiş sertlikte ve savaş yeteneğine sahip birlikler meydana getirmişlerdi. Makedonya alaylarından ve Roma tümenlerinden sonra Yeniçeri birlikleri, askerlik sanatının en başarılı **"icâdı"** idi. Türk tarihçi Ahmet Hafız, **"Piyadeler bir kayadan daha sertti, her asker tek başına bir seçkin tabura bedeldi,"** demektedir.

İşte bu ordu Muhteşem Süleyman'ın Macaristan'ı fethetmesini ve bir yeni eyaleti imparatorluğuna katmasını sağladı. Budin'i, Temesvar'ı, Gran'ı, Peşte'yi fethettikten sonra Sultan, Hırvat Kralı Nicolas Zirinski'ye bağlı Zigetvar kalesini de alarak krallığın işgalini tamamlamak istedi.

Süleyman her zaman, ordularının başında, savaşta ölmek istedi-

ğini söylerdi. Dileği kabul edildi. Zigetvar'ın düşmesinden üç gün önce, 6 Eylül 1566'da, Yeniçerilerin son saldırıya kalktıkları sırada öldü.

Ölümü, askerin cesareti kırılmasın ve oğlu Selim, İstanbul'a yetiştirmek için zaman kazansın diye titizlikle saklandı. Sultanın cesedini Başkente götüren cenaze alayı, Tuna nehrinde yeni Sultana refakat eden birlikle karşılaştı.

11

Bu karşılaşmaya tanık olanlardan hiç kimse, ne Türkiye'nin kaderinde bir dönüm noktasında bulunduğunu, ne de Macaristan'dan zaferle inen ve Sultanın cesedini taşıyan ordularla genç veliaht Şehzadeye refakat eden elleri meş'aleli birlik arasında Tuna'nın sağ yakasında, 11 Eylül 1566'da yapılan akşam nöbeti değişiminin Osmanlı tarihinin kadrânında kaçınılması olanaksız bir saati gösterdiğini bilebilirdi. Süleyman'ın ölümü ile Türk İmparatorluğu en yüksek noktasını aşmıştı. Görülmeyen bir biçimde iniş başlıyordu.

Çünkü Süleyman'ın oğlu **"sarhoş"** lakabı ile anılan Selim II (1566-1574) (ki, dünyanın Efendilerinin Efendisi için hiç de hoş olmayacak bir lakap) vârisi olduğu bu eşsiz mirası devam ettirmesini bilemedi. Zayıf ellerinde Türkiye, bir dizi yenilgiye uğradı. Bunlardan en önemlisi, Patras Körfezi girişinde, Lépante (**İnebahtı**) koyunda 6 Eylül 1571'de Türk donanmasının ezilmesi idi.

O gün, İspanya Kralı II.Philippe'nin üvey kardeşi Don Juan d'Autriche'in kumandasındaki 208 kadirge ve 70 diğer gemiden oluşan Hristiyan filosu, Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa komutasındaki 206 parçalık Osmanlı donanmasını hemen hemen yok etti. Üç saatten az bir zamanda Türk gemilerinin onda dokuzu tahrip edilmiş ve batırılmıştı. Aralarından sadece otuzu limanlarına dönebilmişti. Osmanlı kadirgalarındaki ondört onbeş bin kürek mahkûmu Hristiyan esir kurtarıldı. Bütün Avrupa başkentlerinde, bu zaferi kutlamak için **"Tanrıya şükür"** şarkıları söylendi.

Bununla beraber, İnebahtı (Lépante) savaşının yaptığı etkilerin, Hristiyan tarihçiler tarafından oldukça abartıldığı anlaşılmaktadır. Albay Lamouche, **"Bir anlık bir heyecanın ötesinde, bu deniz bozgunu Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş bir yankı bile uyandırmadı"**, diye yazar.

Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın itici gücü ile derhal Türk donanmasının yeniden inşası için önlemler alındı ve 1574'te, Uluç Ali, "Kaptan Paşa" oldu, İspanyolları 1572'den beri işgal ettikleri Tunus'tan kovdu ve burayı kesin olarak Osmanlı egemenliğine soktu.⁴²

İnebahtı bozgunundan da kötü olan şey, II.Selim'in, gözdeliğin ve rüşvetle iş yaptırmanın sivil idareye ve orduya girmesine izin veren, **"zevkü safâya ve kadına düşkün"** Sultanlar dönemini açması oldu.

Düzgün bir şekilde maaşlarını alamayan ve liyâkatla değil de torpille atanan kişilerin komutasındaki Yeniçeriler sabırsızlanmaya ve ilk başkaldırma işaretlerini vermeye başladılar. Bu istenmeyen durum giderek büyüdü ve Bâb-ı Âli hükûmeti, temsili karavanalarını yeterince doldurmadığında da ihtilâle kadar vardırdı. Her türlü vatanî duygular onlara yabancıydı. Ordu içinde ordu, İmparatorluğun bağrında yabancı bir gövde oluşturan bu askerlerle nasıl başedilebilirdi? Tek meslekleri, savaşmaktı; tek vatanları, birlikleri idi. Devlet zayıfladıkça onlar güçleniyordu. Güçlendikçe de Sultan tarafından daha fazla şımartılıyorlardı. Şımartılma arttıkça da bu şımarıklıklarını hükümdarlara ve vezirlere zorla kabul ettirmek tek tutkuları oldu. Daha sonra, sadece bizzat kendilerinin seçtikleri kumandanlara itaat eder oldular. Bu defa da, bu ünden yararlanıp iktidara yükselmek için burayı sıçrama tahtası olarak kullandılar.

Bu içler acısı durum, Sultanların gittikçe artan uyuşukluğundan dolayı daha da ağırlaştı. 1566'ya kadar Hükümdarın bizzat orduya kumanda etmesi esastı. Yüzyılın en büyük savaşçısı olan Süleyman, temenni ettiği gibi, Zigetvar'da ve savaş meydanında ölmüştü. Onan sonra gelen Sultanlar sadece olağanüstü hallerde ordularının

42) Colonel Lamouche, Histoire de la Turquie, s.131.

başına geçtiler. Babaları, amcaları ya da büyük kardeşlerince Sarayın yaldızlı hapisanelerine kapatılmış, dış dünyadan **tecrid** edilmiş laçka ve efemine bir ortamda, her an kiralık katile dönüşebilecek bir yığın casus tarafından yakından gözetiminde tutulan geleceğin Osmanlı Sultanları, daha tahta çıkmadan önce ruhsal açıdan bozulmuşlardı. Kamp yaşamı onlara kaba ve tatsız geliyordu. O vakit vezirleri komutan olarak görevlendirmeyi âdet edindiler. O zaman da, **"İmparatorluğun haşmetini temin eden ve Osmanlı ordusunu Avrupa'nın korkulu rüyası hâline getiren savaşçı atılım hızla azaldı."**⁴³

Bu sağlıksız ortamda, Yeniçerilerin askerî erdemleri ancak konuşabilirdi. Disiplinleri gittikçe zayıfladı ve 1600'lerden itibaren, **"bekârlık mecburiyeti"**nden vazgeçmek gerekti. Yeniçeriler, savaşarak harcamadığı bütün gücünü siyasal entrikalarda ve eğlence âlemlerinde harcamaya başladılar.

Bunların kanlı isyanları XVII ve XVIII. yüzyıllara belirgin bir şekilde damgasını vurmuştu. Bir zamanlar İmparatorluğun haşmetinin mimarı olan Yeniçeriler, şimdi onun yıkılışının araçları olmuştu.

II. Mahmut (1809-1839) bunlardan kurtulmak için aşırı önlemlere başvurmak zorunda kaldı. 1826'da bunları toplu olarak ortadan kaldırmayı başardı. Emri üzerine, bir öğleden sonra yedi bin kişi öldürüldü. Çağdaşlarını isyan ettiren bu kıyım, Sultana, idaresini hiç de azımsanmayacak biçimde gözden düşüren bir barbarlık ve vahşet şanı verdi. Ama bu insan kıyımının sonucu bu kadarla kalmadı. Yeniçerileri baştan teşkilatlandıracağına ortadan kaldırmakla II. Mahmut, Osmanlı ordusunun bel kemiğini kırmıştı. Osmanlı ordusu yediği bu darbeden sonra asla bir daha doğrulamadı. Sadece kendi kendinin acınacak ve güçsüz bir karikatüründen ibaret oldu. Ne Abdülmecit (1839-1861), ne de Abdülhamit (1876-1909), ne yeni bir ordu kurmak için maddi olanağa ne de manevi güce sahip oldular. Oysa Türkiye, tarihinin ona en fazla ihtiyacı olduğu bir döneme varmıştı.

43) Norbert de Bischoff, La Turquie dans le Monde, s.92.

Mirabeau, "Prusya, bir milleti fetheden bir ordudur", der. Türkiye, millet olma aşamasından geçmeksizin bir imparatorluk fetheden bir ordu idi. Denebilir ki, Ertuğrul'un soyu, "**temiz durumda**" bir imparatorluk kurmuştu. Güçleri özellikle orduya ve bürokrasiye dayanıyordu. Yeniçeriler gibi, İmparatorluk memurlarının da -ki daha sonra Anadolu halkından alınması durduruldu- vatanları yoktu. Görünen o idi ki, Türk dili bu kavramı anlatabilecek bir kelimeye henüz sahip değildi.

Bu sebeple, Sultanların otoriteleri gittikçe keyfiliğe kaydı. Kişisel gücünün ötesinde, temelden yoksun bu otorite hiçbir şeye dayanmıyordu. Hattâ Osman'ın atalarının fetihleri, İslam inancını dünyaya yaymak isteğinden bile kaynaklanmıyordu. Çünkü kendi inançlarını yayma çabası onlara yabancı bir olguydu. İslam oralarda, onlardan önce de vardı, aksine onların yaptığı; Arap krallıklarına sızma ve bunları katma olanağını sağlayan İslam dinini kabulden ibaretti.

Zenginleşen ve şimdi Boğaziçi'nde yerleşen bu göçebeler hiçbir zaman sayısal büyümeyi aşip nitelikli ve işleyen bir örgütlenme aşamasına erişememişlerdi. Sultanlar sadece toprak fethi ile ve ellerindekilere yeni "**eyâletler**" eklemekle yetiniyorlardı. İşte o kadar. Zaferleri, tâbi olan halkların sadece özerklikleri üzerinde oluyordu, onların milli özlemlerini hesaba katmıyorlardı. İşte burada, gözlerinden kaçan bazı gerçekler vardı. Madem egemen sınıf olarak hiçbir milliyete bağımlılıkları yoktu, egemenlik altına aldığı halkların bir milliyeti olabileceğini nasıl düşünebilir ve kabul edebilirdi ki?

Hiçbir dinî, ırkî ve tarihî bağın kaynaştırmadığı gerçek bir Bâbil Kulesi olan Osmanlı İmparatorluğu, aslında, askerî gücü çöktüğünde ve bir devleti yaşatmak için ancak "**millet olma fikrinin gerekliliği**"⁴⁴ ortaya çıktığında yıkılmaya mahkûm olmuştu. İmparatorluğun talihsizliği iki olayın peşpeşe gelmesinden kaynaklandı. XIX.

44) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.82.

yüzyılda, hemen hemen eşgüdümlü olarak, Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve dünyanın bu bölgesinde milliyetçilik duygularının uyanması, onun da düşüşünü hızlandırdı.

1822'de Yunanlıların başkaldırması, parçalanmanın ilk işaretini verdi. Bunun arkasından Rumen, Sırp, Bulgar ve Arnavutlar geldi. Yunan ayaklanmasından 82 yıl sonra Balkanların Hristiyan halklarının özgürlüklerine kavuşmaları artık bir gerçektir. Bu süre içinde, İngiltere, Fransa ve en sonunda da İtalya, Sultanın Afrika'daki bütün mülklerini ve Doğu Akdeniz'deki en önemli adalarını ele geçiriyorlardı. Cezayir, Tunus, Mısır, Malta, Girit teker teker kaybedildi. İmparatorluğun yüzölçümü gittikçe küçülüyordu. ^{2*}

Milliyetçilik basili Türkiye'nin güçsüz düşmüş vücudunda özellikle **aktif** bir parçalayıcı maya etkisi yaptı. Fakat, şayet bu, Avrupa devletleri tarafından desteklenmemiş ve yaygınlaştırılmamış olsa idi; kesinlikle böyle bir yıkıcı etkisi olamazdı. **"Hasta Adam"**ın başucuna eğilmiş doktorlar gibi, Avrupalı güçler tüm çıkarlarını hastalığı ağırlaştırmakta görüyorlardı. Milliyetçi başkaldırmaları yatıştıracak yerde onları cesaretlendirerek ve silah sağlayarak yangına körükle gittiler. Böylece her millet, her azınlık, patronlar ve koruyucular buldu. Balkan Slavlarının arkasında Avusturya ve Rusya vardı; Yunanlıların arkasında Rusya, Fransa ve İngiltere vardı; Ermenilerin arkasında Rusya ve ayrıca bu bölge dışında Araplara ve Kürtlere de patronluk yapan İngiltere vardı. Bütün bu güçler, İmparatorluğun kurt kemirmiş yapısı etrafında, gittikçe daha sıkı bir örümcek ağı örerek birbiri ile çakışıyordu. Norbert de Bischoff, **"Azınlıklarda milliyet fikrini Avrupalı devletler uyandırmadı, ama, onlar bu fikri beslediler ve ulusal bağımsızlık hareketlerine güç ve birlik ruhu verdiler. Yoksa, bu azınlıklar Sultanın boyunduruğunu bir yüzyıldan az bir zaman içinde asla kıramazlar ve mülkünü de parçalayamazlardı."**⁴⁵ diye yazmaktadır.

2*) Sırp ayaklanması Yunan ayaklanmasından önce başlamıştır. Girit, Yunanistan lehine kaybedilmiştir. (Z.Ç.)

45) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.83.

Tabiatıyla, Avrupa Devletleri, millî kurtuluş hareketlerini insan-severliklerinden dolayı tutuyor değillerdi. Çünkü bu elverişli manivela onlara, Türkiye'yi zayıflatma olanağını veriyor ve iktisadî nüfuzlarını kolaylaştırıyordu da ondan.

1840'tan beri İmparatorluğun maliyesi perişan bir durumdaydı. Müzminleşmiş bütçe açığı yıldan yıla artıyordu. Buna çare bulmak için Sultan borçlanma yoluna gidiyor; bunun için de yabancı bankalara başvuruyordu. Bu yolla, 1892'de 4 milyon, 1896'da 3 milyon, 1897'de 5 milyon Türk lirası borç almıştı. 1898'de Osmanlı devlet fonlarına dahil olmuş Fransız kapitali 1 milyar, 1913'te de 2,5 milyar altın franka ulaşıyordu. Rusya, Avusturya, Almanya ve İngiltere ile de durum aynı idi.

Her ödünç, tamamı bir fetih bedelinde olan rehinler ve garantiler karşılığında veriliyordu. Her ülkenin kendi ayrıcalıkları, tekelleri ve denetimcileri vardı. Bankalar, demiryolları, maden ve orman işletmeleri, gaz ve su işletmeleri, hepsi yabancılar tarafından kurulmuş, sahiplenilmiş ve işletilmekteydi. Fransa, 1883'te Tütün İdaresi'nin, 1890'da Beyrut, İstanbul, 1892'de İzmir ve 1896'da Selânik limanının, doklarının ve antrepolarının; 1890'da Seleniza ve Héraclée maden işletmelerinin; 1890'da Yafa-Kudüs, 1891'de Şam-Hama, Mudanya-Bursa, 1892'de Selânik-İstanbul, 1893'te İzmir-Kasaba (Aydın) demiryolları işletmesinin imtiyazını almıştı. İngilizler, Osmanlı Bankası'nda önemli bir pay ve Kalust Gülbenkiyan adlı bir Ermeninin aracılığı ile de, 1905'te Musul Petrolleri işletmesinin tekeline; Ruslar da, İstanbul'da ve Karadeniz limanlarında çeşitli ayrıcalıklar ve haklar elde etmişlerdi. Almanlar, 1899'da Haydarpaşa limanının imtiyazını; 1906'da demiryolu yapımında bazı bölgelerin, karayolu nakliyeciliğinin, İskenderun limanı, dokları ve antrepolarının tekeline almışlardı. Çeşitli şirketler aracılığı ile yabancı güçler büyük bir açgözlülükle ülkenin zenginliklerini emiyorlardı. Öyle ki, doğrudan Sultanın kasasına gitmeyen millî gelirin bütün payı; Londra, Paris, Viyana ve Berlin bankalarının kasalarına gönderiliyordu.

Bundan ötürü, Sultanın payı günden güne azalıyordu. Osmanlı hükûmetinin gümrük duvarlarını yükseltme hakkına sahip olmadığı yabancı ithalata boğulmuş bu durumda, hiçbir yerli sanayi, hiçbir **"mahallî zenaat"** gelişemiyordu. Tebaasının iş gücü üzerinden 'yabancı'nın, Sultanın almasına lütfen izin verdiği miktar ise, devletin ihtiyaçlarının yanında bir anlam ifade etmiyordu. Harbiye Nâzırı, ordusunun ve donanmasının bakımı için zorunlu kredileri temin edemiyordu. Birkaç istisnası dışında memurlar, tepeden tırnağa kadar kokuşmuştu. Aylıkları aylarca ödenmiyordu. Sultanın gelirleri, ne borçlarının faizlerini karşılıyor ne de maiyetinin açgözlülüğünü tatmine yetiyordu. Böylece eskilere yeni borçlar ekleniyor ve en emin, en verimli gelir kaynakları açık artırmaya konuyordu. Bu da kimse'nin dolduramayacağı bir uçurumun kazılması ile sonuçlanıyordu.

"Rehin İdaresi" ve hattâ **"Amme Borçları İdaresi"** yabancılar tarafından yönetiliyordu. Görkemli saraylara yerleşmiş, Sultan'dan ve Sadrazam'dan daha güçlü, fakat çoğunlukla çetin bir iç mücadele içinde bulunan bütün banka idarecileri ve yabancı seçkinler sadece **"İmparatorluğun ve tebaasının bir tek şey için var olduğu inancında idi: Yekûnu başdöndürücü bir sür'atle artan Osmanlı borç senetlerinin sayısız hâmiline her altı ayda bir muntazaman ödenecek faizleri temin etmek."**⁴⁶

Böylece çember, hiçbir kaçak vermeden iyice kapatılmıştı. O tarihlerde en üst noktasında bulunan Avrupa kapitalizmi, durmadan kurbanının kanı ile tıkanıyordu. Siyasette, idarede, adliyede, maliyede, ticarete, sanayide, bayındırlıkta ve ulaştırmada anahtar ya da ikinci derece mevkiiler yabancılar tarafından ya da Osmanlı tebaası olmakla beraber Batılı bankacıların gönüllü olarak işlerini gören ve simsarlıklarını yapan düzenbaz **"lövanten"**ler tarafından kapışılmıştı. **"Bu kadar mükemmel bir teşkilat, halkı, emeğinin bütün nemasından yoksun bırakmıştı. Harabiyete terk edilmiş şehirler, yağmaya bırakılmış ormanlar, kuraklıktan kavrulan tarlalar, doktordan ve öğretmenden mahrum insanların kendileri için hiçbir şey kalmıyordu."**⁴⁷

46) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.89.

47) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.89.

Yabancıların çabasıyla küçülen sadece toprak, buharlaşan da sadece ekonomi değildi. İdarede artan kokuşmuşluğun kemirdiği ülkenin özü de gözle görülür bir şekilde eriyordu. Kaynaklarının küçülmüş olmasına rağmen, İmparatorluk hâlâ eski fethettiği yerlere yapışıyordu. Onları egemenliği altında tutabilmek için henüz ayakta kalabilmiş olanlara ve özellikle, yoksul Anadolu köylüsüne, gerçekten gücünün üzerinde mükellefiyetler yüklüyordu.

Osmanlı tebaası olan diğer ırklar, ülke nüfusunun onda yedisini oluşturuyordu. Daha keskin ve daha ince zekâları sayesinde gelişti-çe, daha özgür olmanın yollarını arıyor ve halkın geriye kalan onda üçünün üzerine binen yük daha da artıyordu. Bu nedenle, denge, her gün daha acıklı bir şekilde bozuluyordu. Tebaadan en fazla huzursuzluk çıkaran bölgeleri baskı altına alabilmek için her yerde askerî garnizonları çoğaltmak ve takviye etmek gerekiyordu ki, bu da ek giderlere yol açıyordu. Trablusgarp, Arnavutluk, Trakya, Yemen, Hicaz, Suriye, Mezopotamya, Ermenistan, Anadolu köylüsünün omuzlarında taşıması gereken bir yük oluyordu. Her yıl, gelirlerinin daha önemli bir kısmı ve daha da artan sayıda çocukları bu ümitsiz çabaları desteklemeye hizmet ediyordu. Tabii, en ağır yükümlülük de en yoksul köylere bindiriliyordu.

"Köylü gibi her şeye boyun eğen Türk askeri, itiraz etmeden kaderini kabul ediyordu," diyor T.E. Lawrence. "Donuk, ne pırıltısı ne de kusuru olan yaratıklardı. Kendi hallerine bırakıldığında hiçbir şey yapmıyorlardı. Yönetildiklerinde itaat ediyorlardı. İyilikle muamele edildiğinde; olağandışı dost ve cömert oluyorlardı. Babalarına ya da analarına hakaret edildiğinde, iyilikte olduğu kadar kötülükte de aynı sakinlikle hemen işe koyuluyorlardı... Tümüyle ümit kırıcı bu girişkenlik eksikliği onları dünyanın en güvenilir, en yorulmaz ve uysal askerleri yapıyordu. Bu halk, eskiden bütün kuvvetini sadelik, sabır ve özveri üstünlüklerinden almıştı. Hristiyanlığı, dayanıklılığı, cesareti sayesinde titretmişti ve bu sahada da hemen hemen sınırsız kaynaklara sahipti. Ama çağdaş hayat, onun verici, çalışkan, dürüst, fakat biraz yavaş olan ruh yapısı için çok hızlı ve çok karmaşık-

tı. Hattâ hizmet ettiği ordunun kadrolarında düşük bir yüzdeyi oluşturuyordu. Eşsiz bir asker olmakla beraber olayların akışına göre şurada burada ölüme götürülen, pırlıtsı olmayan, silik piyadeden başka bir şey değillerdi. Bu gibi adamlar, kendilerini ölüme götüren ve ya işi bitince en ufak bir dikkat göstermeksizin kenara iten cakalı değersiz lövanten ya da Arnavut subayların doğal kurbanları idi", diye devam ediyor, T.E. Lawrence.

Sarayın bir köşesinde sinip ortaya çıkmayan, ama, daima hükmetmek arzusu ile yanan, ancak, halkını gerektiği gibi yönetmekten "**âciz**" Sultanlar, kendilerine karşı tebaalarının hiddetinin yükseldiğini de hissediyorlardı. Kocamış Anadolu kuvvetinin kendilerini tahından etmek için isyan etmesi fikrinden ürker olmuşlardı. En kötü düşmanları dışarıda değil, ama ülkenin içindeydi.

Bu tehlike ile mücadele etmek için Türk olmayan her şey en doğal müttefikleri oldu. "Yabancı önünde eğilebiliyor, bütün aşağılanmaları kabul edebiliyor ve her imtiyazı verebiliyorlardı. Yabancılar İmparatorluğu küçültebiliyor, sanki kendileri efendi imiş gibi davranabiliyor, ticareti yönetebiliyor ve maliyeyi ellerinde tutuyorlardı. Asla bunlar, taht ve hanedan için ciddi bir tehdit oluşturmayacak, asla onun görünürdeki gücüne zarar vermeyecekti. Osmanlı Hanedanı'nın onlardan korkacak bir şeyi yoktu. Sultanın ödünün koptuğu, kendi öz halkı idi. Yabancı olan her şey onun için iyi idi. Bu nedenle de Sultanlar bu olguya geniş bir biçimde başvurmuşlardı."⁴⁸

Ordunun ve Sarayın önemli mevkilerine Mısırlı ve Suriyelileri atadılar; en yüksek mevkileri, hattâ Sadrazamlığı Arnavut, Sırp, Bulgar ya da Hırvat dönmelerine verdiler; Yunanlılar güvenilir danışmanları, vilâyetlere vali ve haraca kesilmiş topraklara prens oldular. Fransız, Ceneviz, Venedik tacirlerini kayırdılar. Kısacası, özünde Türk olmayan her şeye değer verildi ve kayırıldı. Kafalarındaki Türk, hizmet etmeli, çalışmalı, üretmeli, ama istememeli ve kendi başına davranmamalı idi. "Anadolu asker temin etmeli ve vergi ödemeli, gemilere tayfa bulmalı idi; buğdayını, derisi ve yünü ile birlikte davarını da vermeli idi; Hanedanı, Sarayı ve İmparatorluğu güçlü

48) Stephan Ronart, a.g.e. s.68.

omuzları üzerinde taşınmalıydı. Ama, ihtiyaçları, duyguları, özlemleri hesaba katılamamalı, katılmamalıydı".⁴⁹

Dışarıda budanmış, içeride kangren olmuş ülkeye sonradan gelen insanlarla dolup taşan ve borçlarının ağırlığı ile çatırdayan Osmanlı İmparatorluğu, artık kendi gölgesinden başka bir şey değildi. Artık hiçbir iç dayanağı kalmamıştı. Batılılar ona çok yerinde olarak, "**Hasta Adam**" adını takmışlardı.

Büyük Devletlerin, birbirine karşı denge kuran rekabet politikaları onu yapay olarak yaşatmamış olsaydı, kendi başına terk edilmiş bu **yaşayan ceset** çoktan yıkılmış olacaktı.

15

Türk İmparatorluğu can çekişiyordu. Fakat ölmemeli idi. Avrupa devletleri böyle karar vermişlerdi. "**Av**" çok ağız sulandırıcı, bağlanılmış çıkarlar çok önemliydi ve son saati yaklaşmış olan bu avın bir genel kargaşaya sürüklenmemesi için iştihalar pek kabarmıştı. Hele, diğerlerinin bir zayıf ânından ya da dikkatsizliğinden yararlanarak, her ne pahasına olursa olsun devletlerden biri, can çekişen bu gövdenin tümüne tek başına konmamalıydı. Çünkü ganimette, iktisadî zenginliklerin ötesinde başka şeyler vardı. Paylaşılması herhalde dişleri gıcırdatacak bazı stratejik çıkarlar da vardı. Rusya uzun zamandır İstanbul'u ve Boğazları kendine katmayı düşlüyordu; ama İngiltere bütün olanaklarıyla buna karşı koymaya kararlıydı. Londra; Şam, Bağdat ve Tahran'dan geçen Hindistan yoluna el koymak istiyordu, ama Saint-Petersbourg ve Berlin buna kesin olarak karşıydı. İtalya, Oniki Ada'ya ve Kilikya'ya göz dikmişti. Fakat Suriye'de gözü olan Fransa, bu "**haksız iddiayı**" kabul edemezdi. Ermenistan, Kürdistan, Musul Vilayeti, Kuveyt Emirliği; tabii, ne kadar vilayet varsa ilerisi için o kadar da sorun. Elverir ki, hayatta imiş gibi görünsün, ama en iyisi, her şeye rağmen, Türk İmparatorluğu hayatta

49) Stephan Ronart, a.g.ö. s.68.

kalsın. Bu durum, büyük devletlere, bir yandan birbirine karşı hınçlarını besler ve savaşa hazırlanırken öte yandan "**dost**" kalma imkânı veriyordu.

"Bir akbaba açgözlülüğü ile, koma hâlindeki hastanın etrafında toplanmış olan Hristiyan güçler, sabırla **son**'u bekliyorlardı. Birbirinden ödü koparak ve birbirini parçalamaya hazır bir şekilde, kıskançlıkla birbirlerini gözlüyorlardı. Hiçbiri ilk adımı atmaya cesaret edemiyordu. Öte yandan da, Kızıl Sultan Abdülhamit, Boğazdaki sarayından, düşmanlarını bilerek ve onları usta bir şekilde birbirine düşürerek zaman kazanmaya çalışıyordu",⁵⁰ diye yazmaktadır, H.C. Armstrong.

Nisan 1877'de, Ruslar, bu komediye son verme zamanının geldiği inancındaydılar. Türkiye'ye savaş ilân ettiler, hızla bir dizi zafer kazanarak İstanbul'a on kilometre yaklaştılar. Burada, Sultanla salt kendi çıkarlarına **Doğu Sorunu**'nu çözmüş gibi gözüken San Stefano (Ayastefanos-Yeşilköy) Antlaşmasını imzaladılar (3 Mart 1878).

Batılı devletler derhal dişlerini gösterdiler. Boğazın yakınında kamp kurmuş olan Çar ordularını ürkütmek için Disraeli, Malta'dan ve Bombay'dan birlikler getirtti ve Kraliyet donanmasına da Prens Adaları'na demirlemeleri emrini verdi.⁵¹ Sonra Ayastefanos Antlaşmasının baştan sona gözden geçirilmesini **talep** etti ve İngiliz hak ve çıkarlarını tümüyle **idâme** ettireceğini **beyân** etti (1 Nisan).

Rusya bu durumda çok erken hareket ettiğini anladı. Bütün istekleri yerine getirdi ve avantajlarından vazgeçti. Bismark'ın çağrısı üzerine Avrupa devletleri, Berlin Konferansı'nda (Temmuz 1878) biraraya geldiler ve "**tamamen uyum**" içinde olduklarını "**memnuniyetle müşahade ettiler.**" Görünüşte olan birliklerini ve çıkarıcılıkla davranmadıklarını dünyaya göstermek için, bir ortak bildiriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma gereğini vurguladılar."

Rusya dışında, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya, İngiltere, herkes bu sonuçtan mutlu oldu. Batılı devletler, fazla aceleci rakiple-

50) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.9.

51) İstanbul'un karşısındaki adalar.

rine bu dersi vermiş oldukları için üzgün değillerdi. Bismark, Almanya'yı ilerdeki son paylaşmaya ortak olacak **"teminatçı ülkeler"** arasına kattı. Disraeli de ayak üstü Kıbrıs'ı götürmek ve Sultandan **"teminat"** almak için bundan yararlanmıştı. Sultana gelince, **"lütufkâr bir şekilde sunmuş oldukları bu yardımlarından"** dolayı **"kendiliğinden bir açıklama"** yaparak Batılıların kutsal yerler ve dinî azınlıklar üzerinde **himayelerini tanımak** zorunda kaldı.^{3*}

Bu uyarı akıllarını başlarına getirmişti. Bu kez, büyük devletler, **"Hasta Adam"**ın etrafına tekrar oturdular. Henüz ölümünün saati değildi. Bir kere daha hayatta kalması sağlandı. Ama bu zaman kazandırma, onu sağlığına kavuşturmak için değildi, yalnızca, ecelinin son defa ertelenmesinden ibaretti.

3*) Osmanlı İmparatorluğu aslında bu yerler üzerinde Batılılara daha önce himaye hakkı tanımıştı. (Z.Ç.)

İKİNCİ BÖLÜM

**Osmanlı İmparatorluğu'nun
Can Çekişmesi**

(1881 – 1918)

Selânik'te küçük ve kendi hâlindeki Türk memurlarından birinin mütevazî evinde, Mustafa adı verilen bir çocuk dünyaya geldiğinde, 1881 Martında,^{4*} Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durum genelde böyle idi. Çocuğun babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dı. Bu, beyaz tenli, sarışınımsı, gözleri gri-mavi, hareketli ve canlı bir bebektir.

Sütten kesilince, öfkeli huyu, bazen geceler boyu onu uyanık tutan ağlama nöbetleri ve arkasından da kızgınlık tepinmeleri şeklinde kendini göstermeye başladı. Babası bu çılgınlık karşısında ne yapacağını bilemiyordu. Gürültüden nefret eden, oğlunun çılgınlığının çalışmasına engel olduğundan şikâyet eden, düzenli ve titiz bir adamdı. O zaman Zübeyde, onu yatıştırmak için Mustafa'nın beşiği üzerine eğiliyor, ona eski Anadolu şarkıları söylüyor ve sevecenlikle:

– Uyu yavrum; uyu benim küçük **Bozkurt**'um, diyordu.

Ev işlerine kendini kaptırmış, ülkesinin tarihini bilmeyen bu Anadolu kadını, ne dediğinin acaba farkında mıydı? Acaba, **Kurt**'un Abdülhamit'ten pek çok önce, Anadolu'nun yüksek yaylalarını fetheden, bozkır göçebelerinin simgesi olduğunu biliyor muydu? Acaba, oğlunun bu şaşırtıcı canlılığının, tarihin altı yüzyıl ötesinden, Ertuğrul'un süvarilerini canlandıran bir yeniden diriliş olduğunu tahmin ediyor muydu? Kuşkusuz, hayır. O değil, bir başkası bile, oğlunun, vatandaşlarına, ulu atalarının tarihinden aldığı gururu ve birliği verebilmek için durmadan mücadele edeceğini düşünmezdi.

4*) Mustafa Kemal'in doğduğu ay kesin olarak bilinmemektedir. (Z.Ç.)

Bu kabına sığmaz çocuğun doğduğu ortam gösterişsiz, fakat saygındı. Ali Rıza ve karısı, toprağa bağlı köklerinden dolayı, tutucu, geleneklerine bağlı ve düzenli bir ruh yapısını korumuşlardı. Süleyman'a ve ondan sonra gelenlere en iyi hizmetleri vermiş ve bir zamanlar Türkiye'nin büyüklüğünü sağlamış olan, ama giderek azalan şu Anadolu halkının geriye kalan temsilcileri **müminlik** ve vatandaşlık görevlerini titizlikle yerine getiriyordu. Belki de farkına varmaksızın, Selânik çarşı ve caddelerinde çınlayan karışık ve bozuk dilden, saflığı, sadeliği ile ayırdedilen bir dili konuşuyorlardı. Komşuları onları mağrur olmakla suçluyorlardı. Alçakgönüllü görünüşlerine rağmen kuşku yok öyle idiler. Çünkü, ülkelerinin şu yıkık dökük hâline ve ona hizmet edenlere verebildiği pek az olanağa için için üzülüyorlardı.

İç sıkıcı ve tekdüze günler geçiyordu, ama kimse, mutfağın camlarından süzülen yağmura bakan küçük Mustafa'nın, bir gün ön planda bir rol üstleneceğini öngöremezdi. Aksine, hayat ona orta bir gelecek vadediyor gibiydi. O zamana kadar eğer bir aksilik olmazsa ve şayet titiz ve dakik babası gibi kendini gösterebilirse, o da belki **Düyun-u Umumiye** (Osmanlı Borçları) idaresindeki pek çok üçüncü sınıf işlerden birini elde edebilirdi...

Zübeyde'nin daha önce bir kızı olmuştu. Ama, her Türk kadını gibi, sevgisi daha çok aşırı derecede şımarttığı oğluna yöneliyordu. Fakat Mustafa bu sevgisinin karşılığını vermiyordu. Elbette annesini seviyordu, fakat kimseye bağlanmayan garip, sessiz ve içine kapalı bir çocuktü. Ayrıca, hastalık derecesinde alıngandı, azarlandığında kızgınlığı gözlerinde yansırı.

Yedi yaşındayken babası Ali Rıza, maliye idaresinden ayrıldı ve çok hesapsız bir şekilde kereste ticaretine atıldı. Kafasına Mustafa'nın tüccar olacağını koymuştu. Gözleri daha yüksekte olan Zübeyde onun din adamı olmasını istiyordu. Birlikte aldıkları karar sonucu onu Kur'an sûrelerinin bilinçsiz bir şekilde ezberletildiği **mahalle mektebi**'ne; sonra da okuma yazmayı öğrenmesi için Şemsi Efendi'nin mektebine gönderdiler.

1890'da, Ali Rıza, ailesini güç bir durumda bırakarak öldü, yabancı şirketlerin rekabeti yüzünden kereste ticareti ters gitmiş ve iflâs

etmişti. Zübeyde, büyük bir cesaretle evciğini kapadı ve Selânik'ten birkaç kilometre uzakta küçük bir köyde, Lazasan'daki Rapla Çiftliği'nde oturan erkek kardeşinin yanına gitti. Burada Mustafa, ahırları temizlemekle ve hayvanları beslemekle görevlendirildi. Bu hiçbir ince-liği olmayan, ama yorucu bir işti. Açık hava ona kent havasından da-ha iyi gelmiş gibiydi. Vücudu gelişmesini çabuklaştırdı. Atları tımar et-mek ve koyunları otlatmaya götürmek sâyesinde güçlü ve dayanıklı bir çocuk olmuştu. Hiçbir zaman komşu çocukları ile anlaşamadı.

Mustafa onbir yaşına gelince, Zübeyde, okul giderlerini ödeme-si için kardeşini ikna etti. Kırklarda yalnız yaşaya yaşaya çocuk gittik-çe toplumdan uzaklaşıyor ve kavgacı oluyordu. Annesinin nasihatla-rını hiç dinlemiyordu. Oysa, onun oğlu için ileriye dönük düşüncele-ri vardı. Oğlunun bütün hayatı boyunca çobanlık yapmasını ya da tarım işçisi olmasını istemiyordu.

Böylece Mustafa, Selânik'e geri döndü ve Şemsi Efendi okulu-na yerleştirildi. Hırçın ve sert huyu herkesten kaçırıyordu onu. Bir gün sınıfta büyük bir kavgaya sebep oldu. Öğretmeni onu bağıra-rak ve kolundan çekerek çocukların arasından çıkardı ve güzelce de bir ceza verdi. Hırsından bembeyaz, hatları gerilmiş bir şekilde, Mustafa okuldan kaçtı ve bir çırpıda Lazasan'a kadar koştu. Dayısı-nın uyarmalarına rağmen Selânik'e dönmeyi kesinlikle reddetti. Ne annesinin gözyaşları ne de yalvarışları onu kararından döndürebil-di.

Zübeyde bir kere daha oğlunu kollarında buluyordu. Tehdidin ve dayanın para etmediği bu haylazı ne yapmalı idi? Dayısı onu as-ker yapmayı önerdi.

- "Görüyorsun, bu çocuktan hiçbir şey olmaz," diyordu kızkar-deşine. "Kimseyi dinlemek istemiyor. Hırçın ve dikkatli. Kesinlikle ticarete başarılı olamaz. Onu altıtmek için bir demir yumruk gerek. Askerî okula gönderelim onu. Hem de parasız. Biraz gayret göste-rirse subay olur. Yoksa, ne yapalım er olarak kalır. Ama her iki hal-de de hayatı teminat altına alınmış olur."

* Langaza. (Ş.S. Aydemir, Tek Adam, s. 24, Remzi K., İstanbul, 1963) (yayımcının no-tu).

Zübeyde bu fikri iştirmek bile istemiyordu. Sadece düşünmek bile gözlerini yaşla dolduruyordu.

- "Onu asker olarak düşünebilir misin?" diye kızgın bir şekilde cevap veriyordu. "Mustafa, orada kıt'adan kıt'aya sürüklenecek, sonunda da adı bilinmeyen bir yerde ölecek. Madem ki ticarette başarılı olamaz, hiç olmazsa onu din adamı yapalım."

Ama Mustafa ne tüccar, ne de din adamı olmak istiyordu. Ticaret, bir Yunan, Ermeni ya da Yahudi işiydi, bir Türk için değil. O, subay olmak, yani insanlara emir vermek ve dayısının odasındaki bir taş baskısı resimde gördüğü gibi süslü güzel üniformalar giymek istiyordu. Kimseye haber vermeden, askerî okula gitti, giriş sınavlarına katıldı, iyi bir derece ile kazandı ve öğrenci olarak Askerî Rüştiye'ye kabul edildi.

Mustafa, askerdi. Birden hayatı bir anlam kazanır gibi oldu. Selânik Askerî Rüştiye'sinde disiplin pek sertti. Pek çok genç, vücut yapısı bakımından buna dayanacak güçte değildi. Mustafa'ya gelince, tam istediği gibi oldu. Özellikle matematik ve yabancı dilde (en çok Fransızca'yı boş zamanlarında bir Hristiyan okulunun papazından öğreniyordu) başarılı bir öğrenci olarak adı sık sık okulun **şeref tahtası**'nda yer alıyordu. Her zaman arkadaşları tarafından da kıskançlıkla karşılanıyordu. Tez kızan ve tepeden bakan huyundan ötürü, yanlış anlaşılan bir kelime onu hiddetlendiriyordu. Teneffüslerde daima yalnızdı, kimse ile bir bağlılığı yoktu. Diğer çocuklar onu oyunlarına çağırdıklarında onlara:

- "Sizin gibi bir hiç olmak istemiyorum," diye karşılık veriyordu. "Benim kaybedecek zamanım yok. Ben önemli biri olmak istiyorum."

Ona bu gibi davranışların dost edinmeye yardım etmeyeceği söylendiğinde de, kuru bir sesle:

- "Böyle bir şeyi arzu etmiyorum," diyordu. "Bir şey istiyorum: Beni rahat bırakın."

Okulun ikinci yılında matematik öğretmeni Mustafa Efendi ona yakınlık ve sevgi gösterdi ve kendi yokluğunda çocuklara ders vermekle görevlendirdi. Öğrenciyi öğretmenden ayırdetmek için de, Zübeyde'nin oğluna, **mükemmelliyet** anlamına gelen, **Kemal**

adı eklendi. Mustafa Kemal on yedi yaşında, (bu tarihten başlayarak bu adla çağırılıyordu) bitirme sınavlarını parlak bir şekilde verdi ve Makedonya'daki Manastır Askerî Okulu'na (İdâdî'ye) gönderildi.

17

Batı Makedonya'nın başkenti Manastır, vâdiler ve boğazlar arasında serpiştirilmiş, yaklaşık bin metre yükseklikte, o tarihlerde 20.000 nüfuslu büyük bir kasabaydı. Gri taştan ya da toprak rengine boyanmış evleri, göze hoş görünen bir düzensizlik içinde dağın yamacında kademelenmişlerdi. Genç Mustafa Kemal buraya geldiğinde, sokakları gerçek bir savaş kargaşası ile canlanmış buldu. Geçen birlikler toz bulutları kaldırıyor, katırların çektiği dağ topları, dar sokakları kulakları sağır edici gürültülerle doldurarak kentin arnavut kaldırımları üzerinde seke seke ilerliyordu.

Yunanistan Girit'i almıştı (1897). Türkiye de savaş ilân etmişti. Birlikler cepheye gitmeden önce burada toplanıyordu.

Savaş! Sadece fikri bile Mustafa'yı heyecanlandırmaya yeten büyüklü ve coşturucu bir kelime. Yakında savaşabilmek fikri onu heyecanla dolduruyordu. Sonunda yeteneklerini ortaya koyabilecek ve neye yetkin olduğunu dünyaya gösterebilecekti.

Ama düşü gerçekte bağdaşmaktan uzaktı. Halkın yoksulluğu bu denli olunca, ister istemez birliklerdeki durum bundan aşağı kalmıyordu. Elbiseleri parça parça, silahları kullanılmayacak haldeydi. Kumandanlık kararsız ve korkuyor görünüyordu. Her şey bir yokluk ve perişanlık içindeydi.

Ordunun yoksulluğuna karşılık polis, bolluk içinde yüzüyordu. Abdülhamit, İmparatorluğu, herkesi gözetim altında tutan ve İstanbul'a bir yığın rapor gönderen bir casus ağı ile donatmıştı. Her kişinin geleceği bir ihbara bağlıydı. Ne özgürlük ne de kişi güvenliği vardı. Hapishaneler tutuklularla dolup taşıyordu. Genel bir hoşnutsuzluk vardı.

Kıyrdanmaların merkezi Balkanlar'da, hele özellikle, Makedonya Valisinin Dahiliye Nezâreti'ne yazdığı gibi, "**ayaklanma ateşinin küller altında saklandığı**" Manastır bölgesinde bulunuyordu. Her gün ortalığa yeni el ilânları çıkıyordu. Sultanın ajanlarının el koyamadığı yeni birçok örgüt ortaya çıkıyordu. Mustafa Kemal'in kafası, çoğu zaman birbirine ters düşen, ama, hepsi de, ateşli üslûbunun müthiş etkilediği, köklü çözüm yolları öneren bir sürü kuram ve bilgilerle dolmuştu. İhtilâl! Ne muhteşem ülkü! Manastır'a, kendini savaşta göstermek ümidiyle gelmişti ve şimdi birden bunu yapması gerektiğini keşfediyordu. Daha şimdiden kendisini, sözlerinin gücü ile ayaklanmış, "**despot**"u devirmek için hüküm sürdüğü İstanbul üzerine, peşinden gelen coşkun halk yığınlarının başında görüyordu. Kendisini, Sultanın sarayı önünde halka seslenirken düşünüyor ve nöbette olmadığı geceler boyunca gizlice okuduğu bildirilerde, işe yaramazlıkları ve kokuşmuşlukları ateşli ifadelerle bildirilen İmparatorluk idarecilerini şöyle elinin tersi ile temizlerken hayâl ediyordu.

Bu ihtilâlcî heyecanı, Ohri kentinden Makedonyalı bir genç olan yaşıt arkadaşı Fethi kışkırtıyordu. Her ikisi de temin edebildikleri bütün yasak kitapları adeta yutuyorlardı: Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Mirebeau'nun nutukları, Robespierre'in biyografisi ve Stuart Mille'in "Siyasî İktisad"ı. Bu kitaplar İmparatorluk sansürünce şiddetle yasaklanmıştı. Eğer polis onları, okurken yakalarsa hapse atardı. Bu da okumalarını daha da çekici kılıyordu.

"**Hatip**" olmak istediği için Mustafa Kemal konuşma dersleri aldı. Sonra, kendisini tribündeki rolüne daha iyi hazırlamak üzere, okuldaki sıralardan birinin üzerine çıktı ve okul arkadaşlarına uzun uzun öğütler vermeye koyuldu:

– "Haydi, uyanın! Harekete geçmek için ne bekliyorsunuz?" diye haykırıyordu; "görmüyor musunuz, Türkiye demirden çember içinde! Türkiye'niz, yabancı kan emicilerden ve onu yağmalattıran utanmaz memurlarından kurtarılmalıdır."

Gizli bir gazeteye özgürlük üzerine çığınca şiirler ve makaleler yazdı.

Fakat bu arada derslerini ihmal etmiyor ve çok da başarılı olu-

yordu. Okul müdürü tarafından "çetin huylu, çok yetenekli, ama kendisi ile sıcak ilişkiler kurulması olanaksız bir genç" olarak değerlendirildi. Üstlerinin uygun görüşü üzerine, İstanbul'da, "**Harbiye**"ye (Harp Okulu) gönderildi.

18

1203 yılında Haçlılar Saint-Etienne Manastırı'nın önüne demirlediklerinde, şimdiye kadar hiç görmemiş olanlar İstanbul'u ilk defa karşılarında bulduklarında, bu zengin kentte, ayrı bir dünya olabileceği akıllarına gelmiyordu.

Kuşkusuz, o zamandan beri köprülerin altından çok sular aktı. Ama yine de İstanbul, Boğaziçi'nin sahili boyunca göz kamaştırıcı mücevherlerle bezenmiş bir kraliçe gibi sere serpe uzanmış, kıyas kabul etmez bir kent olarak duruyordu. Yirmibir yaşındaki genç Mustafa Kemal İstanbul'u ilk dolaştığında heyecana kapıldı. Buraya denizden gelen Haçlılar daha önce Venedik'i, Sirakuza'yı ve Kıbrıs'ı ziyaret etmişlerdi. Ama kendisi bugüne kadar dünyada ne görmüştü? Hiç, hemen hemen hiç! Lazasan, pek çok diğerleri gibi küçük bir köydü; Manastır, bir küçük dağ kasabasıydı; Selânik, bir özelliği olmayan pis ve gürültülü bir liman.

Bu nedenle, İstanbul'un geçmişte pek çok insanın uğruna öldüğü büyüğü çarpıcı bir içki gibi başına vurdu, vücudu ürperdi. İki bin yıllık bu kentin zevk düşkünü havası onu sardı ve âdeta yuttu. Beklemediği pek çok eğlenceden başı dönerek derslerini ihmal etti ve günler boyunca Pera'nın (**Beyoğlu**) ve Galata'nın eğribüğü dar yollarında ve Haliç köprüsünde, Avrupa ve Asya yakaları arasında gidip gelen küçük kayıklar yığına bakmakla ve hattâ Beyrut'tan, Pire'den, İzmir ve Odesa'dan gelen yük gemilerini saymakla vakit öldürdü. Demek İmparatorluğun başkenti bu idi. Sık sık değerlerinin övüldüğünü işitmiş, ama onu hiç bu kadar güzel zannetmemişti.

Mustafa o tarihlerde, hemen hemen insanüstü canlılığa sahip

bir delikanlıydı. Kaçınılmaz olan oldu: Pek çabuk, gecelerini liman-daki kızlarla iskambil oynamak ve içki içmekle geçirdiği kentin aşağı mahallelerine gitmeye başladı. Bu hayat yüzünden az daha tek sermayesi olan sağlığını kaybedecekti.

Sonra birden bundan vazgeçti. İstanbul'un bu yerlerine gitmeyi kesti. Gururu ve hırsı arzularına üstün gelmişti. Hattâ bu kentin az daha kendisini kaybettirecek kadar güçlü büyüüne karşı bir tür iğrenme bile hissetmeye başladı. Sonunda bu güzelliğin, altında sonsuz bir kokuşmuşluk saklı bulunan bir maskeden başka bir şey olmadığını öğrenmişti. Bu, asla unutulmaması gerekli bir dersti...

Bu nefesine hâkim olamazlığın arkasından sıkı bir dönem başladı. Başarılı olmak, ama her ne pahasına olursa olsun başarılı olmak istiyor ve başarının da sadece kendi elinde olduğunu biliyordu. Türkiye'de, en yüksek mevkilere ulaşmak isteyen bir genç için servet ya da yetenekten başka bir koz yoktu. Birçok bakımdan saldırılan rejim en azından bir olanak sunuyordu: Osmanlı İmparatorluğu'nda ne doğuştan aristokrasi, ne idareciler oligarşisi, ne de özellikle zenginlere ya da **zâdegân çocukları**'na ayrılmış okullar vardı. En yüksek görev, herkese açıktı. Kendi hâlinde bir geçmişi olması ve damarlarında Anadolu halkının sağlam kanının akması, Mustafa Kemal'in yükselmesine, hiç de engel değildi. Yeter ki, kendisi o kıvraklığı ve direnci gösterebilsin.

Teğmen Kemal böylece, askerî hiyerarşinin aşamalarını mümkün olan hızda tırmanabilmek için çalışmaya koyuldu. Bitirme sınavlarını birinciler arasında verdi ve kurmay subaylar yetiştiren **Harp Akademisi**'ne gönderildi. Burada da başarılı oldu ve 1905'te okuldan kurmay yüzbaşı olarak çıktığında yirmidört yaşındaydı.

Bu hızlı yükselişine rağmen, Mustafa Kemal siyasal düşüncelerinden kendini kurtaramamıştı. Manastır'da, küt'asındaki öğrencilerin önünde ateşli nutuklar attığı zamanlarda, etrafı çoğunlukla kendisinden genç, tasasız insanlarla çevrili bir delikanlıydı. Halbuki, İstanbul Harp Okulu'nda daha önceden ciddî bir elemeye tâbi tutulmuş kendi yaşındaki genç subayların ortasındaydı. Büyük bir şaşkınlıkla, arkadaşlarının çoğunun hükûmet hakkındaki düşüncelerini

paylaştığını fark etti. Ülke sorunları üzerinde düşünen her asteğmen, rejime karşı düşmanlık duyguları besliyor ve yabancı güçlerin kendini beğenmiş müdahalelerinden aşâğılık duygusuna kapılıyor. Bu adamlar kendilerini İmparatorluğun vârisleri gibi görüyorlardı. Miras da saçılıp savrulmakta idi. Bayazıt'ın ve Muhteşem Süleyman'ın soyundan olmanın ardından, Abdülhamit'in hükümdarlığı altında yaşamak, gerçek bir çöküştü. Pek yakında artık ne imparatorluk ne de ordu olmayacaksa, askerlik mesleğini kucaklamak, usanç verici derslere gömülmek neye yarardı? Geleceği dikkatle incelemeliydi, orada sadece hüznün ve endişe verici sebepler vardı. Öğretmenleri ve hattâ kendisinden yaşlı kalabalık bir subay topluluğu aynı endişeleri duyuyor ve bunu yalnız olduklarında söylemekten kaçınmıyorlardı. Fakat, açıkça, ne kendiliklerinden gençlerin sözcüleri ile dayanışma içinde olmaya ne de çok haklı olarak, onların başına geçmeye cesaret edebiliyorlardı. Onların hareketlerine göz yummakla yetiniyorlardı.

Harp Okulu'nda, **Mütalaa Cemiyeti** görünümü altında bir tür ihtilâl cemiyeti vardı. Kurucuları, ona "**Vatan**" adını vermişti. Yapması gerekli etkinliklerden ayrı olarak bu dernek gizli toplantılar yapıyor ve "**Vatan**" adında iki aylık bir bülten yayımlıyordu. Bülten, geleneksel Türk hayatına her cepheden şiddetle saldırıyordu. Rejime, Sultanı çevreleyen yiyici takımına ve bunların ülke üzerinde egemenliğini kurdukları fikrî baskıya karşıydı. Gericici ve ilerlemeye karşı anlayışı lânetliyordu. Halkın kanını emen derviş dergâhlarını kınıyordu. Her şeyin ötesinde haksız bir sürü kanunları uygulayan **şeriat** üzerine kurulu adalet teşkilâtını yerin dibine sokuyordu. Üyeleri, Sultanı devirmeye ve yerine genel seçimle seçilen bir parlamentodan çıkan bir anayasal hükûmet getirmeye; halkı din adamlarının esaretinden kurtarmaya; "**umumi yerlerde**" peçesiz dolaşmayı yasaklayan kanunu kaldırarak kadınları topluma uyumlu hale getirmeye and içiyorlardı. Biraz cafcıflı sözlerle de, "**Sultan ve kiralık katilleri, ülkemizin kanını kurutmaktalar! Eğer damarlarına yeni fikirlerin âlicenap kanını vermezsek, Türkiye ölmekte gecikmeyecek**" diyorlardı.

Mustafa Kemal ve "**Vatan**" üyeleri sanki anlaşmak için yaratıl-

mışlardı. İnancıları kendisinininkilere ters değildi. Onlar da, onun onsekiz yaşından beri tekrarlamaktan bıkmadığı konuları açıklamıyor muydu? Böylece bu derneğe girdi, gizli bültene makaleler yazdı ve daha Manastır'da iken yazılmış birçok şiirini burada yayımladı. Grup tartışmalarına katıldı ve orada hükûmete yönelik eleştirilerinin şiddeti ile dikkat çekti.

Olan biteni fark etmiyormuş gibi yapan okul komutanı bütün eylemlerden haberi vardı. Fakat ayrıca olaydan haberi olan Sultanın casusları Saraya rapor ettiler. Abdülhamit telaşlandı. Gerçekten bu "**Vatan**" ne idi? Haylaz ve düşüncesiz gençlerin "**cemiyeti**" mi? Evet... Ama bu gençler bir gün ordunun yüksek kumanda makamlarına gelecektlerdi. Burada küçümsenmemesi gereken bir tehlike vardı. Askerî Okullar Komutanı İsmail Hakkı Paşa'yı çağırttı ve bu ke-pazeliğe son verdirtmesini emretti. Hakkı Paşa, Akademi Komutanına sert bir ihtarda bulundu. Komutan da, bundan böyle okul içinde hiçbir toplantı yapılmamasına özen gösterdi.

Sonuç beklenebileceği gibi oldu: genç subaylar okul dışında toplandılar ve "**Vatan**", bir **mütalaa cemiyeti** olmaktan çıktı, İstanbul'da kaynaşıp duran pek çok sayısız gizli dernekten biri oldu.

Sınavları bitince, Mustafa Kemal, yeni atandığı piyade birliğindeki görevine gitmeden önce birkaç hafta izin aldı. Bundan yararlanarak "**Vatan**"ın idaresini üstlendi. Büro olarak kullanmak üzere ıssız bir sokakta bir oda ve bültenin basılabileceği bir bodrum katı kiraladı. Grup toplantılarını o düzenliyor ve üyeleri davet ediyordu. Bunlar, kendilerini suçüstü yakalamak için fırsat kollayan polisçe çok sıkı bir şekilde göz altında tutuluyordu. Bu, aslında bir çocuk oyuncağıydı, çünkü, teşkilâtın üyeleri, gizliliğin tüm kurallarından habersiz, toy insanlardı. Bir kışkırtıcı ajan, bazılarının güvenini kazanarak aralarına sızdı. Hepsinin toplandığı bir gece, polisler birden bodrumda belirdiler, herkesi tutukladılar (29 Aralık 1904).

Kısa bir sorgulamadan sonra, Mustafa Kemal arkadaşları ile birlikte berbat bir ünü olan İstanbul'un Kızıl Hapishanesi'ne kapatıldı. Durumu ağır olarak nitelendiriliyordu. Polis, aleyhinde pek çok kanıt elde etmişti. Eğer Sultan onu suçlu bulursa, herhangi bir

mahkemeye gerek kalmadan hücresinde boğdurulma tehlikesi vardı. Birçok başka mahpus, hiçbir iz bırakmadan bu hapishanelerde kaybolmuştu; başına böyle bir şey gelecek ilk insan olmayacaktı...

Tutuklanma haberinden çılgına dönen Zübeyde ve kızkardeşi Makbule, İstanbul'a koşular ve onu görmek istediler. Sadece red cevabı ile karşılaşmadılar, üstelik Mustafa Kemal arkadaşlarından ayrıldı ve gizli bir yere kondu. İş kötüye gidiyordu.

Mustafa Kemal, ışığın dar bir hava deliğinden içeri girdiği, iğrenç pislikte, küçücük bir hücrede haftalar boyu kapalı kaldı. Sigarası ve okuyacak bir şeyi olmadığından günlerini, kafesteki aslan gibi hücresinin bir aşağı bir yukarı dolaşmakla geçirdi. Zindanının darlığı onu çıldırtıyordu.

Bir gün iki silahlı görevli, ansızın hücresinde geldi ve onu İsmail Hakkı Paşa'nın huzuruna çıkardılar. İsmail Hakkı Paşa, hapishaneye 150 metre kadar mesafedeki Harbiye Nezâreti'nde bulunan bürosunda, Kemal'i, altın çerçeveli gözlüklerinin üzerinden uzun uzun süzdü. Paşa, sakallı, sinsî, merasime çok dikkat eden eski Osmanlı tipi bir memurdu. İki jandarma arasında esas duruşta, hareketsiz bir şekilde, Mustafa Kemal cezalandırılmayı bekliyordu. Sonunda İsmail Hakkı yumuşak bir sesle:

- "Çok kabiliyetlisiniz," diye konuştu. "Önünüzde, Padişah Hazretlerinin hizmetinde güzel bir istikbaliniz olabilir. Ama siz hem kendinizi ve hem taşıdığınız üniformayı lekelediniz. Başıbozuk insanlarla arkadaşlık ettiniz, kendinize uygun olmayan yerlerde oyuna, içkiye ve sefahate kapıldınız. Daha da kötüsü, yasak bir siyasi faaliyete dahil oldunuz; siz ve bazı hainler, Sultanın aleyhinde yıkıcı fikirleri yaydınız. Arkadaşlarınızı itaatsizliğe ve isyana teşvik ettiniz.

Muhakkak ciddiyeti sizin de gözünüzden kaçmayan bu şikâyetlere rağmen Padişah Hazretleri sizi affetmeye karar verdi. Herhalde ihanet etmekten ziyade akılsızlık ettiniz.

Şam'da bir süvari birliğine tayin edileceksiniz. Geleceğiniz, davranışlarınıza dair üstlerinizin vereceği raporlara bağlı. Mutlaka bu akılsızlıklardan vazgeçmeniz ve kendinizi tamamen askerî görevlerinize hasretmeniz gerektir. Dikkatli olun; size, kendinizi is-

lah etmeniz için bir imkân veriyoruz. Bunu bir ikinci kere vermez-
yiz".

Mustafa Kemal topuklarını vurdu, yarım dönüş yaptı ve hücresi-
ne döndü. Eşyasını toplaması için ona yarım saat verildi. Aynı gece,
Beyrut'a giden bir vapura bindirildi. Hareketinden önce, ne dostları-
nı görmesine ne de annesini öpmesine izin verildi. İlk defa o gün
politikanın oyun değil, ciddi bir iş olduğunu anladı.

19

Müthiş bir fırtınanın sebep olduğu gecikme yüzünden seksen
günlük bir yolculuktan sonra Mustafa Kemal sonunda Beyrut'ta ka-
raya çıktı. Bir atla birlikte küçük bir süvari birliği onu bekliyordu.
Onların refakatinde Lübnan dağlarını geçerek Şam'daki birliğine
ulaştı.

Kışlaya vardığında birliği kışla dışında göreve hareket hazırlığı
içindeydi. Kentin güneyindeki dağlarda oturan Dürzîler bir kere da-
ha isyan etmişti, birliği de bu isyanı ezme talimatı almıştı. Bu "**te-
dip**" görevi Mustafa Kemal'i faal hizmete sokuyordu. Ama bu, kısa-
cası onu düş kırıklığına uğratan bir deneme oldu. Manastır'da gördü-
ğü birlikler gibi kendi birliği de her şeyden yoksundu. Kötü donatım-
lı, kötü silahlıydı ve kötü kumanda ediliyordu. Öte yandan Dürzîler
yıpratıcı bir gerilla savaşı veriyorlar, hiçbir şekilde düzgün bir savaşa
girmiyorlardı. Onları itaat ettirebilmek için Türklerin bütün yapabil-
dikleri ürünlerini yakmak oldu. Daha sonra kötü mevsimi geçirmek
için kışlarına çekildiler.

Şam'da kış geceleri uzundu. Mustafa Kemal zamanını nasıl öl-
düreceğini bilemiyordu. Hareketsiz duramadığından, "**Vatan**"ın
Şam şubesini teşkilâtlandırmaya başladı. Ne hapishanede geçirdiği
haftalar ne de Hakkı Paşa'nın azarları onda en ufak iz bırakmıştı:
iradesi sarsılmaz bir biçimde ayakta idi. Özellikle Suriye, devrimci
hareketler için uygun bir ortam sunuyordu. İstanbul'da olduğu gibi,
bütün genç subaylar rejime karşıydı ve daha yaşlı subaylar da onları

açıkça destekliyordu. Teşkilât çabucak büyüdü ve kısa bir süre sonra bütün Suriye garnizonlarına dal budak saldı. Mustafa Kemal etkili bir kişi oldu. Hattâ bir darbe planı hazırlamaya kadar işi götürdü. Plana göre, Suriye'deki bütün birlikler Şam'da toplanacaklar, kumandası altına girecekler ve Sultanı tahttan indirmek için İstanbul üzerine yürüyeceklerdi. Fakat, olayı daha yakından inceleyince, bu tasarının uygulanmasının önünde aşılması güç engeller olduğunu fark etti. Kuşkusuz, küçük garnizonlardaki subaylar başkaldırmaya hazırdı. Ama, çoğunluğu Arap olan yerli halk, ilgisiz ya da bu gibi hareketlere karşıydı. Kendilerine, yabancılar arasında bir hesaplaşma gibi görünen bir başkaldırmayı niçin destekleyeceklerdi ki? Cumhuriyetçi ya da Padişahçı olsun Türk subayları onlar için ülkelerini fethetmiş ve orada kuvvet zoru ile kalan düşmanlarıydı. Bu kavgada yer almakta hiçbir çıkarları yoktu.

Dahası, bu girişimin başarılı olmasına ikinci bir engel vardı: İstanbul - Şam arasındaki uzaklık. Birliklerin başlangıçtaki şevkleri ne olursa olsun, daha Başkente varmadan dağılırlardı ve o zaman da Sultanın hükûmeti gözünü açacak vakit kazanırdı. Bu koşullarda Yüzbaşı Kemal bu tasarısından vazgeçti. Günler yine boş ve tekdüze akıp gitmeye başladı. Küçük işleri gözden geçirmek ve silah bakımı bu boşluğu doldurmaya yetmiyordu.

Kemal, geceleri büyük bir hırsla gazeteleri okuduğu ve durum üzerinde kafa yorduğu, bir etajer, bir masa ve bir kamp karyolasının bulunduğu kışladaki küçük odasında hareketsizlikten ve sıkıntıdan patlıyordu. Ülke, fırtınada çaresiz kalmış bir gemi gibiyken ve bu kadar sorun acil çözüm beklerken bütün bu kaybedilen zamanı düşünerek kendi kendini yiyordu. Duruma müdahale etmeden kaç ay, kaç yıl beklemek gerekecekti? Müdahalenin mümkün olduğu zaman da geç olmayacak mıydı?

Sanki Mustafa Kemal'de iki kişilik vardı: Asker ve siyaset adamı. Harekete geçtiğinde, enerjisindeki gerilim bu iki kişiliği bağdaştırıyordu. İşsiz güçsüz kaldığında, iradesi boy ölçüşebilecek bir engel bulamadığı zaman, doğasının bu iki yönü birbiriyle çelişkiye düşüyor ve acı dolu bir çatışmanın merkezi oluyordu. Nietzsche, "hareketli bir yıldızın idare ettiği bir karmaşayı" içlerinde taşıyan bu ayrıcalıklı

varlıklardan bir yerlerde söz etmişti. İşte, Mustafa Kemal bu varlıklardan bir tanesiydi.

Yıldız parladığında hangi yolu takip edeceğini biliyordu. Ama söndüğünde, kendisini karanlıklarda kaybolmuş hissediyor, bazen acı çılgınlık attıran dayanılmaz endişelerden dolayı kalbi sıkışıyordu. Askerlik ve siyaset o zaman karşılıklı dikiliyor ve birbirlerini parçalarcasına kavga ediyorlardı. Rejimin devrilmesi amacını güden siyasetçiyi asker hoş göremiyordu; çünkü, gerçekleştirilmesi ihtilâli, belki de ihaneti çağırıyordu. Buna karşılık asker, Sultana **sadıkâne** hizmet etmeliydi, bunu da siyasetçi, madem Sultan ve çevresi ülkeyi yıkımlara sürüklüyorlardı, kabul edilemez olarak görüyordu.

Bu iki arzuyu bağdaştırmak için ne yapmalıydı? Siyasetten mi vazgeçmeliydi? Mustafa Kemal bunu iyice düşünmüştü. Zaten pek isteksiz çabaları hiçbir sonuç vermemişti. Her şey dayanamayacağı bir biçimde onu bu noktaya getiriyordu. İmparatorluğu saran sorunlara dikkatle eğilmemek, onlara elle tutulur çareler aramamak ve bu çâreler de bulunduğunda, onları bir cerrah titizliği ile uygulamamak, acınacak bir alçaklık örneği değil miydi?

O halde, ordudan ayrılmak mı? Ama Mustafa Kemal, asker olmamış olsaydı, Mustafa Kemal olamazdı. O, sert bir disipline, emir verecek askerlere, emir verme keyfine, askerlerini savaşa sürdüğünde ruhunu saran o "**hârîka sükûnet**"e ihtiyaç duyuyordu. Ve sonra gizli bir içgüdü, ona, gelecekteki olaylar ne olursa olsun, ordunun orada ön planda rol alacağını söylüyordu. Bugünkü perişan hâline rağmen, -bu da çâresiz değildi- elde tutulması gerekli bir güç aracıydı. İhtilâl onun tarafından ve onunla yapılacaktı...

Mustafa Kemal boşuna zihnine işkence ediyor, bu çıkmaza bir türlü çare bulamıyordu. Şaşkınlığı onu huysuz yapacak kadar büyüktü. İştahını kaybetti, zayıflad, yeniden içmeye başladı. Huyenun böyle beklenmedik değişmelerinden bir şey anlamayan arkadaşları gecelerine onu davet etmeyi kestiler, kaptislerine kızıyorlardı.

Tam bu sırada Mustafa, Makedonyalı Fethi'den bir mektup aldı. Dostu ona, "Şam'da kalmakla haksızlık ediyorsun," diye yazıyordu; "zira, orada zamanını harcıyorsun. İhtilâlin hareket noktası, ancak Balkanlar'da olabilir. Kendini Selânîk'e naklettirmeye çalış. Suriye,

İmparatorluğun bir ili, bu bölgede hiçbir ciddi hareket yapılamaz. Kesin oyun, hükûmet merkezinde oynanacaktır, yani İstanbul'da." Haklıydı.

O zaman Mustafa Kemal bir tek fikre saplandı: Kendisini Avrupa'daki bir garnizona naklettirmek... Harbiye Nezâreti'ndeki bütün tanıdıklarını araya koyarak bu işe bir yıl harcadı. Girişimlerini artırdıkça, çabaları da bir sonuç vermeye başladı. 1907 Sonbaharında, Selânik'teki III.Ordu Kurmay Heyeti'ne atandı ve derhal yeni görevine katılmak üzere hareket etti.

20

Mustafa Kemal Selânik'e geldiğinde, burayı Manastır'daki askerî okula giderken ayrıldığı zamandan bu yana çok değişmiş buldu. Yanına yerleştiği annesi şimdi rahat bir hayat sürüyordu. 1903'te tekrar evlenmişti. İkinci kocası bir süre sonra ölmüş ve ona kentin merkezinde güzel bir evle bir miktar da para bırakmıştı.

Mustafa Kemal varır varmaz, daha önce okuldan tanıdığı birçok subayla ilişkiye geçti. Onları toplamaya çalıştı ve her zaman yaptığı gibi "**Vatan**"'ın bir şubesini kurmayı önerdi. Ama bu çaba hiçbir sonuç vermedi. Arkadaşlarına sözünü ettiğinde, kesinlikle aksine bir şey söylemeden ve kişisel fikirlerini açıklamadan nazik bir ilgisizlikle onu dinliyorlardı.

Bazen, onları toplanmış, aralarında bir şeyi tartışırken gördüğünde hemen konuşmayı kesiyorlar ya da konuyu değiştiriyorlardı. Bu garip tutum, Mustafa Kemal'in gönlünü bulandırdı. Acaba kendisine güvenmiyorlar mıydı? Eğer öyle ise, niçin? Biri tarafından ihbar mı edilmişti? Onu bir kışkırtıcı ajan olarak mı görüyorlardı? Ya da kendisini kenara iten gizli bir şeyler mi hazırlanıyordu?

Bir gün, eski arkadaşlarından biri ona gerçeği açıkladı. "**Vatan**", Selânik'te başarılı olamazdı, zira burada "**İttihat ve Terakki**" adında çok güçlü bir ihtilâlcî kuruluş vardı. Kent halkının büyük

bir çoğunluğu Yahudi idi. Bunların pek çoğu İtalyan uyruğunda ya da farmasondu. Farmason olarak bu hareketi destekliyorlardı. İtalyan vatandaşı olarak da bu dernek üyelerini evlerinde barındırıyorlardı. Bu misafirperverlik de misafir edilenlerin herhangi bir şekilde tutuklanmasını önliyordu.

Böylece, Sultanın polislerinin, yabancı uyrukluların evinde araştırma yapamayacağına dair I.François zamanından kalma **kapitülasyon rejimi** tarafından koruma altına alınmış oluyorlardı. Çünkü yabancılar sadece kendi konsolosluklarının mahkemelerinde yargılanabilirlerdi.

Mustafa Kemal'in sık görüştüğü grupta bulunan Makedonyalı Fethi, Mason locasına girmişti. Locaların sayesinde "**İttihat ve Terakki Cemiyeti**"ni kurmuşlardı. Toplantılarını Yahudilerin evlerinde yapıyorlardı ve onlardan, kaynağı bilinmeyen malî yardımlar alıyorlardı. Ayrıca, Sultanın mahkûm ettiği ya da sürgüne gönderdiği bütün siyasî kişilerle de yirmi yıldır sıkı ilişkiler sürdürüyorlardı.

Tavsiyeleri üzerine Mustafa Kemal, "**Vedata**" locasına girdi. Ama orada karşılaştığı havadan hiç hoşnut olmadı.

Bu, ihtilâli, Çin'de, Almanya'da, Rusya'da, Yunanistan'da veya daha başka yerde yapmaktan söz eden, ama Türkiye'ye özel hiçbir önem vermez görünen, başlıca üyeleri vatansızlardan oluşan bir loca idi. Durmadan, Yahudilere eziyet eden II.Nicolâs'ın cinayetlerinden söz ediyor ve onlara refah sağlayan François-Joseph'in erdemlerini övüyorlardı. Bunlar, kısa ifadelerle konuşan ve gizli bilgileri kısık sesle birbirine aktaran hareketli entelektüellerdi. Mustafa Kemal, amacını, yöntemlerini açıkça seçemediği uluslararası çapta bir yeraltı teşkilatının ağına düştüğü izlenimi edindi. Bu Türk milliyetçisi, burada ne işi olduğunu kendi kendine soruyordu.

Gözünde, "**İttihat ve Terakki**" sonunda başarısızlığa mahkûm olacaktı. Asla bundan ciddî bir şey çıkmazdı. Burada pek çok nutuk atılıyor, ama harekete geçilmiyordu. Üyeleri cafcacılı ve derin ideolojik açıklamalarla kendilerinden geçiyorlardı. Burada, Ruver adında, gösterişi seven bir yalancı pehlivan vardı. Cemal daha iyi değildi. O da **düzenbaz bir şarklı** idi. Cavit, Yahudi dönmesi idi; Niyazi ise, sadece aptallıklar yapan kaba bir Arnavut; Talât da hiç-

bir ufku olmayan bilgisiz, küçük bir posta memuru idi. Haklarında kanaat sahibi olmak için onların konuştuklarını iki üç kere dinlemek yetiyordu. Amaçları **"Yeni Turan-Yeni Türkiye"**ydi.

Her biri Yunan, Arnavut, Bulgar ya da Yahudi kökenli; ama, kökeni Turan ırkından olmayan bu kişiler, bunun ne anlama geldiğini biliyorlar mıydı? Hayır, Mustafa Kemal, onlarla ilgili sadece kötü düşünce sahibi olmuyor, bu düşüncelerini onlardan da saklamıyordu. Bir gün, Gnogno Kahvesi'nin arka salonunda bir masa etrafında toplanmışlar, Cemal'in vatanseverliğini övüyorlardı.

Mustafa Kemal, onların sözlerini alaycı bir gülüşle kesti ve; "gerçek büyüklük" üzerine, iki saat süren bir konuşma yaptı. Ertesi sabah, bir birliği teftiş için Janitza'ya giderken, trende Cemal'e rastladı ve ona açıkça düşündüklerini söyledi. Onu ikiyüzlülük ve demagoglukla suçladı ve ona tek kelime söyleme imkânı bırakmadan **"büyüklük"** üzerindeki sözlerini tekrarladı.

Ordudaki arkadaşları onu, şaka kaldırmayan, sert tutumu ve sürekli eleştirilerinden ötürü sıkıcı bulmaya başladılar. Kimseyi bağışlamıyordu. Gençliğinde birçok haksızlığa uğramasına neden olan bu tepeden bakış ona karşı yeni düşmanlıklar oluşmasına yol açtı. Yahudiler ona güvenmiyordu. **"İttihat ve Terakki"** yönetimi görüşmelere katılmasını reddetti.

"İttihat ve Terakki" Cemiyeti yanında, kendinden çok söz ettiren bir başka kuruluş vardı: **"Türk Ocağı"**. Bu, gece halk kursları ve konferanslar veren şubeler kurmuştu. Daima kendini yetiştirmede hırslı olan Mustafa Kemal, ne olup bittiğini görmek için oraya gitti.

Mustafa Kemal, orada, **"daha büyük Türkiye"** yaratmayı gençliğin kafasına sokmaya çalışan ve onları toplanmaya davet eden beş altı kır saçlı profesörün kürsüye çıktığını gördü. Ondan sonra, ilham almış bir hava içinde şairler, Turan ırkı ve kanının erdemlerini haykırdılar. Sanki bir rüyada imiş gibi, **"Ölümsüz Turan"ın kahramanlık devirlerinden, muhtelif Türk halklarının esrarengiz, müşterek vatanları'ndan** söz ediyorlardı.

Mustafa Kemal kendi kendine buraya ne yapmaya geldiğini so-

ruyordu. **"İttihat ve Terakki"** Komitesi üyelerinin onu demogojiler ile usandırdıkları kadar, **Türk Ocağı'nın "kâhin"**lerinin de gerçekçilikten yoksun tutumları onu tiksindiriyordu. Milleti yeniden canlandıracak güçler herhalde buradan çıkmayacaktı. **"Daha büyük Türkiye" yapmak!** Varolan düzen daha elindekini koruyamazken bunu söylemenin ne anlamı vardı? Gençliğin bakışlarını tümünden başka tarafa yöneltmek gerekti. Ülkenin kurtuluşunun, içteki reformlarla ve bütün gücün bazı temel sorunların üzerine yoğunlaştırılmasıyla olacağını tekrarlamak yerine, gençlik boş düşlerle dolu bir maceraya yöneltmek isteniyordu.

Bir gün, artık sabrı taşıdığından konferansçılardan birini şiddetle azarladı. Konferansçı, konuşurken sesine iniş çıkış veren ve ellerini durmadan hareket ettiren iskelet vücutlu, tüysüz bir adamdı. Ayrıca, bir de hafifçe kendisini hapse attıran İsmail Hakkı Paşa'ya benziyordu. Ona ihtiyar bir bunak muamelesi yaptı ve bu dersini dervişlerden mi öğrendiğini sordu. Hayret içinde bütün dinleyicilerin kendi aleyhinde olduğunu gördü ve salonu terk etti.

Midesi kramp içinde **"İttihat ve Terakki"**ye döndü ve başından geçenleri anlattı. Sağlığına güldüler. Bütün bu terslikler kızgınlığını artırdı. Annesi ile tartıştı ve evi terk etti, kentte bir oda kiraladı. Artık en ufak bir tersliğe tahammülü kalmamıştı. Daima, sanki tutuklanacakmış duygusu içindeydi.

Mustafa Kemal, **"İttihat ve Terakki"**nin bütün toplantılarına katılmaya devam etmekle beraber, arkadaşlarından uzaklaştı ve yavaş yavaş cemiyetin faaliyetlerine karşı ilgisini yitirdi. Acaba idare heyeti mi onu üyesi olarak kabul etmiyordu? O, asla **alt** bir durumda olmayı hoşgörüle karşılayamazdı. Ya kendi emir verecek ya da gidecekti. Başka bir seçenek yoktu. Gururu ona her türlü uzlaşma yolunu kapatıyordu.

Sorunu bu şekilde ortaya koymak, kendince büyük bir beceriksizlikti. Bilek güreşi aleyhine tecelli etti. Sonuçta **"İttihat ve Terakki Cemiyeti"** onu kesin olarak dışlamıştı.

Mustafa Kemal, hiç olmadığı kadar yalnız kaldı ve konuşmaz oldu.

Aniden ve kimsenin beklemediği bir zamanda, 1908 ilkbaharında ihtilâl patlak verdi. Sert ve sınırlı bir insan olan Niyazi, küçük bir grup taraftarının başında, sessiz ve sadasız Resne'den ayrılmış, Orta Makedonya dağlarında cephe kurarak hükûmete meydan okumuştur. Geride kalmamak için Enver de, ihtilâle başladığını bildiren bir bildiri yayımlamakta acele etti, o da Doğu Makedonya'da ayaklandı. Hiçbir şey bu harekete göre düşünülmemiştir. **"İttihat ve Terakki Cemiyeti"**nin ancak üçyüz üyesi vardı. Yöneticilerinin planları, birliklerin de talimatı yoktu. Hattâ ordunun tepkisinin ne olacağı bilinmiyordu.

Mustafa Kemal şaşırmadı, kendisini askerî işlerine verdi.

– "Bu, çılgın bir macera," dedi omuzlarını silkerek. "Kırksekiz saat sonra işleri bitiktir."

Ama, bütün beklentilerin aksine **"çılgın macera"** başarılı oldu. Hükûmet, dağlara çekilmiş olan asilere karşı acele bir birlik gönderdi. Ama askerler isyancıların yanına geçti. Hükûmet Makedonya'ya seçkin bir tümen gönderme emri verdi; fakat tümen harekete geçmeyi reddetti. Bu kez Anadolu'dan özel birlikler çağırıldı, onlar da asilerle dayanışma içinde bulunduklarını açıkladılar. Sultanın otoritesinin birkaç gün içinde sifıra indirgenmesi herkesin, hattâ "İttihat"çıların bile şaşkınlığına neden oldu.

Fakat Abdülhamit'e, boş yere **"Kızıl Tilki"** denmemiştir. İhtiyar Sultan, müthiş bir çabuklukla davrandı. Kanun-î Esasiye (Anayasaya) dayanan bir hükûmet kurulacağını açıkladı; rejimin bütün kusurlarını **"müşavir"**lerinin üzerine attı ve âsileri ülkeyi kurtaran kahramanlar gibi selâmladı. Niyazi ve Enver, Selânik'e alkışlar arasında girdi. Mustafa Kemal ve başkaldırmaya katılmayan diğer "İttihat"çı üyeler, kortej hâlinde onları karşıladılar. Enver, Selânik'te **Olympia Palace**'in balkonundan Kanun-î Esasiye'yi (Anayasa) ilân etti (19 Temmuz 1908). Mustafa Kemal, geri planda bir grup subayın ortasında duruyor ve serinkanlılıkla olanı biteni seyrediyordu.

Şimdi yönetim ve verdikleri sözleri tutacaklarını gösterme, **"Jön Türkler"**in (Genç Türkler) elinde idi. Öngörülen yeniliklerin

ilân edilmesi, ülkede büyük bir heyecan ve ümit uyandırmıştı. Uzun bir karanlık dönemden sonra, insanlar **"yeni bir adalet ve hürriyet gününün güneşi"** nin doğduğunu görececeklerini zannettiler. İmparatorluğun bütün halkları ve dinleri yardım ellerini uzatmaya hazırlandığı. **"Jön Türkler"** in iktidara gelişi, Türkiye'nin henüz ölmediğini ve ölüm döşeğindeki bu büyük gövdede daima dipdiri güçlerin bulunduğunu kanıtlıyordu.

"İttihat ve Terakki" yöneticileri, batı devletlerinden alınan kurumları uygulayarak Osmanlı İmparatorluğu'na yeniden hayat verme gayreti içinde idiler. Bu ilacın etkili olacağına olan inançları o kadar büyüktü ki, İmparatorluğun etnik, iktisadî ve içtimâî yapısının Avrupa devletlerinininki ile en ufak bir benzerliği olmadığını bir an durup düşünmediler bile. Karşılarına çıkan büyük sorunlarından en korkuncu, millî azınlıklar sorunu idi. Hattâ bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ölüm kalım sorunu idi. Sadece parlamenter rejimi ihya etmekle bu sorunu çözebileceklerini zannettiler. Bu şekilde davranmak, hiçbir şey anlamadıklarının ispatı idi. Bu kadar karmaşık bir sorun, Janinalı Yunan tüccarın yanında Trablusgarplı bir şeyhin, Peralı bir Ermeni avukatın ve Anadolu bir Türk beyinin yanında Makedonyalı bir Bulgar köylüsünün oturduğu bir parlamento ile nasıl çözülebilirdi? **"Bu adamların her biri hem fizik hem kafa yapısı bakımından yanındakinden farklı bir dünyaya aittiler ve Devletin görevi ve şekli üzerinde meslektaş olarak hiçbir ortak fikre sahip değildiler."**⁵²

Tabiatıyla **"Jön Türkler"**, programlarını uygulamaya hiç zaman bulamadılar. Abdülhamit tarafından sürgüne gönderilmiş bir yığın politikacı, yabancı ülkeden akın etti. Aralarında, prensler, eski sadrazamlar, nâzırlar, her rütbe ve nitelikte memurlar vardı. Yeni gelenler daha kurnaz olduklarından, seçimlerden, ihtilâlciler askerleri dirsek darbeleri ile kenara itmek için faydalandılar. Böylece **"İttihat ve Terakki Cemiyeti"** nin idare heyetine girdiler, cemiyeti **vesâyet** 'leri altına aldılar, hükûmeti ele geçirmek için de İstanbul üzerine yürüdüler. İhtilâlin mimarları, daha ne olup bittiğini anlaya-

52) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.100.

madan şaşkına dönmüşlerdi. Niyazi, Arnavutluk'a döndü, orada öldürüldü. Enver, Berlin'e Askerî Ataşe olarak atandı. Mustafa Kemal, Trablusgarp'e gönderildi. Düzeni büsbütün bozan ve devlet maliyesini soyan bir sürü düzenbaz iktidar mevkilerine yerleşti. Arnavutluk'ta ve Arabistan'da başkaldırmalar oldu. Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirini boğazlamaya başladı. Anayasanın yeniden ilânından altı ay sonra, durum, hiçbir zaman olmadığından daha beterdi.

Günden güne büyüyen anarşi, Sultanın yandaşlarının işine yaradı. Her yana hocalar salarak **mümin**'lere, yeni nâzırların iğrenç dinsizler, yani Allah'ın ve dininin düşmanı, gizli emellerinin ise İslamı ve Halifelîği yıkmak olduğu düşüncesini yayıyorlardı. Kitlelerin dinsel fanatizmini kışkırtmak için yapılan bu çağrılar, istenilen sonucu verdi. İstanbul garnizonundaki birlikler isyan ederek bir kısım subaylarını öldürdüler, bazılarını da rehin aldılar. Sonra, İslama, Halife-Sultanın şahsına sarsılmaz bağlarını ilân ettiler, Başkente hâkim oldular ve buradan **"İttihat ve Terakki Cemiyeti"**ni kovdular (13 Nisan 1909).

İlerici kesimin temsilcileri için durum **"ciddî"**ydi. Eğer hemen tepki göstermezlerse, Abdülhamit ve gerici paşaları yeniden ülkenin hâkimi olacaktı. Hükûmet üyeleri Makedonya'daki orduya çağrıda bulundu. Bu ordunun komutanı, bir zamanlar Sultanın sevgisini kazanmış olan Mahmut Şevket adında bir Araptı. Dazlak kafalı, beli bükülmüş, son derece zayıf bir devdi. Olağanüstü bir kurmay, ama kararsız ve pısırtıktı; bir kumandanda olması gereken hiçbir üstün nitelik onda yoktu.

Mahmut Şevket tereddüt etti. **"İttihat ve Terakki"**nin çağrısına mı, yoksa Sultaninkine mi uymalıydı? Kurmayları içinde, aralarında Trablusgarp'ten yeni dönmüş olan Mustafa Kemal'in de bulunduğu bir hayli ihtilâlcı subay vardı. Mustafa Kemal, beraberinde bir grup subay olduğu halde Paşanın yanına gitti ve onu ihtilâlcilerden yana olduğunu açıklamaya zorladı. Sonunda, Makedonya Orduları Başkumandanı, 2'inci ve 3'üncü Orduların İstanbul üzerine yürümelemleri emrini verdi. Acele ile Berlin'den gelen Enver, öncülük yapan karma 1. Tümenin süvari müfrezesine komuta ediyordu. Mustafa Kemal de burada Kurmay Başkanı idi.

Bu kuvvetler ihtilâl karşıtlarını ezerek Abdülhamit'i tahttan indirdiler ve Makedonyalı Fethi'nin korumasında, Selânik'te **Allatini Villası**'nda gözetim altına aldılar. V. Mehmet adıyla kardeşini tahtta çıkardılar (Nisan 1909). Böylece, iktidarı tekrar elde eden komite, gerici paşaları İstanbul'dan uzaklaştırdı.

Enver kısa zamanda meşhur oldu. Makedonya'da isyanın bayraktarlığını yapmış, **Olympia Palace**'ın balkonundan hürriyeti, **Kanun-î Esasî**'yi (Anayasa) ilân etmişti; geçen yıl başlamış olan, ama kokuşmuş politikacıların sabote etmeye kalkışmış oldukları eser yaşınsın diye ihtilâlin öncü birliğini zafere götürmüştü. **"Enver'in güçlü şahsiyeti, ışık saçıyordu,"** diyor Armstrong. **"Onun canlı, kıvılcımlar saçan bir cür'eti ve her yerde dikkatleri toplayan göz alıcı davranışları vardı. Halbuki Mustafa Kemal asık yüzlü, iğneleyici ve içine kapanıktı."**⁵³

Hâlk onu tanıımıyordu bile. Ama siyasî liderler gereğinden fazla tanıyorlardı. Kurtulmak için onu kıt'aya yolladılar.

22

Böylece Mustafa Kemal, Kurmay Başkanlığı görevine döndü ve âdeti olduğu üzere sessiz ve buruk bir şekilde tekrar işe koyuldu. Dönem, yetenekli kişilerin az ve terfilerin hızlı yapıldığı bir dönemdi. Yüzbaşı Kemal otuz yaşında, 3'üncü Ordu'nun Kurmay Başkanı idi. 1910'da, Fransa'ya giden Ali Rıza Paşa'nın heyetinde yer aldı. Bu vesile ile Paris'i gezdi, büyük Picardie manevralarında bulundu, Monmartre'da şampanya içti. Dönüşünde Binbaşılığa terfi etti ve Selânik'teki Askerî Okulu yeniden teşkilâtlandırmakla görevlendirildi. Bu görevi parlak bir şekilde yerine getirdi. Ama kendini askerî işlerine vermesi boşunaydı; içini daima siyaset şeytanı kemiriyor, genel yönetimde söz sahibi olmaktan uzaklaştırılmış olmasını bir türlü içine sindiremiyordu.

53) H.C. Armstrong, Grey Wolf, s. 32.

Enver, Talât ve Cemal şimdi hükûmette idi. Bunlar onun tanımadığı kişiler değildi. Onları yakından görmüş ve **hırslı** ve **âciz** insanlar oldukları konusunda kesin bir kanaata varmıştı. Cavit'e gelince, o ayrı bir olaydı. Bu Yahudi dönmesi, Maliye Nâzırı olmuştu. Kısa zaman önce Paris ve Londra'da 500 milyon liralık yeni bir borç anlaşması imzalamıştı. Herkes alçak sesle, bundan dolayı fakirleşmediğini söylüyordu. Bunun Sultan tarafından daha önce uygulanan malî siyasetten ne farkı vardı ki? Şayet tümüyle eskisi gibi yapılacak idiyse, o halde niçin her şeyin değişeceği davul zurna ile ilân edilmişti? Enver'e gelince, o daha da kötüydü. Söz verdiği gibi, yabancıları kovacağı yerde, Alman etkisine kapıları ardına kadar açmıştı. Orduyu yeniden teşkilâtlandırmadıktan sonra ülkenin yabancı baskılara dayanamayacağını pek iyi anlamıştı.

Ama, Mustafa Kemal'in müthiş bir yanılgı olarak gördüğü bir hafiflikle, ordunun yeniden teşkilâtlandırılmasını Almanlardan istemişti. Berlin'den, Prusya ordusunun gücünden son derece etkilenmiş olarak dönmüştü. Bu büyük fırsattan son derece memnun olan Reich hükûmeti, Osmanlı hükûmetinin davetine General von der Goltz'u İstanbul'a göndermekle karşılık vermişti. Bu, **Paşa** ünvanı ile Sultanın askerî danışmanlığına atanmıştı. Alman Büyükelçisi Baron von Marschall'ın pek iyi bir şekilde geliştirdiği Türk-Alman dostluğu günbegün daha da sıklaşıyordu.

Oysa, bu "**dostluk**" diğerlerinden fazla çıkar gözetmiyor değildi. Bismarck'ın Almanya'yı "**hâmi devletler**" sırasına yükselttiği 1878 tarihinden beri, **Wilhelmstrasse yöneticileri** Yakın-Doğu'ya, gittikçe artan bir ilgi göstermişti. Panjermanist Birliği 1898'de, Reich'in taleplerini, hiçbir dolambaçlı yola başvurmadan ortaya seren "**Türk mirasından Almanya'nın hakları**" başlıklı bir bildiri yayımlamıştı. Sadece bu Enver'in gözünü açmasına yetmeliydi.

Aynı yıl, Guillaume II, Şam'a ve Kutsal Yerlere bir hac ziyaretinde bulunmuş ve hemen oracıkta kendisini "**Halifenin dostu ve İslamın hâmisi**" olarak ilân etmişti. Hasse, Tannenberg, Naumann, Rohrbach ve Jaeck gibi tanınmış üniversite profesörleri ve siyaset yazarları; Berlin-İstanbul demiryolu inşaatını göklere çıkarıyor

ve Hamburg-Bağdad ekseninin iktisadî ve siyasî yönetiminin ülkelere olmasını istiyorlardı. Bu projenin hayata geçirilmesini kolaylaştırmak için, Almanya ve Rusya, Yakın-Doğu'yu iki etki alanına bölen bir anlaşma imzalamıştı: İran ve Ermenistan, Rus bölgesi olurken, Almanya, bütün Anadolu ve Mezopotamya'yı kendisine ayırıyordu (19 Ağustos 1911). İki yıl sonra, Guillaume II, kendisi Süveyş ve Suriye ile yetinirken, onun Boğazlara sahip olmakla elde edeceği avantajları gözünün önüne sererek kuzeni Nicolas II'yi büyülemeye çalışacaktı.

Enver bütün bunları bilmiyor muydu? Ya da **ihamet** mi ediyordu? Mustafa Kemal, bu son varsayımı kabul etmeyi reddediyordu. Ama muhalefette olduklarında cüretkâr yenilikler yapacaklarına yemin eden, fakat iktidara geldiklerinde bunları gerçekleştirmekte aciz gösteren herkese karşı artan bir küçümseme hissediyordu. 1908 ihtilâli neyi iyileştirmişti ki? Ne dış siyaset ne de iktisadî durum önemli değişikliklere uğramıştı. Hattâ iç siyasette bile "**Genç Türkler**" yönetimi umulan sonuçlardan hiçbirini vermemişti. **Sefalet** her yanda, düzensizlik dizboyu idi ve memnuniyetsizlik hiçbir zaman böylesine şiddetli olmamıştı.

Fikirlerini kesinlikle gizlemeyen Mustafa Kemal, bu insanları kamuoyuna açıklamada hiçbir fırsatı kaçırmıyor, kendini dinleyenlere:

- "Büyük Devletler," diyordu, "hiçbir zaman olmadıkları kadar açgözlü. Almanya, Türkiye'yi gırtlığından yakalamış. Sermaye sahipleri, tekellerini ve imtiyazlarını artırmakta. Şimdiden demiryollarımızın bir kısmını kontrol etmekte. Dönme Cavit, İskenderun limanının işletme hakkını onlara verdi. Bu da Anadolu'ya el koymalarını kolaylaştıracaktır. Türkiye savunmadan mahrum bir şekilde çakallara ve akbabalara teslim edilmiştir. Bu durumu daha ne kadar hoşgöreceksiniz? Bizi idare eden bu adamları temizlemek lazım. Türkler, yabancıların iktisadî yardımı ve müdahalesi olmaksızın kendini yönetmeyi öğrenmelidir. Şayet ülkenin bir felâkete sürüklenmesi istenmiyorsa, derhal harekete geçmek gerektir. Yeni Turan mı? Şüphesiz. Türkiye'yi Türklere geri vermeli."

Selânik'te askerî okulda, önlerinde benzeri sözlerin edilmesi, genç subayların fikirlerini ateşlemekte gecikmedi. Mustafa Kemal bir kurmay subaydı. Mutlaka bilerek konuşan, sessiz bir adam olarak ün salmıştı. Benzeri nutuklar, ağzında sanki bir silâha çağrı gibi yankılanıyordu. Gittikçe artan sayıda subay kendisine bağlılığını bildirdi ve eğer bir hükûmet darbesi yaparsa da kendisini takip etmeye hazır olduklarını açıkladı.

Mustafa Kemal, saygıyla dinlendiğini hissetmekten memnundu. Kuşkusuz, düşüncelerinde daima kararlıydı; ama, kendisine güvenenlere de tatlı dilli ve açık yürekli oluyordu.

Mahmut Şevket Paşa, eski Kurmay Başkanının kendisini kaptırdığı yıkıcı propagandadan haberdar oldu. Ama, şaşırmadı. Mustafa Kemal'in neye gücünün yeterli olduğunu biliyordu ve Padişaha karşı ihtilâl komitesi tarafında yer almaya nasıl sert bir şekilde **mecbur** edildiğini unutmamıştı. Ayrıca, Balkanlar'da karışıklıkların yeniden şiddetlenmesi her zaman korkulacak bir şeydi. Mustafa Kemal'in ateşli nutukları, yeni bir kazan kaldırmaya kışkırtma tehlikesini yaratıyordu. Genç subaylarla ilişkisini kesmek için Mustafa Kemal'i Okul Komutanlığından aldı ve onu 38. Piyade Alayı Komutanlığına atadı.

Mustafa Kemal yeni görevini mükemmel bir şekilde yerine getirdi. Bu atama ona başka subaylarla ilişki kurma imkânı verdi. Bunlar, kumandalık yapmamış genç subaylar değil, emirlerinde birlikler bulunan olgun insanlardı. Kendisine desteklerini sunanların sayısı arttı. Bu kez bu destekler etkili olabilirdi.

Elinde şimdi bir imkân olmaya başladığını hisseden Mustafa Kemal, tekrar ihtilâli düşünmeye koyuldu. Tıpkı Manastır'da, Şam'da olduğu gibi, gecelerini gizli toplantılara ayırdı. Fakat şimdi deneyim ve söz sahibi olmuştu. Toplantılara başkanlığı kendisi yapıyordu. Artık kimse onun **lider** rolüne karşı çıkmıyordu. Ama, gücünü önlemeyi tasarlayan kişiler, garip bir şekilde ansızın değişen "**İttihat ve Terakki**"nin sözde ihtilâlcileri, Selânik'teki eski meslektaşları idi.

Olanı biteni öğrenen Komite, Mustafa Kemal'in cezalandırılmasını istedi. Mahmut Şevket Paşa, onu İstanbul'a çağırdı ve birlikleri **isyana teşvik**'le suçladı. Mustafa Kemal suçlamayı şiddetle inkâr etti. İnkârlarına hiç inanmadığı halde, **Divan-ı Harb'e** sevkedecek yeterli kanıt olmadığından, Mahmut Şevket onu kumandanlıktan azletti ve Seraskerlikte (Harbiye Nezâreti'nde) bir göreve atadı. Burada, en azından Balkanların **fesat** dolu ocağı ile bir bağlantısı kalmamıştı, hareketlerinin kontrolü daha kolay olacaktı. Bir uyarı niteliğinde de, penceresi hapis haneye bakan bir oda verdi.

Mustafa Kemal, Harbiye Nezâreti'nde göreve başladıktan sonra, Komitenin içinde ciddi görüş ayrılıklarının var olduğunu, hattâ bir kısmının Alman müdahalesine karşı bulunduğunu fark etmekte gecikmedi. Bu anlaşmazlığın başında Cemal Paşa bulunuyordu. Görüş birliklerinin olası bir anlaşmaya ortam oluşturacağını düşündü. Tereddüt göstermeden, Cemal'i görmeye gitti ve onu desteklediğini söyledi. Ama Cemal, Mustafa Kemal'in kendisini **demagog** ve **düzenbaz** olarak suçladığı o tren sahnesini unutmamıştı. Kibarca özür diledi ve arkadaşları ile görüşmeden hiçbir şey yapamayacağını söyledi.

Mustafa Kemal inat etti ve Komitenin Alman karşıtı üyelerine bir dizi ziyarette bulundu. Bunların hepsi de önemli mevkilerde idiler. Ama, onda ne bu yerlerin deneyimi ne de tarzı vardı. Bu girişimleri yapmakla küçüldüğü izlenimi ediniyordu ki, bu, hırçınlığını daha da artırıyordu. Görüşme talep ettiği insanlar terfi isteyeceğini zannettiler ve ona göre de muamele ettiler. Onu saatlerce özel kalemlerinde beklettiler ve kabul ettiklerinde de önlerindeki yazıları imzalayarak dalgın bir şekilde dinlediler. Bazıları yukarıdan bakarak, bazıları da yersiz bir yakınlıkla konuştular. Ama hepsi de bir süre sonra, ciddi işleri olduğu bahanesiyle onu başlarından savdılar.

Mustafa Kemal, bu ziyaretlerinden incinmiş ve yenik çıkıyordu. İktidardakilerle ilişki, iktidarın yakınında bulunma, siyasî işlere karşı ihtirâsını kamçıliyordu. Ama bunlar aynı zamanda ona, bizzat kendi güçsüzlüğünün acımasız duygusunu da veriyordu. Nezaretlerden içi hınç dolu çıkıyordu. Gerçekten de şu politikacılar kendisiyle aynı

mayadan değildi ve bu yüzden aralarında her türlü anlaşma imkân-sızdı. Eline fırsat geçtiğinde, sonuncusuna kadar hepsini silip süpü-recekti. O zamana kadar sabırlı olmak ve saatini beklemek gerekti. Ama kendi kendine de o saatin bir gün gelip gelmeyeceğini sorma-ya başlıyordu.

Her şeyin günlük tekdüzeliğin çamuruna battığı zamanlarda, bir büyük kader için çağrıldığını hisseden bir ruh için hiçbir şey bundan daha rahatsız edici olamazdı. İnsan kendini, hiçbir iniş-çıkışın olma-dığı, özellikle de hayatın bile boş yere yönünü aradığı bir bataklıkta, bata çıka yürüyor zannederdi...

24

Büyük devletler, 1908 ihtilâlinden ve bunu izleyen istikrarsızlık döneminden yararlanarak, ileriye doğru yeni hamleler yapmıştı. İn-giltere tarafından cesaretlendirilen Yunanistan, 1898'den beri uyuyan "**Girit meselesi**"ni canlandırmıştı. Rusya'nın desteklediği Bul-garistan, bağımsızlığını ilân etmişti. Avusturya da geri kalmamak için Bosna-Hersek'i kendine katmıştı.⁵⁴ Olayların yarattığı gerginli-ğin dağılmasından önce, İtalya Trablusgarp'e saldırdı. Trablus'u ve sahilin bir kısmını ele geçirdi (Ekim 1911).

O zaman Mustafa Kemal bütün siyasi çalışmalarını durdurdu. Şimdi artık ne nutuk söyleme ne de hükûmet darbesi yapma zama-nıydı. İmparatorluk saldırıya uğramıştı. Bundan böyle soyu temiz her Türk askerinin sadece tek bir amacı olmalıydı: İtalya'yı oradan kovmak için ne olursa olsun Kuzey Afrika'ya gitmek!...

Bu öyle kolay değildi, çünkü gerçekten Türkiye'den Trablus-

54) Gerçeği belirtmek gerekirse, bu son iki olay varolan durumu fazla değiştirmiyordu. Bosna-Hersek zaten kırk yıldır Avusturya-Macaristan'ın yönetimi altında bulunuyordu, aynı zaman süresince de, Sultanın Bulgaristan üzerindeki egemenliği sadece kâğıt üzerindeydi. Bununla beraber, Bulgaristan ve Avusturya olayları büyük bir önem kazandı; çünkü bu olaylar, on yıllık bir zaman dilimi içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olması sürecini başlattı. (Norbert de Bischoff, a.g.e. s.102)

garp'e gitmek mümkün değildi. Deniz üstünlüğünü elde tutan İtalyanlar Çanakkale Boğazı'nın önünde idiler. Aslında gereksiz bir ihtiyatlılıktı bu: Muhteşem Süleyman zamanında Akdeniz'e hükmetmiş olan bu gururlu Osmanlı donanması, üç kruvazörle iki zırhlıya indirgenmişti. Dahası, bunların da kazanları paslanmıştı, kumandanları ve tayfaları yoktu. İhtiyaten toplarının kamaları da sökülmüştü. Gemilerin gövdeleri Haliç'in çamurlarına batmıştı. Deniz yoluyla Trablusgarp'e takviye gücü göndermek imkânsızdı.

Kara yoluna gelince; bu tek yol Suriye ve Mısır'dan geçiyordu. Oysa, İngiltere, bu ülkeler üzerindeki himâyesini henüz ilân etmemiş olmakla birlikte, Kahire'deki idareciler üzerinde kurdukları şiddetli baskı sâyesinde buradan birliklerin geçişini yasaklıyordu. Bu durumda cepheye gitmek isteyen Türk subayları, bunu kendi başlarına ve kendi imkânlarıyla yapmalıydılar: Gerçekten de gitmek isteyen pek çoktu. Enver şimdiden, yeni başarılar kazanmak için cephe-deydi. Paris'te Askerî Ataşe olan Fethi, Marsilyalı bir balıkçı kayığı ile Tunus'a gelmişti.

İki arkadaşıyla birlikte Mustafa Kemal, kara yolunu aldı. Mevcut olan yerlerde treni, olmayan yerlerde at ve otomobili kullanarak Anadolu'yu, Suriye'yi ve Filistin'i aştı. İskenderiye'ye vardıklarında, İngilizlerin Mısır'ın tarafsızlığını ilân ettiğini ve sınırları kapattığını şaşkınlıkla öğrendiler. Mustafa Kemal bu kararı öğrenince, sanki kendisine hakaret edilmiş gibi titredi. Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası idi. Hangi hakla İngilizler orada böyle tedbirler ilân edebilirlerdi? Hangi hakla, saldırıya uğramış kendi topraklarındaki Türk subaylarına, diğer Türk subaylarının yardımına koşmasına engel olabilirlerdi?

Buna rağmen katlanmak gerekti. Emirler kesindi. Üç arkadaş, her biri talihini tek başlarına denemek üzere birbirinden ayrıldı. Mustafa Kemal bedevi kıyafeti giyinerek, sahil boyunca batı istikametinde giden trene bindi. Kimliği bildirildiği için sınırda durdurular. Gri-mavi gözleri, sarı saçları ve tek kelime Arapça bilmemesi onu ele verdi. Allahtan, sınırda kontrol yapan subay; İtalyanlardan olduğu kadar İngilizlerden de nefret eden Mısırlı bir subaydı. Türklerle-

ri sevmesine rağmen emirleri de görmezlikten gelemezdi. Mustafa Kemal'in kimliğinden iyice emin olduktan sonra, onun yerine gri-mavi gözlü başka bir yolcuyla tutukladı ve Mustafa Kemal'i yoluna devam etmesi için salıverdi.

Mustafa Kemal, Mısır'ı Libya'dan ayıran sınırı böylece aştıktan sonra, hemen Türk karargâhına gitti. Orada büyük bir coşkuyla karşılandı. Orduda subay azdı. Ayrıca, iki yıl önce teftişe geldiği sırada edindiği deneyimden dolayı aranan bir insan oluyordu.

Ona Derne bölgesinin komutanlığı verildi. Karargâhı, bütün cepheye komuta eden Enver'in karargâhının bulunduğu Ayn-el-Mansur'da idi. İtalyanlar, donanmalarının desteğinde, sahil şeridini ele geçirdiler, ama ülkenin içine doğru ilerleyemiyorlardı. Sırtını çöle dayamış olan Türkler, buna imkân vermiyordu. Arkalarında, kendilerinden yana silâha sarılmış bütün bir Afrika uzanıyordu. "**Mukaddes savaş-Cihat**" ilân edilmişti. Libya'nın her köşesinden, Sahra'nın ve Kufra vâdisinin derinlerinden, kabile reisleri ve adamları, Hristiyan istilacıları kovmada Müslüman kardeşlerine yardım eli ni uzatmışlardı. Ateşli din fanatiklerinden binlercesi Enver'in çadırına akın ediyordu.

Enver, bütün gözlerin üzerinde olduğu bir kişiydi. Trablus'a, İstanbul Sultanının, bütün **mü'minlerin Halifesi**'nin temsilcisi olarak gelmişti. **Sunusi**'lerin reisi ona "**kardeşim**" diyordu, emrine seçkin savaşçıları vermişti. **Tuarek**'ler ve Fizan'daki göçebeler de gönüllüler göndermişti. Enver'de Arapları cezbedecek bütün nitelikler vardı. Çölde, içi şark halıları ve ipek yastıklarla döşeli büyük bir çadır kurdurmuştu. Kabile reislerini bu lüks içinde kabul ediyor ve onlarla saatlerce görüşüyordu. Enver, eşyanın fiyatını küçümser bir büyük efendi havasında, çılgınca savurganlıklar yapıyor ve ününü artıracak her yolu kullanıyordu: Arap gönüllülere bol keseden para veriyor, onları aşırı derecede besliyor ve öldürülen gönüllülerin dul eşlerine kıymetli hediyeler yolluyordu. Böylece savaşçıların savaş güçleri kırıldığında, bıkip usanmadan onları tekrar savaşa yollamayı ve bu şekilde İtalyanları sahilde çakılıp kalmaya mahkûm etmeyi başardı.

Mustafa Kemal, her gün Enver ile temas hâlindeydi. Enver'den

bir yaş büyüktü.^{5*} Ama onun emrindeydi. Bu durum ilişkilerini kolaylaştırmıyordu. **H.C. Armstrong**, bu iki adamın kişiliklerinin çelişkilerini şöyle anlatmaktadır:

"Enver ve Mustafa Kemal hiçbir şey üzerinde anlaşılmıyordu. Devamlı birbiriyle ihtilâf hâlinde idiler, her ikisi de gururlu, çabuk kızan ve otoriter idi. Gerçekten korkmayan ve fikren korku tanımayan bu iki adam her zaman açıkça gönüllerinde olanı söylüyorlardı. Bu müşterek husus bir tarafta, her ikisi de birbirinin taban tabana zıddı idi."

"Enver daima geniş tasarımlardan etkileniyor ve muazzam projeler kurmaktan geri kalmıyordu. Daima ateşli hayallerin itici gücü ile bir şeyi sadece genel olarak görüyor, ayrıntılar, olaylar, rakamlar onu ilgilendirmiyordu."

"Aksine Mustafa Kemal, temkinliydi; kolay ve gösterişi olan her şeye karşı içgüdüsel bir güvensizlik duyuyordu. Müphem büyük fikirler ona mide bulantısı veriyordu. Amaçlarının daima bir sınırı vardı ve tasarımlarını uzun süre olgunlaştırıyordu. Onun için kesin olaylar ve rakamlar daima önemliydi. Ne Araplara ne de yabancılara karşı sempatisi vardı ve dostluklarını kazanmak için de hiçbir çaba harcamıyordu. O, Türk'tü. Sadece Türk ve böyle olunca da dünya umurunda değildi."

"Enver'le daha ilk karşılaşmasında kanı ısınmamıştı. Şimdi onu küçümsüyor ve bu duygusunu saklamak için de herhangi bir çaba harcamıyordu. Küçümsemesi, küçük bir kıskançlıkla da güçleniyordu. Mustafa Kemal, Enver'den daha iyi bir asker olduğu inancındaydı. Oysa, nereye gitse daima Enver kumanda ediyor, kendisi ise takip etmek zorunda kalıyordu."

"Cesur, eliaçık, heyecan dolu ve kendisine **hulûs** çakan Arap kabile reislerinin geldiği çadırında bir prens hayatı süren Enver'in gözünde ise, Mustafa Kemal, asık yüzü ve kırıcı uyarıları ile bir **ke-yif kaçırان**'dı. Hattâ kabile reislerinin morallerini bozmaktan zevk

5*) Büyük Larousse, Milliyet Yayınları, 7.cilt, s.3735'te, M. Kemal ile Enver'in yaşıt olduğu, Larousse du XX. Siècle, Paris 1933, III cilt, s.200'de ise Enver'in M. Kemal'den 1 yaş küçük olduğu kayıtlıdır. (Z.Ç.)

alıyordu bile denebilir. Bütün plan ve projeleri şiddetle eleştiriyordu. Sözleri daima acı ve yaralayıcıydı. Ama hiçbir zaman itaatsizliğe varacak bir davranışta bulunmuyordu".⁵⁵

Zamanla iki adam arasındaki ilişkiler gittikçe gerildi. Savaş tek düze olmuştu, çöl kupkuru ve sıcak dayanılmazdı. Sadece bu bile en sâkin insanları çileden çıkartmaya yeterdi. Sürekli kavgalarından üzgün olan Fethi onları uzlaştırmaya çalıştı. Çabaları boşa gitti. Hiçbiri ne haksızlığı kabul etti ne de özür diledi. Mustafa Kemal, karargâhına döndü ve inatla bir daha çıkmadı. Orada zor koşullar altında, adamlarının dertlerini ve yorgunluklarını paylaşarak **sâde** bir hayat geçirdi. İnatla, Enver'in dâvetlerine gitmeyi reddetti ve Arap kabile reisleri onuruna verdiği yemekte de görünmedi.

Bir yılın sonunda ordunun elde ettiği sonuçlar zayıftı. Cepheler yerleşmiş durumdaydı. İtalyanlar yeni destek güçleri çıkartmışlar, sahil boyunca yeni siperler kazmışlardı. Öte yandan Türkler ve Araplar, ne onları siperlerinden çıkarmayı ne de denize dökmeyi başara-biliyorlardı.

Aniden, Ekim 1912'de Karadağ, Türkiye'ye savaş ilân etti. Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan da ona katıldı. Tarihte ilk defa bütün Hristiyan Balkan ülkeleri, **Bâb-ı Âli**'ye karşı birleşmişti. Türk hükûmeti hemen İtalya ile barış imzaladı ve birliklerine Trablusgarp'i boşaltması talimatını verdi. Subaylara gelince, onlar da en kısa zamanda esas birliklerine katılmaları gizli emrini aldılar.

Artık, Afrika'daki bir toprak parçasını savunmak söz konusu değildi. Düşman ülkelerinin kapısında idi: Türkiye ezilmek tehlikesi ile karşı karşıya idi.

25

En kısa zamanda İstanbul'a varabilmek için, Mustafa Kemal Fransa'ya geçti ve Türkiye'ye **Orient Express**'le gitmek istedi. Fa-

55) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.39.

kat Avusturya'ya gelince, sınırları kapanmış buldu, Romanya ve Karadeniz üzerinden gitmek zorunda kaldı. Kötü hava koşulları yüzünden epeyce gecikmiş olarak ve ancak Aralık ayının ilk haftasında Galata'da gemiden inebildi.

İstanbul'da durumu vahîm buldu. Türk orduları bütün cephelerde yenilmişti. Kuzeyden inen Sırplar, hiçbir ciddî direnmeyle karşılaşmadan ilerlemişler ve Durazzo ve Manastır'ı almışlardı. Güneyden çıkan Yunanlılar, Selânik'i ele geçirmiş ve yirmibeş bin esir almışlardı. Bulgarlara gelince; onlar, doğrudan İstanbul üzerine saldırmışlardı. Başkente yirmi kilometre uzaklıktaki Çatalca hatlarını dövüyorlardı. Bulgar saldırısına hâlâ dayanan, İstanbul'un etrafında bir toprak şeridi ile Edirne dışında, Türkler, Avrupa'daki bütün topraklarından sökülüp atılmışlardı.

İstanbul'da, hastahaneler, kiliseler, camiler hattâ evler hasta ve yaralılarla dolup taşıyordu. Kenti çevreleyen yerleri **mülteci** kamp-ları kaplamıştı. Yiyecek içecek ikmali perişandı ve tıbbî hiçbir imkân da yoktu. Günde binlerce kişi tifüs ve koleradan ölüyordu. Siyasetçiler aralarında kavga ediyorlar, felâketin suçunu birbirlerinin üzerine atıyorlardı. Duruma hâkim olabilecek hiçbir kararlı güç yoktu.

Bu bedbaht parçalanmışlık içinde teselli bulunacak tek şey vardı. Rauf adındaki bir genç deniz albayı, **Hamidiye Zırhlısı** ile denize açılmış ve Yunanlılar tarafından Çanakkale Boğazı'nın çıkışında kurulmuş olan kuşatmayı zorlamıştı. Yunan savaş gemilerince izlenince de, beklenmedik anda orda burda ansızın ortaya çıkarak Ege Denizi'nde bir korsan savaşı yapmış, limanları bombalamış ve yük gemilerini batırmıştı. Rauf, bir **millî kahraman** olmuştu. Ama, ne kadar gösterişli de olsa, bu savaşlar, kara savaşı üzerinde hiç etkili olmamıştı.

Mustafa Kemal, Türkiye'ye gelir gelmez, endişe ile annesini aramaya koyuldu. Kentin Yunanlı valisinin ihâneti sonucu Yunanlıların Selânik'i aldığı ve ele geçirebildikleri bütün Türk vatandaşlarını öldürdükleri söylenmekteydi. Ciddî bir araştırma sonunda, annesini ve kızkardeşi Makbule'yi bir mülteci kampının barakasinda buldu. İki kadın acıklı bir durumda idi. Dostları ve akrabaları Yunanlılar tara-

fından öldürülmüştü. Evleri de yakılmıştı. Sahip oldukları her şey kaybolmuştu.

Mustafa Kemal onları derhal İstanbul'a götürdü, kendisi de Harbiye Nezâreti'ne gitti.

Hemen, Bolayır'ın karşısında Gelibolu yarımadasındaki hattı savunma ile görevli tümenin kurmay başkanlığına atandı. Bu çok önemli bir görevdi. Eğer Bulgarlar bu savunma hattını yararlarsa, Çanakkale Boğazı'na hâkim olurlardı. Bu da, onların bütün Asya Türkiye'sini istilâ etmelerine ve İstanbul'u da arkadan kuşatmalarına imkân sağlardı.

Mustafa Kemal'in Bolayır'a geldiğinin ertesinde, General Sava Savof'un kumandasındaki Bulgarlar saldırıya geçtiler. Osmanlı mevzileri, Kırım Savaşı zamanında İngiliz mühendislerinin elli yıl önce yaptıkları istihkâmların kalıntılarından oluşturulmuştu. Yani, çok eğreti bir koruma sağlanabiliyordu. Düşman ateşi altında Türkler önce barınak kazmak ve bunları bir siperler dizisi ile birbirine bağlamak zorunda kaldılar. Bu güç çalışmaları yaparlarken, Bulgarlar da pek çok kere saldırıya kalktılar. Çoğu zaman göğüs göğüse geçen savaş, modern savaştan çok bir Orta Çağ savaşını andırıyordu. Orduların birbirine girmesi korkunç öldürücüydü. Ama Bulgarların bazı nokta-
dan yeniledikleri sekiz saldırı birbiri peşisıra püskürtüldü. Türkler, asla gelmeyen destek birliklerinin beklentisi içinde ümitsizce toprağa adeta tırnaklarını geçirmişti.

Hemen hemen hep ön saflarda olan Mustafa Kemal, adamlarını bu derece korkunç koşullarda savaştırdığı için Harbiye Nezâreti'ne verip veriştiriyordu. Onlara top ve cephane göndermek! Gerçekten ne zaman **laf salatası** yapmaktan vazgeçeceklerdi? Nereye gittiyse; Afrika'da, Avrupa'da, Suriye'de, hep aynı zavallı durumla ve savaşın temel sorunlarını düşünme konusunda aynı yeteneksizlikle karşılaşmıştı. Bu rejim korkunç kusurlarla doluydu.

Türkler daima mevzilerini koruyorlardı. **"Ateş-kes borusu"** çalınca kadar da bir karış toprak terk etmemişlerdi. Türk kumandanlığı ile Balkan kuvvetleri arasında mütareke aktedilmişti.

Son derece karışık geçen sonraki haftalarda birçok beklenmedik olay birbirini izledi.

Mütareke, ilgili hükûmetlerce onaylanınca, büyük devletler tarafları konferansa çağırdılar. Muzaffer ülkeler, İstanbul hariç, Türkiye'nin Avrupa'daki bütün topraklarını terk etmesini istediler. Bulgaristan, hâlâ direnmekte devam eden Edirne'nin derhal teslimini istedi.

Bu istekler öğrenilince Türkiye'de derin bir tepki uyandı. Ama görüşler değişti: bu koşulları kabul mu etmeliydi, yoksa red mi? Sadrazam Kâmil Paşa'nın etrafında toplanmış olan kişiler, her ne pahasına olursa olsun barış taraftarıydı; öte yanda, bazı genç subaylar mütareke koşullarını utanç verici buluyorlardı ve neye mal olursa olsun, mücadeleye devam etmeye kararlıydılar. Artık gücü kalmamış olan birlikler de savaşın bitmesini istiyorlardı. Bazılarında itaatsizlikler başgösterdi. Artık kimse duruma hâkim değildi. Osmanlı İmparatorluğu kaosu eşliğindeydi.

Bu kargaşanın ortasında Enver, Trablusgarp'ten döndü. Hiç zaman kaybetmeden "**İttihat ve Terakki**"nin yönetim kurulunu topladı ve etrafına, mücadeleye devam etmek isteyen genç subayları aldı. Sonra, Padişahın sarayına yürüyerek; elinde silâh, hükûmetin toplantı hâlinde bulunduğu salona girdi. Kendisini durdurmak isteyen Harbiye Nâzırı Nazım'ı iki kurşunla öldürdü ve Kâmil Paşa ve diğer nazırları kovdu.

Enver, eski hükûmeti böylece işbaşından uzaklaştırdıktan sonra, Talât ve Cemal ile üçlü bir idare, **Triumvira**, kurdu. Mahmut Şevket Paşa, sadrazam oldu. **Triumvira**, korkudan ödü patlayan Meclisten tam yetkiyi aldı ve Meclis tatil olundu. Bir kısım mebuslar bu haksız usule karşı geldiler. Enver onları astırdı. Sonra, baş göstermiş olan itaatsizlikleri, henüz bütün orduya yayılmadan kan dökerek bastırdı ve Balkan devletleri tarafından ileri sürülen koşulları başı dik bir şekilde reddetti.

Başkentte bu tehlikeli sahneler olup biterken, Edirne, Bulgarların saldırılarına dayanıyordu. Her ne pahasına olursa olsun, kent

düşmemeliydi. Enver, geniş bir çevirme hareketi ile kenti kurtarma planı yaptı. Bu, başarılı bir **proje** idi. Donanma, Haliç'ten çıkacaktı. Toplarının koruması altında 10. Kolordu, Bolayır'ın biraz kuzeyindeki Şarköy'de karaya ayak basacaktı. Bolayır bölgesinde bulunan birlikler, Bulgarlara cepheden saldıracak, bu sırada Şarköy'deki birlikler de onlara kanattan saldıracaktı. Daha sonra iki birlik, birleşecekler ve en kısa yoldan Edirne üstüne yürüyeceklerdi. Bu beklenmedik saldırı, Bulgarları açılmaya ve Çatalca'yı boşaltmaya zorlayacak, böylece Edirne kurtarılacaktı.

Eski bir savaş gemisinde bir toplantı yapıldı. Mustafa Kemal, Bolayır'daki birliklerin kumandanı olarak oradaydı. Planı inceledi. Bir saatlik bir takdimden sonra, bunun "**gerçekleştirilemez, hayal mahsulü, hattâ tehlikeli**" olduğunu söyledi.

Enver, Mustafa Kemal'in acı eleştirilerinden dolayı müthiş sinirlendi. Şu anda Türkiye'nin **efendisi** idi ve emirlerinin tartışma konusu olmasını istemiyordu. Mustafa Kemal'e:

– "Daha az konuşun," dedi tiz bir sesle. "Sadece size verilecek emirleri yapın!"

8 Şubat 1913 sabahı, Enver'in planı, hiçbir değişiklik yapılmadan uygulandı. Tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Mustafa Kemal'in öngördüğü gibi, Şarköy'e çıkarılan birlikler, Bulgarlar tarafından dağıtıldı ve savaş alanında 6.000 kayıp verildi. Bizzat kendi tümeninin yüzde ellisi yok oldu.

Bir ay sonra Edirne teslim oldu ve Enver'in hükûmeti, daha önce Kâmil Paşa'ya kabul etmesi için zorlanan koşulları olduğu gibi kabul etmek zorunda kaldı.

Bu, korkunç bir **yüzkarası** idi. Bir kere daha Türkiye yenilmişti. Ne yaparsa yapsın, sanki bir lânet çökmüştü üzerine. Fakat, tam kaderi böyle tespit edilmiş gibi görünürken, durumu tümüyle altüst eden beklenmedik bir başka olay meydana geldi.

Yunan, Bulgar ve Sırp lar, henüz yaşadığını unutarak, yenilenin mirasını tam paylaşırken, yenen devletler aralarında kavgaya başladılar. Bazı toprakların paylaşımında uyuşamayan dün ün Müttefikleri birbirinin boğazına sarıldılar. Bulgaristan, Sırbistan'a ve ikinci cepheyi de açarak Yunanistan'a saldırdı.

Enver, hemen beklenmedik bir fırsatın doğduğunu gördü ve bunu görülmemiş bir gözüpeklikle adeta havada yakaladı. Bu hafif ve içinden geldiği gibi davranan adamda yine de bazı olağandışı nitelikler vardı: **karar verme fikri, isabet hissi ve kitlelerin hayalini etkileyen basit, ama çarpıcı vaziyet alma içgüdü**sü. El altındaki birlikleri derhal topladı ve önünde, Bulgarlardan arta ne kalmışsa hepsini süpürerek Edirne üzerine yürüdü.

Edirne'ye varışı, Trakya'ya hızla yayıldı. 1361 yılında I.Murat tarafından fethedilen Edirne, başkent olmuştu. Halk bu şerefli geçmişi iftiharla hatırlıyordu. Bu sebeple, Enver'i heyecanla karşıladılar. Kentin ve civar köylerin bütün Türk halkı onu karşılamak ve alkışlamak, yoluna zeytin ve defne dalları atmak için akın etti. Enver, ordusunun öncüsü bir süvari birliğinin başında, bütün sancaklar açılmış; eski Türk marşları çalan bandonun ortasında Edirne kalesinden başı dik bir kumandan olarak girdi. Coşkun halkın sevinç çığlıkları arasında kentin belediye başkanı elini öptü ve geleneksel tuz ve ekmekten oluşan armağanını sundu.

Galip birliklerden birinde, Enver'in halka yaptığı gösterişt en içi bulanmış bir şekilde, asık yüzünü gri kaputunun geniş yakası arkasına saklayan Binbaşı Mustafa Kemal yürüyordu.

28

Edirne'nin kurtarılması, Enver'i günün kahramanı yapmıştı. Samimi arkadaşlarının "**Napolyon**" dedikleri Enver, Saraydan bir prensesle evlenmiş; Boğaz'da **şâhâne** bir yalıda oturuyordu. "Otuz yaşında, kahraman ve macerasever, kadın kalplerinin fâtihi ve erkeklerin alkışa boğdukları, halkın ve '**Jön Türk hareketi**'nin ilâhı En-

ver, ışık saçan gençliğinin tam doruğunda, İmparatorluğun gençleşmesinin simgesi ve güvencesi gibiydi," diyor **Norbert de Bischoff**. "İlk defne dallarını Libya'da almıştı. Her ne kadar askerî bakımdan hiçbir güçlük ve tehlike yaratmamış olsa bile Edirne'nin geri alınışı, Osmanlı ordusunun uzun yıllardır ilk başarısıydı. Bu olay, efsânelere susamış Doğu için, genç bir subaya büyük, yenilmez ve **dâhi kumandan**, dahası, genç bir **Savaş Tanrısı** ününü vermeye yetmişti. Ne yazık, kendini beğenmişliği gibi, hırsının da sonu yoktu".⁵⁶

Bu patırtı gürültünün ortasında, Sadrazam Mahmut Şevket öldürülmüştü. Ölümü hemen hemen fark edilmemişti. Talât, Cemal, Enver **Triumvira**'sı uzun zamandır görülmemiş bir şekilde, ülkeyi demir yumrukla yönetiyordu. Muhalefetin ağzına kilit vurulmuştu ve başını kaldırmaya cesaret edemiyordu.

"Edirne'nin kurtarıcısı, Harbiye Nâzırlığını üstlenmişti, 1913'te Harbiye Nezâreti'ne gelişi, Türk siyasetinin dönüm noktası oldu. Kendisinden beklenebileceği gibi bu siyaset onun elinde, kışkırtıcı ve maceracı bir yola girdi. Dünya, Türkiye'nin yabancı ülkelerden silâh ve savaş gemileri aldığını görerek bir şaşkınlığa düştü. Yani, kim saldıracaktı ki? Girit'i ve Ege adalarını almak için Yunanistan mı? Batı Trakya'yı tekrar ele geçirmek için Bulgaristan mı? Prens de Wiéd'in henüz yeni tahtına çıktığı Arnavutluk mu? İstanbul-Berlin arasındaki dostluğun özellikle sıkılaşması ne anlama geliyordu?

Bu sorular eğer Sultana sorulsaydı, cevap vermekte zorlanırdı. Ya Enver'e sorulsaydı? Kuşkusuz, art niyetlerini açığa vurmazdı. Ama, gönlünden, dünyanın içinde bulunduğu şu ateşli durumda, er geç bir '**umumî harb**'in, kendisinin de ölümsüz bir şerefle taçlanacağı, '**kendi**' savaşının kaçınılmaz olduğunu söylerdi".⁵⁷

Gerektiğinde hazır olması için Enver, Almanlardan, kendine göre yeterince hızlı ilerlemeyen ve Balkan Savaşlarında onuru bir hayli zedelenmiş olan ordunun yeniden teşkilâtlandırılmasına öncelik vermelerini istedi. Berlin, Baron von Marschall'ın yerine, daha genç ve dinamik olan Büyükelçi von Wangenheim'ı atadı. Alman

56) Norbert de Bischoff, *La Turquie dans le Monde*, s.103-104.

57) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.104.

Genelkurmayı da kendi yönünden, İstanbul'a General Liman von Sanders'in başkanlığında bir askerî heyet gönderdi. Von der Goltz Paşa, Karadeniz Kolordu Komutanlığına gönderilirken, von Sanders, Türk Ordusu'nun **Umumî Müfettiş**'i olarak atanıyordu. Liman, Albay Bronsart von Schellendorf'u Enver'in nezdinde teknik danışmanlığa, Albay Kress von Kressenstein'i Cemal'in yanına ve Kurmay Başkanı olarak yerleştirdi. General Kannengiesser ise tabyaları ve topçuyu düzenlemekle görevli olacaktı.

Bu atamaları işiten Mustafa Kemal açıkça karşı çıktı. Kurmay arkadaşlarını topladı ve Enver'in, Türkiye'yi içine attığı Almansever siyasetinin tehlikelerini uzaklaştırmak için birlikte çalışmalarını rica etti. Onlara:

"Felâket anında hayatımızın tek güvencesi, hattâ milli varlığımızın temeli Orduyu, Almanların kontrol etmesine izin vermek çılgınlıktır," diyordu. "Türkler, kendi ordularını teşkilâtlandırmaktan âciz mi? Bu Prusyalıları yardıma çağırmak hepimize hakarettir!"

Triumvira üyelerini not ve rapor bombardımanına tuttu. Ama **Triumvira** izleyeceği siyasetini tayin etmişti, değiştirmeye de niyeti yoktu. Sadece, şiddetli bir Alman karşıtı olan Cemal, Mustafa Kemal'i kabul etti ve şikâyetlerini dikkatle dinledi. Enver'e gelince; kabul etmeyi reddetti ve ağır sitemler dolu bir de mektup yazdı. Gerçekten, bu Mustafa Kemal ince eleyip sık dokuyan fikirleriyle çekilmezdi. O, Türkiye'de kaldığı sürece hükûmet asla rahat etmeyecekti.

Fethi, Sofya'da elçiydi. Kemal ile daima iyi anlaşıyordu. Kurtulmak için hükûmet, onu yarbaylığa terfi ettirdi ve Bulgaristan başkentine Askerî Ataşe olarak yolladı. Mustafa Kemal bu atanmayı bir gözden düşme olarak yorumladı. Gerçekten daha önce bir kere böyle olmuştu. Bu sürgün onu sahneden uzaklaştırmaktan başka bir şey değildi.

Fakat, Mustafa Kemal'in Alman karşıtı tutumunu haklı çıkarmak için ileri sürdüğü argümanlar temelden yoksun da değildi. Almanların gözünde, Türkiye, sadece "**kokuşmuş bir müttefik**"ti. Osmanlı hükûmeti, Almanya'dan, ordusunu yeniden teşkilâtlandırmasını istemiyor muydu? Elbette! Peki, o halde, onun dış siyasetini de kontrol etmesi gerekirdi. Bununla beraber ona, bir gün silâh ve

ağırlıklarıyla beraber düşman tarafına geçmesi olasılığını gözönüne alarak mitralyöz ve eğitimci vermeyecekti.

Genç Türkler'in, özellikle Enver Paşa'nın tarihî hatâsı, zamansız ve düşüncesiz bir şekilde **Mihver Kuvvetleri** saflarında yer alması oldu. Her taraftaki tehdit edici izleriyle patlayacağı gün gibi görülen bir dünya savaşına katılmakla, Türkiye ne elde edebilirdi? Şayet savaşı Almanya kazanırsa, Yakın-Doğu üzerindeki ağırlığını daha da artıracaktı. Eğer Müttefikler kazanırsa, Türkiye, eskiye oranla daha düşman ve daha güçlü bir İngiltere ve Rusya'yı karşısında bulacaktı. Olayların hangi yana yöneleceğini görmek için tarafsız kalmak daha iyi değil miydi? Bu, zamanı geldiğinde Türkiye'ye, yenen tarafa katılma imkânı da sağlardı. Ama böyle bir siyaset Enver Paşa'nın ihtirâsları ile kesinlikle bağdaşmıyordu: böyle bir siyaset ucuz ve onun şanına lâıyk değildi. Böyle bir siyasetin özellikle onu "savaşından" yoksun bırakma tehlikesi vardı. Türkiye bu durumda, siyasî tercihini Viyana ve Berlin doğrultusunda yaptı.

Alman askerî heyetinin İstanbul'a gelişinin üzerinden altı ay geçmişti ki, Avusturya-Macaristan Veliâhtı Arşidük François-Ferdinand, Saraybosna'da öldürüldü. Avusturya, seferberlik ilân etti ve Sırbistan'a bir **ülmation** verdi. Rusya da sınırda yığınak yaptı. Hava elektrikliydi. Herkes, her an fırtınanın patlamasını bekliyordu.

Bu arada Mustafa Kemal, Avrupa işleriyle hiç ilgilenmiyordu. Her şeyden nefret etmiş ve ülkesinin, boynu bükük, onulmaz bir felâkete sürüklendiğini görmekten çılgına dönmüş bir haldeydi. Harbiye Nezâreti'ne, Enver Paşa'nın karalayıp çöp sepetine attığı iğneleyici, ama ileriye gören raporlarını artık göndermiyordu. Günlerini İngiliz Sefiresinin tavsiye ettiği bir hocadan dans ve **monden** hayatın inceliklerini öğrenmekle geçiriyordu.

2 Ağustos 1914. Savaş ilân edilmişti. Birkaç hafta sonra **İtilâf Devletleri** büyükelçileri İstanbul'dan ayrıldılar. 2 Kasım'da Bâb-ı Âli

ile Müttefikler arasında diplomatik ilişkiler kesiliyordu. Türkiye de savaşa girmişti.^{6*}

Bulgaristan tarafsızlığını ilân etmişti. Hâlâ Sofya'da olan Mustafa Kemal, haftaların geçtiğini görerek kendi kendini yiyordu. O zaman herkes gibi o da savaşın kısa süreceğini düşünüyordu. Birçok kimsenin kıskanılacak mevkilere geldiği şu sırada hep böyle işsiz kalmak acaba kaderi miydi? Seraskerliğe, bir görev almak için telgraf yolladı. Enver ona, olduğu yerde kalmasını isteyen, nâzik, ama kuru bir talimatla cevap verdi. İkinci bir telgraf gönderdi. Buna cevap tam bir sessizlik oldu. Bütün dostlarına, Harbiye Nâzırı nezdinde kendisi için girişimde bulunmalarını rica eden mektuplar gönderdi. Bu da boş bir çabaydı.

1915 yılı Şubat ayına gelinmişti. Artık dayanamayan Mustafa Kemal, kendi kararı ile Türkiye'ye dönmeye ve orduya bir er olarak katılmaya karar verdi. Her şey, bu korkunç hareketsizlikten daha iyiydi. Tam bavullarını hazırlamış Sofya'dan ayrılacağı sırada, kendisini İstanbul'a çağıran telgrafı aldı.

İstanbul'a vardığında, Enver orada değildi. Bütün Türk birliklerinin seçkin askerlerinden oluşan bir ordunun başında Kafkasya'ya gitmişti. İlk top gürlemesini büyük bir kahkaha ile karşılamıştı. İşte uzun zamandır beklediği an sonunda gelmişti. Kime karşı ve ne amaçla savaşa girdiğini biliyordu. "Kazanmak istediği şey ne kaya parçasından ibaret birkaç ada ne de Trakya'da birkaç yüz kilometre kare topraktı. Hedefi, Çin'den Ege Denizi'ne kadar uzanacak uçsuz bucaksız bir İmparatorluk kurmaktı. Evet, bugüne kadar bazı **hayalperest**'lerin düşüncelerinde var olan **Pantürk İmparatorluğu**'nu, Enver, Türkiye'nin düşmanı, içi çürümüş Rus devini yıkarak gerçekleştirecekti. Belki Türkiye bu işte batı illerini kaybedebilirdi. Ama, uçsuz bucaksız bir **Doğu Pantürk İmparatorluğu**'nun yaratılması, Türkiye için enfes bir karşılık teşkil etmez miydi?"⁵⁸

6*) Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'te Birinci Dünya Savaşına girmiştir. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, İş Bankası Yayını, s.25. (Z.Ç.)

58) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.105.

Büyük niyetini gerçekleştirmek üzere haber vermeden, sessiz sedasız giden Enver'in yokluğunda, Hakkı Paşa, Harbiye Nezâreti'ne vekâlet ediyordu. Ciddî subaylara ihtiyacı vardı, böyle "**Napolyon**" özentilerini ciddiye almıyordu. Doğu cephesiyle uğraşmayı **Nâzır**'ına bırakarak, dikkatini, durumun kendisine ciddî endişeler verdiği Batı Cephesine çevirdi. Düşmanın güçlü deniz kuvvetleri iki ke-re⁵⁹ Çanakkale Boğazı'nı zorlamaya girişmişti. Çanakkale ve Seddül Bahir müstahkem mevkillerini aşamayan filolar, ağır kayıplara uğramadan geri çekilmişlerdi. Ama her şey, Müttefiklerin bu kere kara harekâtı desteğinde bu girişimi tekrarlayacaklarını gösteriyordu. Bu yeni saldırıyı öngören General Liman von Sanders, General Kanningiesser'e, müstahkem mevkilleri hâle yola koydurturken, kendisi de acele ile yeni bir ordu kurmaya çalışıyordu.

Hakkı Paşa, her şeyden önce Mustafa Kemal'in sağlam ve gerçekçi kişiliğini takdir ediyordu. Türkiye'de metodik düşünenler nadirdi. Bu sebeple, Fransız-İngiliz saldırısının Gelibolu'dan olacağına inandığı için karargâhını 26 Marttan itibaren oraya nakleden General Liman von Sanders'e Mustafa Kemal'i tavsiye etti. Von Sanders, Türk subaylarını küçümsüyordu. Fakat Mustafa Kemal'in üstün niteliklerini fark etmekte gecikmedi. O, mesleğini her yönüyle biliyordu. Soğukkanlı, ileri görüşlü ve atılgandı. Hele özellikle, olağanüstü bir çalışma gücü vardı.

Her ikisi de bir diğerinden daha gururluydu ve hiç anlaşıyorlardı. Zaten aksi, şaşırtıcı olurdu. Mustafa Kemal kiminle anlaşabilirdi ki? Bununla beraber, Liman, dış görünüşü ve davranışları bakımından bir Prusyalıyı andıran bu gri-mavi gözlü, sarışın Türk'e gerçek bir sempati hissediyordu.

Anılarında onunla ilgili olarak, "**O, sert, kibirli ve mücadeleci bir adam, gerçekten üstün bir subay, kelimenin tüm anlamıyla üstün bir yönetici,**" demek zorunda kalıyordu.

Mustafa Kemal de, hastalık derecesindeki yabancı düşmanlığı ve Almanlara karşı hislerine rağmen, von Sanders'e, onun cesaret

59) 26 Şubat 1915'te, Amiral Carden'in emrinde, 18 Martta da Amiral Robeck'in emrinde.

ve meslek yeteneklerine gerçek bir saygı duyuyordu. Bir gün, **"Liman von Sanders, bir generalde olması gereken bütün meziyetlere sahip. Kolay anlaşılmıyor, ama emrini verdikten sonra, onu kendi tarzımda yerine getirme serbestisini bana tanıyor,"** diyordu. Bütün hayatı boyunca kimseyi methetmemiş olan Mustafa Kemal'in ağızından çıkan bu sözlerin bir ağırlığı vardı.

Kahire ve Atina'dan gelen haberler, İngiliz saldırısının her an olabileceği yönündeydi. Mısır'da büyük bir yığınak yapılıyordu. Güçlü bir donanma da İskenderiye'de toplanmıştı. Bunlara karşı koyabilmek için, Liman von Sanders'in 60.000 adamı vardı. Ama birliklerini nasıl dağıtmalıydı? İşte işin nâzik yönü burasıydı. İngilizler, 80 km uzunluğundaki sahilin herhangi bir noktasından çıkabilirlerdi. Bu sebeple, kuvvetlerini 20'şer bin kişilik üç kısma ayırmaya ve yarımada boyunca ard arda dizmeye karar verdi. Saldırıya uğrayacak üç tane biri böylece, gerilemeden günlerce dayanabilecekti. Ancak, düşmanın hangi esas noktada saldırısını yoğunlaştırdığı anlaşıncaya, ona takviye birlikleri gönderilecekti. Mustafa Kemal, yarımadanın güneyinde Arıburnu'ndaki grubun komutasını aldı.

Tam bu sırada doğu cephesinden dönen Enver, Mustafa Kemal'in Gelibolu'yu savunmakla görevli üç gruptan birinin kumandanlığını aldığını öğrendi. Ona bu denli sorumluluk yüklenmemesi gerektiği gerekçesiyle derhal kumandanlığının geri alınmasını emretti ve Liman von Sanders'ten, daha az önemli bir görev verilmesini istedi. Bu emir tabiatıyla bir kötü niyetin sonucuydu. Ama von Sanders bu emri yerine getirmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal'den özür dileyerek ona, çıkartma bölgesinin arkasında, Maydos'ta ihtiyatta bulunan 19. Tümen Komutanlığını verdi.^{7*}

– "Birliklerinizi büyük bir dikkatle kullanmanızı tavsiye ederim," dedi. "Düşmanın yükleneceği esas noktayı tespit etmeden hiçbir surette onları cepheye sürmemelisiniz."

Mustafa Kemal, Enver'in kararını öğrenince donup kaldı. Ama,

7*) Böyle bir olayın olduğu **tespit** edilemedi. Ancak Sofya'dan ısrarlı talepleri üzerine 20 Ocak 1915'te 19. Tümen Komutanlığına atandı. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, a.g.e. s.26 (Z.Ç.)

Liman von Sanders'in kendisine olan güveninin sarsılmadığını anladı; çünkü, 19. Tümenin savaşta önemli bir rol oynayacağını anlamak için haritaya bir göz atmak yeterdi. Tümen, iyi bir Türk alayı ve pek parlak olmayan iki Arap alayından oluşuyordu. Derhal çalışmaya koyularak, kadroları düzenledi ve birliklere yeni bir şekil verdi. Üç hafta sonra, tümenin savaş gücünü önemli ölçüde artırmıştı.

30

Bu süre içinde Müttefikler de hazırlıklarını artırıyorlardı. General Sir Ian Hamilton'un⁶⁰ kumandası altında, önemli ölçüde Fransız-İngiliz kuvvetleri Mondros'ta⁶¹ ve Mısır'da yığınak yapıyordu. Londra, çok **maceraperest** bulunduğu bu girişime karşıydı. Ama projenin sahibi olan Winston Churchill, sonunda arkadaşlarının direncini kırmayı başardı. Ona göre, yapılacak olan, bir şaşırtma manevrası değil, ama savaşın en önemli harekâtı idi. "**Türk İmparatorluğunu ikiye bölmek ve böylece dünya tarihinin veçhesini değiştirmek lazım,**" diyordu. Fikrinde kararlı olması sayesinde Lord Kitchener'in de görüşlerini paylaşmasını başarmıştı. Bunun üzerine Lord Kitchener, Sir Ian Hamilton'a kumandanlık görevini verirken; "Eğer İstanbul düşerse, sadece **muharebeyi** kazanmış olmayacaksınız, **harbi** kazanmış olacaksınız" demişti.

O halde yaklaşan "**muharebe**"den elde edilecek şey, çok önemli idi; Ian Hamilton da bunu bilmiyor değildi. Planına göre, Fransız kuvvetleri Asya sahilinde bir şaşırtma manevrası yaparken, İngiliz kuvvetleri de Gelibolu yarımadasının batı kıyılarına çıkartma yapacaktı.

60) Müttefiklerin toplamı 80.000 kişiye yükseliyordu. İngiliz çıkartma birliği, A.N.Z.A.C. (Australia and New Zeland Army Corps)'lardan, bazı Hint birliklerinden, 29.Tümen-den ve seçme denizcilerden oluşan Kraliyet Deniz Birliği'nden meydana gelmişti. Önce General d'Amade'ın, sonra General Gouraud'un kumanda ettiği Fransız kuvvetleri 20.000 kişiyi buluyordu. İçinde Afrikadan 1. Alay, iki alaylı bir sömürge tugayı, bir Afrika avcı alayı, 75 mm.lik üç topçu grubu ve iki dağ bataryası vardı.

61) Lemnos Adası'nın limanı.

Bu adamların çarpışacakları topraklar tarihî hatıralarla doluydu. Hem de ne hatıralar! Asya kıyılarında harekât, **İllion**'un büyük gölgesinin halen egemen olduğu bu kıyılarda **cereyan** ediyordu. Bu ünlü sahillerde **Agamemnon** üç sıra kürekli kadırgalarını çekmiş, **Achille Patrocle**'un ölümüne ağlamıştı: Karşıda, Milattan beş yüz-yıl önce **Miltiade** tarafından savunulan Gelibolu vardı.

Fakat, etrafın keşfini yapmak için yarımadanın açıklarında çapraz durmuş bir torpido üzerindeki İngiliz Başkumandanı gezintisinden endişeli ve tatsız dönmüştü. Dürbününden, üçyüz metreden denize inen paramparça ve kesik kaya parçalarından ibaret Avrupa'nın en sarp manzaralarından birini görmüştü. İçeride, derin faylarla kesilmiş kel tepeler, dümdüz bir duvar ya da huni şeklinde dikiyordu. Suvla ve Anafarta ovaları, güçlü kalesinin kuşbakışı baktığı doğal müstahkem mevki içinde adeta hapsedilmişti. Adamlarını böyle bir yere çıkartmak kolay iş değildi.

"Daha ağır bir mesuliyet ve daha tehlikeli bir teşebbüs bir kumandanın omuzlarında ağırlığını asla böylesine hissettirmemişti," diye yazar Edmond Delage. Hamilton bunu çok iyi hissetmektedir. Adamlarını Türk mevzilerine saldırtacağı zaman onlara şu özlü konuşmayı yaptı:

"Fransız askerleri, kraliyet askerleri, çağdaş savaşta örneği görülmemiş bir teşebbüste bulunmak zorundayız. Bütün filodaki arkadaşlarım kararlaştırdık. Düşmanlarımızın gururunun 'alınamaz' dediği siperlerinin karşısındaki açık sahile bütün gücümüzle çıkarma harekâtı yapacağız.

Unutmayınız; Gelibolu yarımadasına ayak basar basmaz, kesin zafere kadar savaşmak zorundasınız..."

Ama Başkumandan, içinin tâ derinlerini, korkunç bir endişenin sıkıştırdığını hissediyordu. İlk savaşçı dalgalarının sahile atıldığını gördüğünde şöyle bağırdı:

– **"Her şeye kadir Allah, Samanyolu'nun koruyucusu, altın yıldızların çobanı, bize acı..."**⁶²

62) Edmond Delage, a.g.ö. s.125-126.

Çünkü Sir Ian Hamilton sadece asker değil, aynı zamanda klasikleri bilen okumuş, kültürlü bir insandı.

31

Fransız-İngiliz saldırısı 25 Nisan 1915 şafağında başladı. Hafif bir sis ufku perdeliyordu. Ansızın, zırhlılardan, torpidolardan ve asker taşıyıcılardan oluşan birinci çelik dalgası ortaya çıktı. Bunlar, askerleri hızla karaya boşalttı. Bir kısım İngiliz birlikleri de, yarımada-nın kuzeyinde, Bolayır'a⁶³ çıkartıldı. Bir diğeri güneyde, Seddül Bahir'e yerleşti. Ama bunlar geçici önemde harekâttı.

Asıl saldırı merkezden oldu. Bu, 12.000 Avustralyalı, bir Yeni Zelanda tugayı ve pek çok topçu bataryasıyla gerçekleştirildi. İngiliz planı, Kabatepe sahiline çıkartma yapmak, Maydos'u zorlamak, daha sonra da bir dönüş hareketi ile bütün yarımada-nın anahtar noktası olan Conkbayırı tepesini ele geçirmekten ibaretti.

Kuvvetli bir akıntı gemileri sürükledi. Hata sonucu Avustralyalılar çok kuzeye, Arıburnu'na çıktılar. Tepelerin eteğinde olduklarından Conkbayırı'nın doruğuna ulaşmak için tırmanmaya başladılar.

Mustafa Kemal İngilizlerin niyetinden habersizdi. Ama, Avustralyalıların Arıburnu'na çıktığını ve tepeye saldırıya geçtiklerini öğrenir öğrenmez, durum muhakemesi yaptı. Bir saniyelik zaman içinde, asıl saldırıyla karşı karşıya olduğunu ve her ne pahasına olursa olsun Conkbayırı tepesini savunmak gerekeceğini anladı. Bir elinde arazinin haritası, öbür elinde bir pusula, ikiyüz askerin başında ileri atıldı. Arazi sarp ve kaya döküntüleri ile örtülüydü. Öyle çabuk çıkı-yordu ki, adamları onu izlemekte zorluk çekiyorlardı. Tepeye vardığında etrafında bir avuç kadar adam vardı. Diğer yamaçta, birkaç yüz metre aşağıda, kendine doğru çıkan bir Avustralyalı birliğin başını gördü. Bir subay çağırarak ona:

63) Mustafa Kemal'in 1912'de Bulgarlara kafa tutmuş olduğu aynı yer.

– "Adamlarınızı toparlayın, düşmana saldırın!" kesin emrini verdi.

57. Türk Piyade Alayının birlikleri nefes nefese tepeye geldiklerinde, tereddüt göstermeden onları savaşa sürdü. Bir top bataryası geldi. Tekerleklerini kavrayarak askerlere yardım etti ve ateş edecek duruma getirdi. Yeni talimat beklemeden ikinci alayını da çarpışmaya soktu. Kuru bir sesle:

– "Daha çabuk! Daha da çabuk!" diye bağııyordu.

Bunun da yeterli olmayacağını düşünerek üçüncü ve son alayını da savaşa sürdü.

Liman von Sanders'in ona kuvvetlerini aşırı bir tutumlulukla kullanmasını emreden tavsiyeleri neredeydi? Olayın rüzgârı ile hepsi süpürülmüştü. Kendi inisiyatifi ile Mustafa Kemal elindeki mevcudun hepsini savaşa atmıştı. Tek bir adam bile ihtiyatı yoktu. Asıl saldırı karşısında olduğu inancındaydı. Eğer asıl saldırı başka bir yerden yapılırsa, hatası felaketle sonuçlanırdı. Ama, doğru görmüştü. Önsezi-sine güvenmişti, önsezi de onu hiç yanıltmamıştı.

Çarpışmalar, tepenin yamacında bütün gün boyunca dehşet saldı. Avustralyalılar yamacın üçte ikisini çıkmışlardı, ama daha fazla ilerleyemiyorlardı. Mustafa Kemal'in amansız karşı saldırısı onları yerlerine çakmıştı. Akşama doğru Türkler de yorgunluk belirtileri göstermeye başladılar.

57. Alay kırılıp geçirilmişti. Bazı karışıklıkların hüküm sürdüğü iki Arap alayı pes etmek üzereydi. Ama Avustralyalılar da takatlerinin sonunda idiler. Öteden beriden gelen beşyüz kişilik takviye gücü, bu akşam savaşın kaderini **tayin** edecekti.

Gece olurken, tepe hâlâ Türklerin elindeydi ve onların 60-70 metre altında Avustralyalılar ümitsiz bir şekilde toprağa yapışıyorlardı. Kayalık bir tepenin arkası na karargâhını kuran Mustafa Kemal, bütün geceyi ve ertesi günü, yardım alarak durumlarını sağlamlaştırma zamanı kazanmadan önce Avustralyalıları yerlerinden sökmek için saldırı üstüne saldırıya geçmekle geçirdi. Bir dalga geri çekilir çekilmez, ikinciye hazırlıyordu. Ama çabalarına rağmen, onları yamacı doğru geriletmeyi başaramıyordu.

Conkbayırı doruğu, Çanakkale Boğazı'nın kilit noktasıydı; Ça-

nakkale Boğazı da İstanbul'un anahtarıydı. Churchill haklı idi; eğer Çanakkale Boğazı alınırsa, İstanbul düşer; Türkiye, Almanya'dan kopar ve barış imzalamaya **mecbur** olurdu. Yunanistan, Romanya, Bulgaristan da Müttefikler tarafında yer alırdı. Bu karar dünya boyutunda ses getirirdi. Rusya yolu yeniden açılırdı; Müttefikler de ona silâh ve cephane ulaştırabilirlerdi.

"Saldıran Avustralyalıların büyük idealleri ile aralarında tek bir mâni vardı: O da Mustafa Kemal idi. Gergin ve kül rengi olmuş yüzü, vahşi bir kararlılık taşıyan bakışları ile, yorgunluktan bitmiş Türkleri Conkbayırı'nın dar doruğunda tutuyor ve sırf parıldayan şahsiyeti ile Müttefik kuvvetlerinin başarısını önlüyordu".⁶⁴

32

Türkler ve Avustralyalılar siperler kazmaya ve tepelerin yamacına yerleşmeye başladılar. Cephe hattı, sonraki haftalarda pek az değişti.

"Aynı çemberin sardığı iki güreşçi gibi iki ordu kımıldayamadan birbirine yapışmış duruyordu".⁶⁵

Yaz geldi. Su eksikliği başgösterdi. Güneşin ateşinden toprak, kireç hâline gelmişti. Avustralyalıların nezdinde Fransız irtibat subayı olarak savaşa katılan Drieu la Rochelle'in, yakıcı bir sıcaklık altında bitkin birliklerin, kokuşmakta olan cesetlerle karışık bir şekilde üst üste yığıldığı dar sahil şeridi ile ilgili korkunç bir anısı olmuştu. İngilizlerde olduğu gibi Türklerde de dayanma gücü sonuna gelmiş gibi görünüyordu.

Bu cehennemin ortasında, daima ilk saflarda olan Mustafa Kemal'in ne yokluktan ne de sıcaktan şikâyet eder bir hâli vardı. Adamlarının sıkıntılarını paylaşarak, onların morallerini takviye ede-

64) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.55.

65) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.55.

rek birliklerini etkilemek için, düşman mermilerine hesaplı bir gözüpeklilikle karşı koyuyordu. Hiçbir merminin kendine isabet etmeyeceğine gönülden inanmış olduğu için hiç korkusu yoktu.

Haziranın başına doğru, düşman hatlarında zayıf bir nokta bulundu ve buraya bir yarma hareketi yapmaya karar verdi. Eğer hareket başarılı olursa, düşman tarafı siperlerinden söker ve Avustralyalıları tepeyi boşaltmaya zorlardı. Saldırı, 28 Haziran günü için hazırlanmıştı. Harekât, bütün tümenin desteklediği, Gelibolu'ya yeni gelmiş olan seçkin 18.Türk Piyade Alayı tarafından gerçekleştirilecekti.

Başkumandan yardımcısı olarak atanan Enver, 26 Haziranda bir teftiş gezisi dolayısıyla Gelibolu'ya geldi. Kendisine iki gün sonra yapılacak olan saldırı bildirilince derhal iptal etti. Kuru bir sesle:

- **"Böyle bir kararı almadan evvel Albay Kemal, Başkumandanlığın tasvibini almalıydı. Ne yazık ki onda, faydasız harekâtla insan hayatını boş yere harcama eğilimi var. Birkaç Avustralyalı ile iki makineli tüfek elde edeceğini iddia ediyor. Ben ancak bunları gördüğümde inanırım."**

Mustafa Kemal hiddetten patladı. Enver, hâlâ ve hep aynı Enver! Kendisi mi adamlarının kanını boşa akıttırıyordu? Herhalde o, Bolayır'daki saldırıda kendi hatâsı yüzünden öldürülen 6.000 Türk piyadesini unutmuş olacaktı! Artık çok oluyordu. Artık müdahalelerini hoşgörmeyecekti.

Mustafa Kemal istifasını derhal Liman von Sanders'e gönderdi. von Sanders, ısrarla geri almasını istedi. Tam savaşın ortasında bu kadar yetenekli bir subayın hizmetlerinden yoksun kalmak istemiyordu. Zaten, tepkisini çok iyi anlıyordu. Yerinde olsaydı, aynı tepkiyi gösterirdi. Sonuçta, Enver vetosunu geri aldı.

Saldırı kararlaştırılan yerde başladı. Başarısızlıkla sonuçlandı. 18.Piyade Alayı bütünüyle kırılıp geçirildi. Harekât kötü hazırlanmıştı. Bundan dolayı Mustafa Kemal, **vetosu küçük rütbeli subaylar üzerinde maalesef tereddüt yarattı diye** Enver'i suçladı. Enver 19. A'ayı teftiş etti, kahramanlıklarından dolayı askerleri kutladı, ama başarısızlığın özellikle Mustafa Kemal'a ait olduğunu da ihsas etti.

Mustafa Kemal ikinci defa istifasını yolladı. Tekrar Liman von

Sanders sakinleştirmeye çalıştı, ama kararından vazgeçiremedi. Kemal'i kararından döndürmek için, ümitsiz bir şekilde, onunla iyi ilişkileri olan Kurmay Başkanı Kâzım'ı görevlendirdi. Kâzım, Mustafa Kemal'i telefonla aradı. Samimi bir sesle:

- "Nasılsınız," dedi, "vaziyeti nasıl görüyorsunuz? Neye ihtiyacınız var?"

Mustafa Kemal kendini beğenmiş bir sesle:

- "Vaziyet hakkındaki düşüncelerimi size yirmi kere söyledim," diye cevap verdi. "Şimdi yapılacak bir tek şey var."

Kâzım kuşkulu bir sesle:

- "Hangisi?" diye sordu.

- "Elinizdeki bütün birlikleri benim emrime veriniz."

Kâzım alaycı bir sesle:

- "Hepsi bu mu?" dedi, "Bunun, sizin için çok ağır bir sorumluluk olacağından korkmaz mısınız?"

Mustafa Kemal kuru bir sesle:

- "Çok hafif olur!" dedi ve telefonu kapadı.

Sonunda istifasını geri aldı, çünkü, Temmuzun başından itibaren İngilizlerin yeni bir saldırıya hazırlandıkları görüldü. Bu saldırı, 6 Ağustos gecesi başladı. Hedef, Conkbayırı'nın kuzeyindeki Kocaçimen tepesiydi. Bu saldırı, herhalde Türk siperlerinin sağ açığında bulunan Suvla körfezine bir çıkartma ile birlikte yapılmalıydı.

Saldırıdan önceki bir hafta boyunca her gece, İngiliz gemisi, karaya taze birlikler çıkarttı. Bu birlikler, çıktıktan sonra kapalı siperlerde saklanıyordu. İngiliz Genelkurmayı bir baskın yapmayı tasarlıyordu.

6 Ağustos gecesi gökyüzünde ay yoktu. Kayalıklarla dolu bir yoldan ürktüklerinden, 16.000 kişilik bir Avustralyalı birlik, şafaktan önce Kocaçimen zirvesine varmak üzere yola koyuldu. Liman von Sanders bu haberi alınca, General Kannengiesser'i keşif yapmak üzere gönderdi. General sabahın 4.30'unda dağın tepesine vardı. Alacakaranlıkta, düşman birliklerinin dağın öbür yamacından güçlükle tırmanmakta olduklarını gördü. Yanında sadece yirmi adamı vardı. Ateş etmelerini, cephaneleri bitene kadar durmamalarını emretti. Şaşırان Avustralyalılar düzenli bir savunma karşısında ol-

duklarını sandılar. Durdular, yüklerini yere indirdiler, 6 Ağustos gününü istirahatle geçirdiler. General Kannengiesser bu fırsatı değerlendirerek Mustafa Kemal'den takviye güç istedi.

Bu arada, 25.000 kişilik bir ikinci Avustralyalı birlik Suvla'ya çıkartılmıştı. Karşılarında topu topu 800 kişilik bir Türk jandarma birliği vardı.

Daha ileri gitmek ve öndekileri temizlemek yerine, Avustralyalı birlikler 6 Ağustos gününü kıyıda toparlanmakla geçirdi. Daha sonra da bütün 7 Ağustos günü istirahat etti.

Nihayet 8 Ağustos şafağında Avustralyalılar hem Kocaçimen, hem de Conkbayırı yamaçlarında saldırıya geçtiler. Savaş çok şiddetli oldu. Harekâtın başlamasından bu yana ilk defa Yeni Zelandalılar tepenin zirvesine ayak bastılar. Mustafa Kemal bir karşı saldırı emretti. Bu püskürtüldü. Durum nazik olmaya başlamıştı. Morali bozulan kurmay heyeti, durumun kaybedildiğini söylüyor ve dövüşerek çekilmeyi tavsiye ediyordu.

Akşamın geç saatlerinde Liman von Sanders, Mustafa Kemal'i çağırttı. 19. Tümen Komutanı, cephenin merkezine yakın Anafartalar köyünde Alman generali sinirli bir şekilde odasını arşınlarken buldu. Müthiş bir hiddet içindeydi. General Kannengiesser ağır yaralanmıştı. Bir gün önce Bolayır'a acele istenen takviye kuvvetleri hâlâ gelmiyordu.

İngilizlerin yakında Suvla önünde saldırıya geçeceklerine dair belirtiler vardı. Belki de bir saat meselesi idi. Durum böyle iken karşılarında sadece 800 jandarma vardı. Durum acıydı. Eğer biraz cesaret ederlerse, Avustralyalıların önünde İstanbul'a kadar gitmelerine hiçbir engel yoktu.

Liman von Sanders:

– "Cephedeki bütün kuvvetleri tek bir kolorduda toplamaya karar verdim," dedi. "Bunun kumandasını üstlenmenizi istiyorum."

Mustafa Kemal tereddüt göstermeden kabul etti. En ağır sorumluluklar asla onu korkutmuyordu. Hattâ enerjisini bile kamçıladığı söyleniyordu. Zaten Liman'ın, üstlenmesini istediği kumandanlık, altı hafta önce onun, Kâzım'a sözünü ettiği aynı kumandanlıktı. Bunu reddetmesi için deli olması lazımdı. Bununla beraber, böylece,

son derece tehlikeli, ezici, hemen hemen ümitsiz bir görev üstleniyordu...

Bu işten nasıl yüz akıyla çıkacağını bilemediği bir sırada, uzun süredir beklenen takviye kuvvetlerinin geldiği görüldü. Bunlar, Bolayır'ı Anafartalar'dan ayıran 60 kilometreyi bir çırpıda aşmışlardı; daha hızlı gelmelerine imkân yoktu. Gerçekten Mustafa Kemal'in talihi yaver gitmişti! Onlara iki saatlik bir istirahat tanıdıktan sonra, derhal savaş durumuna geçirdi. Planı, düşman saldırısının önünü almak için şafakla beraber saldırıya geçmekti.

33

Mustafa Kemal son hazırlıklarını yaparken, İngilizler de tepenin öteki yamacında aynı şekilde hazırlanıyorlardı. Hareketin yavaşlığından şaşırarak Sir Ian Hamilton, durumu bizzat anlamak için bir gün önce cepheye gelmişti. Torpidosundan henüz inmişti ki, karadaki dağınıklıktan şaşırıp kaldı: bütün ordu susuzluktan kırılıyordu. Körfezin dört ana noktasına içme suyu sarnıçları yerleştirilmişti. Adamlar, oraya her taraftan aynı zamanda yığılmışlardı. Fakat, sadece bir dağıtma borusu olduğundan, susuzluktan çıldırmış askerler, daha çabuk içmek için onu da kırmışlardı. Tatlı su kumlara yayılıyordu. Şimdi, çaresiz Avustralyalılar, mataralarına deniz suyu doldurmak için sahil boyunca yayılmışlardı.

Hamilton, Suvla'daki birliklerin kumandanı General Stopford'a:

– "Birliklerimiz nerede?" diye sordu.

Stopford sıkıntı içinde:

– "Tepenin eteklerinde," diye cevap verdi.

Buna çok şaşırarak Başkumandan:

– "Ama daha dün orada değiller miydi?" dedi.

– "Asker bitkin," dedi, Stopford. "Çok susuzlar, toprak da henüz çıkarılmadı..."

– "Hemen, derhal zirve konusuna eğiliniz," diye bağırdı, Hamilton. "Kaybedecek bir dakika bile yok. Ya şimdi ya asla!"

Sir Ian, birliklere derhal toplanmaları ve ertesi gün 9 Ağustosta saldırıya geçmek üzere mevzilerini almaları emrini verdi.

Her iki saldırı da şafakta aynı anda başladı. Çarpışma dehşet verici bir şiddetteydi. Türkler ve Avustralyalılar ölümüne, göğüs göğüse çarpışıyordu. İngiliz donanmasının topları tepeyi örten çalılıkları yaktı. Rüzgârın da azdırdığı ateş hızla yayıldı. Alevler ve duman, cehennem benzeri bir ortamın içine sıkışıp kalan askerleri sardı. Türk ve İngiliz yaralılar feryad ederek yerde sürünüyor, kimse kendilerine yardım edemeden, boğularak ya da yanarak ölüyorlardı. Sonunda Türkler tepeye hâkim oldu ve İngilizler de hareket noktalarında çakılıp kaldılar. Suvla önündeki mevziler kurtarılmıştı.

Daha güneyde, Conbayırı zirvesini ele geçirmek için verilen savaş dehşet saçmaya devam ediyordu. Yeni Zelandalılar bir gün önce aldıkları küçük parçayı genişletmişlerdi. Türk hatlarına bakan kayalık bir tepeyi işgal ediyorlardı. Onları buradan sökmek için yapılan bütün girişimler sonuçsuz kalmıştı.

Saat 20.00'de Mustafa Kemal, durağan hale gelmiş olan Suvla cephesinden ayrıldı ve Conkbayırı'na koştu. Tehlikeye meydan okuyarak, düşman hatları içindeki araziye bizzat keşfetmeye gitti. Eğer Yeni Zelandalılar üstün oldukları mevzilerden sökülmezse savaşın kaybedilme tehlikesi olduğunu gördü.

Bütün gece hummalı hazırlıklarla geçti. Fransız birlikleri Asya kıyısından çekilmiş ve Seddülbahir'e götürülmüştü.⁶⁶ Bu hareket, bir miktar Türk birliğinin, bu arada, Liman von Sanders'in Mustafa Kemal'e takviye olarak gönderdiği 8. Tümenin serbest kalmasına imkân vermişti. 19. Tümen yeni üç taburla tamamlanmıştı. Askerler siperlerde dirsek dirseğe yığılmışlardı. Bu içiçe temas askere cesaret veriyordu. Bununla beraber sinirli idiler. İçlerinden endişe ile yarının nasıl geçeceğini soruyorlardı.

Serinkanlılığı ile Mustafa Kemal onları yatıştırdı.

– "Sinirlenmeyelim, çocuklarım," dedi. "Rahat olalım. Bize uygun zamanı seçip saldıracağız. Siperden ilk önce ben çıkacağım.

66) 27 Nisandan bu yana kumandan, General d'Amade yerine General Gouraud idi. 30 Haziran günü ağır yaralanan Gouraud'nun da yerine General Bailloud atanmıştı.

Sağ elimi kaldırdığımda, süngülerinizin tüfeklerinize takılı olup olmadığını bakın ve beni takip edin."

Karşıda İngiliz mevzilerinde, henüz ateş hattına girmemiş 5. Wiltshire ve 6.North Lancashire birlikleri Yeni Zelandalılarla nöbet değiştiriyordu.

Şafaktan biraz önce Türk topları düşman hatları üzerine ateş açtı. Sabahın 3.30'unda, Mustafa Kemal siperinin kenarını arşınılıyordu. İngiliz tarafından üzerine mitralyözle ateş açıldı. Bir kurşun, ona hiç zarar vermeden ceket cebindeki saatini kırdı. Eğer o anda yaralansa idi, adamları siperlerden çıkmayacağı için saldırı da yapamayacaktı.

Türk topçusu ansızın ateş kesti. Mustafa Kemal ileri birkaç adım attı. Hatlara bir ölüm sessizliği çöktü. 19. Tümen Komutanı, tam bir dakika boyunca iki ordu arasında durdu. Sonra, yavaşça sağ elini kaldırdı ve düşman mevzilerine doğru yürüdü.

Türk piyadeleri büyük bir çığlıkla arkasından atıldı. İki İngiliz birliğini süpürdü. North Lancashire tutunamadı ve bozguna uğradı. Wiltshire süngü darbeleriyle yok edildi. Dayanılmaz bir saldırıyla Türkler, Yeni Zelandalıların artçılarını ezerek ve denize doğru sürerek, tepeden aşağı indiler. Bu ilerlemeyi durdurmak için, İngiliz filosu, büyük çaplı deniz topları ile Türkleri ateş altına aldı. 305 mm.lik mermiler içi ceset dolu çukurlar açtı, onlar da İngilizlerin daha önce boşaltmış oldukları siperlere sığınıyorlardı. Ama bütün Conkbayırı tepesi tekrar fethedilmişti.

Yeni Zelandalılar 2.000 ölü bırakmıştı. Sıçan yollarında ve iç istihkâmlarda saatlerce süren süngü savaşında Türkler de binlerce ölü vermişti. Cephenin bütün geri kalan tarafında İngilizler 375 subay ve 10.000 asker kaybetmişti.

Sir Ian Hamilton, çökmüş bir halde, Kitchner'den acele 50.000 asker takviye ve subay göndermesini istedi. Cevap alamayınca, adeta meydan okur bir havada 18 Ağustosta isteklerini yeniledi.

"Eğer Majestelerinin hükûmeti denize dökülmemi istemiyorsa," diyordu, "derhal bana 95.000 asker gerek; 45.000'i eski birlikleri yenilemek için ve 50.000'i de taze güç olarak".

Kitchner ona: "Fransa'da yeni bir saldırı hazırlanmakta; esas

harekât bölgesinden hiçbir takviye gücünün ayrılması mümkün değil," diye cevap verdi.

Sadece elindeki kuvvetlerle sınırlı olduğunu bilmesine rağmen, Hamilton, acıklı bir inatla saldırılarını iki defa daha tekrarladı. 21 ve 22 Ağustosta, 29.İngiliz Tümeni, her ne pahasına olursa olsun Conkbayırı tepesini tekrar ele geçirmek için emir aldı. Bu tam ölüm atılmaktı. Gereksiz yere kan döküldükten sonra Türkler iki defa da bu saldırıları püskürttü. Güney bölgesinde, Seddülbahir ucunda Fransızlar çıkartma sahilinde hâlâ yerinde sayıyordu. Hararetli çabalarına rağmen onlar da ne Türk hatlarını yarabilmişler, ne de kendilerini en yakın hedefleri olan Kritia (Ahibaba) köyünden ayıran birkaç kilometreyi aşmayı başarabilmişlerdi.

Paşa'lığa terfi eden Mustafa Kemal,^{8*} müteakip üç ay boyunca, tüm Anafartalar Cephesine komuta etti. Eylül ve Ekimde İngilizler girişimlerini bir kez daha yenilediler. Çarpışmalar çok sert ve her iki taraftan da kayıplar çok yüksek oldu. Her defasında Mustafa Kemal, jandarma birlikleri, piyade ve süvariler de dahil, son ihtiyatlarını da çarpışmaya katmak zorunda kaldı. Her defasında İstanbul'u kurtaran ve Türklere zaferi kazandıran, bu son bir avuç insanla Paşa'nın çabası oldu. Hep başlangıç noktalarında çakılı kalan İngilizler sonunda bıktılar. Aralık başında, yarımadaı boşaltmaya başladılar. 31 Aralıktan 8 Ocak 1916'ya kadar, el altından, gizlice, 30.000 asker, 85 top ve ağır malzeme, donanım ve yiyecek götürüldü. 9 Ocak sabahı, sisli bir havada, Prens George zırhlısı şon 2.000 askeri ve 29.Tümenin karargâhını aldı. Başarılı bir şekilde yapılan bu çalışma Türklerin haberi olmadan gerçekleştirildi. Fark ettiklerinde de çok geçti. Bir sis perdesi arkasına saklanan Sir Ian Hamilton'un artçıları enginlere açıldı, ufukta kayboldu.

İngilizlerin ayrılışından sonra, Gelibolu yarımadasının üzerine bir sükûnet çöktü. Türk birlikleri en alt düzeye, yarımadaının güvenliğini sağlamak üzere devriye gezecek ve nöbet tutacak birkaç man-gaya indirildi.

Çanakkale seferi bitmişti.

8*) Mustafa Kemal 1 Nisan 1916'da Diyarbakır'da 16. Kolordu Komutanı iken Paşa rütbesine terfi etmiştir. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, a.g.e. s.49. (Z.Ç.)

Artık Anafartalar'da yapacak bir şeyi kalmayan Mustafa Kemal, İstanbul'a döndü. Ama bu kez, oraya eskiden döndüğü gibi dönmüyordu. Şimdi hesaba katılması gerekli bir insandı. Son savaşları onu ünlü yapmıştı. Paşa olmuştu. Gazeteler onu: **"Çanakkale'nin ve İstanbul'un kurtarıcısı"** olarak adlandırıyordu. O zaman hazırlanmış bir rapor, **"Onun, İngiliz zaferinden iki dakika önce"** tehlikeyi uzaklaştırdığını açıklıyordu. Kendini hükûmet üyelerine dinletmeye kararlı bir şekilde İstanbul'a dönüyordu.

Her zaman, Türkiye'yi yönetmenin Türklere ait olduğunu; Almanların sadece yardımcı olmaları gerektiğini; cafcıflı planları ve apaçık beceriksizliği ile Enver'in ülkeyi felakete götüreceğini tekrarlamıştı.

Kamuoyu onunla aynı fikirde olmaya başlamış, Almanlar da her tarafta kendilerini sevimsiz yapmayı başarmışlardı. Türkiye artık görkemli Alman savaş makinesinin bir çarkından başka bir şey değildi. Kazanan kim olursa olsun, harekâtın sonuçlarına katlanan, Türkiye idi.

Almanların yardımı ile Enver mutlak diktatörlüğünü kurmuştu. O da sevilmeyen kişi olmaya başlıyordu. **Üçlü'nün** diğer üyeleriyle açıktan açığa anlaşmazlık hâlinde idi. Öte yandan, sürekli bir suikast endişesi içinde yaşıyordu. Ancak etrafında müthiş bir polis koruması ile evinden çıkıyor ve II. Mahmut'un Yeniçerileri kaldırmış olmasına hayıflanıyordu. Çünkü, kendine bağlı bir başkumandanlık muhafız alayı için bunlara ihtiyaç olabiliirdi.

İstanbul'a döner dönmez, Mustafa Kemal, nezaretlere ziyaretlere başladı. Cemal, Suriye'de idi, Sadrazam olan Talât'tan randevu istedi. Ona:

– "Harbiye Nâzırı olmalıyım," dedi apansız. "Beni bu makama tam yetki ile tayin ediniz."

Tam yetki ile mi? Talât bu garip öneri karşısında kahkahayı bastı. Gerçekten, bu Mustafa Kemal dayanılmaz bir insandı!.. Madem oldu olacak, neden Sultan olmayı istemiyordu ki?^{9*}

9*) Mustafa Kemal'in böyle bir talebi olmamıştır. (Z.Ç.)

Anafartalar Kahramanı bu kez de Hariciye Nezâreti Müsteşarı Halil'i denedi. Daha önce Sofya'da tanıdığı Halil, ona, Hariciye Nâzırı Nesim'den bir görüşme imkânı sağladı. Mustafa Kemal ona:

– "Başkumandanlığınızın iyimser raporları tamamen yanlış," dedi. "İşler çok kötü gidiyor. Türkiye felâkete koşuyor. Almanya ile ittifakı bozmalı ve en kısa zamanda ayrı bir barış imzalanmalı. Enver Paşa iddialı, ama, bir hiç, bir palavracıdır. Memleketimizin üzerine çökecek olan felaketin sorumluluğunu yüklenmeyiniz."

Nesim soğuk bir şekilde:

– "Eğer görüşleriniz bu ise, adreste yanılıyorsunuz," diye cevap verdi. "Siz subaysınız, değil mi? O halde bu raporlarınızı Harbiye Nâzırı'na vermeniz gerekir."

Mustafa Kemal kızgın bir şekilde:

– "Bu, Almanlara başvurmakla aynı şey," dedi. "Seraskerliğin ipleri onların elinde! Her şeyi kontrol eden de onlar." Ve kapıyı çarparak Nâzırın odasından çıktı.

Mustafa Kemal yeniden işsiz kalmıştı. Kimse onunla görüşmek istemiyordu. Birkaç günde sert tabiatı ve haşinliği bütün Nâzırları rahatsız etmiş ve Gelibolu'da yarattığı kahramanlıklarının olumlu izlerini silmişti. Kimse ne nasihatlarını dinlemek ne de hizmetini istiyordu. "Hepsi de kör mü?" diyordu, kendi kendine. "Deliler gibi atıldıkları uçurumu görmüyorlar mı?" Artık geç olduğunda onu çağır-mayacaklar mıydı?

Kızgınlıktan köpürerek yeniden içkiye başladı. Yapacak bir şeyi olmadığı için gecelerini kahvelerde ve kumarhanelerde geçirdi. Orada, hükûmeti devirmeyi tasarlayan bir suikastçı grubu ile tanıştı. Başlarında Yakup adında biri bulunuyordu. Bu, bir polis muhbirine tedbirsiz bir şekilde "Bir gün Kemal'in, Enver'in yerine geçeceğini ve o zaman çok ilginç şeyler görüleceğini" söylemiş.

Enver, Mustafa Kemal'in dosyasında belgelerin toplanmasını bekledi. Sonra Yakup'u ve arkadaşlarını tutuklattı. Hepsini astırdı. Bu, Çanakkale fatihine dolaylı bir uyardı. Elbette onu da astırmak isterdi, ama komploya iştirakine dair kesin kanıt yoktu.

Bundan böyle Harbiye Nâzırı, Mustafa Kemal ile arasına mümkün olduğunca fazla mesafe koymayı daha güvenli buldu. Ona 16.

Kafkas Kolordu Komutanlığını, sonra da karargâhı Diyarbakır'da bulunan 2.Ordu Komutanlığını verdi. Onu başkentten daha fazla uzaklaştırmak mümkün değildi.

35

Enver'in fikrinde, Kafkasya cephesi, savaşın en önemli harekât sahasıydı. Onun için Trakya ve Makedonya cepheleri, Arap çölleri, Suriye ve Filistin dağları, hattâ uçurumlarla dolu Gelibolu tepesi sadece ikinci derece önem taşıyordu. Bunlar sadece gerileri korumaya yönelikti. Oysa kendisi, adını ölümsüzleştirecek büyük bir iş yapıyordu.

Bu nedenle, göz kamaştırıcı bir geleceğe taşıdığına inandığı Osmanlı ordusunun bütün seçkin birliklerini, kendisi ile beraber götürmüştü. Planı; geniş bir çevirme hareketi ile Rusları yarmak, geri dönüş yollarını kesmek ve Büyük İskender'in ve Cyrus'un savaşlarını andırır tarzda bir dizi çarpışma ile onları Kafkasya'dan atmaktan ibaretti.

Ne yazık, hesaplarında iki çok önemli öğeyi unutmuştu: Mesafe ve mevsimler. Anlaşılmaz bir düşüncesizlikle saldırıyı Kasım ayında başlattığından, Türk birlikleri dağların yükseklerinde kışla burun buruna gelmişti. 1915 Ocak ayı özellikle de sert geçti. Kalın bir sis ve kar fırtınası ile çevrilen Osmanlı alayları, kötü hava koşullarından dolayı yok olmuştu. Çok iyi donatılmış 100.000 askerin başında sefere çıkan Enver, üç ay sonra paçavralar içinde 12.000 adamla geri dönmüştü. Yalnız bir bölgede, Rus devriyeleri, küçük topluluklar hâlinde, soğuktan korunmak için birbirine sarılmış, buzların yuttuğu 30.000 piyadenin cesedini buldular. Böylece, Türk ordusunun çiçeği, Anadolu birliklerinin en **mükemmeli** yok olmuştu. Türkiye'nin hiçbir zaman karşılayamayacağı ve savaşın devamını da ciddi bir şekilde etkileyen dehşetli bir kayıp!

Ruslar, saldırıya geçmek için bu çöküntüden faydalanmışlardı. Aldıkları yerlerde demiryolu ve yollar yaparak yavaş yavaş, ama he-

saplı bir şekilde ilerlemişlerdi. Sırasıyla Van, Bitliş, Muş ve güçlü Erzurum kalesini almışlardı. Şimdi de, kendilerini Türkiye'nin kalbine götürecek olan büyük saldırıya hazırlanıyorlardı. Müttefikleri oldubitti karşısında bırakmak için İstanbul'a ilk varanlardan olmak istiyorlardı. Başkumandan Büyük Dük Nicolas, hazırlıkları hızlandırmak üzere kalkmış, Erzurum'a gelmişti.

Mustafa Kemal, Diyarbakır'a vardığında, Türk birliklerini maddî ve manevî yönden anlatılmaz bir sefalet içinde buldu. Enver'in saldırısından bu yana, Kafkas Cephesi yüzüstü bırakılmıştı. Yavaş yavaş oradan bütün topraklar ve kullanılabilecek bütün birlikler Suriye'ye ve Çanakkale'ye gönderilmek üzere çekilmişti. Askerin her şeyi eksikti. Silâhı ve cephanesi yoktu, elbiseleri paramparça idi. Bütün yiyecek depoları yağmalanmıştı. Sağlık hizmeti diye bir şey yoktu. İnsanların binlercesi birden dizanteri, tifüs ve açlıktan ölüyordu. Mustafa Kemal, kendisini buraya yolladığı için Enver'e lânet ediyordu. Bu felâketin sebebi Enver'di; ama onun bu korkunç ihmalinin sonuçlarını tamir de kendisine düşüyordu.

Eğer Rusların Orta Anadolu'ya ilerlemelerine engel olunmak isteniyorsa gerçekten kaybedilecek bir dakika bile yoktu.

Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ne durumu açıklamak ve yiyecek, ilâç, silâh ve diğer malzemeyi istemek için pek çok telgraf gönderdi. Hiçbir cevap alamayınca, ümitsizliğin verdiği güçle işe koyuldu, mahallinde bulacağı imkânları en iyi şekilde kullanmaya karar verdi. Bu çabalarında, Diyarbakır'da, daha sonraki yıllarda önemli bir rol oynayacak olan iki adamın fiili yardımını gördü: Yardımcısı **Kâzım Karabekir Paşa** ve Kurmay Başkanı **Albay İsmet**.^{10*}

İsmet, hareketli gözleri, kemerli burnu ve yuvarlak başı ile sessiz, biraz ağır işiten, zayıf, küçük yapılı bir insandı. Kesin ve metodik bir muhakemeye, üç subayın yapacağı işi tek başına götüren üstün bir zekâyâ sahipti. Kâzım Karabekir onunla tam bir çelişki oluşturmaktaydı. O, refleksleri ve muhakemesi yavaş, açık yürekli, güler yüzlü, iri yarı bir insandı. Ama, adamları tarafından çok sevilen kaya gibi sağlam bir insandı. Her ikisi de tam anlamıyla namuslu idi-

10*) Albay İsmet (İnönü) o zaman 2.Ordu Kurmay Başkanı idi. (Z.Ç.)

ler. Ortak duyguları, Enver'e karşı duyulan büyük hiddet ve çektikleri acı yüzünden askerleri için duydukları heyecanlı **merhamet** idi.

Kemal Paşa onların da katkısı ile kendisini, darmadağın birliğlere çeki düzen vermeye, kadroları yenilemeye ve özellikle idari hizmettekilerin günlük hırsızlıklarını cezalandırmaya verdi. Birliklerin malzeme ve sağlık işlerini düzeltmekle işe başladılar. Sonra da var olmayan disiplini kurmaya çalıştılar. Üstün bir çaba sonunda, birkaç alay kurabildiler.

Bütün 1916 kışı bunu gerçekleştirmekle geçti. Bununla beraber 1917 ilkbaharı geldiğinde, Mustafa Kemal, kendisinin ve kurmay heyetinin bütün çalışmalarına rağmen, şayet saldırıya geçerlerse, Ruslara kafa tutabilecek düzeyde bulunmadıklarını teslim etmeye mecbur oldu. Kuvvetler arasındaki aleyhte denge gerçekten çok büyüktü.

Ama Anafartalar'daki gibi burada da talihi yaver gitti. Rusya'da devrimin mayası eserini oluşturmaya başlıyordu. Çar ordusunun disiplini bozuluyordu. Subaylar, askerleri el altında tutmakta gittikçe daha fazla zorlanıyorlardı. İhtilâlcı-sosyalist propagandasının işlediği askerler, daima artan sayılarda kaçıyorlardı. Kaçamayanlar da hemen terhis edilmeyi ve toprağın paylaşılmasını talep ediyordu. Daha ihtilâl tam anlamıyla başlamadan epey önce, Rusya'nın askerî zembereği kırılmıştı.

Büyük Dük Nicolas garnizonda başlayan isyanın bozduğu düzeni yeniden kurmak üzere acele Petrograd'a çağrıldı. Öngörülen saldırı uygun bir zamana bırakıldı...

Bütün 1917 baharı ve yazı boyunca, Rus ordusunun durumu daha da kötü oldu. En güvenilir alaylar bile birbiri ardından parçalanıyordu. Mevcutları göz önünde eriyor ve iskelete dönüşüyordu. Sonbaharda, Çar kuvvetleri, devrimin rüzgârı önünde, hazan yaprakları gibi süpürülmüştü.

Kışı beklemeden Mustafa Kemal saldırıya geçmeye karar verdi. Küçük mesafeler alarak ilerleyebiliyordu, çünkü birlikleri hâlâ yorgundu. Ancak sınırlı hareketleri yapabiliyordu. Bunun ötesinde, Rusların giderayak silahlandığı yerel Hristiyan halk, kimse girmesin diye topraklarını hırsla savunuyordu. Müttefikler, savaşın hedef-

leri arasında halkların kendi geleceklerini kendilerinin tayin hakkını belirlemişlerdi. Uzun zamandır İngilizlerin desteklediği Ermeniler, Müttefiklerin galibiyetinin kendilerine bağımsızlık getireceğini düşünüyorlar, onun için de Türk ordusuna daha sert bir şekilde karşı koyuyorlardı.

Kanlı savaşımlardan sonra, Mustafa Kemal; Van, Tiflis ve Muş'u yeniden ele geçirdi. Tam Batum üzerine yürüyecekti ki, İstanbul'dan gelen bir telgrafla, elindeki bütün silah ve cephane ile derhal Suriye'ye gitmesi istendi.

Aynı gün kumandayı Kâzım Karabekir'e bıraktı, bu bölgede sağlam bir sınır hattı kurmasını istedi. Sonra, yeni mücadele cephesine doğru yola koyuldu.

36

Şimdi, Suriye ve Mezopotamya'da tehlike daha da ağırlığını hissettiriyordu. İngilizler, Basra körfezine, Hindistan'dan getirdikleri bir ordu çıkarmışlardı. Bu ordu, Fırat nehri boyunca yukarı çıkmış, Bağdad'ı almıştı, şimdi de Musul'a yaklaşıyordu. General Allenby'nin kumandasında bir diğer ordu da Mısır'da toplanıyordu. Sina yarımadası ve Filistin üzerinden Suriye'ye yürüyecekti. Tam bu sırada, Hicaz Valisi Emir Hüseyin bağımsızlığını ilân etmişti. Bütün Arap yarımadası yanmaya başlıyordu. Mutlaka Bağdad'ı geri almalı, Mısır'daki ve Mezopotamya'daki İngiliz ordularının birleşmesine engel olmalıydı.

Enver'in isteği üzerine Alman Başkomutanlığı, General Falkenhayn'ı kurmay heyeti ile birlikte Türkiye'ye yolladı. Falkenhayn, Halep'e yerleşti. Birliklerine, ağırlıklı olarak Alman subaylarının komuta edeceği "**yıldırım**" adı ile yeni bir kuvvet kuruyordu. Mustafa Kemal, 7.Ordu Komutanlığını aldı.

Bazı kavgalarına rağmen, Mustafa Kemal, sonunda Liman von Sanders'le anlaşmıştı. Ama her şey, selefinden daha kırıncı ve daha otoriter olan von Falkenhayn ile ilişkilerin daha fırtınalı olacağını gösteriyordu. Daha, Halep'te yapılan ilk kurmaylar toplantısında iki

adam sert bir şekilde çatıştılar. Toplantıda, bazı Prusyalı subayların yanı sıra, Enver ve 4.Orduya kumanda eden Cemal de hazır bulunuyordu.

Hiç olmadığı kadar hırçın olan Mustafa Kemal, Falkenhayn'ın takdimini suskunlukla dinledi. Alman generalin planı, Süveyş kanalına bir yıldırım harekâtla eş zamanlı olarak Bağdad üzerine bir saldırıdan ibaretti. Falkenhayn oturduğunda Mustafa Kemal söz istedi. Her zaman yaptığı gibi Falkenhayn'ın projesini şiddetle eleştirdi ve sonunda bunun "**aptalca ve gerçekleştirilemez**" olduğunu açıkladı. Böyle bir sahneye hiç tanık olmamış von Falkenhayn yukarıdan aldı ve Mustafa Kemal'in özür dilemesini istedi. Almanlardan nefret eden Cemal, Kemal'in tarafını tuttu.

Daha sonraki günlerde planın uygulanması konusunda Falkenhayn ile Kemal Paşa arasındaki tartışmalar öyle şiddetlendi ki, müt-hiş hırslanan Mustafa Kemal istifasını verdi. Korkan Falkenhayn, kararından caydırmak için çaba harcadı. Hemen ona, Kurmay heyetinde harekât subayı olarak yer alan Franz von Papen adında genç bir subayı gönderdi.

"Mustafa Kemal'e rastladığımda, 7.Ordunun başında güneye yönelmişti," diye yazar, von Papen anılarında. "Çünkü, alınması gerekli tedbirler konusunda Falkenhayn ile takışmıştı." Yüksek diplomatlık niteliklerine rağmen von Papen, onun duygularını değiştirmeyi başaramadı. "Sonunda, geri çağırılmasına ve Fevzi Paşa'nın 7. Ordunun başına atanmasına neden olan üzücü durum yaratıldı," diye devam eder, Reich'in **müstakbel** başbakanı. Halefine kumandayı devretmeden önce Mustafa Kemal, birliklerine, Almanlara açıkça hakaret içeren bir konuşma yaptı.

General Falkenhayn, Enver Paşa'dan Mustafa Kemal'in tutuklanmasını istedi. Zaten Enver de bundan iyisini isteyemezdi, ama cesaret edemedi. Mustafa Kemal'in durumu çok kuvvetli idi. Böyle zor bir dönemde, Almanların emrini yerine getirmeyi reddetti diye ona ceza yaptırımını uygulamak, onu halkın sevgilisi yapardı. Oysa, Enver, düşmanını büyültmeyi hiç de arzulamıyordu.

Kısa yoldan çözüm bulmak üzere ona, Diyarbakır'a dönmesi emrini verdi. Mustafa Kemal kesin olarak reddetti. Kemal açıkça bir

gürültü çıksın istiyordu, çünkü, kamuoyunun lehinde olduğunu hissediyordu. Ne yapacağını bilemeyen Enver, ona, **sağlık nedeniyle** uzun süreli izin verdi.

Gerçekten Mustafa Kemal hastaydı. İki yıldan beri harcadığı insan üstü çabadan dolayı çok yorgundu. Sinirleri sonuna gelmişti.

Mustafa Kemal bu durumda İstanbul'a döndü. Önce annesinin yanında, sonra **Pera Palas'**ta tatsız tuzsuz bir üç ay geçirdi. En kötüsü, yapacak hiçbir şey yoktu ve işsizlik, onda her zaman olduğu gibi, uzun iç hesaplaşmaları, hiddet buhranları ve güç bir durum demkti. Odası kısa zamanda, Alman himayesine karşı sabrı taşan subayların buluşma yeri oldu. Mustafa Kemal, hükûmetin bulunduğu İstanbul'da, İmparatorluğun sınır boylarında olmasından çok daha rahatsız edici idi.

1918 ilkbaharında Osmanlı hükûmeti, Veliaht Prens Vahdetin'i resmî bir ziyaret için Berlin'e göndermeye karar verdi. Enver, Mustafa Kemal'i Prens'in maiyetine kattı. İlk bakışta şaşırtıcı bir karar. Ama bu da bir başkası gibi, onu İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir çareydi. Hem sonra, Reich'in yöneticileriyle doğrudan ilişkinin onu Almanlar hakkındaki yargısını gözden geçirmeye yöneltip yöneltmeyeceği de sorulmaya değerdi. Enver, Berlin'de geçirdiği günlerin hayatında oynadığı önemli rolü hatırlıyordu. Belki bu gezi de kendisine zıt giden bu insan üzerinde aynı etkiyi yapardı. Bu büyük savaş makinesinin çarklarını yerinde gördüğünde, kendisinin kaçınılmaz şekilde bozguna uğrayacağı hakkındaki fikirlerini belki de yumuşatırdı. Ne olursa olsun, bu, denemeye değerdi.

Mustafa Kemal bu görevi istemeye istemeye kabul etti. Enver'in kafasının ardındakileri anlamaya çalışıyor, böyle bir angarya için en az uygun olan kendisini niçin seçmiş olabileceğini düşünüyordu. Bundan ötürü, hareketten iki gün önce, Prense resmen takdim edilmek için çağırıldığı Yıldız Sarayına homurdanarak gitti.

Onu, eski örtülerle süslenmiş, eski bibloların bulunduğu bir salona aldılar. Saray görevlisi birtakım insan, birbirine alçak sesle anlamsız laflar söylüyordu. Birden fısıldamalar kesildi ve Prens Vahdettin salona girdi. Uzun boynunun üzerinde, gevşek ve ifadesiz yüzü ile sarsak ve kemikli, altmış yaşlarında bir insandı. Kendini bir divanın üzerine bıraktı, yorgun bir tavırla hazır bulunanların "selâmlarını" aldı ve sanki yorgunluktan bitmiş gibi gözlerini kapadı. Sadece iki defa açtı, anlamsız birkaç kelime söyledi ve hemen bir tür uyku hâline geçti. Saltanata pek yakışır olmayan bu kabulden donup kalan Mustafa Kemal, onun yarı aptal olduğu sonucuna vardı.

Vahdettin gara takım elbise giyinmiş geldi ve doğuda âdet olduğu üzere iki elini alnına götürerek şeref kı'tasını selamladı. Askerî usullere pek uymayan bu tavrından şaşırان Mustafa Kemal, protokol şefine açıldı. Protokol şefi nâzikçe kendi işleriyle meşgul olmasını söyledi. Mustafa Kemal geçici olarak tümgenerallikten tuğgeneralliğe indirgenmişti.^{11*} Bu sıfatla da, maiyetin alt dereceli memurları ve bagajlarla birlikte arka vagona yer verilmişti. Bu muameleye kızan Mustafa Kemal, tekrar protokol şefine şikâyet etti. O da kuru bir ifadeyle başından savdı.

Tren hareket etti. Prensi, vagonun penceresine yaslanmış, yorgun bakışlarla halkın alkışlarını seyrederken gördüğünde, kendi kendine, niçin bu yolculuğu kabul ettiğini sordu. Ne cehenneme bu uşaklar ve haremağaları arasına gelmişti? Bütün bunların ötesinde kendini aşağılanmış hissediyordu. Türkiye'nin, soysuzlaşmışlığın bütün izlerini bu kadar açık bir şekilde taşıyan bir adam tarafından yabancı diyarda temsil edildiğini görmekten utanıyordu.

Tren henüz sınırı aşmıştı ki, bir emir subayı kompartımana geldi ve Prens kendisi ile konuşmak istediğini bildirdi. Mustafa Kemal homurdanarak, **İmparatorluk Vagonu**'na gitti. Şaşkınlık içinde, adeta Vahdettin'i tanıyamadı. Karşısında gördüğü adamın, Sarayda divan üzerinde yığılmış adamla benzer hiçbir yanı yoktu. Bakışları

11*) Böyle bir olaya Kaynakçalı Atatürk Günüğü'nde rastlanmadı. (Z.Ç.)

canlı, hareketleri çabuk, konuşması rahat ve hattâ zarif. Kısacası değişim inanılmazdı.

Altmış yıl boyunca, Sarayın bir kanadında, Amcası Abdülhamit'in casusları tarafından gece ve gündüz gözetiminde tutulmuştu. Yarım yüzyıl süresince, düşüncelerini açığa vurmak korkusu ile yaşamıştı: Tek bir yanlış adımı, tek bir ihtiras belirtisi, dış olaylara karşı tek bir ilgisi, öldürülmesine ya da bir kalenin zindanında ömür boyu hapsedilmesine yeterdi. Kendini savunmanın tek çaresini ahmak gibi davranmakta buluyordu. Bu maske, düşüncelerini takipte inatçı bir açıkgozlülüğü ve işlek bir zekâyı gizleyebiliyordu.

Oysa, sürekli olarak beslediği büyük ve tek tutkusu **Sultan** olmaktı. Enver, Talât ve İttihat ve Terakki, kuzeni Abdülmecit'in Sultan olmasını istemişlerdi. Ama kendisi saltanat sürmek istiyordu. Enver'e ve Talât'a karşı gizli, ama sürekli bir kin beslemişti. Tıpkı Abdülhamit gibi, etrafına yerleştirdikleri sayısız casusları şaşırtmak için onlarla esaslı bir oyun oynuyordu. İlk karşılaşmalarında Mustafa Kemal'e ilgisiz davranmasına sebep, düşmanlarının kuşkusunu çekmemekti.

Vahdettin, kendisini mahsus uzakta tutmuş olmaktan dolayı pek **lütufkâr** bir şekilde özür diledi. Ona sebeplerini açıkladı, askerî başarılarından dolayı onu kutladı ve kendisi ile görüşmekten büyük zevk duyacağını belirtti.

Mustafa Kemal, saltanat üzerinde asla hayale kapılmıyordu. Gözünde, Türkiye'nin bütün talihsizliğinin sebebi, eskimiş bu **müessesese** idi. Ama, bir anda, ayağına gelen fırsatı fark etti. Vahdettin'in yaptığı gibi, düşüncesini yarım yüzyıldan beri saklayabilmek ve herkesi böyle güzel bir şekilde aldatmak için, herhalde az bulunur özelliklere sahip olmak gerekirdi. Acaba, Veliaht Prens diğerlerinden farklı bir Sultan olur muydu? Şimdiki Sultan V.Mehmet ihtiyardı ve daha uzun süre yaşamazdı. Vahdettin tahta çıkmakta gecikmeyecekti. Eğer Mustafa Kemal güvenini kazanır ve **mutemet adamı** olursa, belki birlikte büyük işler yapabilirlerdi. Belki Türkiye'yi kurtarabilirlerdi.

Bu beklenmedik durum ve Prens'in nezâketi Mustafa Kemal'i rahatlatmış, can sıkıntısını dağıtmıştı. İki insan çok ortak noktaları olduğunu keşfettiler: her ikisi de itiraf edilmedik iktidar tutkusuna, Enver ve Talât'a karşı aynı derin nefret duygularına ve ülkenin geleceğine

dair aynı endişelere sahiptiler. Yolculuğun büyük kısmını Prensın vagonunda başbaşa görüşmekle geçirdiler. Hiçbir zaman düşüncelerini saklamasını bilememiş ve açık konuşması yüzünden kendisine pek çok haksız muamele yapılmış olan Mustafa Kemal, düşüncelerini gizleme konusunda olağanüstü başarılı olan Vahdettin'e hayran kaldı. Kişiliğinin başka hiçbir yanı, -belki cesareti hariç- onu daha fazla etkileyemezdi.

Mustafa Kemal'in ilk endişesi, **yüksek muhatabı'nı**, Almanya'nın kesin yenilgisine, Türk-Alman dostluğunun bir çılgınlık olduğuna ve Enver ve bütün Alman işbirlikçilerinin uzaklaştırılmasına ikna etmek oldu. Böylece, Almanya'daki kalışları süresince, korkusuzca, bu tehlikeli tavrı benimsedi.

Mareşal von Hindenburg, Prens ve kendisini Başkumandanlıkta kabul etti. Onlara, Suriye Cephesinde geçen olaylar dahil, durumun iyimser bir tablosunu çizdi. Kabulün sonunda Mustafa Kemal, Vahdettin'e:

- "İşittiklerinizin tek kelimesine bile inanmak caiz değildir. Bunların hepsi boş laf. Hakikat halde kaybettiler. Suriye cephesi hakkında söylediklerinin hepsi yanlış. Herkesten daha iyi biliyorum, çünkü oradan geliyorum. Bütün gerisi göz boyama," dedi.

Ardından General Ludendorff'u ziyaret ettiler. O da, gelecek bahar saldırısının hazırlıklarıyla ilgili olarak geniş bir açıklama yaptı. Mustafa Kemal, daha laf ağzında iken kesti ve hemen:

- "Söyleyiniz general, eğer saldırınız başarılı olursa hangi hatta varmak istiyorsunuz?" diye sordu.

Bu beklenmedik soruya bozulan ve soruluş tarzındaki tepeden bakışa sinirlenen Ludendorff belirsiz ifadelerle cevap verdi:

- "Biliyorsunuz, bir saldırı sırasında biz daima hayatı önem taşıyan hedeflere ulaşmayı deneriz. Harekâtın devamı şartlara bağlıdır."

Alman Başkumandanlık Karargâhından ayrıldıklarında, Mustafa Kemal, Vahdettin'e:

- "İşittiniz mi?" dedi, üstün bir eda ile. "Alman Orduları Başkumandanının hâlâ kesin bir hedefi yok ve her şeyi rastlantılara bırakıyor. Stratejinin en basit kurallarını bilmiyor. Burada yanlış olan bir şey var..."

Mustafa Kemal, Kayzer'in onurlarına verdiği bir yemekte çok şampanya içmişti. Yemekten sonra, Hindenburg'u, diğer davetlilerden ayrı görünce alaycı bir havada hemen saldırıya geçti.

- "Paşa Hazretleri," dedi, "Suriye cephesi hakkında geçen gün Prense yaptığınız takdim, tamamen yanlış. Biliyorum. Çünkü orada idim. Sözüünü ettiğiniz süvari tümeni yalnız kâğıt üzerinde var. Onlar da orada sadece küçücük zavallılar. Yapacağınız büyük saldırınızın hedefini, gizli kaydıyla bana açıklamak lütfunda bulunur musunuz, zira, General Ludendorff bunu yapmadı da!"

Bir Orta Çağ şatosuna benzer yapıdaki Hindenburg, kendisiyle böyle saygı ölçüleri dışında konuşan genç Türk Tuğgeneralini mağrur bir eda ile tepeden tırnağa süzdü. Sonra, sorusunu işitmemiş gibi yaparak, küçümser bir eda ile bir sigara uzattı ve yandaki odaya geçti.*

*) Bu sahnenin kaynağı, Atatürk'ün hatıralarıdır. Hatıraların, konuyla ilgili bölümleri şöyle:

"...Hindenburg'la görüşmek istiyor, kendisini bilhassa Veliiahtla beraber ziyarete gittiğimiz zaman temas etmiş olduğu tatlı mevzua götürmeye çalışıyordum. Mareşal ziyaretimiz sırasında Suriye vaziyetinin düzeldiğini, son günlerde yeni ve taze bir süvari fırkasının muharebe meydanına sokulduğunu söylemişti. Halbuki büyük adamın bahsettiği, tabii oradaki kumandanların verdiği raporların bildirdiği idi. [. .] Yedinci Ordu Kumandanı olduğumu, bu fırkadan istifade edip edemeyeceğimi sormuştum. Aldığım ciddi bir rapor, fırkanın bir kuvvet olmadığı mahiyetinde idi. Alman büyük kargâhında Hindenburg'un ağzından işittiğim şu idi ki bu fırka muharebe meydanına girmiştir. Vaziyeti de düzeltmiştir. Mareşale bu macerayı hikâye ettim ve dedim ki:

'Benim söylediğim sözler, sizin aldığınız raporlara uymayabilir. Fakat emniyet edebilirsiniz ki doğrudur. Suriye'de vaziyet düzelmiş değildir. Bunu kabul ediniz. Sonra, Mareşal, siz ehemmiyetli bir taarruz yapıyorsunuz ve zannetmem ki buna çok bel bağlamış olarsınız. Bana söyler misiniz, emniyetle elde edileceğini ümit ettiğiniz hedef ve maksat nedir?'

Büyük ve ihtiyatlı asker, benim bu sualıma cevap verebilir mi idi? Zaten kendisinden cevap beklememeli idim. Bu, belki de biraz laubali vaziyetim, ihtimal İmparator hazretlerinin sofrasında bize ikram edilen şampanyaların etkisi ile olmuştu. Mareşal Hindenburg, söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü. Sonra çok sade ve sevimli bir cevap verdi. Salonun ortasında duran ve üzerinde çeşitli sigara ve cigarlar bulunan ufak bir masa vardı. 'Ekselans' dedi, 'size bir sigara takdim edebilir miyim?'

Hindenburg, her şeye cevap vermişti. Ortadaki masaya gittik. Kendi eliyle bana bir sigara verdi. Meğer Vahidettin ile konuşan İmparator, bizim konuşmamızla alakalanmış. Almanca olarak sordu.

'Ne diyor?'

Mareşal cevap verdi:

Mustafa Kemal, Vahdettin'i, ev sahiplerine, sıkıntı verecek sormaya itecek hiçbir fırsatı kaçırmıyordu. Amacı, Prensi kişiliğini kabule zorlamak ve Almanların bozguna sürüklenmekte olduklarına inandırmaktı. Henüz zamanı iken Enver'i uzaklaştırması ve kendisini, Mustafa Kemal'i, özel **müşaviri** olarak alması için onu sıkıştırıyordu.*

Yolculuk sonuna yaklaştıkça Mustafa Kemal de Vahdettin'i sıkıştırıyordu. Kendi düşüncelerinden başkasının etkisi altında kalacağı İstanbul'a dönmeden önce ondan bir karar koparmak istiyordu.

Berlin'den hareketlerinin öncesinde **Hôtel Adlon**'daki salonda başbaşa bir görüşme lûtfetmesi isteğinde bulundu.

– "Sizinle açık kalple konuşmak istiyorum," dedi. "Eğer kabul ederseniz, benim hayatımı sizinkine bağlayacak bir teklifim var."

Bu teklifle ciddi bir şekilde ilgilenen Vahdettin tavsiyesini tutacağı işaretini yaptı.

– "Bir ordunun kumandasını isteyiniz. Bütün Veliaht Prensler bir ordunun kumandanı. Niçin bir Sultanın oğlu bu kaidenin dışında olsun? Enver'in bunu hâlâ size teklif etmemiş olması kabul edilemez bir şey. Sonra, atanmayı müteakip de Veliaht Hazretleri, beni Kurmay Başkanı olarak alırlar."***

Vahdettin:

– "Hangi ordunun kumandanlığı?" diye sordu.

– "5'inci", dedi, Mustafa Kemal. Bu, İstanbul ve bütün çevre

'Bir şeyler.'

Ben sigarasını yaktıktan sonra Hindenburg'u bıraktım. İmparatorla konuşan Vahdettin'in yanına gittim." (F.R.Atay, Atatürk'ün Hatıraları, 1914-1919, s.47-49, T.İş Bankası Y., Ankara, 1965)

Görülüyor ki yazarın aktardığı ile Atatürk'ün anlattığı arasında, temel öğeler bakımından ciddi farklar var. (y.n.)

*) M.Kemal'in, "kendisini özel müşaviri olarak alması için Vahdettin'i sıkıştırdığı" iddiası, yanlıştır. Nitekim yazar da bu sayfanın sonundaki paragrafta doğruyu açıklamaktadır: Vahdettin'in bir ordunun –5. Ordu– kumandasını istemesi, kendisini de Kurmay Başkanı olarak alması. (y.n.)

**) M.Kemal'in hatıralarında, "Enver'in bunu hâlâ size teklif etmemiş olması kabul edilemez bir şey" cümlesi yok. Bu cümle de yazarın eklentisi. (Atatürk'ün Hatıraları, s.55) (y.n.)

bölgenin bağlı olduğu orduydu. Bu durumundan dolayı oluşacak bütün siyasal bunalımlarda onun kesin bir rol oynayacağını biliyordu.

– "Bize onu vermezler," diye itiraz etti, Vahdettin.

– "Ne önemi var? Onlara iradenizin gücünü göstermeye kararlı olduğunuzu anlatmış olursunuz. Böylece Haşmetmeab Hazretlerini görmezlikten gelmeye devam edemezler!"

Vahdettin kaçamak yollu:

– "Bu hususu dönünce düşünürüz", dedi.

Gerçeği söylemek gerekirse, Mustafa Kemal isteklerinde ölçüyü biraz kaçırmıştı. Israrı Veliaht Prensi ürkütüyordu. Vahdettin'in en belirgin huyu ihtiyatlı olmaktı. Paşanın ateşli hareketliliği ve yaptığı önerilerde direnmesi onu korkutuyordu. Buyurgan, baskıcı, tartışma kabul etmez şekilde kendisinininkinden daha güçlü bu mizacın esiri olmaya başladığını hissediyordu. Kuşkusuz, ondan bir **vasıta** olarak faydalanmayı reddetmiyordu. Bir gün Enver'den kurtulması söz konusu olduğunda, belki de kendisine yardımcı olabilirdi. Ama; bu yolla, kendini onun ellerine teslim etmek; bu ayrı bir olaydı. Böyle hırslı bir adamın sizi nereye götüreceği bilinir miydi?

Mustafa Kemal'in gönlünün derinlerinde, Vahdettin bir korkaktı. Elli yıllık baskı altında bir hayat, irâdesini kırmıştı. Mustafa Kemal, zaferi kazandığının arifesinde olduğunu sanıyordu. Gerçekte, daha şimdiden kaybetmişti. Sultanla Mustafa Kemal arasında asla bir **ittifak** olmayacaktı.

38

Başkente döndüğünde Mustafa Kemal hasta oldu. Böbrekleri ciddi olarak rahatsızdı. **Karlsbad**'a tedaviye gitmek zorunda kaldı. Temmuz 1918'de Sultan V.Mehmet'in öldüğünü ve Vahdettin'in, VI.Mehmet adıyla onun yerine geçtiğini orada öğrendi.

Dostları en kısa zamanda dönmesi için ricada bulundular. "**İttihat ve Terakki**"nin açık karşıtlarından olan İzzet Paşa, yeni Sulta-

nın yaveri olmuştu. Başkumandan yardımcılığı ünvanı Enver'den geri alınmıştı. Vahdettin tırnaklarını göstermeye başlamıştı bile.

İyileşmeden ve hâlâ yorgunken, Mustafa Kemal Temmuz sonunda İstanbul'a döndü.

Büyük bir törenle VI.Mehmet tarafından kabul edildi. Sultan onun sigarasını yakacak kadar ileri gitti. Bu, Türkiye'de en üstün saygı işareti demektir. Paşa ona, neden Enver'i azletmenin ve Almanlarla ittifakı bozmanın gerekli olduğunu anlatıyordu. Sultana:

- "Enver orada olduğu sürece," diyordu. "Almanların ellerinde bir kukladan başka bir şey olamazsınız".

- "Sizin bu görüşünüzü paylaşan başka subaylar da var mı?"

- "Pek çok", diye cevap verdi, Mustafa Kemal.

Bu defa da Vahdettin bir taahhüt altına girmekten kaçındı. Mustafa Kemal birkaç gün sonra onunla fazla bir şey elde edemediği bir görüşme daha yaptı.

Üçüncü görüşmede, Mustafa Kemal, varını yoğunu ortaya koymaya ve Sultanı köşeye sıkıştırmaya karar verdi. Kendisini iktidara iki adım mesafede görüyordu. Eğer Vahdettin'in rızasını alabilirse, zirveye çıkacaktı. O zaman Enver ve takımını iktidardan uzaklaştırabilecekti.

Mustafa Kemal, kendi sözlerinin sarhoşluğu içinde bir saate yakın konuştu. Bir ara VI.Mehmet bir fikrini söyleyecek oldu. Paşa, hırslı bir şekilde, onun kim olduğunu unutarak sözünü kesti ve devam etti. Nihayet bitirdiğinde, VI.Mehmet, her kelimenin üzerine bastırarak:

- "Bana izah ettiğiniz çok ilginç fikirlerinizden dolayı teşekkür ederim," dedi. "Ama, Enver ve Talât ile çalışmak üzere her türlü tedbiri aldım."

Mustafa Kemal, zeminin ayağının altından kaydığını hissetti. Ne diyeceğini bilemeden uzun bir süre sessiz kaldı. Sanki başına vurulmuştu. Enver onu yenmişti. Son anda Vahdettin cephe değiştirmişti. Bütün ümitleri yıkılmıştı... Onun Saraydan çıktığını görenler adeta uyurgezer gibi yürüdüğünü ve yüzünün de kül gibi olduğunu anlatacaklardı.

Gerçekte, Mustafa Kemal Paşa'nın baskıcı ısrarlarından huylanmış Sultan, gizli danışmanı olan kayınbiraderi Damat Ferit ile konu-

yu görüşmüştü. Damat Ferit de onu, İttihatçılarla mücadele edecek güce sahip olmadığına ve Mustafa Kemal'in, arkasında kimsenin bulunmadığı yalnız bir insan olduğuna inandırmıştı. VI.Mehmet, bu kadar belirsizliklerle dolu bir işe giremeyecek kadar ürkekti. Tehlikelerden ödü kopardı. Mustafa Kemal, korkulacak bir kişi, eğer sorun çıksın istenmiyorsa, uzak tutulması gerekli bir **maceraperest**'ti.

Enver de sorun çıksın istemiyordu. O da Mustafa Kemal'in Pa-dışah üzerinde artan etkisine endişe ile bakıyordu. Sık sık Saraya gi-dişinden de haberdar oluyordu. Onu en hızlı şekilde başkentten uzaklaştırarak buna bir son vermek istemişti.

Selâmlık töreninden onbeş gün sonra Sultan, Mustafa Kemal'i çağır-ttı. Etrafında, büyük bir çoğunluğu Alman kurmay subayları bu-lunan VI.Mehmet onu nezaketle huzura kabul etti:

- "Efendiler," dedi Almanlara; "size, bütün güvenimi kazanmış olan, çok üstün değerlere sahip bir subayı, Mustafa Kemal Paşa'yı takdim ediyorum."

Sonra, **Çanakkale Kahramanı**'na dönerek:

- "Paşa Hazretleri, size Suriye Ordusunun kumandanlığını ver-dim," diye devam etti. "Bildiğiniz gibi bu cephe hayatî önemi haiz-dir. Vakit kaybetmeden oraya gitmenizi istiyorum. Ülkeyi düşmanla-rımızın eline düşürmeyeceğiniz hususunda size güveniyorum. Size tevdi ettiğim bu görevi parlak bir şekilde yapacağınızdan eminim."

Sonra ayrılmasına müsaade etti.

Giriş odası ağzına kadar doluydu. Kalabalık arasında pek çok Alman subayı bulunuyordu. Mustafa Kemal geçerken Enver'e çarptı. Sultana bu kararını onun **telkin** ettiğini biliyordu. Uzun bir süre En-ver'i süzdü. Odadakiler sanki boğazına sarılacağını zannettiler.

Sonunda;

- "Bravo Enver," dedi. "Sizi tebrik ederim. Oyunu siz kazandı-nız. Bildiğime göre, bana kumandası verilen Suriye Ordusu, sadece sizin Genelkurmayınızın kâğıtları üzerinde mevcuttur. Beni oraya göndermekle güzel bir intikam aldınız!"

İki rakip karşı karşıya idi. Enver, madalyalar içinde, ince, şık, genç, aşırı havalarda; Mustafa Kemal ise, kaya gibi, karamsar, kül renkli yüz-lü, kaşlar çatılmış, basit sahra elbisesi içinde.

Tam bu esnada, bir pencerenin aralığında duran bir Alman generali yüksek sesle:

– "Kuşkusuz, Türk askerleri ile hiçbir şey yapılamaz," dedi. "Bu sürü bir tek şey bilir: düşman önünden kaçmak! Onları cephede tutmaya gayret edenlere hiç de imrenmiyorum."

Mustafa Kemal sapsarı kesildi ve Almanya dönerek hiddetten titreyen bir sesle:

– "Ben de bir askerim," dedi. "Sizin sürü dediğiniz o orduya ben kumanda ettim. Türk askeri asla kaçmaz. O geri çekilme kelimesini de bilmez. Siz, Paşam, eğer Türk askerlerinin sırtını gördü iseniz, bu muhakkak ki sizin bizzat kaçtığınız sıradadır. Kendi öz ödekleğinizle Türk askerini nasıl tahkir edersiniz?"⁶⁷

Mustafa Kemal'in sesinde, hazır bulunan herkesi olduğu yere mıhlayan madeni bir çınlama vardı. Buz gibi bir sessizlikte, yavaşça odayı katetti, yüzüne bile bakmadan Enver'in önünden geçti ve Saraydan çıktı.

Edirne Kurtarıcısı ile **Çanakkale Kahramanı** birbirlerini bir daha asla görmeyeceklerdi.

39

İkinci defa 7.Ordu Kumandalığına atanan Mustafa Kemal, 20 Ağustos 1918'de Suriye-Filistin Cephesine geldi. İstanbul'a, **Erkân-ı Harbiye Reisi** (Genelkurmay Başkanı) olarak atanmak üzere geri çağırılan Fevzi Paşa'dan kumandanlığı devraldı.

General von Falkenhayn ile kavga ettiği daha önceki Halep günlerinden bu yana cephenin durumu çok değişmişti. Suriye Genel Valisi sıfatıyla 4.Orduya da kumanda eden Cemal Paşa'nın yanında, kurmay başkanı görevi ile General Kress von Kressenstein vardı. Kress, Almanya'dan von Steeck adında olağanüstü yetenekleri olan bir Albay getirtmiş ve ona Süveyş kanalına bir yıldırım harekât ha-

67) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.82.

zırlaması görevini vermişti. Binbaşı Köstring, Yüzbaşı Fischer ve Tchunke' (üçü de ileride büyük rol oynayacaklardı) nin de yardımı ile von Steeck, Mezopotamya'yı tekrar ele geçirmek amacıyla Kuzey İran'dan yapılacak bir saldırıyla bağlantılı olarak Süveyş üzerine bir saldırı tasarlamıştı. Son hedef olarak da, von der Goltz, eş zamanlı bir şekilde Basra'dan hareket ederek Hindistan'a doğru ilerleyecek ve öte yandan İran Körfezi üzerine bir inişle Güney Kafkasya'daki toprakları istila edecekti.⁶⁸

İmkânsızlıklardan ötürü, aşırı gösterişli bu tasarının terk edilmesi gerekti. Süveyş üzerine yürümeye gelince, "**Asia Korps**" birlikleri Sina yarımadasında konuşlanmış olan İngiliz-Arap kuvvetleri karşısında yenilmiş ve hedeflerine ulaşamadan, ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Bu başarısızlıktan sonra, kumanda heyetinde baştan aşağı değişiklik yapılmıştı. Kress, Cemal Paşa'nın yanında kalmıştı. Ama General von Falkenhayn Almanya'ya dönmüş, Liman von Sanders onun yerini almıştı.

Cepheye gelir gelmez, Mustafa Kemal, Nazaretteki karargâhında onu ziyarete gitti. Almanlara karşı duygularına rağmen, şahsına saygı duyduğu ve Gelibolu'da emrinde savaştığı bu eşsiz insanı tekrar bulmuş olmaktan dolayı üzgün değildi.

Türkler, denizden Yafa'nın 16 km. kuzeyine giden ve Süveyş yenilgisinden sonra Kress tarafından başarılı bir şekilde kurulan hatlar boyunca yerleşmişlerdi.⁶⁹ Türk cepheleri buradan itibaren, Amman'ın yukarılarında Şam-Medine demiryolunda son bulmak üzere, Ürdün tepelerinin, sahil ovasını katediyordu. Mustafa Kemal'in kumanda ettiği 7.Ordu, bu tertibin ortasında, Filistin ve Nablus arasında bir yeri işgal ediyordu. Birlik, biri Kafkasya Cephesinden getirtilen Albay İsmet'in, diğeri nâdir zekâda bir subay olan Albay Ali Fuat'ın komutasında, iki kolordudan oluşmuştu. Sağında, denize kadar, karargâhı Gaza'da bulunan Refet Paşa'nın komutasındaki 22. Kolorduyu da içine alan 8.Ordu bulunuyordu. Solunda, Medine de-

68) Walter Görlitz, The German General Staff, s.192.

69) İkinci Dünya Savaşı sırasında Rommel tarafından yapılan plan hemen hemen aynı idi.

miryoluna kadar, sözde Cemal'in komuta ettiği, birçok Alman birlikleriyle takviye edilmiş 4.Ordu vardı.

1916 yılı sonunda Kafkaslar'a geldiğinde, Mustafa Kemal, Osmanlı birliklerini acıklı bir durumda bulmuştu. Ama burada, durum daha da beterd; çünkü, arada, zaman görevini icra etmişti. Birçok alayda, normal mevcutlarının ancak yüzde onu vardı. Güvelerin yediği paçavraları giyinmiş, yiyecekten, bazen de sudan yoksun bu insanlar, çölün güneşinde sinekler gibi ölüyordu. Moralleri artık en alt düzeydeydi. Bunları cephede tutabilmek için kuvvet kullanmak gerekti. Mitralyözlerle donatılmış kamyonlar, asker kaçaklarına ilk görüşte ateş etmek emriyle arka hatlarda devriye geziyordu. Bu önlemlere rağmen, kentlerde, cephelerdekinden fazla asker kaçağı vardı. Türkler topu topu, hepsi de eskimiş sekiz uçağa ve iki sahra topuna sahipti.

Karşıda İngilizler, sayıca yüksek kuvvetler yığılmışlardı; birlikleri yeni, yiyecekleri olağanüstü idi; silâh, cephane ve her cins malzeme bakımından güçlü bir şekilde donatılmıştı; aynı zamanda, pek çok müttefik bombardıman uçaklarınca da destekleniyordu.

Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Arapları, İngilizlerle müttefik olmuştu. Albay Lawrence'in ateşli atılganlığından etkilenen bu Araplar, demiryolunu keserek, telgraf ve telefon hatlarını sökerek, köprüleri atarak, geri hatlarda karışıklık çıkararak ve yöre halkını isyana kıskırtarak Türk Ordusunun sol kanadına öldürücü akınlar yapıyorlardı.

General Allenby'nin kumanda ettiği İngiliz-Arap kuvvetleri için zafer elle tutulacak kadar yakındı. Müttefik saldırılarının iyi bir gelişme gösterdiği Batı Cephesinden gelen haberler, sertliklerinin artırılmasına az katkıda bulunmuyordu.

Mustafa Kemal, bir kere daha, bu yıkıntı arasından düzenli bir nüve çıkarabilmek üzere işe koyuldu. Ama hasta düştü. Son haftaların heyecanı ve hiç iyileşmeyen böbrek ağrılarının yeniden başlaması ona acı vermişti. Nefrit krizinden bitkin, Eylülün ilk onbeş günü kıpırdamaktan aciz bir şekilde, ateşten inleyerek Nablus'daki karargâhında yatağa bağlandı, kaldı. Oysa, gelen bütün bilgiler düşmanın pek yakın saldırısını haber veriyordu.

17 Eylölde, bir Hintli asker kaçığı 22.Kolorduya gelerek, İngiliz saldırısının iki gün sonra sahil yönünden yapılacağını haber verdi. Refet, olaydan derhal Mustafa Kemal'i haberdar etti. İsmet ve Ali Fuat, durumun tespiti için başucuna çağırıldılar. Refet ve Ali Fuat, Hintliden alınan bilgilerin doğru olduğuna inanıyorlardı. İsmet ve Kemal de bu görüşte birleştiler ve bilgileri Liman von Sanders'e ilettiler. Liman, aksi görüş belirtti. Ona göre, saldırı ancak demiryolunun doğu yakası boyunca yapılabilirdi.⁷⁰ Hintlinin söyledikleri, kapılmaması gerekli bir tuzaktı. Bu sebeple, birliklerini çölden gelecek bir saldırıyı karşılayacak şekilde yerleştirdi.

Kaçak Hintlinin söylediğinin doğru olduğuna inanan Mustafa Kemal, zorlukla yataktan kalktı. Hâlâ ateşten inliyordu. Ama direnci ondan kuvvetliydi. Son hazırlıklarına yöneldi ve bütün kumandanlara tetikte olmaları emrini verdi.

40

19 Eylöl gece yarısı telefonla, İngilizlerin kendi bölgesinde kuvvetli bir bombardıman başlattıklarını bildirdi. Şafakta, sahil boyunca, tam Hintlinin belirttiğı şekilde saldırıya geçtiler. 7.Orduyu küçük saldırılarla meşgul ederek, asıl hücumlarını 8.Ordu üzerine yoğunlaştırdılar. Bu Ordu uzun süre bunlara dayanacak güçte değildi. İngilizler, kısa zamanda Türk hatlarının batı ucunda bir gedik açtılar. Sonra, sahil boyunca daldılar ve önce 22.Kolorduyu, sonra da 8.Orduyu tümüyle süpürdüler. Az daha çemberden son anda kaçabilen General Liman von Sanders'i esir alacaklardı. Bundan sonra, sağı yönelerek, birden 7.Ordunun arkasında belirdiler. Böylece onun da kuzeye çekilme yolunu kesmiş oluyorlardı.

Teması devam ettirerek, Mustafa Kemal, ordusunun sırtını Jourdain nehrine verdi. Ama askerleri gayretlerinin sonuna gelmişti.

70) Bu yüzden de Alman tertipleri bu bölgede alınmıştı. Von Papen, Mémoires (Hâtıralar), s.72 .

Aralarından çoğu kaçtı. Mustafa Kemal, geride kalan birlikleri toparlayarak, Jourdain nehrinin batı yakasında dört gün boyunca savaştı. Beşinci gün, cephaneleri tükendiği için nehri geçmek zorunda kaldı.

Birliklerinin büyük kısmı geçtikten sonra kendisi de nehrin doğu yakasına çekildi. Hem de tam zamanında. Birkaç dakika sonra, II. İngiliz Süvari Tugayı, artçılarını kuşatıyor ve esir alıyordu.

4. Türk Ordusu da demiryolu boyunca geri çekiliyordu. Yollar araba kuyrukları ve göçen insanların at arabaları kalabalığı ile geçilmez hâle gelmişti. Çünkü, sivil Türk halkı da orduları ile birlikte geri çekiliyordu. Bu karmaşayı geçmek isteyen topçu bataryaları, ara yolları alıyorlar, ama burada kumlara saplanarak konvoyun ilerlemesini daha da güçleştiriyorlardı. Mustafa Kemal, son birliklerinin de bu içinden çıkılmaz hayvan, araba ve insan kalabalığı içinde dağılacığı düşüncesiyle, birliklerine, çölü ortadan geçerek doğrudan De-
raa üzerine yürümelerini emretti.

Düşman, ona nefes alacak zaman vermeden peşine düştü. Kızgın Eylül güneşinin altında, kum tepeleri arasında kendine yol açmaya çalışan konvoyu ve adamları, İngiliz uçaklarına kolay hedef oluşturuyor, uçaklar alçaktan uçarak onları makineli tüfeklerle tarıyor, toplarının ve kamyonlarının üzerine de mermilerini yağırdıyordu. Askerler kum fırtınaları içinde ilerliyor ve arkalarında kanlı çukurlar bırakıyorlardı.

Türk ordusunun geri çekilmesi bozguna dönüyordu. Her tarafta, yiyeceklerini, toplarını, silâhlarını terk ederek çölün ortasında paniğe kapılmış birlikler görülüyordu. Yer, silâh ve parçalanmış malzeme sandıkları ile doluydu. Patlamaların gürültüsü ve uçak motorlarının vınlamaları yaralıların ulumalarına ve can çekişme feryatlarına karışıyordu. Bu genel keşmekeşi daha da artırmak için Fay-
sal'ın ve Lawrence'in Arap süvarileri; esirleri sakatlayarak, sürünenleri süngüleyerek, yolun kenarında can çekişenlerin de işini bitirerek, Osmanlı birliklerinin kanatlarına durmadan hücum ediyorlardı.

Bu korkunç geri çekilişin ortasında, kırılıp geçirilmesine rağmen, Almanların "**Asia Korps**"u beraberliğini koruyabilmişti. O da geri çekiliyordu, ama düzenli bir biçimde. Bu görüntü genel bozgun

havasıyla çelişikti. "İlk defa, kardeşlerimi öldüren düşmanım-
dan dolayı iftihar ettim," diyor Lawrence. "Onlar, ülkelerin-
den üçbin kilometre uzakta, en kahramanların bile sinirleri-
ni yıpratacak derecedeki şartlar içinde öndersiz ve ümitsiz-
diler. Buna rağmen, birlikleri birbirine bağlı bir şekilde,
yüksek bordalı bir harp gemisi gibi, başları yukarda ve
sükûnetle, darmadağın Türk ve Arap birlikleri arasında
kendilerine yol açarak beraberliğini koruyordu. Kendilerine
saldırıldığında duruyorlar, mevzileniyorlar ve emirle ateş
ediyorlardı. Ne telaş, ne tereddüt ne de yaygara koparıyor-
lardı. Şahane idiler".⁷¹

Ama soğukkanlılığını koruyabilen sadece Alman birlikleri değil-
di. Mustafa Kemal de, etrafında disiplinli birlikleri olduğu halde ku-
zeye doğru düzgün bir şekilde çekilmede başarılı olmuştu. Daha ön-
ce düşündüğü gibi, Deraa'da durmaksızın, demiryolunu takip ede-
rek, bir solukta Şam'a kadar yürümeye karar verdi. Geri çekilmesi o
derece hızlı oldu ki, İngilizler onları gözden kaybetti.

Şam'a varınca durdu. Liman von Sanders, Rayak hizalarında
yeni bir savunma hattı kurması emrini verdi. İsmet'i Şam'da bıraka-
rak, Ali Fuat ile birlikte derhal arazi keşfine gitti. Ama, hemen, Su-
riye ve Lübnan'ın bütün sahil kentlerinin düşmanla birlik olduğunu
öğrendi. İngilizler Beyrut'a çıkmıştı. Daha orada savunma hattı kur-
madan Rayak düşman tarafına geçmişti.

Bir anda Mustafa Kemal mevcut durumun bütün verilerini göz-
den geçirdi. Türk birliklerinin morali bozuktu. Düzelmeleri için, cesa-
retle 300 kilometre daha geriye çekilmek, Suriye'yi terk etmek ve
Türkiye'yi kanatları altına alan yeni bir hat kurmak gerekti. Zaman
geçirmeden Liman von Sanders'in yanına döndü ve düşüncelerini
anlattı.

von Sanders:

– "Planınız akla yakın," dedi; "ama ben size onu icra etme emri
veremem."

71) T.E.Lawrence, Les Sept Piliers de la Sagesse (Cit   par Von Papen, M  moires,
s.83).

– "Niçin," diye sordu Kemal.

– "Ben burada bir yabancıyım," diye cevapladı Liman. "Savaşmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını düşmana terk etmenin sorumluluğunu üzerime alamam. Bu, Türklerin aralarında çözecekleri bir sorundur."

– "Önemi yok," dedi Kemal, "bütün sorumluluğu ben üstleniyorum."

– "O halde size yeşil ışık", dedi Liman.

7.Ordu Komutanı derhal karargâhına döndü ve bütün Suriye cephesindeki birliklerine, doğrudan doğruya Halep üzerine çekilme emrini verdi (30 Eylül). Kendisi de, kentin 15 kilometre kuzeyinde hızla yeni bir savunma hattı hazırlamak için önden gitti.

41

Bu arada İngiliz birlikleri de Şam'ın birkaç kilometre güneybatısına ulaşmıştı. Son Türk birlikleri, kenti terk etmeden önce, malzeme depolarını ateşe vermişlerdi. Bütün 30 Eylül gecesi, kısa aralıklarla korkunç patlamalar yeri titretiyor ve göğü kurşuni-mor ışık demetleriyle aydınlatıyordu.

1 Ekim sabahı patlamalar durdu. Siyah bir duman kümesi Hicaz demiryolu istasyonunun üzerinde uçuyordu. General Allenby, Lawrence ve öncü birlikleri, yerle bir olduğunu zannettikleri kentin yakınlarına geldiler. Büyük bir şaşkınlıkla kenti el sürülmemiş buldular. Çiğ altında titreşen sessiz bahçeler arasında sıkışmış olan kent, her zamankinden daha güzeldi ve doğan güneşin ışıklarıyla bir inci kolye gibi parıltıyan kubbelerini gözler önüne seriyordu.

Sabah vakti, Sultan Atrâş'ın komuta ettiği ve büyük bir İngiliz-Arap kuvvetinin de takip ettiği bir düzî süvari birliği ile kente girdi. Kent halkı onları unutulmayacak şekilde alkışlarla karşıladı.

"Kaldırımlar, yol, pencereler, balkonlar, çatılar insan kaynıyordu," diye yazar Lawrence. "Pek çok insan ağlıyordu: bazıları zavallı çığlıklar atıyor, daha güçlüleri isimlerimizi haykırıyor; ama ekserisi

gözleri neş'eden parlayarak bakıyor, bakıyorlardı. Uzun bir iç geçirme gibi bir titreme, girişten kentin merkezine kadar bize eşlik etti."

"Orada manzara değişti... Nüfusu çeyrek milyona ulaşan bu kentte, kadın, erkek, çocuk hepsi sokağa dökülmüş ve patlamak için sanki sadece bizim gelişimizin kıvılcımını bekliyormuş gibiydiler. Şam sevinçten çılgına dönmüştü. Erkekler sarıklarını havaya atıyor, kadınlar peçelerini yırtıyorlardı. Zengin kentliler, pencereden önümüze çiçekler, örtüler, halılar atıyor ve kafesli cumbalar ardından kahkahaları ile varlıklarını belirten karıları da bizi adeta güzel kokulara boğuyordu."

"Zavallı dervişler de arabalarımızın önünde ve ardında koşuyor ve taşkın hareketlerle vücutlarını **hacamat** ediyorlardı. Bu sırada, kadınların '**Lululu**' yerel heyecan patlamaları ve erkeklerin '**Yaleyl**'i sokaklar boyunca yuvarlanıyor, çarşığı katediyor, kale surlarını çevreliyor, etrafımızda bir alkış duvarı örerek meydandan bize geliyordu".⁷²

Şam halkı bütün gece ışıklara garkedilmiş kentte şarkılar söyleyip dansederek kurtuluşunu kutladı.

Ertesi gün, bir Arap vali atadıktan sonra Allenby ve birlikleri kuzeye doğru yürüyüşlerine devam ettiler ve Osmanlı ordusundan arta kalan her şeyi yakıp yıkmaya kararlı bir şekilde Halep'e ilerlediler.

42

Yeni Türk mevzileri, Toros sıradağları arasından Türkiye'ye giren tek yolu Halep'in kuzeyinde kesiyordu. Mevzilerin kanatları iyi korunuyordu. Ne kaçaklar ne de düşman, büyük mücadele vermeden onları aşabilirdi.

Filistin, Lübnan, Suriye ne de olsa, genişleme döneminde Türkler tarafından fethedilmiş ve Türklerin de düşman bir halkın içinde mücadeleye zorlandığı Arap ülkeleriydi. Oysa, Türklerin vatanlarına

72) T.E. Lawrence, Les Sept Piliers de la Sagesse, s.800-804.

sırtını dayadıkları yeni hat üzerinde Mustafa Kemal, son nefeslerine kadar çarpışacaklarından emindi.

7.Ordu Komutanı, kuzeye giden bütün yollara jandarma kuşağı yerleştirmekle işe başladı. Asker kaçakları akın akın geri geldikçe onları gruplara ayırdı, hizaya soktu ve bundan böyle en kıymetli varlıklarını savunmaları gerektiğini anlattı: aileleri, ocakları ve özgürlükleri.

Buraya kadar bölgedeki Arap halk ilgisiz kalmıştı. Ama Allenby'nin Şam'a girdiği haberinin verilmesinin ve İngilizlerin her an gelebileceğinin, düşünceleri kışkırtmada payı olmadı değil. Halep'te artan bir kaynaşma baş gösterdi. Kavgalar ve bir ayaklanma başlangıcı oldu. Karargâhını **Hotel Baron**'da kuran Mustafa Kemal, kenti tahliye etmeyi daha uygun buldu. Karargâhını, yeni cephenin biraz gerisinde **Kitma**'ya nakletti.

26 Ekimde İngiliz öncüleri ufukta görüldü. İki Hint süvari alayı, Haritan'daki Türk ileri tabyalarına saldırdı.

Mustafa Kemal ileri karakollara gitti ve adamlarının atışlarına bizzat kumanda etti. Onun varlığından çoşan Türklere güven geldi ve eski canlılıklarını kazandılar. Beklemedikleri bu mukavemetten şaşırان Hintli süvariler güneye doğru geri çekilerek takviye istediler. Bu boşluktan yararlanan Türkler ileri mevzilerini boşalttılar ve artık bir karış toprak bile terk etmemeye karar verdikleri asıl savunma hattı boyunca toplandılar. Toros yarıları önünde yay şeklinde, çeneler sıkılmış, silâhlarını doldurdular ve son saati beklediler...

Fakat, beklenen çarpışma yerine, ovaya yığılmış olan İngilizlerin birden kasklarını havaya fırlattıklarını ve bitmeyen "hurra" çığlıkları attıklarını gördüler. Sultanın hükûmeti Mondros'ta Müttefiklerle bir ateş-kes imzalamıştı. Yenilen Türkiye, silâhlarını çoktan bırakmıştı bile (30 Ekim 1918).

Almanlar derhal anavatanlarına geri dönme emri aldılar. Sadece geride, Karapınar tarafındaki Toros yamaçlarında parçalanmış

birlikleri yeniden toparlamakta olan "**Asia Korps**"tan arta kalanların ülkesine geri gönderilme işlemleri ile görevli von Papen kalıyordu.

Mustafa Kemal, Liman von Sanders'e veda etmek üzere Adana'ya gitti. von Sanders ona, bütün güney Türkiye Silahlı Kuvvetlerinin komutasını devretme emrini aldığını bildirdi. İki adam, küçük bir kahve masası etrafında karşılıklı oturup gerekli işlemleri yaptılar (31 Ekim). Bu bozgun zamanında söyleyecekleri pek az şey vardı. Her ikisi de cesur olduğu kadar deneyimli subaydı. Birbirlerine karşı derin saygıları vardı. Ama her ikisi de bunu söylemeyecek kadar gururluydu.

Nihayet Liman von Sanders:

– "Sizi, Anafartalar Cephesi Komutanlığınızdan beri tanıyorum, Paşa Hazretleri!" dedi. "Sizin olağanüstü yüksek meziyetlerinizi ilk fark eden biri olarak gurur duyuyorum. Sık sık kavga ettik. Ama şimdi dost olarak ayrılıyorruz. Her ikimiz için de son derece hüznü olan şu anda tek tesellim, kumandamı sizin muktedir ellerinize bırakmış olmamdır."

Mustafa Kemal sessizce eğildi ve iki paşa, tek kelime konuşmadan ayrıldılar.

Bozkurt'un uzun zamandan beri beklediği saat sonunda gelmişti. Almanlardan kurtulmuştu. Şimdi artık bütün bir cephenin kumandanı idi. Ama, talihin garip cilvesi bu ya, rüyası artık, ne cephe, ne ordu ve hemen hemen ne de Türkiye kalmışken gerçekleşiyordu...

Bununla beraber, savaş döneminin bitmiş olduğunu düşünemiyordu. Kendisinde korkunç bir kuvvet, hayatının hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük mücadele gücü hissediyordu. Ne önemi vardı mütarekenin? Ona öyle geliyordu ki, mücadele yeni başlıyordu. Vuruşmak, her ne pahasına olursa olsun vuruşmak, daha da vuruşmak istiyordu...

Türk Hükûmetinin mütarekeyi bozacağını ümit ederek, zaman kazanmayı denedi ve İngilizlerin kendisine zorla kabul ettirmek istedikleri koşulları dışı dış **müzakere** etti. Kendi kuvvetlerinin halen elinde tuttuğu İskenderun'un boşaltılmasını İngilizler isteyince de bu

rayı silâhla almadıklarını ileri sürerek böyle bir şeye hakları olmadığını belirtti ve birliklerine kuşatmaya hazır olmaları talimatını verdi. İstanbul'dan, orayı terk etmesini emreden bir telgraf aldı. Hemen Harbiye Nazırına:

– "Terk etmemeli," diye telgraf çekti. "Artık bir karış toprak terk edersek, mahvoluruz!"

Türkiye'nin felâkete gittiğini durmadan söylemesine rağmen şimdi felâketin kendisi gelmişti, ama onu kabul etmeyi reddediyordu. Subayları, silâh depoları kurmak ve gönüllü toplamak üzere yakın dağlara gönderdi. Yeni bir çatışma çıkması ihtimaline karşı, her ne olursa olsun düşmanın Anadolu'ya girmesine engel olacaktı...

44

Bu zaman boyunca, İstanbul'da olaylar birbiri peşi sıra geliyordu. Hükûmet devrilmiş, yerine İzzet Paşa başkanlığında, hemen hemen sadece askerlerden ibaret yeni bir hükûmet kurulmuştu. Make-donyalı Fethi, Deniz Albay Rauf (Hamidiye Kahramanı) ve Fevzi Paşa bu hükûmette yer alıyordu. Acele merkeze çağırılan Albay İsmet'e Harbiye Nezâreti Müsteşarlığı verilmişti. Her zaman olduğu gibi Mustafa Kemal bu düzenlemelerin dışında bırakılmıştı.

Bu kere hakkındaki veto, eski düşmanlarından değil, doğrudan doğruya Sultandan geliyordu. Eski düşmanları artık İstanbul'da değildi. İttihat ve Terakki feshedilmişti. Talât ve Cemal yurt dışına kaçmıştı. Cavit ve diğer idarecileri, halkın takibinden kaçmak için yeraltına inmişlerdi.

Enver'e gelince, onu da bir nevi **ıztırap** sarmıştı. Bir alçak gibi kaçmak istemediğinden ve büyük bir Pan-Türk İmparatorluğu hayali saplantısı ile, Wrangel orduları ve komünist birlikler arasında sonucu belirsiz savaflara katılmak için gönüllülerden oluşan küçük bir birliğin başında kendini Türkistan'a atmıştı.

Bir yıl boyunca savaştıktan sonra, kaynaklarının tükendiğini ve son mücadele arkadaşlarının da birbiri ardından kendisini terk ettiği-

ni gördü. Tümöyle terk edilince, yokluk ve ümitsizlikten pes etmiş bir halde, görkemli üniforması ve ellerinde beyaz eldivenleriyle, güneye doğru inmekte olan bir Kızılordu birliğinin üzerine tek başına atılmak istedi. Tam kış ortası idi. Bulutlar alçakta dolaşüyor, bir kar fırtınası manzarayı donuklaştırıyordu. Birden sisler arasında bir adamın ortaya çıktığı ve ovada, Rus piyadelerine doğru atıldığı görüldü. Kısa bir emir; silah sesleri; sallanan bir gölge. Hepsi bu oldu. Rus birliği, sanki hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam etti...

İlkbaharda karlar eridiğinde, bozkırda uzanmış Enver'in cesedi bulundu. Paşa üniforması ve madalyaları sayesinde kimliği saptanabildi. Göğsü kurşundan kalbura dönmüştü ve başı, sanki kendisini rüyasına kurban etmiş gibi Doğuya dönüktü.

"Böylece," diye yazar Norbert de Bischoff; "ülkesinin üzerine yığıldığı bütün felâketlerin kefaretinin ödemek istemişcesine tecelli eden son'u, her şeye rağmen gerçek büyüklüğün hâlesi ile aydınlatılmış oldu."⁷³

45

11 Kasımda Mustafa Kemal, İzzet Paşa'dan, derhal İstanbul'a dönmesini isteyen bir telgraf aldı.

Başkente geldiğinde, **Mondros Mütarekesi** imzalanalı bir ay olmuştu. Düşman her şeyin sahibiydi. İngiliz zırhlıları Boğaz'da demirlemişlerdi. İngiliz birlikleri başkenti ve Çanakkale istihkâmlarını ve bütün Türkiye'ye giriş yollarını işgal ediyorlardı. Fransız birlikleri, önlerinde bando-mızıkâ, İstanbul ve Galata'da gösteri yapıyorlardı. İtalyan birlikleri karargâhlarını **Pera**'da ve demiryolu boyunca kurmuşlardı. Galip gelen milletlerin subayları, polisi, jandarmayı ve limanları kontrol ediyorlardı. Müttefiklerarası heyetler, müstahkem mevkiilerin silahtan arındırılmasına, boğazların silahsızlandırılmasına, ordunun terhisine girişmişlerdi.

73) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.106.

İtalya, Antalya'yı, Konya, Akşehir ve Afyonkarahisar'ı alıyordu; Fransa, Adana vilayetini işgal ediyordu; İngiltere, Samsun, Merzifon, Urfa, Maraş ve Antep'e yerleşmişti; Yunanlılar, İzmir ve civarına yerleşmeye hazırlanıyordu. Dahası, mütarekenin 7. maddesi, karşı bir tehdit hâlinde, Müttefik kuvvetlerinin, ülkenin herhangi bir stratejik noktasını işgal edebileceklerini öngörüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu dağılmış ve parçalanmıştı. Makedonya, Trakya, Mezopotamya, Arabistan, Suriye, Filistin kaybedilmişti. Düzensiz çeteler, Karadeniz sahillerini, Samsun'dan Trabzon'a kadar, o güne kadar kimsenin adını bile duymadığı bir "**Pontus Cumhuriyeti**" namına yağma ediyordu; Yeni Ermenistan Devleti, Kars'ı kendine ayırıyordu; İngilizler tarafından korunan bir "**Kürt Teali Cemiyeti** (Kürt Dirilişi Cemiyeti)" eylemlerini Diyarbakır, Bitlis ve Elaziz'de sürdürüyordu.

Sanki bu bölünme yetmiyormuş gibi, büyük devletler şimdi de Anadolu'yu parçalamaya hazırlanıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**Osmanlı İmparatorluğu'nun
Ölümü**

(1918 – 1922)

İstanbul'a döndüğünde Mustafa Kemal'i en fazla sarsan şey vatandaşlarının içine düşmüş olduğu bitkinlikti. 1912'den beri durmaksızın sürdürdükleri mücadele o derece sert ve bozgun nedeniyle uğranılan şok o derece acımasız olmuştu ki, âdeta yıkılmış gibiydiler. Tükenmiş ve bütün ümitleri yitmiş, kendisini savunma içgüdüsü bile kaybolmuş, başını cellata uzatıyor ve geleceğini Mütteliklerin alacağı karara terk ediyordu.

Bu kendini koyveriş yapmacık değildi: gerçekte ve ülkenin içinde bulunduğu ruh hâlini yansıtıyordu. Ama, bu kendini koyveriş, meslekten siyasî çevrelerde hüküm süren alçakça kıpırdanma ile garip bir çelişki oluşturunuyordu. Ülkenin bu tam çöküşünde kimse milletin çıkarlarını düşünmüyordu. Herkes, hararetle kişisel durumunu korumak ya da işin içinden tereyağından kıl çeker gibi sıyrılmak çabasıındaydı. "Nezâretlerin sofalarında, Sarayın salonlarında, Meclis'in koridorlarında, kulüplerde, en çeşitli ve en anlamsız tasarılar geliştiriliyor, komplolar kuruluyor, mırıldanılıyor, tehditler savuruluyordu. Gizli komitelerde, diplomatik komisyonlarda koca koca planlar ve iğrenç niyetler taşıyan dosyalar ve raporlar gidip geliyordu. Bunlarla birlikte, komploları ve silâh kaçakçılığını desteklemek için para ve tabanca da dolaşıyordu. Bu, federasyonların ve birliklerin, ajanların, casusların, gerçek ve sahte vatanseverlerin kaynaştığı inanılmaz bir karmaşa idi."⁷⁴ Kısacası, Türkiye, kokuşmakta olan bir ülkenin bütün işaretlerini gösteriyordu.

Vardığının ertesi günü Mustafa Kemal, İzzet Paşa'ya gitti. Sadrazam kısa zaman önce istifa etmişti. Yerine, zayıf, kararsız, tümünden İn-

74) Stephan Ronart, *La Turquie d'aujourd'hui*, s.85.

gilizlerin oyuncağı olan Tevfik Paşa, Sadrazam olmuştu. Mustafa Kemal, İzzet Paşa'dan iktidarı almasını ve kendisine de Harbiye Nezâreti'ni **tevdi** etmesini rica etti. İkiisi birlikte düşmana kafa tutacaklar ve halen Türkiye'de kurtarılabilecek ne kalmışsa, onları kurtaracaklardı.

İzzet hayır demedi. Böyle bir **harekât** için kime güvenilebilir-di? Siyasî partilere mi? Tam bir perişanlık içinde idiler. Bazıları İngilizlerin bağışlayıcılığına, cömertliğine; bazıları Fransa'nın geleneksel dostluğuna; diğer bazıları da İtalyanların anlayışına çağrı yapmak istiyorlardı. Bazıları da tek **makul** çarenin Türkiye'nin Amerikan himayesine girmesini söyleyecek kadar ileri gidiyordu. Fakat bütün bu parçalanmış görüşlerin hepsi, ülkenin tek başına kendisini kurtarmayacağı ve yabancı yardımı olmadan hiçbir şey yapamayacağı konusunda birleşiyorlardı.

Durum böyle iken, Mustafa Kemal, sadece bu görüşü paylaşmıyor değildi, onu kabul edemiyordu. Ona göre bu, utanç verici bir şekilde görevden kaçmak, bozgundan da beter, alçaltıcı bir durumdu. Bu son haftalarda yabancı düşmanlığı daha da bilenmişti, yabancı yardıma başvurma konusunda en küçük bir fikir bile dişlerini gıcırdatmasına neden oluyordu. Meclisin koridorlarında sık sık dolaşır oldu ve çeşitli grup başkanlarını, Türkiye'nin ancak kendisi tarafından kurtarılabileceğine ikna etmeye çabaladı. Kuşkularını gidermek için her türlü yolu denedi. Amacı, Meclisin, yeni hükûmetini takdim edip güven oyu istediğinde Tevfik'i devirmesini sağlamaktı.

Müdahaleleri, beklediğinin tersine etki yaptı ve Tevfik ezici bir çoğunluk kazandı. Politikacılar Mustafa Kemal'i istemiyordu. Ondan korkuyorlar ve **şahsî ihtirâslar** peşinde olduğundan kuşkulanıyorlardı. Hele hele, tavsiye ettiği yolu bir çılgınlık olarak görüyorlardı.

Döndüğünden beri Mustafa Kemal, Sarayda görünmemeye gayret etmişti. Oylama sonucunu öğrenince, Saraya telefon etti ve acele Sultan tarafından kabulünü rica etti. Sultan onu, bir hafta boyu bekletti.

VI. Mehmet, Aralık ayı sonunda, onu kabul etmek lûtfunda bulundu. Sultanın kabulü nâzik, fakat mesafeli oldu. Bu, Mustafa Kemal'in içine sıkıntı veren konuya doğrudan girmesine engel olmadı. Sultana:

- "Zât-ı Şâhâneleri Tevfik'i azletmeli ve düşmanla eşit şartlarda müzakere edebilecek güçlü bir hükûmet kurmalıdır," dedi. "Hükûmet çevrelerinde hâkim olan bozgun saplantısına artık kesinlikle bir son verilmelidir. Havanın sağlıklı hâle getirilmesi ve halkın cesaretini toparlaması için Zât-ı Şâhâneleri'nin bir sözü yeterli olacaktır.

Dinleyiniz beni, size yemin ederim. Boşuna konuşmuyorum. Beni Harbiye Nâzırı atayınız; bana tam yetki veriniz, o zaman vatanı kurtaracağım. Ama Meclis derhal feshedilmelidir. Yarıyı İttihat ve Terakki'ye bağlı hainlerden, diğer yarıyı da gölgesinden korkan ödleklerden oluşmaktadır."

Vahdettin isteksiz bir sesle:

- "Askerî çevrelerde büyük itibarınız var," diye cevapladı. "Ordu, Padişahına sadık mıdır?"

Mustafa Kemal:

- "Zât-ı Şâhâneleri, cepheden döneli daha az zaman oldu," diye cevap verdi. "Size cevap verecek yeterli bilgim yok."

Vahdettin bir sedir üzerine, gözleri yarı kapalı, yığılmış oturuyordu. İlk tanıdığı gündeki adama benziyordu. Sultanın, kafasının ardındakileri saklamak istediğinde vaktiyle Abdülhamit'e karşı kullandığı taktiği kullandığını görüyordu yeniden.

Biraz aradan sonra Paşa:

- "Zât-ı Şâhâneleri'nin, ordunun sadakatsizliği hakkında herhangi bir kanıtları mı var?" diye sordu.

VI. Mehmet yorgun sesle:

- "Ordu, bize sadık mıdır ve ilerde de sadakati devam edecek midir?" diye tekrarladı. "Bizi ilgilendiren yegâne şey budur."

Mustafa Kemal, ordu üzerinde geçen bu görüşmenin gerçekte kendisini hedef aldığını hemen anladı.

İhtiyatla:

- "Bundan en ufak bir şüphem yok," dedi.

Sultan bitirmek için:

- "O halde, orduyu bu doğru yolunda tutmak için sizin itibarınıza güveniyoruz," dedi. "Ancak bu itibarınızı kullanarak bize hizmet edebilirsiniz."

Sultanın Mustafa Kemal hakkındaki düşüncesi belliydi, bu son görüşme sadece onu **teyit** etmişti. Paşa, tehlikeli, çabuk tepki gösteren bir kişiliğe sahipti. Hiç kuşku yok, gerektiğinde, Vahdettin onu daima kullanabilirdi. Ama, asla küçükük bir yetki vermemekte kararlı idi.

Bu karşılaşma, Mustafa Kemal ile Sultan arasındaki son karşılaşma olacaktı. Kader, Sultan ve Mustafa Kemal'in, ülkenin kurtarılmasındaki gayretlerinin asla beraber olmayacağını tayin etmişti. Dahası; asla uzlaşamaz iki düşman olmakta da gecikmeyeceklerdi.

Bu görüşmenin ertesi günü, VI.Mehmet, Meclisi lağvetti ve eniştesi Damat Ferit'i Sadrazamlığa atadı. Albay İsmet Harbiye Nezâreti Müsteşarı, Fevzi Paşa Erkân-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) ve Rauf Bahriye Nâzırı (Denizcilik Bakanı) idi. Sultan, Mustafa Kemal'in Nâzır olmasına kesinlikle karşıydı.

Dışlama konusundaki bu **irâde**'nin onu bir şekilde vurmak için olduğu gün gibi açıktı. Eğer Mustafa Kemal'in destekleyenleri olsa idi, Sultan asla böyle muamele edemezdi. Ama yalnızdı ve direnmesi hiçbir yankı yapmıyordu. Ordunun terhis edilmesi ile mesleğinin birdenbire sona ermesi tehlikesi vardı. Belki birkaç ayda, belki de birkaç gün içinde; artık, hiçbir işe yaramayan, ailesiz, birliği olmayan bir emekli paşa olabilirdi. Ama, ülkeye üstün hizmetler vermişti! Bu kadar gayretin niçin kadri bilinmiyordu?

Bütün gayretlerinin boşa gittiğini görünce, dostlarından Albay Arif'i de yanına alarak Şişli'de küçük bir eve yerleşti. Arif, sanki kardeşi gibi Paşa'ya benziyordu. Aynı renk gözler, aynı saçlar ve kendi siyle aynı ifadeleri vardı.

Arif, Mustafa Kemal'e karşı gerçek bir hayranlık taşıyordu. Ocağın kenarına oturup, kendisine anlattığı halihazır durumu ve gelecekteki tasarıları hakkındaki fikirlerini saatler boyu dinliyordu.

Mustafa Kemal, boğuk bir sesle:

- "Halife-Sultanın tek endişesi var," diyordu. "Kendi varlığını kurtarmak ve huzurunu teminat altına almak; hükûmetinin ki de aynı... Muhakkak ki, millet bir önderden yoksun ve olayların gelişmesini karanlıklar ve belirsizlikler içinde beklemektedir. Ordu artık ismen var. Komutanları ve kadroları da harbin acı tecrübeleri dolayı-

sıyla tükenmiştir, ama, kalpleri, vatanın parçalanmasından kan ağlamaktadır. Uçurumun kenarında, ümitsizlik içinde bir kurtuluş çâresi aramaktadırlar..."

"Milletin içinde bulunduğu felâketin boyutunu ve dehşetini görmeye başlayan herkes, kendi alışkanlıklarına ve duyarlılığına göre, çeşitli çâreler öngörüyor. Ama, asırların geleneği ile güçlenmiş dinî bağların etkisi altında, millet ve ordu bakışlarını taht'a ve onun üzerindeki şahsa çeviriyor. Geleneksel olarak, kendi öz selâmeti yerine Halifelik ve Saltanat için endişe duyuyor. Bunlar sadece kendileri mutlak olarak böyle inanıyorlar, ama kendileri gibi düşünmeyenlerin de vay hâline! Derhal onlar, vatansız ve imansız kabul edileceklerdir. Belki de vahşice öldürülmesi gerekli, örnekler ve hainler olarak görüleceklerdir. Bu kafa yapısı sadece halkta değil, seçkin kişiler arasında da yaygındır..."

Zeytin kütükleri yavaş yavaş ocağa atılıyor, alevleri odaya ışıklar saçıyordu. Bu alevler, alnının, çenesinin, bir acı keder ifadesi taşıyan ağzının hatlarını belirleyerek Paşa'nın yüzünü aydınlatıyordu. Konuşması arada bir uzun sessizliklerle, ağır aşağılama duyguları ve birikmiş düş kırıklıkları ile kesiliyordu. Mustafa Kemal, bir süre sonra:

– "Sanki, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemeyi esas kabul etmişler," diye tekrar başlıyordu. "Bunlara karşı, hattâ içlerinden sadece birine karşı mücadele etmenin imkânsız olduğu fikri bütün beyinlere kök salmış. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı da yenmiş oldukları halde, haklarında takınılacak düşmanca bir tutum mutlak bir mantık ve iyi niyet yokluğu olarak kabul edilirdi..."

Yine sustu. Bir süre sonra:

– "Evê," diye devam etti, boğuk bir kızgınlığın delip geçtiği tok bir sesle; "nasıl göremiyorlar ki, Osmanlı İmparatorluğu, Halife-Sultan, Hükûmet, İstiklâl, kelimeleri gerçek anlamda var olmayan sadece boş kelimelerdir..."

Yine, **Çanakkale Kahramanı**'nın düşüncelerine daldığı uzun bir sessizlik oldu. Sonra hemen hemen alçak bir sesle:

– "Tanınmamak," dedi. "Alaya alınmak, çarmıha gerilmek, ne

önemi var?... Ama bir adam gerekecek, evet, güçlü bir inanç ve kuvvetli bir imanla dolu bir adam gerekecek..."

Ocaktaki son kütüklerin de kızıl ışıkları biter ve gölgeler yavaş yavaş odayı doldururken Paşa devamlı konuşuyordu. Arif, sözünü kesmeye cesaret edemeden gece yarısına kadar onun söylediklerini dinliyordu. Mustafa Kemal'in, önüne açtığı engin görüşlerinden adeta başı dönüyordu. Ama aynı zamanda bu görüşlerin büyüklüğünden de ürküyor ve bunların gerçekten çok, rüyadan kaynaklanıp kaynaklanmadığını endişe ile kendi kendine soruyordu.

Elbette Mustafa Kemal'in bütün söylediklerini yapmak gerekecekti. Ama mümkün müydü? Osmanlı İmparatorluğu çare bulunmaz bir biçimde kaybedilmiş miydi? Eğer Paşa kendinde bu işe başlama gücünü buluyorsa, bunu sonuçlandırmadan onu öldürmezler miydi? Kaçınılmaz sona boyun eğmek daha akıllıca olmaz mıydı?

Kabul etmek gerektir; Arif korkularında haklıydı. Her şey onu başarısızlığa mahkûm etmek için adeta Çanakkale Kahramanı'na karşıydı. Ama bir gün Liman von Sanders onun için **"Büyük önderlerin köklü vasıflarına sahip. Talih! Fakat sadece talih değil, onu havada yakalama önsezisi ve sonuna kadar kullanma yeteneği de beraber"**, demişti.⁷⁵ Bir kere daha, her şeyin bitmiş gibi görüldüğü ve kaçırılan fırsatlar üzerinde Arif ile ince düşüncelere dalarak geceleri geçirmekten başka açılımlar ona sunulmayacakmış gibi görüldüğü bir zamanda, talihi onu ödüllendirdi ve eline, ümit edilmedik kozlar verdi.

47

Mütarekeyi izleyen altı ay süresince Müttefiklerarası kontrol hissedilir şekilde gevşedi. İngiltere, Fransa ve İtalya ciddi iç sıkıntılarla boğuşuyordu. Kamuoyları birliklerin gecikmeksizin terhisini ve savaş sanayilerinin barış sanayiine çevrilmesini istiyordu. Aynı za-

75) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.99.

manda, İstanbul'daki Müttefik Kuvvetler makamları da, aralarındaki rekabete, artan bir ölçüde Türk toplumunu da sürüklemekle, birbirlerini kıskanmaya başladılar. Her zaman olduğu gibi galiplerin uyuşmazlıklarında mağluplar için bir ümit pırıltısı vardır.

Mart sonuna doğru, işgal için bölgeyi keşfetmek üzere bir Yunan birliği İzmir'e çıktı. Sağladıkları askerî destekten yorulmuş olan Müttefikler, onlardan kendilerinin yerini almalarını istemişti. Yunan birliklerinin, **Mondros Mütarekesi**'nin 7. maddesine göre Müttefik birliklerin yerini aldığı öğrenilince bir kızgınlık dalgası ülkeyi kapladı. Galip milletlerin orduları işgal etsin, bu tabii acıklı, ama normaldi. Savaşların varlığından beri bu hep böyle olagelmmişti. Ama Yunanlar? Kendilerinin ele geçirmeleri imkânsız bir toprağı çiğnemeye hangi hakla geliyorlardı? Bu, hakaret sınırlarını aşıyordu. Bir kısım Türkler, sonunda kendilerine, bir direnme hareketinin daha şerefli olup olmayacağını sormaya başladılar.

Bununla beraber, bu tür bir hareketin bütün kamu yönetiminin İngiliz casusları ile kaynadığı İstanbul'da uygulanması mümkün değildi. Tabii, buna, kendilerini İngilizlere satmış Türkleri de eklemek gerekti. Bu ajanlar, her gün İngiliz Yüksek Komiserine raporlar gönderiyorlar, o da bunları Sultan üzerinde baskı olarak kullanıyordu. Eğer bir direniş teşkilâtı oluşturmak isteniyorsa, bunu, merkezden uzakta, meselâ, Anadolu dağlarında kurmalıydı.

Başkentte bir düzine kadar gizli örgüt kurulmuştu. Eylemleri, memleketin iç yörelerine sevk etmek ve çarpışan gruplara teslim etmek üzere Müttefik kontrol komisyonları tarafından stoklanan silâh depolarını yağmalamaktan ibaretti. İsmet, Fevzi ve Rauf bu gizli kuruluşlara el altından yardım ediyorlardı.

Daha şimdiden işgalcilere karşı kamuoyu oluşuyordu. Anadolu'daki bazı bölgelerde, çoğu eski subaylardan oluşan cesur insanlar savaş grupları kurma görevini üstlenmişlerdi. Mustafa Kemal'in, Suriye Cephesi'nden ayrılmadan önce Toroslar'dan topladığı dağlı çeteler şekillenmeye başlıyordu. Eski İttihat ve Terakki hücreleri şurda burda tekrar oluşmaya başlıyordu. Nihayet Kafkas Cephesi'nde Kâzım Karabekir Paşa, elinde bulundurduğu altı tümeni terhis etmeyi reddetmişti.

İngiliz ajanları, Doğu Anadolu'da parça parça bir eylemin ortaya çıktığını fark etmekte gecikmediler. Durumu Yüksek Komisere bildirdiler, o da Sultana bilgi verdi. İngiliz ve Osmanlı makamları bu kıpırdanışa ortaklaşa bir son vermeyi kararlaştırdılar. Türkiye'de **sükûneti idame ettirmek** gittikçe önemli oluyordu. Zira, Damat Ferit, Barış Konferansında İmparatorluğun dâvâsını savunmak için Paris'e gidebilirdi. Bu süre içinde Anadolu'daki her kıpırdanış, görüşmelerin sonucu üzerinde sadece zararlı olabilirdi.

Durum, Sultan adına düzeni sağlamak üzere birinin Doğu vilayetlerine gönderilmesini gerekli kılıyordu. Sadrazam, bu işle Mustafa Kemal'in görevlendirilmesini önerdi. VI. Mehmet bu adı duyunca:

– "Asla," dedi. "Bu adamı çok iyi tanıyorum. Bu görevi ona vermek büyük hatâ olur."

Fakat Sultana sözü geçen Damat Ferit, ustaca argümanlarla, onun önyargılarını dağıtmayı başardı.

– "Zât-ı Şâhâneleri, Türkler sadece barış istemektedir," dedi Sadrazam. "Anadolu'da varlığı bildirilen karışıklıklar kesinlikle halk hissiyatını yansıtmamaktadır. Muhtelif yerlerden bana intikal eden raporlara inanmak gerekirse, bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uydurmalarıdır. Başlarını kaldıranlar, Enver ve Talât'ın eski yandaşlarıdır. Mustafa Kemal onların düşman ilân ettikleri kimsedir. Onları zarar veremeyecek hâle sokmak ancak Mustafa Kemal'in işine gelir. Dahası, evvelce 2.Orduya komuta ettiği bu bölgede şöhreti iyice yaygındır. Vatanseverliği ve sadâkati bütün şüphelerin üzerindedir. Şimdiki memnuniyetsizliğinin sebebi hareketsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Ona bu görevi tevdi etmekle, bir taşla iki kuş vuracaksınız. Onu şahsen kendinize bağlayacaksınız, bir de başkentten uzaklaştırmış olacaksınız".^{12*}

Derin bir siyasî hesap sonucu ortaya çıkmış bu olağanüstü nedenlere rağmen, Mustafa Kemal'in, atanması uzun süre yapılmadı. Sultanın eli bir türlü görev emrini imzalamaya varmıyordu. İngilizler

12*) Harbiye Nâzırı Şakir Paşa 29 Nisan 1919'da Mustafa Kemal'e 9.Ordu Müfettişliğine atanmasının kararlaştırıldığını bildirmiş, atama 30 Nisanda Vahdetin tarafından onaylanmıştır. M. Kemal Sadrazam Damat Ferit ile 1 Mayıs'ta Bâb-ı Âli'de tanışılmıştır. Prof. Dr. U. Kocatürk, a.g.e. s.78. (Z.Ç.)

de, kendilerince, Mustafa Kemal'in, kışkırtıcılarla bağı olduğundan kuşkuluyorlar ve onun Doğu vilayetlerine gönderilmesine de iyi gözle bakmıyorlardı. Yine de Damat Ferit, kabul ettirdi ve dâvâyı kazandı. Uzun bir direnmeden sonra bikan VI.Mehmet, Mustafa Kemal'i çok geniş yetkilerle **Şark Vilayetleri ve Kuzey Bölgesi Umumi Müfettişi** olarak atadı.

"Bu karar, her ne kadar isteksiz olarak alınmış olsa da yapılan tek tarihî icraattır, hattâ VI.Mehmet'in saltanatı sırasında yapmış olduğu tek icraattır diyebiliriz. Sonsuz yankıları olacak bir karardır. Zira, Anadolu halkına bir önder kazandırdı ve bu öndere de bir halk ve ayrıca, duruma bir çare aradığında kafasında yuvarlanan sonsuz düşünceleri gerçekleştirmek için bir de hareket sahası vermiş oldu."⁷⁶

VI.Mehmet'in kararı sâyesinde, Kemalist Devrim'in 3 önemli unsuru (bir toprak, bir halk ve bir önder) birbirlerini bulmuş oldu...

48

Mustafa Kemal, Albay Arif ve Albay Refet ile birlikte doğu vilâyetlerine gitmek üzere gemiye binerken, Sadrazam Damat Ferit de, Clémenceau, Wilson, Lloyd George ve Orlando'nun, Türkiye'nin kaderini tayine hazırladıkları Paris'e gidiyordu.

Türk ordularını zorunlu olarak yenilgiye götüren iki şey vardı: Bir yandan tam deyimi ile Türk halkının varlığı, öte yandan, Sultanın Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren toprakların tümü üzerindeki hükümler. VI.Mehmet, tahtını kurtarabilmek koşuluyla, halkının sırtından bütün ödünleri en geniş şekilde vermeye hazırды. Bu yüzden, Sadrazama, Müttefiklerarası Yüksek Konseye, ülkesinin savaşa girmiş olmasından hiçbir şekilde Sultanın sorumlu olmadığını, bu kararın "**Jön Türkler**"ce kendisinden zorla alındığını söylemesi talimatını verdi. Osmanlı ordularının Kafkas cephesine

76) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.138.

ilerlemeleri sırasında Ermeni **tehcir**'ini gerçekleştirenler de yine onlardı. O halde, **hakkaniyet** gereği ve hattâ İslam Aleminin karmaşaya düşmemesi için "Osmanlı Halkları"nı Halife-Sultanın egemenliği altında bırakmak gerekirdi. Hattâ, son savaşlar sırasında, haksız bir şekilde İmparatorluktan alınan, özellikle Ege adaları, Oniki Ada, Batı Trakya gibi toprakların da kendisine geri verilmesi uygun olurdu.

Bu ödünler karşılığında Sultan Arap tebaasına geniş otonomi vermeye hazırды ve eski Çarlık İmparatorluğunun Ermeni bölgeleri ile İmparatorluğun Ermeni vilayetlerinin biraraya gelmesinden ortaya çıkacak bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına da rıza gösterecekti. Bundan başka, **dünyevî** ve **ilâhî** yetkilerini, "**ancak Müttetiklerle tam uyum içinde ve onların yüksek menfaatlerinden ilham alarak**" kullanmayı **taahhüt** ediyordu. Nihayet, kendisinden evvelki Sultanlar tarafından alınan borçların ödeneceğini **taahhüt** ediyor ve "bunların faizlerini almanın yegâne yolunun bu borçları yerli yerinde tutmak olduğunu değerlendiriyordu."⁷⁷

Bu düşünce biçimi, bazı tarihçilerin iddia ettikleri gibi o kadar anlamsız değildi. Bugün, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının (Avusturya-Macaristan'ınki gibi) iyi olup olmadığı sorgulanabilir. Belki dünyayı birçok düş kırıklığından, sıkıntıdan kurtaracak başka çözüm yolları oluşturulabilirdi. Bâb-ı Âli'nin geleneksel rollerinden biri, Rusların Akdeniz'e yayılmasına engel oluşturmak ve Yakın-Doğu'nun birbirini yiyen halklarını iyi kötü yönetmek değil miydi? VI. Mehmet ve akılvericileri galip ülkelerin bu görüşü paylaşacaklarını varsayabiliyorlardı. Unutuyorlardı ki, dünya olumlu fikirlerle değil, ama ideolojik tutkularla yönetilmektedir. Sultanın politikasını başarısız kılan iki can alıcı öğe vardı: her şeyden önce bu, tarihin akışı ile hiç mi hiç bağdaşmıyordu; sonra Müttetiklerin çıkarlarına tam da cepheden çarpıyordu.

"Tamamen şekli birkaç tâvizle VI.Mehmet'in, İmparatorluğunun bütün toprakları üzerinde Halife-Sultan sıfatı ile, saltanatını sürdür-

77) 25 Haziran 1920'de Barış Konferansında Osmanlı Heyeti tarafından yapılan konuşmadan.

ceğine, sanki 1914'ten beri hiçbir şey geçmemiş, sanki dünya baştan aşağı harple allak bullak olmamış, sanki Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ihtilallerle çökmemiş ve sanki 1914'ten önceki planlar ve hesaplar hâlâ geçerli değilmiş gibi inanmak, âbidevi bir mantık hatâsı idi. Ama, 1919 ve 20'lerde uluslararası görüşmeler sırasında Osmanlı Hükûmeti tutumunun gerçek ve hattâ tek gâyesinin, bütün İmparatorluk toprakları üzerinde Sultanın hâkimiyetinin devamını sağlamak olduğunu göstermektedir. Osmanlı Heyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun sâdece harbi kaybettiğini değil; bu harpte, bu harp tarafından yok olabileceği; İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların, yenilen İmparatorluğu ganimetleri olarak gördüğü ve onu, uydularına da pay vererek, aralarında paylaşmaya hazırlandıkları gerçeğini kabul etmeyi reddediyordu."⁷⁸

Damat Ferit, durum hakkında tam bir bilgisizlikle ve **"Jön Türkler"** yönetimine karşı duyulan kör bir kinin de dürtüsü ile düşmanlarının eline akılsızca silâhlar verdi. Müttefiklerarası Yüksek Konsey bunu değerlendirerek, Osmanlı Heyetinin, "eski Osmanlı Hükûmetinin, hiçbir bilgi vermek ve haklı sebep göstermek zahmetine bile katlanmadan İmparatorluğun harbe girişinin ve işlenmiş olan barbarlıkların mes'uliyetini kabul ettiğini" derhal kayda geçirdi. Ayrıca Konsey bununla, Türk halkının, diğer halkları yönetmede yetersizliğini ve İstanbul Halifeliğinin iddia edildiği gibi **"Müslüman Halkların gururu ve sevinci"** olmaktan uzak bulunduğunu göstermiş olduğunu açıkladı.

Bu durumda, Müttefik devlet adamları, VI.Mehmet'in bugüne kadar kendisine ait olan toprakların bütünü üzerinde egemenliğini sürdürmeye devam etmesinin söz konusu olamayacağı cevabını verdiler. Kuşku yok, varolan çıkarları dolayısıyla, bu sorunun çözülmesi hemen olamazdı. Ama, Yüksek Konsey, **"mesele ile bilâhare meşgul olacağını ve alacağı karardan da Osmanlı Hükûmetine zamanında bilgi vereceğini"** bildirdi. İşte, Sultanın heyeti ile görüşmeler, bu kadar açık ve tartışmaya yer vermeyen bir açıklama ile son buldu.

78) Norbert de Bischoff, a.g.e. s. 135-137.

Damat Ferit, bundan böyle Paris'teki varlığının **lüzumsuz** olduğunu anlamadığından ya da anlamıyor göründüğünden, kendisine **"sanki istenmeyen bir yabancının hudut harici edilmesi gibi"**⁷⁹ vakit kaybetmeden İstanbul trenini alması emredildi.

49

VI. Mehmet'in Doğuya gönderdiği kişinin görevi tümenden başka bir yön alıyordu.

Mustafa Kemal, Arif ve Refet, Samsun'a gitmek üzere, küçük bir yük-yolcu gemisine binmişlerdi. Yeni görevinin canlılığını tekrar geri getirmişe benzeyen Paşa, yolculuk boyunca arkadaşlarına gelecekteki düşüncelerini anlattı.

Görüşleri, Manastır Askerî Okulu'na girdiğinden beri asla değişmemişti. Birbiri ardından geçen yıllar, ona deneyim ve o zaman sahip olmadığı sağduyuyu kazandırmıştı. Temel düşüncelerini değiştirmek şöyle dursun, zaman, bunların kafasına daima daha derin bir şekilde yerleşmesine yardım etmişti. Hep Türkiye'nin acıklı sonunu görür gibi oluyordu; gençlik yıllarından beri içinde, kaderin kendisine vereceği görevin önsezisi vardı.

O da tam VI.Mehmet gibi, Türk Ordularının yenilgisinde iki noktanın birbirine karışmış olduğunu düşünüyordu. Türk halkının varlığı ve Sultanın İmparatorluk üzerinde egemenliğinin devamı. Ama Vahdettin'in aksine, O, Türk halkının kendisi olan yaşayan bütünü kurtarmak için, Sultanın sadece ismi var cismi yok egemenliğini feda etmekte kararlıydı. Biri soyut, keyfi ve zamanı geçmiş; diğeri, gelecek vadeden zengin bir yeni yaratılış. **"Hasta adam"**, bu Türk halkı değildi. Türk halkı sağlıklıydı ve hâlâ canlılık doluydu. **"Hasta adam"** İmparatorluk idaresiydi. Türk halkına yapışmış, kendisi ile birlikte onu da ortak bir felâkete sürüklüyordu.

79) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.139-140.

Türk milletini kurtarmak için, onu Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan bağları bir an önce kesip atmak gerekti. Bunun için hiçbir yol çok sert, hiçbir ölçü fazla olmazdı. Türkiye de, geçmişte Yunanistan ve Bulgaristan'ın bile olmadığı kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun esiriydi. O da bir millî silkinişle özgürlüğüne kavuşmalıydı. Ancak tam bir ayrılık onun kurtuluşu olabilirdi. Sultanlık şeklinde ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu sadece Hristiyanların ve Arapların düşmanı değildi: Aynı zamanda Türkiye'nin de düşmanıydı.

Hattâ daha fazlası. Çünkü, altı yüz yıllık tarihinde Türkiye'nin bir millet olmasına engel olmuştu. Ertuğrul, adamlarına Sakarya kıyılarında, "ocaklarınızı burada kurun" demişti. Türklerin ocakları neredeydi? Vatanları neredeydi? Yerine, sultanların hatası yüzünden Türklerin ne egemen bir etnik grup, ne de yönetici sınıf olduğu, güçlü bir temelden yoksun, **acaip** bir imparatorluk ortaya çıkmıştı.

Hattâ Saltanattan ayrılma hazmedildikten sonra Türkleri Halifeliğin de pençesinden kurtarmak gerekecekti.

O zaman, işte o zaman Türkiye, batılı milletlerle aynı sıraya girebilirdi. O zaman, işte sadece o zaman orada, şeklen çağdaş, ama ruh bakımından özgün yeni bir uygarlık kurulabilirdi. O zaman, ülkenin yeniden doğuşunu ilân etmek için topraktan, fabrikalar, demiryolları, limanlar, yollar fışkırırdı.

Ama, uyuşuk, örümcekli kafaları ürkütmeden bu eseri gerçekleştirmek için adım adım ilerlemek gerekecekti. Bu kafalar henüz, gözüpek düşünceleriyle ürkütülmeyecek kadar pısırik ve taşlaşmış önyargılarla doluydu. Yapılacak şey bir ihtilâlin ötesindeydi. İhtilâl var olan mevcut devlete yeni şekil verir. Türkiye henüz yoktu ki. Onu yaratmak gerekecekti...

Mustafa Kemal, Arif ve Refet'e geminin güvertesini arşınlayarak bunları anlatırken, atlatmış olduğu tehlikenin farkında değildi. İstanbul'dan hareketinden sadece birkaç saat sonra, VI.Mehmet, Paşa'nın Anadolu'daki gizli kuruluşlarla bağı olduğuna dair yeni rapor-

lar almıştı. Kendi kuşkularını doğrulayan bu bilgilerden dehşetli etkilenen Sultan, atamayı geri almak istemişti. Ama artık çok geçti. **Çanakkale Kahramanı**'nı taşıyan gemi çoktan açık denizdeydi. O zaman Sultan, limanları ve deniz trafiğini denetleyen makamlara, Kemal'i durdurmaları ve İstanbul'a geri göndermeleri talimatını verdi. Niyeti, onu orada gözaltında tutmaktı.

Ama Müttefiklerarası kontrol şu son aylarda çok laçkaydı. 19 Mayıs 1919'da, şiddetli bir fırtınanın hüküm sürdüğü sırada, Paşa, yanındakilerle birlikte Samsun'a vardı. Liman ve kent İngilizler tarafından işgal edilmişti. İngilizler, herhangi bir güçlük göstermeden çıkmalarına izin verdiler. Böyle davranmakla acaba yukarıdan gelen emirlere mi uymuşlardı, yoksa bu basit bir **ihmal** miydi? Acaba, liderlerini tanımadıkları gizli kuruluşlarla ilişkiye geçmek ve hepsini birden yakalamak için mi Paşa'ya bu hizmeti yapmayı düşünmüşlerdi? Her ne olursa olsun, gizli servislerinden bir memur aracılığıyla Mustafa Kemal'in gelişini bildirmekle yetindiler.

Mustafa Kemal, derhal haberdar edildiği bu takipten kurtulmak için karargâhını Havza'ya, sonra da, ülkenin içinde, Anadolu'yu doğudan batıya kateden anayolun üzerindeki Amasya'ya nakletti. Orada, İngiliz casusları bir an için izini kaybettiler.

Mustafa Kemal, yeni karargâhına yerleşince, hemen Anadolu'daki bütün birlik komutanlarına telgraf göndererek bölgelerindeki durum hakkında acele raporlar gönderilmesini istedi.

Bu raporlar iki gerçeği ortaya koyuyordu: Önce, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden⁸⁰ halkın duyduğu tepkiyi, sonra da, Türklerle Ermeniler arasında artan gerginliği. Ermeniler, Paris'te toplanmış olan Müttefiklerarası Yüksek Konsey tarafından, bugün yarın bağımsızlıklarının ilân edilmesini bekliyorlar ve altı yüzyıllık Osmanlı egemenliğinin intikamını almanın keyfini şimdiden tadıyorlardı. Türkiye topraklarıyla Rusya Ermenistanı arasında sınır olarak kabul edilen doğu vilâyetlerinde böyle bir kararın tek anlamı olurdu: Türkleri katletmek. Bu nedenle, bu kısımda yerleşik birlikler özellikle iğne üstünde idiler ve silâhlarını bırakmıyorlardı.

80) XVII. Yunan Kolordusu İzmir'e 15 Mayıs 1919 günü çıkmıştır.

Bu raporlar aynı zamanda, Türk ordusunun içinde bulunduğu acı durumu da ortaya koyuyordu. Topu topu beş kolorduya ayrılmış 50.000 mevcudu kalmıştı, bunlardan dördü Anadolu'da, biri de Trakya'da idi. Bu beş kolordudan dördünün sadece iskeletleri vardı, sadece kurmay heyetleri ve kadroları bulunuyordu. Askerleri terhis edilmiş, silâhlar Müttefiklerarası Heyetin kontrolü altındaki depolara yığılmıştı. Bazı alaylar yirmi otuz kişiden fazla değildi. Kuvvet sayılabilecek tek güç, Kâzım Karabekir tarafından komuta edilen Diyarbakır'daki kolordu idi. İzmir yörelerinde, dağlarda, her ne pahasına olursa olsun Yunanlara karşı koymaya kararlı çete eylemlerinin arttığı bildiriliyordu. Bahriye Nâzirliğinden istifa eden Rauf, bu bölgede çete hareketlerini düzene sokmaktaydı.

Mustafa Kemal, daha ileri gitmeden, ordu komutanlarının desteğine ihtiyacı olduğunu anladı. Sivas'ta bulunan Refet ile, Ankara'daki 20. Kolordu komutanı Ali Fuat'ı 18 Haziranda Amasya'ya çağırdı. Ali Fuat beraberinde Rauf'u da getirdi. Birlikte gizli bir toplantı yaptılar. Albay Arif'in tuttuğu tutanak sâyesinde (22 Haziran) bu toplantıda nelerin görüşüldüğü tam açıklıkla ortaya çıkmaktadır.

Mustafa Kemal durumun bir tahlilini yapmakla söze başladı. Herkes, Müttefiklerin isteklerine karşı hiçbir direnç gösterilmezse ülkenin elden gitmiş olacağı konusunda birleşti. Daha sonra, bir ortak hareket planı çizdiler.

Plana göre; ilk aşamada İzmir bölgesindeki çete faaliyetleri arttırılacaktı. Rauf, bunun eşgüdümünden sorumlu olacaktı. Görevleri, Yunanları hırpalamak ve ülkenin içine ilerlemek istemeleri hâlinde bunu geciktirmekti.

İkinci aşamada, yapılabildiği her yerde, eski kadrolar da kullanılarak bir nizâmî ordu kurulacaktı. Bunun için gizli asker alma merkezleri açmak ve Müttefiklerin elindeki depoları soyarak silâh yığınağı yapmak gerekti. Bu, özellikle başlangıçta, çok tehlikeli ve sadece gönül vermiş insanların yapabileceği işti. Eğer İngilizler yakalarlarsa kurşuna dizerlerdi. Hiçbir kimsenin, hele hele Sultanın, hükûmetin ve mahalli halkın yardımına güvenmemeliydiler. Eğer başarısız olurlarsa herkes onları reddedecekti, yakalanırlarsa, kimse yardımlarına koşmayacaktı.

Ülke yüzeyine yayılmış bütün gizli kuruluşlar tek bir merkezin emri altında olmalıydı. **Nizamî** kuvvetlere gelince, İzmir yöresindeki çeteler de dahil, Batıdaki bütün kuvvetlerin komutası Ali Fuat'a veriliyordu. Kâzım Karabekir Doğu'daki bütün birliklerin komutanlığını koruyordu. Mustafa Kemal de merkezde kalacaktı.

Bu noktalar kabul edilince, Mustafa Kemal tekrar söz aldı ve "madem ki Sultan ve İstanbul Hükûmeti İngilizlerin insafına kalmış durumda idi, o halde Anadolu'da, geçici hükûmet olarak yeni bir güç oluşturmak gerekeceğini" açıkladı.

Bu sözleri işiten birçok subay, seslerini yükseltti ve değişik gerekçelerle karşı çıktı. Siyasî alana çekilmekten hoşlanmıyorlardı. Özellikle Rauf, Sultanın saygınlığına zarar verebilecek ya da Sultanın hükûmetinin gücünü azaltacak her ne olursa olsun kesinlikle karşı çıkıyordu. Ali Fuat ise, Mustafa Kemal'i hiçbir şekilde ne üstü olarak görmeyi ne de askerlik dışında körü körüne ona itaat etmeyi düşünüyordu. Refet'e gelince, onları Samsun'a götüren vapurun güvertesinde Paşa'nın ateşli sözlerini az şaşkınlıkla dinlememişti. İleriyeye dönük görüşleri ona abartılı gelmişti ve öyle geliyordu ki, dostu, hayalinin ateşli gücü ile kendini kapıp koyuveriyordu. Sadece Arif onayladığını belli etti. Arif, zaten Paşa'nın her dediğine evet diyordu.

Mustafa Kemal, merkezi hükûmetle bir anlaşmazlığın kaçınılmaz olduğunu biliyordu. Karşı koyanlara, eğer Anadolu'da yeni bir güç oluşturmazlarsa, bütün çabalarının hukuk temelinden yoksun olacağını göstermeye çalıştı. Uzun saatler süren tartışmalardan sonra Rauf ve Ali Fuat bu görüşe katıldı. Sadece Refet, ikna olmakta direniyordu. Diğerlerinden daha fazla kararsızdı, çünkü, Paşa'nın niyetlerini onlardan daha fazla biliyordu.

- "Anadolu'da bir hükûmet kurmaya neden gerek var?" diye sordu. "Ben gerek görmüyorum. Aksine, bu durum girişmeyi kararlaştırdığımız tamamen askerî mahiyetteki bir hareketi de boşa çıkarır."

Mustafa Kemal, elinden geldiği kadar bu fikri çürütmek için çaba harcadı.

- "Bu hareketimiz er geç Sultan tarafından kabul edilmeyecek-

tir," diye karşılık verdi. "O zaman ne yapacaksınız? Ya mücadeleyi terk etmek, ya da sizi İstanbul'a bağlayan bağlarınızı koparmak zorunda kalacaksınız."

Refet:

– "Ama bu bir başkaldırma değil midir?" diye ısrar etti.

– "Belki, eğer mutlak askerî planda kalırsak. Hayır, eğer milletin bir yetkisi çerçevesinde hareket edersek."

Çekişmeden bıkan Refet sonunda kabul etti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal ve arkadaşları, Ekim ayında Sivas'ta bir Kongre toplanması ve oraya bütün Türkiye'den temsilcilerin davet edilmesi konusunda bir karara vardılar. Bu öneri, toplantıya katılamayan üç komutana iletildi.

Amasya'da alınan bu kararları öğrenen Erzurum'da Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Edirne'de Kolordu Komutanı Cafer Tayyar, Konya'da Kolordu Komutanı Cemal Paşalar, kararları uygun karşıladıklarını yazdılar. Mustafa Kemal ilk zaferini kazanmıştı: Ülkenin belli başlı komutanlarını etrafında toplamayı başarmıştı.

51

Amasya toplantısı biter bitmez Mustafa Kemal telgrafhaneye gitti ve bütün müfettişlere ve bölge komutanlarına talimatlarını gönderdi. Onlara:

– "Halk hareketlerini teşkilâtlandırın," diye emir verdi. "Ulusal istekleri dile getiren toplantılar, gösteriler tertip edin; Bâb-ı Âli'ye dilekçeler gönderin ve işgal kuvvetleri nezdinde Yunanlıların topraklarımızı işgalini protesto edin; sükûnu ve vekarı daima koruyun."

Bu bildiri her tarafta olumlu karşılandı. Bu ilk sonuçtan memnun olan Mustafa Kemal, Sivas Kongresi hazırlıkları için bölgeyi do-laşmaya ve halkı direnişçi örgütlere katılmaya davet etmeye koyuldu. Köylüleri ve terhis edilmiş eski askerleri silkeleyerek bölgeyi do-laştı. Amacı, Türkiye'nin daha onlara ihtiyacı olduğunu anlatmaktı.

– "Düşmanın gâyelerinden biri ülkemizin tümünü çökertmektir.

Sultan, buna karşı koymaktan âcizdir; zira, İngiliz işgal kuvvetlerinin elinde esirdir. Beni Doğu Vilâyetleri Umumî Müfettişi tayin etti ve kurtuluş sözlerini iletmem için ben, Mustafa Kemal'i size gönderdi. İşte sözleri: Onlara söyleyin ki, ancak kendinizi yine kendiniz kurtarabilirsiniz. Yabancılardan bir yardım bekleyerek oturmak hiçbir şeye yaramaz. Kalkın! Yeni millî orduya katılın! Ancak bu yolla ailelerinizi ve ocaklarınızın mahvını önleyebilirsiniz. Ancak bu yolla esaret ve şerefsizlikten kurtulursunuz!"

Her köyde bir direniş komitesi kurdu. Bu nankör bir çabaydı. Türk köylüsü savaştan yorulmuştu. Kaç defa böyle sözler ve güzel vaatlerle savaşa götürülmemişler miydi? Her defasında da boynuları bükük, yenilmiş olarak köylerine dönmemişler miydi? Bu, bir süre devam edebilirdi; ama hep değil! Şimdi artık tarlalarını ekmekten ve rahat bırakılmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Kendilerine siyasetten söz eden kim olursa olsun, ona acı ve sessiz bir şekilde kuşkulu bakışlarla bakıyorlardı.

Bununla beraber, Mustafa Kemal'in sözlerinde, bugüne kadar içtiktiklerinden daha başka bir etkileyicilik vardı. Paşa kendilerine, durumun korkunçluğunu, içinde derin bir duygu bulunan basit kelimelerle **tarif** ediyordu. Her cümlesi, dokunaklı bir içtenlikle, kızgınlığını ve acısını anlatıyordu. Kalbinin nasıl parçalanmış olduğu hissediliyordu. Ülkesinin felâketini bu derece şiddetle içinde hisseden adamın sözlerine kulaklar tıkanabilir miydi? Sözleri, içlerinin derinlerinde uyuklamakta olan içgüdüsel gururu kamçılıyordu. Tiz sesiyle "**direnin**" diye bağıırıyordu. Eğer daha önce yapmamışlarsa, bunun gerçekleşeceğine inanmadıklarından, her şeyin bitmiş olduğunu düşündüklerindendir. İşte şimdi, kaybedilmiş bir savaşın meydan savaşlarında **kahraman** olan bir **meşhur** Paşa, önlerinde, halkının kaderi hakkında yenilmez inancını ilân ediyordu. Ve kime söylüyordu? Diğer paşalara değil, ona sadece kollarını, inançlarını ve cesaretlerini sunmaktan başka bir şeyleri olmayan zavallı insanlara! Onlara, aynı zamanda, artık ordu kalmadığını, kendilerine ihtiyacı olduğunu, yardımlarını esirgerlerse hiçbir şey yapamayacağını söylüyordu! Bu, onları heyecanlandırmak ve arkasından sürüklemek için yetmez miydi?

- "Merkezî Hükûmet iş yapacak güçte değil," diye tekrarlıyordu, Mustafa Kemal. "Sadece milletin gücü ve irâdesi bağımsızlığını kurtarabilir. Bağımsızlık isteyen onun için son nefesine kadar her şeyi feda etmelidir. İşinizi ve meşgalenizi bırakın; açıkça sesinizi yükseltin; meydanlara giderek bütün milleti silâha sarılmaya ve ne olursa olsun önderine itaata teşvik edin. Kararınız, ölüm kalım taahhüdü olsun..."

"Kendi payıma, tam bağımsızlığımızı kesin elde edene kadar, millet olan sizin muvafakatinizle, bütün özverimle ve bütün gücümle çalışacağıma mukaddesatım üzerine yemin ederim. Bu gâyetü ulaşılmadan Anadolu'dan ayrılmayacağıma yemin ederim..."

İlk karşılık verenler terhis edilmiş subaylar oldu. Artan sayıda gönüllüleri de beraberlerinde sürüklediler. Türkiye'de bir şeyler hayat bulmaya başlıyordu...

Mustafa Kemal, Amasya'dan ayrılarak Erzurum'a gitti. Burada olaylar işini kolaylaştırdı. Az zaman önce, İngilizler, eski Çar İmparatorluğuna ait olan topraklar üzerinde bir Ermeni Cumhuriyeti kurmuşlardı. Onlara, Türkiye'nin Doğu illerinin de verileceği **vaadinde** bulunmuşlar ve yapılacak barış konferansı maddelerine bu illerin kendilerine terk edileceğini de kaydettirmeyi **taahhüt** etmişlerdi. Daha da iyisi, Lloyd George, Ermenilerin, "**Muzaffer millet**" olarak, antlaşmanın da imzacısı olacağını açıklamıştı.

Yunanlar, İzmir'in sahibi, Ermeniler de Erzurum'un sahibi! Gerçekten **fazla** idi bu! Bölgedeki bütün Türkler, buna razı olmaktansa ölmeye yemin etmişti.

Halkın bu tepkisi, Mustafa Kemal'e yaptığı gezilerinde olumlu bir hava yaratıyordu. Geçtiği her yerde dinleyicilerini büyülüyordu. Küçük bir dağ köyünde, basit bir çavuş onu dinledikten sonra, bölgenin bütün erkeklerini (üçyüz kişiyi) topladı ve onlarla birlikte Paşa'nın hizmetine girdi. Birçok bölgede, Fransız ya da İngiliz birliklerince korunan depolar geceleyin yağmalandı ve silâhlar güvenli bölgelere götürüldü.

Daima Sultanın adına hareket eden Mustafa Kemal, Erzurum'dan tüm Kolordu Komutanlarına gönderdiği telgrafta, bütün sakatları evlerine göndermelerini, terhis işlemini ve savaş malzemele-

rinin kontrol komisyonlarına teslimini mümkün olduğunca geciktirmelerini isteyen emirler verdi. Sonra, mülkî idare yetkililerinden de gönüllülerin askere alınmasını ve İzmir'in Yunanlar tarafından işgalini protesto etmek için toplantılar düzenlenmesini istedi.

52

VI.Mehmet, Mustafa Kemal'in Doğu illerindeki faaliyetlerinin gerçek anlamını öğrenince, tam bir sinir krizi geçirdi. Kemal'i oraya halkın direncini kırmak için göndermişti. Oysa, o, bunu şiddetlendirmek için adını kullanıyordu! Bunu yapmak için çılgın olmak gerekti! Nasıl olup da yaptıklarının Müttetikleri kızdıracağını ve İmparatorluğun parçalanması tehlikesini doğuracağını düşünmüyordu? Gerçekten Mustafa Kemal, sadece kendi kişisel çıkarlarını gözetken ihtirâslı bir sinsi idi. Sarayın bir salonunda ilk defa karşılaştıkları günden beri Vahdettin zaten kuşkulanıyordu.

VI.Mehmet şimdi, acı bir şekilde, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderdiğine pişmandı. Damat Ferit'i çağırttı ve hiddetten titreyerek, kendisine vermiş olduğu tavsiyelerin berbat sonuçlarını gösterdi. Mustafa Kemal'i derhal İstanbul'a çağırmasını emretti. Hain, yaptıklarının hesabını **harp divanı**'nda vermeliydi.

Mustafa Kemal, kendisini İstanbul'a çağıran telgrafı alınca, Erzurum telgrafhanesine gitti ve Sultana, millî düzenin resmen başına geçmek ve düşmana karşı savaşta halkını yönetmek için Anadolu'ya gelerek kendisiyle buluşmasını rica eden acele ve kişiye özel bir telgraf gönderdi.^{13*}

Bütün geceyi, endişe içinde telgraf makinesinin başında bekleyerek geçirdi.

Sabahın altısına doğru aşağıdaki telgrafı aldı:

– "Zât-ı Şâhâne derhal İstanbul'a dönmeniz emrini vermiştir."

13*) Mustafa Kemal Vahdettin'e böyle bir çağrı yapmamıştır. (Z.Ç.)

"Millet tam bağımsızlığını tekrar elde edene kadar Anadolu'da kalacağız," cevabını verdi.

Sultan, onu görevinden azletti, Paşalık ünvanını geri aldı ve bütün askerî ve mülkî makamlara bundan böyle ona itaat etmemelerini tebliğ etti.

8 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal bütün askerî görevlerinden istifa etti. Sonra, dostlarını ve Kolordu Komutanlarını çağırdı.

– "Yol ayrımına gelmiş bulunuyoruz," dedi ciddî bir sesle. "Eğer mücadelemize devam edeceksek, bundan böyle sadece kendimize güvenmemiz gerekecektir. Sultanın hükûmeti bize karşı olacaktır. Bu bir iç savaş demek olabilir. Büyük tehlikelere karşı koymamız ve büyük şahsî fedakârlıklar yapmamız gerekecektir. Bu sebeptendir ki, sizden almanızı istediğim karar çok önemli. Bir kere alınınca kimse artık ne geriye bakmalı ne de pişmanlık duymalıdır.

"Aldanmıyoruz. İhtilâlin eşiğindeyiz. Geriye dönüşü olmamak ve kendinize bir önder seçmek üzere karar vermelisiniz. Başarı tek şeye bağlıdır: bir hareketi idare etmek ve onu zafere ulaştırmak için, başınıza bir adam, ama yalnız bir adam seçmelisiniz!

"Eğer beni seçerseniz, her ne olursa olsun, benim kaderimi paylaşmanız gerekecek. Artık ben Paşa değilim. Bugünden itibaren basit bir vatandaşım. Yarın belki âsi ve kanun dışı ilân edileceğim. Bir tek şart koşuyorum: sanki sizin kumandanınızmışım gibi emirlerime körükörüne riayet edilecektir."

Hazır bulunanlar çok heyecanlandılar ve yanında kalmaya söz verdiler.

– "Bizi sevkedeceğiniz her yerde sizi takip edeceğiz," diye cevap verdiler. "Geçmişte olduğu gibi size itaat edeceğiz. Sizden istediğimiz tek şey, Sultanın itibarına veya gücüne halel getirecek bir şeye girişmemenizdir."

Mustafa Kemal bir an cesaretsizliğe kapılır gibi oldu. Bu kadar çocukça tepki gösteren bu insanlarla ne yapacaktı? Daha önce onları, yeni bir güç yaratmanın zorunlu olduğu konusunda ikna etmekte zorluk çekmişti. Şimdi onları, düşmanları Türkiye'den kovmak için giriştiği bu hareketin, ancak bir ihtilâl yapılırsa bir anlam ifade edeceğine, sadece kurumların değil, aynı zamanda bütün ülkenin baş-

tan kurulması gereğine ikna etmek gerekiyordu. Bu da ancak Sultanı dışlamakla gerçekleşebilirdi. Bunu görememek için nasıl böyle dar görüşlü ya da Sultanın bunu hoş karşılayacağını düşünmek için nasıl böyle saf olabilirlerdi? Her şeye rağmen siyaset basit bir şeydir. Niçin bazı kafaların bunu anlaması bu kadar güçtü? Bu insanlar, mesleklerinin bütün sorunlarını bilen sadık ve cesur insanlardı. Ama siyasî sahada, çocuklar gibi düşünmekteydiler.

Mustafa Kemal bir an odayı terk edecek kadar kızdı. Ama kendini tuttu. Şimdilik ancak elinin altında bunlar vardı. Eğer eserini tamamlamak istiyorsa, ancak bunlarla yapabiliirdi. Daha sonra bunları başkaları ile değiştirebilirdi. Yine de onlardan istediği önemliydi. Onlardan verebileceklerinden fazlasını istemeye hakkı yoktu. Zaman, olayları olgunlaştıracaktı. Birkaç hafta sonra, VI.Mehmet'ten artık bir şey beklememeyi öğreneceklerdi.

Bir sessizlik ânından sonra:

– "Sultan düşmanın ellerinde," dedi. "Etrafı da kötü kişilerle dolu. Onun görevini yapmasına mâni olanlarla mücadele ederken şahsına hürmet edeceğiz."

Hazır bulunanlar fazla bir şey anlatmayan, ama kuruntularını yatıştıran bu karışık formülü onayladılar. İçlerinde ciddî bir vicdan hesaplaşmasına yol açan bir sorun üzerinde cephe almak zorunda olmadıkları için mutlu idiler.

Bu toplantı sonunda, Mustafa Kemal bütün vilayetlere aşağıdaki mesajı yolladı:

– "Türkiye ölümle tehdit edilmektedir. Zât-ı Şâhâne'nin hükûmeti görevini serbestçe yapamamaktadır. Sivas'ta, daha önce öngörüldüğü gibi Ekim ayında değil, bu kez Eylülde, kurtuluş için alınması zarurî tedbirleri görüşmek üzere bir Kongre toplanması kararlaştırılmıştır. Her vilayet üçer temsilci gönderecektir. İşgal Kuvvetlerinin misilleme yapmasını önlemek için büyük gizlilik içinde hareket ediniz."

Mustafa Kemal ikinci bir başarı kazanıyordu: ülkenin belli başlı komutanlarının da onayı ile eldivenlerini merkezi hükûmetin yüzüne çarpıyordu.

Bununla beraber kişisel durumu çok belirsiz kalmıştı. Emrinde hiçbir birlik yoktu. Hiçbir rütbeye sahip değildi. Sözü dinletmek için sadece ikna etme yeteneğinin ötesinde hiçbir gücü olmayan sivil bir kişiydi. Bu, ona **resmî bir mevki** vermeye yetmiyordu. Ta-raftarları neredeydi? Seçmenleri neredeydi? Nasıl ve kimin adına **Sivas Kongresi'**ne katılacaktı?

Kâzım Karabekir ile mutabakat hâlinde, Sivas Kongresi'nden birkaç gün önce Erzurum bölgesi temsilcilerini çağırdı ve onlara bir ön toplantı yaptırdı. Bu temsilciler, vilayetlerinin Türkiye'den koparılıp yeni Ermenistan Cumhuriyetine bağlanma tehlikesi var olduğu için daha köklü çözümleri kabule diğerlerine oranla daha yatkındılar.

İlk üç gün boyunca, Mustafa Kemal, diğer temsilcilerle birlikte eşit çerçevede görüşmelere katıldı. Tabii, güçlü kişiliğinin, arkadaşlarına kendini kabul ettirmesi gecikmedi. Onlara bir dizi kararlar kabul ettirdi. Bu kararlarda, "Türk yurdunun sinesinde kesinlikle kalmaya kararlı oldukları, onları bu vatandan koparmak isteyen, bütün dış zorlamalara karşı koyma hakkını talep ettikleri ve Anadolu ve Batı Trakya için hakkaniyete dayalı bir barış istedikleri ilân ediliyordu."

Kalenin bir salonunda bu toplantılar olurken, Kâzım Karabekir, İstanbul'dan, Mustafa Kemal'in tutuklanmasını, Kongrenin dağıtılmasını ve temsilcilerin evlerine gönderilmesini isteyen telgraf aldı.

Bu emir 15. Kolordu Komutanını korkunç bir ikilem karşısında bırakıyordu. Böyle bir şeyin olacağını Mustafa Kemal, Amasya Konferansı sırasında öngörmüştü. Türkiye'de halen ayakta kalmış olan tek askerî güç, kendisinin komuta ettiği, 15. Kolordu idi. Demek ki ülkenin kaderi ellerinde bulunuyordu. Ülkeyi şu ya da bu yöne sevk etmek sadece kendi elindeydi. Ama 1917 yılında Mustafa Kemal'in kendi komutanı olduğunu unutamazdı. Onun Suriye Cephesine gittiği sırada kendisine bıraktığı talimat sayesinde Çar Ordusunun kalıntılarını püskürtebilmiş ve vilayetlerini anavatana tekrar kavuşturabilmişti. Bunları açıkça Ermenilere vermeye hazırlanan bir hükûmetin tarafını mı tutacaktı?

Kâzım Karabekir refleksleri yavaş, tam anlamıyla iyi ve dürüst, ama disiplin ve şerefe ilişkin bir konu olduğunda da uzlaşmaz bir insandı. Rauf, Fethi, Ali Fuat ile beraber, "her ne olursa olsun" arkasından geleceğine dair Mustafa Kemal'e söz vermişti. Eh, şimdi de Sultan kendisine onu tutuklaması için emir veriyordu! İki karşıt görevi uyuşturmanın imkânsızlığı gerçekten kalbini parçalıyordu. Seçimini yapması gerekti. Sultanına mı bağlılık gösterecekti, yoksa eski komutanına mı?

Mustafa Kemal için de durum daha az kötü değildi. İstanbul'da kızıl hapishanede geçirdiği günleri hatırlıyor, VI.Mehmet'in de kendisini affetmeyeceğini biliyordu. Eğer tutuklamaya gelirlirse, kendisini elinde silâh savunacaktı. Mücadelede ölürse, hapishaneye gitmemiş olurdu. Canlı yakalanmaktansa ölmeyi tercih ederdi. O zaman da, daha oluşmadan bütün eseri mahvolurdu.

Sonuçta, iki adam arasında heyecan verici bir görüşme oldu. Kâzım Karabekir aldığı emirleri Mustafa Kemal'den saklamadı. İçinde bulunduğu karmaşık ruh hâlini de ondan saklamadı. Mustafa Kemal, 15. Kolordu Komutanını, İmparatorluğu kayba sürükleyen Sultana **sadık** kalması gerekmediğine, aksine sadece ölmek istemeyen Türk milletine **sadakat** gerektiğine ikna etmek için imkânsız yaptı. Çanakkale Kahramanı, ikna edici olduğunu biliyordu. Tabii, böyle çok ciddî bir anda o gücünü daha da fazlasıyla kullandı. Kâzım Karabekir'e VI.Mehmet'in düşmanın esiri olduğunu, bu sebeple gerçek gücün halka geri döndüğünü ve sadece **halkın kendi kaderini tayine** yetkili olduğunu anlattı. İstanbul'un emirlerinin, Sultandan geldiği gerçek değildi: Aslında onlar İngiliz makamlarından geliyordu. O halde yasal geçerliliği de yoktu. Sadece, daha sonra Sivas Kongresi tarafından onaylanacak Erzurum Kongresi'nin almış olduğu kararların hukuki değeri vardır. İstanbul'dan gelen telgrafın gereğini yapmakla, Kâzım Karabekir düşmanın hiz.netine girdiğini fark etmiyor muydu?

Kâzım Karabekir için tümüyle yeni olan bu kavramlar kafasında biraz karmaşa yaratıyordu. Bugünden yarına, Türk halkı ile Osmanlı İmparatorluğu, halkın egemenliği ile Sultanın otoritesi arasında seçimini yapması gerekiyordu. İkisi aynı zamanda çok değil miydi? Mustafa Kemal'in tümüyle kesip atmaya hazırlandığı **mâzi** ile bütün

bağları, şimdi bu yaşlı paşa da kendi iç benliğinde kesip atmaya başlamalıydı.

Fakat Mustafa Kemal bu hukukî argümanlarla yetinmedi. Eski silâh arkadaşının kalbine de hitap etti. Kafkas ordusunun yeniden kurulması sırasında beraber çalıştıkları zamandaki arkadaşlık duygularını hatırlattı. Onun şimdi komuta ettiği silahlı kuvvetler ortak çalışmalarının meyvesi idi. Bunu kendisini demir parmaklıklar arkasına attırmak için kullanacak mıydı? Sonunda dokunaklı bir sesle kendisine ettiği yemini hatırlattı; her zaman komutanı imiş gibi kendisine **itaat** edeceğine ve Sultanın hükûmetinin tepkisi ne olursa olsun kaderini paylaşacağına dair kendisine yemin ettiğini nasıl unutabilirdi?

Kâzım Karabekir uzun süre düşündü. Ama bir kere kararı alınca, artık dönmesi imkânsızdı. Mustafa Kemal'in kendisini boğduğu bütün argümanları göz önüne alarak Rauf ve Ali Fuat ile birlikte eski komutanına ettikleri yemine sadık kalmaya karar verdi. Onun tarafını seçti ve Sultandan aldığı telgrafı yırttı.

Mustafa Kemal'in doğası sertti. Fakat bu sert görünümünün altında çok canlı bir duyarlık ve sevecen bir kalp gizliydi. Kollarını açtı ve iki Paşa gözleri yaşlı birbirine sarıldılar. Bu kötü anlaşmazlık dostluklarını kuvvetlendirmişti.

O akşam **Çanakkale Kahramanı** hazırlık kongresinde üyeler arasındaki yerini aldı. Halkın temsilcileri, alınan kararları Sivas Kongresi'ne sunacak heyeti saptadılar. Mustafa Kemal'den bu heyetin başı olmasını rica ettiler ve Rauf'u da yardımcılığa getirdiler. Ayrıca da kendisini Erzurum temsilcisi seçtiler.

Mustafa Kemal, üçüncü başarısını elde ediyordu. Kılıpayı tutuklanmaktan kurtulmuş, **resmî** bir **sıfat** elde etmişti. Sivas'a, Erzurum milletvekili olarak değil, Kâzım Karabekir'in, daha da önemlisi, 15. Kolordunun heyecan verici desteğiyle gidiyordu.

Türkiye'nin doğu, batı, güney, kuzey her yönünden temsilciler Sivas Kongresi'ne akın ettiler. Pek çoğu, yaya, atla, at arabası ile,

katır sırtında ve dağ yollarını, تنها yolları takip ederek, kendilerini tutuklama ve geri gönderme emri almış olan jandarmalar tarafından tanınmamak için türlü kıyafetlerle Sivas'a geldiler. İlk olarak 13 Eylül 1919'da toplandılar.^{14*}

Onlardan bir görüş benzerliği ya da bir siyasal program beklemek boştu. Bunların çoğunluğu, uluslararası işlerden ve mülki idarelerden hemen hemen habersiz, iyi niyetli insanlardı. Ama bir tek arzu onları canlı tutuyordu: Türkiye'nin parçalanmasını önlemek ve bağımsızlığını ve yaşamasını sağlamak için her türlü yola başvurmak.

Yaklaşık on yıl içinde, Türk milliyetçiliği fikri yavaş yavaş gelişmişti. 1903'te Mustafa Kemal Manastır'da iken, bu fikir bazı öğrencilerin sadece beyinlerini ateşleyen bir özlemdi. 1908'de **Jön Türk devrimi** sırasında da, sadece okumuşlar, serbest iş sahipleri ve ordu çerçevesinde sınırlı kalarak enine ve derinliğine bir ortam kazanmıştı. Halka etkisi ise, savaş sırasında, savaşın neden olduğu acılar ve yabancı milliyetlerin bulunduğu İmparatorluk topraklarının kaybı dolayısıyla başlamıştı. Sultanın askerlerinin savaşa "**Osmanlı olarak gittikleri ve Türk olarak döndükleri**" söylenirdi. On yıldan beri edinilen deneyimlerle Türk halkı yavaş yavaş kendi bilincine varmıştı. İyi günlerde de kötü günlerde de beraber, millî bir topluluk olmanın özlemini çekiyordu. Şimdi Tanrı tarafından bu özlemleri gerçeğe çevirecek insanın gönderilmesini bekliyordu. Eğer Türk halkının yapısında bu ilerleme olmasaydı, kendi öz benliğinin duyguları yavaş yavaş uyanmış olmasaydı, Mustafa Kemal asla eserini tamamlayamazdı. Fikirleri, kuşkusuz, ilginç, çekici, fakat tümüyle teorik görüşler olarak kalır, asla **gâye arkadaşları**'nın etine ve kanına kök salamazdı.

Sivas'ta da Erzurum'daki gibi, Mustafa Kemal'in kişiliği arkadaşları üzerinde etkili oldu. Aralarından pek çoğunun aksine, Mustafa Kemal buraya, sorunların açık bilinci, hükûmet çevreleriyle ilgili bilgileri ve iyice düşünülmüş bir siyasal programla geliyordu. Erzurum Kongresi'nde alınmış olan kararları Rauf ile birlikte savunmakla işe

14*) Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in konuşmasıyla açılmıştır. Yazar burada Sivas Kongresince seçilen **Heyet-i Temsiliye**'nin, Mustafa Kemal'in başkanlığında yaptığı ilk toplantısından söz ediyor olsa gerektir. (Z.Ç.)

başladı ve büyük bir çoğunlukla kabul ettirdi. Bunlar Kongre'nin temel taşları oldu ve milletin vekillerinin belirli olmayan fikirlerinin de bir doğrultuya girmesine yardım etti.

Mustafa Kemal, daha sonra, Erzurum Kongresi'nde alınanlardan da ileri giden, Osmanlı İmparatorluğu ile Türk milleti arasında daha kesin bir ayırım yapan karar tasarılarını oya sundu. Bunlar, diğerlerinin yanı sıra, "Eski İmparatorluğun Türk yurtlarının ayrılmaz bir bütün olduğunu; Türk milletinin, ancak, mevcudiyetini serbestçe geliştirebileceği bir barışı kabul edebileceğini ve kendisine bu hakkın verilmesine itiraz edeceklere, her kim olursa olsun, bütün gücüyle direneceğini" ilan ediyordu.

Başka bir deyişle; bu, Türk milletinin, kısıtlı bir çerçevede mutlak egemenliği, geniş çerçevede göreceli bir otonomiye tercih ettiğinin ifadesi idi.

Böyle bir ifade, bu güne kadar Sultanın takip ettiği siyasetle açık bir çelişkiydi. Şimdi VI. Mehmet halkının arzularının ne olduğunu biliyordu. Bu olayların bilinciyle, Müttefiklere karşı takınacağı tavrı belirleyebilirdi. Erzurum kararlarına dayanarak ve Wilson'un ondört ilkesinden, halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkını hatırlatarak, Türk istiklalinin şampiyonu olabilir ve Faysal'ın Araplar için, Venizelos'un da Yunanlılar için istediği benzeri hakları ülkesi için isteyebilirdi. Ama, bunun için İmparatorluktan vazgeçmesi gerekliydi. Tabii, fikrince böyle bir şey söz konusu olamazdı.

Böylece, VI. Mehmet tüm tavrını değiştirmeyi, bir saniye için olsun, düşünmedi. Tam tersine, Damat Ferit'in Paris'te uğradığı başarısızlığa rağmen, daima hedeflerine ulaşacağına, bunun için de İngilizlerin sempatisini kaybetmemenin yeterli olacağına inanmıştı. Sonuç olarak, Müttefiklerin "**himâye**"sini silkeleyip atmamak yerine, Kongre temsilcilerine karşı açıkça cephe alarak, onlara bağlılığını daha da belirgin hâle getirmeye karar verdi. Malatya Valisi Ali Galip'e Kürtlerden kuracağı bir silahlı birlikle Sivas üzerine yürümesi ve toplantı hâlindeki bütün temsilcileri tutuklaması emrini verdi.

Bu haberin alınması üzerine çok sayıda temsilci kürsüden yüksek sesle kızgınlıklarını ortaya koydular. Ama, tabii, bu sözleri tehlikeyi yok etmeye yetmiyordu. Kürtler barbarlıklarıyla ünlüydü. Eğer

Sivas'a kadar gelirlerse, oturacak değillerdi. Asker nerede idi, neredede idi Kongre'yi kurtaracak o güçlü yumruk?

Bütün bakışlar içgüdüsel olarak Mustafa Kemal'e çevrildi. Korkudan titreyen temsilciler ondan Malatya üzerine birkaç birlikle yürüyerek kendilerini korumasını rica ettiler.

Bu askerî güce çağrının ve Kongre'yi saran bu korkunç paniğin, uzaklara yansiyacak sonuçları ve hesap edilemez maliyeti olmaydı. Bunlar, Mustafa Kemal'de, onlardan üstün olduğu duygusunu artırdı. Bu duygular, Sivas Kongresi sırasında da, başkanlığını yaptığı diğer toplantılar sırasında da onu asla terk etmedi.

Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'den, kendisine olanca hızla bir bindirilmiş piyade alayı göndermesini istedi. Bu küçük birliğin başında, bir anda Malatya'ya indi, Ali Galip'i kovdu ve hazırlıklarını tamamlamadan önce Kürtleri gerilettiler. İş çok kısa sürede bitirilmiş oldu. Birkaç gün sonra Mustafa Kemal Sivas'a döndüğünde bir kurtarıcı gibi karşılandı.

Bundan böyle Kongre'nin hâkimi idi. Artık kimse, ne önerilerini tartışıyor, ne de irâdesine karşı gelebiliyordu. Kongre, Başkanlığına Mustafa Kemal'i getirdiği bir **"Heyet-i Temsiliye"** seçti. Bu heyet geniş yetkilerle donatıldı. Mustafa Kemal geçici hükûmet gibi gördüğü bu heyete İstanbul Hükûmetine karşı istediği gibi hareket etme yetkisini aldı.

Bu yetkileri alır almaz da, bütün ülkede genel seçimlerin yapılmasını istedi, içinde hemen hemen aşağıdaki noktalar bulunan bir bildiri yayımladı: "Türk halkı ne acıdan ne de fedakârlıktan kaçır, yaşadığı sürece de başarısızlık diye bir şey tanımaz. Zira, başarısızlık ölümdür, Türk milleti ölmeyi reddetmektedir." Sonra Kongre'den, Kürtleri "isyana" kışkırtmaktan sorumlu olan Damat Ferit'in derhal azledilmesini isteyen bir **ültimat** göndermesini istedi. Bu öneri oy birliği ile kabul edildi.

VI. Mehmet'ten cevap alamayınca, Mustafa Kemal bütün askerî makamlara gönderdiği emirde, telgraf hatlarını kesmelerini, İstanbul'u ülkenin geri kalan kısmından **tecrid** etmelerini, vergilere ve resmî yazışmalara el koymalarını ve Sivas'a kendisine göndermelerini bildirdi. Sonuçta, onlardan, kuşkulu sivil memurların **"yeni fikir-**

leri" benimsemiş, güvenilir subaylarla değiştirilmesini istedi.

Aralarından bazılarının emirlerini yerine getirmekte tereddüt göstermesi üzerine, bir kalemde onları azletti ve kurşuna dizdirmekle tehdit etti. **"Ölmek için mücadele veren bir halkın çabalarına karşı konulmasının cezasız kalmayacağını bilmeleri gerektir,"** dedi.

55

Sultan, sarayında, olayların gelişmesini dikkatle takip ediyordu. İngilizlerden Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasına engel olmalarını istemişti; ama İngiliz görevliler engel olmamışlardı. Onun Erzurum'da tutuklanması için Kâzım Karabekir'i görevlendirmişti, ama 15.Kolordu Komutanı bu emre itaat etmeyi reddetmişti. Ali Galip'e onu şahsen Sivas'ta yakalamasını emretmişti; ama Malatya valisi vilayetinden kovulmuştu. Günden güne Mustafa Kemal'in saygınlığı artmaktan geri kalmıyordu. Şimdi de kendini geçici bir hükûmetin başkanı ilân ediyordu. Cepheden saldırma tedbirsizliğini gösterdiği Anadolu hareketi, göz göre göre genişlemişti.

Buraya kadar, bu hareket Vahdettin'i gözetmiş, Damat Ferit'in başında olduğu hükûmet siyaseti ile savaşmış, eleştirilerini özellikle Sadrazama yöneltmişti. Sultanın şahsını hedef almaktan kaçınmak gerekiyordu. Mademki önderlerine gem vurulamıyordu, o halde silâhlarını elinden alarak onu hareketsiz kılmayı niçin denemesindi?

Bunun için VI.Mehmet bir hileye başvurmaya karar verdi. Hatâ **Jön Türk** devrimini bastırmakta Abdülhamit'e başarı sağlayan hileye. Halkına, siyasetinde değişiklik olduğu izlenimi vermek ve arzularına karşı duyarsız olmadığına inandırmak için, Sivas Kongresi'nin istifasını talep ettiği Damat Ferit'i sadrazamlıktan azletti; işlenen bütün hatâları onun üzerine attı ve hiçbir şekilde tanınmamış, silik bir kişi olan yaşlı Ali Rıza'nın başkanlığında bir geçici hükûmet kurdu. Sonra Meclisi İstanbul'da yeniden açacağını **beyan** etti ve genel seçimlere hazırlanılmasını emreden bir ferman yayımladı.

Ama Müttefiklerin, ülkedeki direnişçi güçlerle işbirliği içinde olduğunu zannetmesinler diye, **Foreign Office** (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) idarecilerine, bu önlemlerin sadece birer aldatmaca olduğunu **izah** etmek için Londra'ya özel temsilciler gönderdi. Churchill, Türkiye'yi tümüyle **İngiliz mandası** altına alan ve Sultanın "etkili olduğu bütün Müslüman ülkelerde Halifenin manevî ve ilâhî gücünü İngiltere'nin hizmetine sunacağını" belirten bir anlaşmayı da Osmanlı temsilcilerine imzalatmak için bu fırsattan yararlandı.⁸¹

VI.Mehmet'in planı tam bir Makyavelizm havası taşıyordu. Sultan, Damat Ferit'in Paris seyahatinden beri askıda kalan müttefikler-arası görüşmelerin başlayacağı ve hızla sonuçlanacağı düşüncesiyle, Türk-İngiliz gizli anlaşmasını onaylamakla işe başladı. Gerçi Sultan, İstanbul'da Meclisin açılmasından önce galiplerin kendisine barış şartlarını bildirmek **lütfundâ** bulunacaklarını ümit ediyordu. Meb'uslar böylece bir oldu-bitti karşısında kalacaklar ve çaresiz kabul edeceklerdi. Eğer, beklenmedik şekilde itiraz etmeye kalkarlarsa, VI.Mehmet, İngiliz birliklerinin yardımı ile onları zahmetsizce bastıracaktı.

"Bu planın düşünülmesi ve tatbikinde, Sultanın her işinde daima kullandığı karmaşık ve sinsî fikri hemen tanınmaktadır," diye yazar Norbert de Bischoff. "Şüphesiz İmparatorluğun sorumlu kişisi olarak, muhalefete karşı mücadele hakkı inkâr edilemezdi. Hattâ, itaatsizliği apaçık olan Mustafa Kemal'i tevkif yollarını araması bile hukukî idi. Kendisinden önceki hükûmetler diğer liyakatli insanları, bundan çok daha hafif sebepler yüzünden hapse attırmıştı. Ama, özlem ve ümitlerini daha iyi ayak altına alabilmek için sanki taviz veriyormuş havasında, halkını tatlı yalanlarla aldatmaya hakkı yoktu."

Sultanın söz verdiği seçimleri beklerken, Kongre, merkezini Sivas'tan Ankara'ya nakletti (27 Aralık 1919). Burada Mustafa Kemal,

81) Jacques Ancel, *La Question d'Orient*, s.287.

Erzurum'daki havayı bulamadı. Arkadaşları mücadele güçlerini kaybetmişe benziyordu. Batıya gittikçe sanki dirençleri gevşiyordu. Temsilciler, Kongre'yi asgari kadrosuna indirgemişlerdi. Madem ki Damat Ferit'in azledilmesini sağlamışlardı, kendilerini, partiyi kazanmış sayıyorlardı. Artık VI.Mehmet'i rahatsız edecek başka bir şey yapmamalıydılar. Bu, onun iyi niyetlerine zarar verebilirdi. Muhalefet çağı kapanmıştı. Şimdi daha yumuşak bir siyaset güdülmeliydi.

Mustafa Kemal'in saygınlığı azalıyordu. Yumruğunu pek ağır bir şekilde Kongre'nin üzerine koymuştu. Müdahaleleri genellikle kırıcı ve temsilcilerin hoşuna gitmeyen tondaydı. Oysa, onlar, Kürtlerden korkmakla, Mustafa Kemal'in kendisini göstermesine imkân sağlamışlardı. Evet, Mustafa Kemal onları kurtarmıştı, ama bunu da onlara hissettirmişti. Tekrarlanan bu sürtüşmeler, sonunda bir tedirginlik havası yaratmıştı.

Dahası, Mustafa Kemal, kesin biçimde Sultan ile herhangi bir uyuşmaya karşıydı. Peki Paşa'nın niyeti neydi? İç savaş mı? Kırbaçla yönettiği **çizmeli siyaseti** ile ve her yerde etrafında uyandırdığı dayanılmaz bir gerginlikle fütursuzca konuşuyordu. Ya askerî çevrelerle muhafaza ettiği bağlar için ne demeliydi? Malatya isyanını bastırmak için askerî birliğe ihtiyaç olduğunda, hemen çağırmış ve onlar da derhal bu çağrıya uymuşlardı. Bu, gelecek için endişe verici bir işaret değil miydi? Elbette, **Çanakkale Kahramanı** iyi bir paşa idi. Kimse askerî üstünlüklerini tartışamazdı. Ama, gerçekten, bir siyaset adamı mıydı? İşte, bu kuşkuluydu; çünkü, tuhaftır, incelik ve ustalığı yoktu. Etrafındaki "**kötü müşavirler**"le mücadele ederek Sultanı koruyacağını vaatetmişti. **Kötü müşavirler** gitmişti. Bu, onun iyi hanesine yazılacak bir nottu. Daha ne istiyordu? Görmüyor muydu ki görevi bitmişti ve hizaya girmesinin de zamanı gelmişti. Niçin İstanbul'a dönmeyi reddediyordu? Sadece Sultan ile kötü ilişkiler içinde olduğu için miydi? Sonuç olarak bu kişisel işiydi. Memleket onun özel kavgalarını dert edinecek değildi...

Seçimler, millî hareketi destekleyen adayların başarısı ile sonuçlandı. Bu duruma göre, yeni Mecliste çoğunluğa sahip olacaklardı. Ama nerede toplanılacaktı? Sultanın önerdiği gibi İstanbul'da mı, yoksa Mustafa Kemal'in istediği gibi Ankara'da mı?

Sorun tam celse hâlinde ele alındı.

Mustafa Kemal:

- "Dikkat ediniz!" dedi. "İstanbul'da yabancı boyunduruğunda olacaksınız! İngilizler orada hâlâ her şeyi ellerinde tutuyorlar. Müzakerelerinize sansür uygulayacaklardır. Eğer bunu kabul etmezseniz sizi tevkif edeceklerdir. Meclis, burada, Ankara'da toplanmalıdır. Burası, tam müstakil çalışabileceği yegâne yerdir!"

Ama sözleri hiçbir yankı bulmadı. Ne denirse densin, Anadolu'da, meb'uslar sanki biraz **âsi** havalı oluyorlardı. Sivas'ta veya Ankara'da toplanmanın biraz tuhaf, hattâ **gayri meşru** bir yanı vardı. İstanbul'da, tam aksine, her şey yoluna girecekti. Bu da sorunun küçümsemeyecek yanıydı. Sultana "**iltihak**" etmek (katılmak) meb'uslara ilerisi için parlak bir imkân verecekti; şeref pâyeleri ve yabancı ülkelerde elçilikler elde edebileceklerdi. Hiç kimse **Ekse-lans** (Hazret) ünvanını reddedemezdi...

Rauf tarafından desteklenen bu görüş, bütün oyları topladı. Meb'uslar bunun üzerine İstanbul'a gitmeye ve varlığının sebebi kalmamış olan **Heyet-i Temsiliye**'yi feshetmeye karar verdiler. Hepsi, neşe içinde, Sarayda kabul edilecekleri düşüncesiyle, birbiri ardından gittiler. Erzurum meb'usu olarak tekrar seçilmiş olan Mustafa Kemal onların gidişini küçümser bir gülümsemeyle seyretti. Rauf, kendilerine katılması için yalvardı, fakat Mustafa Kemal, birlikte gitmeyi kesinlikle reddetti.

Kararından caymasını isteyenlere de:

- "Kendimi bu çılgınlık rüzgârına terk edemem," diye cevap verdi. "Esasen ben, Türk halkına, istiklâlini tekrar elde edinceye kadar onu terk etmeyeceğime yemin ettim."

Bu "**çılgınlık rüzgârı**" sadece Meclis çevrelerinde esmiyordu. Ankara'da her tarafta, hattâ askerî çevrelerde bile Sultan lehine büyük bir hoşgörü şekilleniyordu. Bu duygular, iki düşman gücün doğuracağı kaçınılmaz olan Türkler arası savaşı bertaraf etmek ve ufukta şekillendiği dehşetle görülen iç savaş hayâletini kovmak arzusundan kaynaklanıyordu.

Mustafa Kemal için bu, acı bir bozgundu; belki de hayatında tattığı en acı bozgunlardan biri. Yaptığı heykelin, daha bitirmeden,

ellerinin arasında kırıldığını gören bir heykeltraş gibiydi. Seçmiş olduğu madde, yeterince dayanıklı değildi. Bu genel körlüğe kendini kaptırmayı reddeden Mustafa Kemal, Başkente doğru giden siyasetçi selini üzüntü ile seyreden birkaç genç subayla birlikte Ankara'da kaldı. Ona göre, Türkiye, ancak, düşmana karşı sert bir direnme ile kurtulabilirdi. Vahdettin'i tanıyor, onun asla müttefiklere kafa tutmaya cesaret edemeyeceğini de biliyordu.

Günün son ışıkları yavaş yavaş kentin üzerine çöktü. Mustafa Kemal, karargâh ve ikametgâh olarak kullandığı küçük evin penceresinden birine dirsekleriyle dayanmış, düşünceli bir şekilde gölgelerin Anadolu ovasına yayılmasına bakıyordu. Bu noktaya varmak için bunca mücadele, bunca emek! Ordular toplayacağını, halkı ayaklandıracığını, Meclise hâkim olacağını zannetmişti; ama bir hayâlden ibaretti bu. Aslında, o, hiçbir zaman yalnızlıktan kurtulamamıştı ki...

57

Meb'uslar 1920 Ocak ayının ilk günlerinde İstanbul'a geldiler. VI.Mehmet'e, içinde tam bağlılıklarını vurguladıkları ve derinden yineledikleri bir **mesaj** gönderdiler. Bu formalitenin yerine getirilmesinden sonra çalışmaya koyuldular. "Türkiye'nin vazgeçilmez haklarının müdafaası ile vazifeli, müstakil bir Meclis olarak hareket edeceklerini" açıkladılar ve Müttefiklere olduğu gibi Sultana da müzakerelerine karışmalarını hiçbir şekilde hoş karşılamayacaklarını bildirdiler.⁸²

28 Ocak günü, özel bir celsede "**Mîsâk-ı Millî**" kabul edildi. Bu bildiri, daha önce Erzurum ve Sivas'ta açıklanan, mütareke sırasında düşman tarafından henüz işgal edilmemiş Türk topraklarının bölünmezliği ve bağımsızlığı ilkesini vurguluyordu.⁸³ Ayrıca **Mîsâk-ı**

82) Norbert de Bischoff, La Turquie dans le Monde, s.137-144.

83) Bu doğrulama gösteriyor ki, İstanbul Meclisi de, Sultanın değil Mustafa Kemal'in tezlerini destekliyordu.

Millî'de şöyle denmekteydi: "Arap vilayetlerinin kaderi burada ika-
met eden halklar tarafından çözümlenmelidir. Boğazlardan serbest
geçiş izni verilecektir, ama, Müttefikler de Türkiye'yi, Başkentin gü-
venliğini teminat altına alacak bir askerî statü ile donatmalıdırlar.
Türkiye'deki yabancı azınlıklar ve hemhudut ülkelerdeki Türk azın-
lıkların korunması, Trianon ve Versailles Antlaşmalarında bu sorunu
düzenleyen hükümlere benzer hükümlerle teminat altına alınacaktır.
Nihayet, Türk halkı, hudutları içinde millî kültüre dayalı olarak kur-
mayı hesap ettiği devletin tam ve eksiksiz istiklâl ve hâkimiyetle do-
nanmış olmasını talep etmektedir. Bütün kapitülasyonların, bütün
imtiyazların, bütün yabancı kontrollerin ve bu durumdan doğan bü-
tün haksız borç senetlerinin iptali istenmektedir."⁸⁴ Bu, hem Sulta-
na hem işgal kuvvetlerine, hem de galip devletlere meydan okumay-
dı.

Meb'uslar, İngilizlerin sessiz kaldığını görünce cesaretlendiler.
Meclis kürsüsünden, isteklerini haklı göstermek için sert nutuklar
söylediler. Dâvâyı kolayca kazanacaklarını ve olayların iyimserlikleri-
ni doğrulayacağını zannediyorlardı. Fransızların, İngilizlerin yerini
aldığı Kilikya'da ve Kuzey Suriye'de Türk çeteleri, General Goura-
ud'nun birliklerine saldırmışlar ve geri çekilmeye zorlamışlardı. Urfa
ve Antep'teki Fransız garnizonları kuşatılmıştı.

Tam terhis zamanında olan İngiltere her yerden birliklerini çe-
kiyordu. Kafkasya'yı, Kırım'ı ve hattâ Anadolu'nun bazı bölgelerini
boşaltıyordu. Ülkenin bir ucundan ötekine, Türkler, işgal kuvvetleri-
nin verdiği emirleri yerine getirmeyi reddediyordu. Müttefiklerarası
Komisyonun subayları, görmezlikten gelinmekten, alaya alınmak-
tan, hattâ bazen de hırpalanmaktan şikâyet ediyorlardı. Haberalma
birimleri yeni Türk birliklerinin askere alındığını, ülke içinde eğitilip
silâhlandırıldığını, çetelerin bütün Gelibolu silâh deposunu sallarla
İzmit'e taşıdığını bildiriyordu. Kısacası, Mondros Mütarekesi'nin
maddeleri hakaret edilircesine **ihlâl** edilmekteydi.

İngilizler, eğer bir güç gösterisinde bulunmazlarsa, olayların
önüne geçemeyeceklerini anladılar. Son İngiliz birlikleri de Anado-

84) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.147.

lu'yu boşaltmak üzere olduğundan önleyici bir tavır alabilecekleri tek yer İstanbul'du.

16 Mart 1920'de saat sabahın 8'inde, Mustafa Kemal acele ile Ankara telgraf merkezine çağırıldı. Yüzleri endişeli memurlar telgraf makinesinin etrafında toplanmıştı. Mustafa Kemal gelince çekildiler. Makine başına oturan Erzurum milletvekili, gözünün önünden yavaş yavaş geçen şifreyi çözüyordu.

– "Ben makine başında, İstanbul Merkez bürosundan telgrafçı Hamdi. İngilizler Tophane'de... karaya birlikler çıkarıyorlar... Harbiye Nezâretini işgal ettiler. Altı kişiyi öldürdüler... Giriyorlar... Hattı kesin, buradalar..."

Tıktıklar kesildi ve bantın akması durdu. Ankara posta bürosuna ağır bir sessizlik çöktü.

Sonunda bir memur heyecandan boğulmuş bir sesle:

– "Neler oluyor, Allahaşkına?" diye sordu.

Mustafa Kemal omuzlarını silkti ve sandalyesine oturdu. Kısaca:

– "Çok basit," diye cevap verdi. "Oraya kendileri gittiler ve partiyi kaybettiler."

Aynı saatte, İstanbul karışık ve acıklı sahnelerin geçtiği merkezdi. Gece boyunca Pera'ya ve Galata'ya 100.000 İngiliz askeri çıkmış ve Başkenti ertesi gün duruma hâkim olacak şekilde hızla işgal etmişlerdi. Şafakta, aralarında Fethi, Rauf ve **Müdafaai Hukuk**'un ileri gelenlerinden, daha sonra Malta'ya sürgüne gönderdikleri yüzelli meb'usu tutuklamışlardı. Sonra Meclise gelmişler, kapılarına barikatlar kurmuşlardı. Şimdi, binanın etrafında, yaklaşanlara engel olmak ve halka artık oyunun bittiğini göstermek için nöbetçiler dikmişlerdi.

Kentin birçok noktasında silah kullanan Türklere İngilizler de silahla karşılık vermişlerdi. Bazı yaralılar ve yirmi kadar da ölü vardı. Sıkıyönetim ilan edilmişti. Kentin duvarları üzerinde: **"Her vatandaşın en büyük görevi Sultanın emirlerine itaat etmektir. Her kim nizamı bozucu harekette bulunur veya düşmana yardım ederse Divan-ı Harbe verilecektir"**, yazmaktaydı.

Pek çok meb'us ve İstanbul'un siyaset adamları hapse atıldı. İngiliz devriyelerinden kaçabilenler ise kent dışında saklandılar veya Anadolu'ya gittiler.

Zamanında haberdar edilen İsmet ve Fevzi, Harbiye Nezâreti'nin penceresinden kaçarak Ankara'ya, Mustafa Kemal'in yanına döndüler.

"Osmanlı Meclis-i Meb'usan"ı topu topu iki ay on üç gün yaşayabilmişti.

58

"Eğer en ufak bir haysiyeti olsa idi, Sultan, kendisine karşı yapılan bu şiddet hareketini en güçlü şekilde protesto ederdi," diyor Norbert de Bischoff. "Anadolu'ya, Mustafa Kemal ile buluşmaya giden meb'uslar ile birlikte gitmeye cesareti yok idiyse, en azından kendini İngiliz kuvvetlerinin harp esiri ilân etmeliydi."

Ama, VI.Mehmet, bu kuvvet gösterisine tepki göstermekten uzak, İngiliz müdahalesinden memnun oldu. İngilizlerin, âsi milliyetçilere karşı sert misilleme önlemleri almakla ve onları "**düşman**" olarak göstermekle, saf duygularla değil tabii, kendi tarafını tuttuğunu zannetti. Gerçekte kendi amacı da bu değil miydi? Sonuçta güçlü koruyucusu, süngüleri, topları, savaş gemileriyle buradaydı. Şimdi ona, "**Anadolu isyancıları**"na karşı mücadelesinde kendisinden daha emin ve daha hevesli bir yardımcı bulamayacağını göstermek söz konusuydu.

VI.Mehmet derhal Damat Ferit'i çağırttı ve Mustafa Kemal'le arkadaşlarının **dönek, dininden sapmış ve kanundışı** olduklarını bildiren görkemli bir **ferman** yayımladı. Hiçbir iyi Müslüman artık onlarla temas etmemeliydi. Sonra Halife-Sultan onları ölüme mahkûm etti, başlarına ödül koydu ve bu cezayı yerine getirecek kimsenin kutsal bir görev yapmış olacağını ve **her iki cihanda** da ödüllendirileceğini bildirdi.^{15*}

Bu davranışı ile Sultan, İngilizlerin şiddet kullanmalarına göster-

15*) Aslında bu, **Şeyhülislam Dürrizâde Abdullah**'ın, Anadolu'daki Milli Kuvvetleri **kâfir ve katlinin vâcip** olduğunu bildiren fetvasıdır. (Z.Ç.)

diği sessiz onayda olduğu gibi, bu kez de açıkça istilâcılarının yanında yer almıştı. Bundan böyle, Mustafa Kemal için Sultan ile kendisi arasındaki bütün köprüler atılmıştı. VI. Mehmet, Türkiye'nin ölümcül düşmanı olduğunu ispat etmişti. Hakkında verilen korkunç ölüm fermanı, Mustafa Kemal'i, kendini savunmaya zorluyordu, bunu yapmak için de her zaman olduğundan daha sıkı bir şekilde Türk halkıyla özdeşleşmesinden başka bir şey yapamazdı. Böylece, tıpkı her iki şeyi de kendilerinde oluşturan iki insanın birbiri karşısına dikilmesi gibi, İmparatorluk ve millet birbirinin karşısına dikiliyordu. Mücadele dinmeyecek bir durum almıştı, ancak bunlardan birinin yok olması ile bitebilirdi.

Sultan, hükûmet ve Başkent İngilizlerin elindeydi. Meclis feshe-dilmişti, meb'usların büyük bir kısmı düşmanın elinde esirdi. Bütün bu kargaşanın içinde Türk milletinin kaderine kim karar verebilirdi? Üzgün yüzleri ile kuyrukları bacakları arasında, küçük gruplar hâlinde İstanbul'dan dönen **kaçak, eyyamcı** meb'uslar mı? Kuşkusuz hayır! İnce bir oyun oynamaya kalkışmışlar, ama dayığı yemişlerdi. Halk, sadece halk, kendi kaderini eline almalıydı.

Canını, hukukî yönden fazla sıkmadan Mustafa Kemal yeni seçimler için harekete geçti. Yeni seçilen milletvekilleri Ankara'da toplandı ve "**Büyük Millet Meclisi**" adını aldı. Bu Mecliste artık diğerinin yanılığı yoktu. Bunu meydana getiren unsurlar, diğer Meclisin bazı üyelerinin de içinde bulunmasına rağmen, daha sertti. Bu Meclis aynı zamanda daha uyanık ve sorumluluklarının bilincindeydi. Biliyordu ki, Türkiye'nin varlığı kendi başarısına bağlıdır ve millet kendisi ile birlikte yaşayacaktır ya da yok olacaktır.

24 Nisan 1920'de, Meclis, **meşru hükûmet**, ama ülkenin geçici hükûmeti olarak ilân ettikleri bir **icra heyeti** seçti. Mustafa Kemal oybirliği ile bunun başkanı seçildi.

Mustafa Kemal, halen hukuk açısından var olan Sultana karşı kişisel kinine kendini kaptırmadı. Böyle bir hareket tümüyle teorik aşamada kalacağı için, Sultan ile ilişkilerin kesilmesini veya Sultanın düşürülmesini Meclisten istemedi. Tek sonucu, zihinleri daha fazla bulandırmak olurdu. Çok zekice bir şekilde, meb'us çoğunluğunun bu denli köklü bir çözüm yolu için henüz olgun bulunmadığını de-

gerlendirdi. Zaten olayları çabuklaştırmak neye yarardı ki? Türk milletinin tutmuş olduğu bu yolda, olayların mantıksal ve kaçınılmaz sonu, zaten Saltanatın kaldırılması olacaktı...

Ama buna rağmen, Türk halkına ve Müttefiklere, İstanbul hükûmetinin aldığı kararların bundan böyle geçersiz sayılacağını ve sadece Ankara'daki Meclisin tayin edeceği yetkililerin görüşmeler ve barış yapabileceğini derhal bildirmek önemliydi.

Üçüncü oturum sırasında Mustafa Kemal gururla:

– "Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, Başkent düşman işgalinde olduğu sürece, Türkiye'nin kaderine hâkim olacaktır," dedi. "Onun üzerinde hiçbir kuvvet yoktur. Bundan böyle ülkeyi yönetecek bir İcra Vekilleri Heyeti tayin etmiştir. İstanbul, Sultan ve hükûmeti düşman elinde esir olduğu için, hiçbir hukukî temeli yoktur, aksi halde halkın mutlak hakları ihlâl edilmiş olur.

"Türk Milleti, hükûmran ve müstakil bir devlet olarak bu haklarını elinde tutmaya kararlıdır. Adil ve şerefli bir barış imzalamak istemektedir. Ama bunu, kendisinin bu iş için tayin edeceği temsilcileri aracılığı ile yapacaktır."

Sonsuz gururu, Mustafa Kemal'e bu açıklamaları yaptırmıştı. Etrafı Türklerle çevrili bir Türk olmanın ve hâlâ özgür bir millî toprak parçası üzerinde ayakta durmanın gururu. Bu aynı zamanda, arkasında altı yüzyıllık tarihi olan fâtihi bir ırktan olmanın bilincine sahip bir adamın gururuydu. Mustafa Kemal, Türkiye'ye önemsiz bir ülke muamelesi yapıldığını gördüğünde hiddetini yenemiyordu.

Barış Konferansının bir toplantısı sırasında Lord Balfour'un kendisine "**Haydutlar Reisi**" dediğini öğrendiğinde, omuzlarını silkemekle yetinmişti. Ama Lord Curzon'un Türklerden söz ederken tepeden bakar ifadeler kullandığını duyunca, kendisini tutamayıp;

– "İngilizlere, bizi daha iyi tanımlarını öğreteceğiz!" diye bağırdı. "Onları bize, eşitleri muamelesi yapmaya mecbur edeceğiz. Asla onların önünde başeğmeyeceğiz! Son ferdimize kadar direneceğiz. Lânet olası medeniyetleri başlarına yıkılacağı güne kadar direneceğiz!"

"Bu, hâlâ daha üstün bir inancı gösteren yalancı pehlivanlıktı," demektedir H.C. Armstrong.⁸⁵ Ama, o zamanlarda Mustafa Ke-

85) H.C. Armstrong, *Gray Wolf*, s.122.

mal'e destek verecek tek şey güveniydi. Ne ordusu, ne idaresi, ne de malî kaynakları vardı. Ankara Hükûmeti'nin gücü hemen hemen hiçti ve ülkenin durumu günden güne kötüleşiyordu.

59

VI.Mehmet artık âsilerin işini bitirmeye karar vermişti. Mütareke koşulları ve Müttefiklerarası kontrol düzenli birlikler kullanmasını yasakladığından, Harbiye Nâzırı Süleyman Şevket Paşa'yı, milliyetçileri temizlemek üzere "**Halife Ordusu**" adı altında düzensiz bir kuvvet kurmakla görevlendirdi ve burada görev alacak herkesi de takdis etmeyi vaadetti. Sonra "**Hoca**"lardan ve din adamlarından halkı silâha sarılmaya dâvet etmelerini istedi ve kentlere ve köylere, bütün müminlere, "**şimdi tahta bağlılıklarını ve Halife'ye sadakatlerini ispat etmek zamanı olduğunu**" bildirmek için özel görevliler gönderdi.

VI.Mehmet kurnaz ve ödlekti; ama, bir budala hiç değildi. Şayet **cismanî gücü** adına bu mücadeleye atılırsa, partiyi kaybetme tehlikesinin bulunduğunu pekâlâ biliyordu. Bağımsızlık ve İmparatorluk arasında Türkler tereddüt etmeyeceklerdi. "**Mîsâk-ı Millî**," tercihlerinin nereye gittiğini açıkça göstermişti. Fakat, kullanmaya kararlı olduğu başka kozları da vardı. Bunların arasında en güçlüsü manevî kudretiydi. Eğer milliyetçileri kendi siyasî rakipleri olarak değil de **Allah'ın düşmanı** olarak takdim ederse; eğer, din adamları, halka, Ankara'daki meb'usların ve onlarla beraber olanların ibadetlerini yasaklayacağını; ve onların **islah olmaz** bir şekilde inanca, atalarının gelenek ve göreneklerine düşman olduğunu ve onlarla beraber olmanın öbür dünyadaki hayatlarını **ebediyyen** tehlikeye sokacağını anlatırsa, o zaman mücadele değişik bir görünüm alacaktı. VI.Mehmet, karşısında tümüyle çaresiz kalacakları bir kin dalgasını alabildiğince, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının üstlerine salabilirdi. **Çanakkale Kahramanı** Sultanı mı suçlamıştı? Pekâlâ, talihine küssündü, Halifeden çekeceği vardı...

Olayların devamı, VI.Mehmet'in yanılmadığını gösterdi. Her yerde, yerel din adamları tarafından bağnazlaştırılan halk yığınları manevî önderlerinin çağrısına cevap verdiler. Gittikçe artan gruplar hâlinde köylüler, Peygamberin temsilcisi lehine ayaklandılar. Boğaziçi'nden Kafkasya'ya kadar Türkiye, bir din kavgası da eklenecek, acımasız bir iç savaşa sürüklendi. Kentler kente karşı, aile aileye karşı, baba oğula karşı, herkes iştirilmemiş bir vahşetle birbiri ile savaşmaya koyuldu. Şurada burada, Sultanın ajanları tarafından kışkırtılan ve cesaretlendirilen isyanlar patlak verdi. Mustafa Kemal'in taraftarları bunları, düşmanlarının vahşetine eşit sertlikle bastırmaya çabalıyorlardı. Türkler birbirini boğazlıyor, taşa tutarak öldürüyor, işkence ediyor, çarmıha geriyordu. Konya'da, Sultanın savunucuları Mustafa Kemal'in gönderdiği bir subayın önce tırnaklarını söktüler, sonra da kol ve bacaklarını kopardılar. Mustafa Kemal'in taraftarları da bunu yapanları pazar meydanında asarak karşılık verdiler. Ülke darağaçları ile doldu. Her yerde hayat bir karabasan olmuştü.

İsyan kıyı bölgelerinden ülkenin içine kaydı. Bolu'da bir ayaklanma başgösterdi, sonra İç Anadolu'nun pek çok başka bölgesinde. Bir ateş çemberi gibi isyancılar yavaş yavaş Ankara'ya yaklaşıyordu. Bir süre sonra Ankara'nın burnunun dibine geldiler. Pek çok kere telgraf hatlarının kesilmesi kenti dışarısı ile bağlantıdan yoksun bıraktı. Aşırı derecede kışkırtılmış halkı yatıştırmak için komşu yerleşim yerlerine gönderilen iki subay linç edildi, yarı ölü vaziyette hapishaneye sürüklendi ve hain olarak yargılanmak üzere İstanbul'a gönderildi. Mustafa Kemal tarafından bölgeyi temizlemek için Hendek üzerine gönderilen bir tümen, Sultanın adamlarına katıldı. Bir diğeri (24. Tümen) pusuya düştü ve yok edildi.

Bir zamanlar kamuoyu Mustafa Kemal'in yanındaydı ve onun başarıdan başarıya yürümesini sağlamıştı. Şimdi Sultanın tarafına dönmüştü. Halife ordusu her gün biraz daha kazanıyordu. İzmit'ten hareketle Adapazarı'nı almış, Bursa önüne gelmişti. Konya ve diğer bir düzine kent onların yanında yer almıştı. Mustafa Kemal'e sadık kalan birkaç birlik de memnuniyetsizlik işaretleri vermeye başlıyordu. Samsun'da yerleşik 15.Tümen başkaldırdı ve düşman tarafa geç-

ti. Kâzım Karabekir'in işi başından aşkındı; birliklerinin elinin altından kaydığını hissediyordu. Doğu vilayetleri ayrılmakla tehdit ediyorlardı. Rauf'un tutuklanmasından bu yana kendi başlarına kalmış olan İzmir önlerindeki dağları tutan düzensiz çeteler, Çerkez Ethem denen bir maceraperest in idaresi altında bağımsız bir birlik oluşturdular ve artık Ankara'dan emir almayacaklarını bildirdiler.

İç savaşın dehşetine bir de yabancılarla savaş ekleniyordu. Doğuda Ermeniler, Müttefiklerin kendilerine vadettikleri vilayetleri silahla almak için sınırı aşmışlardı. Güneydoğuda Sultanın ajanları, yeni bir Kürt isyanını kışkırtmışlardı. Güneyde Fransızlar, Kilikya'da (Çukurova) bir karşı saldırı başlatmış ve çember altındaki garnizonlarını kurtarmayı başarmıştı. Batıda İzmir bölgesini işgal etmiş olan Yunanlar, köyleri yakarak ve halkı kılıçtan geçirerek ilerlemelerine devam ediyordu.

İç savaş ve yabancılarla savaş, her gün Ankara'nın etrafındaki kısılcı sıkıyordu. Yakında Anadolu'nun son parçaları da ele geçilecekti. O zaman ne tek bir parça bağımsız toprak ne de istilacıya direnmek için bir ümit kalacaktı. Türkiye mezarın dibine inecekti.

Mustafa Kemal ve küçük çaptaki çevresi, eski Ziraat Mektebi binasına yerleşmişlerdi. **Daimî teyakkuz** hâlinde idiler. Elbiseleri ile yatıyorlar ve sırasıyla binanın etrafında nöbete giriyorlardı. Tehlikede ydiler; çünkü her an öldürülebilirlerdi. Fanatik bir köylü ya da sadece Sultanın vadettiği parayı almak isteyen bir **meçhul kişi** olabiliirdi bu.

Türk halkı umutsuz bir durumdaydı. Bu acı deneyimlerin ağırlığı altında pes etmişti. Haberlerin özellikle kötü olduğu bir Ağustos gününde, bir Ankaralı kadın heyeti, Mustafa Kemal'i görmeye geldi.

- "Kocalarımız Çanakkale'de öldü," dediler. "İngilizler, İstanbul'u işgal ettiler diye, biz de Ankara'da işkence mi çekmeliyiz? Bırakalım, başkent kendi işini görsün. Niçin kızılıyorsunuz? Bu ümitsiz bir mücadele. Gücümüzün sonundayız, artık yapamayacağız..."

Kuşkusuz, Türkiye'nin barışa ihtiyacı vardı ve Mustafa Kemal de bunu bilmiyor değildi. Ama hangi barışa? Türkiye'yi yaşatacak

bir barışa mı, yoksa, onun ölüm fermanı niteliğinde olacak bir barışa mı?

60

Bu arada, Müttefikler tarafından hazırlanmış olan barış antlaşmasının koşulları öğrenildi: bu bir ölüm fermanı idi. İmparatorluk tümüyle yıkılmıştı; Anadolu parçalanmış; Türk halkı sömürgeleştirilmiş ve köleliğe mahkûm edilmişti.

Kars, Ardahan ve Erzurum dahil, ülkenin bütün doğu kısmında **"Ermenistan Müstakil Cumhuriyeti"** kurulmuştu (88-94. Madde). Bir **"Muhtar Kürt Ülkesi"** bu yeni Cumhuriyetin güneyinde, Fırat nehrinin bütün doğusundaki toprakları içine alıyordu (62-64. Madde). Kilikya'yı da içine alan bir Fransız nüfuz bölgesi, Sivas'ın ötesinde, kuzeye doğru uzanıyordu (Ek protokol). Adana ve bütün çevre bölgelerle Onikiada, İtalyanlara verilmişti. İtalyanlar ayrıca, Bursa'dan Kayseri'ye çekilen ve Afyonkarahisar'dan geçen hattın güneyindeki bütün Güneybatı Anadolu'yu **nüfuz bölgesi** olarak alıyorlardı (aynı protokol). Yunanistan; İzmir ve Batı Anadolu'yu; Batı Trakya (Edirne ve Gelibolu dahil) ve adaları alıyordu (84-87. Madde). İstanbul, Marmara denizi ve Çanakkale askerden arındırılmıştı. Boğazlar, uluslararası komisyonun denetimine verilmişti. Geçiş, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da serbestti.

Türkiye'ye sadece 120.000 kilometrekarelik bir toprak kalıyordu ki, bu da, büyük bir kısmı bakımsız ve çalılık, gelişme imkânı olmayan, hattâ ekonomik varlığı bulunmayan bir topraktı. Türkiye sadece eski kapitülasyonlarla bağlı tutulmuyor, aynı zamanda onların üzerine yeni bir **"garanti"** sistemi de ekleniyordu. Tek kelime ile, Türkiye artık, tümünden galip devletlere **itaat etmeye mecbur ve ismen müstakil**, budanmış ve iğdiş edilmiş küçük bir ülkeden başka bir şey değildi.

Türklerin hayatının en küçük ayrıntısı bile sıkı bir düzenlemeye

tâbi tutulmalıydı. Maliye, yabancı heyetler tarafından idare edilme-
liydi. Ülkenin bütün kaynakları öncelikle işgal kuvvetlerinin masraf-
larına ve Müttefiklere olan tazminatın ödenmesine **tahsis** ediliyordu
(231-266.Maddeler). Başka komisyonlar da orduyu tümüyle terhis
etmeli ve gönüllülerden oluşacak küçük bir jandarma teşkilatı kur-
malıydı. Kapitülasyonlar yeniden kurulmuştu (261.Madde); savaştan
önceki kurumlar ve ayrıcalıkların, demiryollarını, su yollarını ve li-
manları işletmek hakları özellikle **teyid** ediliyordu (328-360. Mad-
de); Türkiye'de yaşayan yabancı azınlıklar medenî ve siyasî eşitliğe
kavuşuyorlardı. Kurulacak olası Meclis ve konseylerde onlara **nisbî**
temsil hakkı verilecekti (140-149. Madde). Polis, malî sistem,
gümrükler, sular ve ormanlar, özel ve devlet okulları Müttefiklerin
devamlı ve sıkı denetimine **tâbi** oluyordu.

İngiltere, Fransa ve İtalya; Mihver Devletleri ve Rusya'nın ye-
nilmesinden yararlanarak "**Şark Meselesi**"ni, bütün Avrupa ülke-
leri dışışlerini iki yüzyıldan beri diken üstünde tutmuş olan şu kafa
ağrıtan siyasî sorunu, kendi çıkarları doğrultusunda çözümlemişler-
di.

Bir an Sultanın bu korkunç koşulları kabul etmeyi reddedeceği
zannedildi. Böyle olmadı. Sèvres'de, 10 Ağustos 1920'de, öğleden
sonra dörtte, VI.Mehmet'in yetkili kıldığı kişiler, ülkelerinin sonunu
getiren antlaşmanın altına imzalarını koydular.^{16*}

"Çağdaş tarihin tanıdığı en büyük imparatorluklardan biri, gö-
rülmemiş bir düşüşten sonra işte böyle çöküyordu"⁸⁶ der, Norbert
de Bischoff.

16*) Sèvres Antlaşması 10 Ağustos 1920 Salı günü saat 16.08'de Fransa Başbakanı
Millerand'ın başkanlığında Sèvres Millî Porselen Fabrikası salonunda Damat Ferit
Paşa (Sadrazam), Hâdi Paşa (Ayan âzâsı), Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı), Reşat
Hâlis (Bern Elçisi) Beylere imzalatıldıktan sonra, Müttefik temsilcileri ve diğer ilgi-
li Avrupa devletleri temsilcileri, Japonya ve bu arada Yunanistan temsilcileri tarafın-
dan imzalandı. **Osmanlı Meclis-i Meb'usan'**ı dağıtılmış olduğundan ve **Kanun-u**
Esasî'ye göre toprak kaybını **tazammun eden** antlaşmalarını Meclisçe **tasdiki za-**
rurî bulunduğundan, **Meclis-i Meb'usan'**ın yeniden toplanmasına da imkân bulun-
madığından, Padişah tarafından da **tasdik** edilmesi mümkün olmadı. (Türk Ansik-
lopedisi, Millî Eğitim Ba...mevi, Ankara 1980, Cilt XXVIII, s.479) (Z.Ç.)

86) Norbert de Bischoff , a.g.e. s.108.

Sèvres Antlaşması'nın imzalandığı haberi akşamın geç saatlerinde Ankara'ya ulaştı. **Çanakkale Kahramanı**, haberi, karargâhını kurduğu Ziraat Mektebi'nin holünde öğrendi. O zaman, hazır bulunanların belleklerinde silinmeyecek bir anı bırakan garip bir sahne geçti.⁸⁷

Hava kararırken ve gölgeler yavaş yavaş odayı doldururken, Mustafa Kemal, hareketsiz ve sessiz, geniş gri kaputuna sarınmış, astragan kalpağı alnını örtmüş, başı öne eğilmiş, yüzü kül rengi, hatları gergin, bakışları boş, bir koltukta oturuyordu... Komutasız ve ordusuz bir paşa, parası, idaresi ve gücü olmayan geçici bir hükûmetin başı idi. Türkiye'yi yabancıların boyunduruğundan kurtarmak ve bağımsızlığını kazandırmak için büyük planlar kurmuştu. Ama, Türkiye, iç savaşla kana bulanmış ve geleceği hiçbir zaman olmadığı kadar yabancının "**insafı**"na kalmıştı. Uğruna yaşadığı ve çalıştığı, bütün güzel tasarılar yıkılmıştı. Bizzat kendisi de bir kanun-dışı, ölüme mahkûm edilmiş, başına ödül konmuş bir **âsi** idi.

Dışarıda karanlık basmış, akşam olmuştu. Odadakiler alçak sesle konuşuyorlar, düşüncelerini dağıtmak korkusu ile lambayı yakmaya cesaret edemiyorlardı. Bir akasya demeti arkasında, dağların siyah gölgelerine hükmeden soğuk gökte, yeni ayın gümüşten hilali göründü. Derken, okula bağlı çiftliğin avlusunda, Paşa'nın büyük kurt köpeğinin uzun uzun uluduğu işitildi.

Mustafa Kemal ürperdi ve daldığı düşüncelerinden silkindi. Vahşi bir yaratık gibi silkindi, etrafına dalgın bakışlarla baktı ve kendisi de uzun bir hırıltıya benzer bir ses çıkardı. Evet Ankara'nın Bozkurt'u hiddetle ve acıyla inliyordu.

Bir saniye sonra doğruldu ve silkinerek ayakları üzerine sıçradı. Elleri çarparak emir erini çağırdı, pencereleri kapatmasını söyledi.

87) Armstrong bu sahneyi daha öncesine koyar. Bu konuda bilgisine başvurduğumuz Refik Saydam, bu sahnenin, Sèvres Antlaşmasının imzalandığı gece geçtiğini belirtti. Biz de Armstrong'un anlattığına bağlı kalarak doğru tarih sırasına yerleştirdik. (Armstrong da bunu olaya tanık olan Albay Arifin zabıtlarından almış) Grey Wolf, s.118-119.

Bir diğeri çağır-
dı, ona da ışık getirmesini, etrafı saran gölgeleri kovmak için bol ışık getirmesini emretti. Arif'i çağır-
dı; İsmet'i çağır-
dı; kurmay başkanını çağır-
dı. Çabuk, çabuk, bir emirname yazdır-
mak için, ülkenin bütün vilayetlerine talimatlarını iletmek için, he-
nüz dağıtılmamış birlikleri toplamak için, sönmek üzere olan ateşi
canlandırmak için... Savaşacağını, mücadele edeceğini söylüyordu.
Son dakikada Türkiye'yi kurtaracak ve onu özgür ve büyük yapacak-
tı.

Odadakiler, sözlerinden şaşırmış, allak bullak olmuş, elektrik-
lenmiş bir halde onu dinliyordu. Artık gücü yoktu, artık ordusu yok-
tu; artık ellerinde hiçbir şey yoktu. Ama yine de bir **muzaffer eda**
ile konuşuyordu...

62

Türklerin, Sèvres Antlaşması'nın maddelerini öğrendiklerinde
ne düşündüklerini tam tamına anlatmak güçtür. Bu, böyle koşulları
kabul etmenin imkânsızlığı duygusunun hâkim bulunduğu, şaşkınlık,
kızgınlık ve hiddetin karıştığı bir duygu oldu. Olaylar, acı bir şekilde
Mustafa Kemal'e hak veriyordu: İstanbul'dan beklenecek bir şey
yoktu.

"Türk halkının, bu düşüşün gerçeğinde ve yalnızlığının dehşetinde
kendisini bulması ve silahlı direncin sonucu ne olursa olsun, ken-
disine lâyık görülen ölümden daha kötüsünün olamayacağını anla-
ması için, gâliplerden bazılarının onun hakkında gerçek bir ölüm
fermanı açıklamaları lazım geldi," diyor Norbert de Bischoff. "İşte
bu duygudur ki, Mustafa Kemal'in halkını silaha çağırmasına, bu hal-
kı ayağa kaldırmasına ve ümitsizliğin doğurduğu gücü ile ona cevap
vermesine imkân sağladı. Onlarca yıllık propaganda ve kitlelerin
eğitimi, bu iddialı ve sert antlaşmadan daha coşkulu bir şekilde milli-
yetçilik alevini etrafa saçamazdı."⁸⁸

88) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.139.

Türkler kısa zamanda Mustafa Kemalciler tarafına geçtiler ve Sultanın **cihad çağırısı**'na uymaktan caydılar. Her taraftan Mustafa Kemal'e destekler yağmaya başladı. Duygusal olduğu kadar da içten bir gerçek "**halk ayaklanması**"na tanık olundu. Her yaş ve her durumdaki kadın, erkek, geçici hükûmetin emrine girmek için Ankara'ya geldi. Erkekler kurulmakta olan birliklere katılıyor, kadınlar onlara silah ve cephane taşıyor, hâli vakti yerinde aile kızları da yaralılara bakıyor ve askerî elbise dikeyordlardı. Tutuklanmaktan kurtulan meb'uslar, kurmay subaylar, paşalar, memurlar, mühendisler, demiryolu memurları, mülkiye memurları, İngiliz hatlarını gizlice aşarak Ankara'ya geliyorlardı. Herkes, zengin-fakir, sadece hizmet etmek istiyordu.

Mustafa Kemal derhal bir **Millî Kurtuluş Hükûmeti** kurdu. Bekir Sami Millî Müdafaayı düzenlemekle görevlendirildi. Fevzi, silâh ve cephane sağlanmasını hızlandırmak görevini üstlendi. İsmet de, Genelkurmay Başkanlığına getirildi.

Mustafa Kemal'in ilk işi, Ankara'yı etrafındaki âsi kışkacından kurtarmak oldu. Hızla yapılan birkaç harekât bunu gerçekleştirmeye yetti; çünkü, Halifenin ordusu kendiliğinden dağılıyordu. Sultanın isteği üzerine yerel komitelere yazılmış olan eşraftan pek çok kişi istifalarını verdi. Pek çok birlik de savaşmayı reddetti. Bazı yerlerde, mücadelenin gerçek yüzünü kendilerinden gizledikleri için birlikler komutanlarını bile boğazladılar. Bir haftanın sonunda, İzmit yöresinde İngiliz garnizonunu koruyan bir grup Sultana bağlı parça dışında Halifenin ordusu uçup gitmişti.

Sèvres Antlaşması'nın imzalanmasından on gün sonra, ülkenin görünümü baştan başa değişmişti. **Millî Birlik** fikri bütün halk katmanlarında esmeye başlamıştı. Milliyeti koruma içgüdüğü, Hanedana bağlılığa üstün gelmişti.

Türkiye iç savaş felaketinden kurtulmuştu. Ama henüz iç düşmanlarından değil. Bunlar pek çoktu. Mustafa Kemal de hepsinin

birden üzerine gitmek için yeterince güçlü değildi. Acele ile tertip edilmiş düzensiz birliklerin dışında, Anadolu'ya müdahale etmek için savaşa sürebileceği yegâne ciddi birlikler çok uzakta, Cafer Tayyar Paşa'nın komuta ettiği Trakya Kolordusu ve Sèvres Antlaşması'nın imzası dolayısıyla tersine dönen duruma tekrar hâkim olan Kâzım Karabekir'in kuvvetleriydi.

Mustafa Kemal, arkasını, yani Doğu Cephesini güvenceye almakla işe başladı. Bunlar arkasında sağlam bir duvar oluşturduğunda, kendisi başka yönlere dönebilecek ve müdahale edebilecekti.

Bu durumda Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'e, Ermenileri sınırların ötesine püskürtmesi ve bir daha böyle bir girişimde bulunmaya cesaret edemeyecek şekilde hareket etmesi talimatını verdi. 15. Kolordu Komutanı bu görevi yerine getirdi. Türklerin savaş dışı kaldığını zanneden Ermeniler beklemedikleri bir saldırıyla şaşırdılar. Birlikleri sarıldı ve bölge Ermenilerden temizlendi (Eylül-Ekim 1920).

Kısa fakat ölümcül bir savaşın sonunda Kâzım Karabekir, henüz doğmuş olan Ermeni Cumhuriyeti'ni Gümrü'de bir barış antlaşması imzalamaya mecbur etti. Antlaşmaya göre; Ermenistan, sadece Türkiye'nin doğu vilayetlerinden vazgeçmiyor, bundan başka Ruslar tarafından Türkiye'den alınmış olan Kars, Ardahan ve Artvin'i de geri veriyordu.

Müttefiklerin tutumu eğer millî direnişin psikolojik koşullarını yarattı ise, Ruslar da silah temin ederek onun harekete geçmesini kolaylaştırmışlardır. Çarlık Rusyasından ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınan vilayetlerle Müttefikler tarafından kurulan Ermenistan Cumhuriyeti, sadece Ankara için bir tehlike değildi, Moskova için de bir tehditti; çünkü, yeni yaratılmış bir devlet aynı zamanda Batum ve Bakû'yu da kendine katmak istiyordu. Dahası, toprakları, önemli sayıda ihtilâl karşıtı güçlerce buluşma noktası olarak kullanılıyordu.

Bu sebeple, Türk bağımsızlığının şampiyonları, Kremlin idarecilerine, "Büyük Ermenistan"a karşı ortak mücadelede birdenbire doğal müttefik gibi göründüler. Kâzım Karabekir'in ilerlemesinden bir ay sonra Sovyetler, saldırıya geçmek için kendilerini yeterince güçlü hissettiler (Kasım 1920), bölgeye pek çok birlik sevkettiler.

Kızıl birlikler, Ermenilerden ne kaldıysa hepsini temizlediler, Erivan'a girdiler, sert çarpışmalarla komünist karşıtı güçleri ezdiler ve bağımsız Ermenistan rüyasını (ne kadar da kısa) kana boğdular. Ne o zaman ne de daha sonra⁸⁹ Sovyet hükûmetinin, Gümrü Antlaşmasıyla tespit edilmiş olan sınırlara itirazı olmadı. Bazı yanları ile, Almanya ve Rusya'nın 1939'daki Polonya savaşını andıran bu savaş, Türk-Sovyet dostluğunu kuvvetlendirdi ve Mustafa Kemal'e, diğer düşmanlarına saldırabilmesi için arkasını güvenceye alma imkânını sağladı.

64

Doğu vilayetleri endişesinden kurtulan Kemalist birlikler, güneye doğru yöneldiler ve Maraş üzerine yaptıkları saldırıyla kenti işgal eden Fransız garnizonunu temizlediler, Pozantı'ya saldırarak Fransız öncülerini bölgeyi tahliye zorladılar ve Kilikya'yı geçici olarak kurtaran bir ateş-kes imzaladılar.

Bu durumda Türkler, İtalyanlara yöneldiler. İtalyanlar bu coşku dolu saldırılara uzun süre dayanamadı. Kolaylıkla Konya'dan ve demiryolu hattı ile Adana bölgesinde işgal ettikleri diğer stratejik noktalardan söküldüler.

Her yerde başarı Kemalistlerin gayretlerini taçlandırıyor ve bu şimşek gibi başarılar da onlara dayanılmaz bir atılım gücü veriyordu. İzmir önlerinde cephe kurmuş olan Yunanların ve İstanbul'daki İngiliz birliklerinin dışında millî topraklar üzerinde düşman kuvvetleri yoktu. Anadolu topraklarının düşman kuvvetlerinden bu denli hızlı bir şekilde temizlenmesi bütün iyimser tahminleri geçiyordu. Ağustosta her şey kaybedilmiş görünüyordu, ama Ekimde zafer elinin altında gibiydi.

89) Sadece 1945 Haziranında, Sovyetler Birliği, 13 Ekim 1921 Antlaşmasıyla Türkiye'ye terk edilen Kars ve Ardahan vilayetleri üzerinde ani bir talepte bulundu.

Bu uygun durumu sonuna kadar kullanmak isteyen Mustafa Kemal İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. Planı, Başkenti, Cafer Tayyar'ın komutasındaki Trakya Kolordusu ile Ali Fuat Komutasındaki Anadolu kuvvetleri arasında kısıpaca almaktan ibaretti.

Cafer Tayyar Paşa, kuvvetlerini Boğazın sağ sahillerine doğru ilerletirken, Ali Fuat da İzmit'e saldırdı; Sultanın son taraftarlarınca kurulmuş olan çemberi ezdi ve birden kendisini İngilizlerle yüz yüze buldu. Daha sonra Ali Fuat bunların sadece Boğazın güney sahillerini işgal ettiğini görünce, cesaretlenerek, süvarilerine, kuzeyden geçip, düşmanı sol kanadından sararak Boğaziçi'ne sürmelerini emretti.

Müttefiklerarası kurmay heyetinin bürosundaki İngiltere Yüksek Komiseri, Asya yakasındaki köylerden dumanların yükseldiğini gördü. Onlarla arasında sadece birkaç kilometre vardı. Yüksek Komiser, İzmit'teki İngiliz komutana telefon ederek ne olup bittiğini sordu. O da Türklerin Başkent istikametinde kuvvet yığıldığı ve İngiliz kuvvetlerinin onların Boğazı geçmesine engel olacak güçte bulunmadığı cevabını verdi. İstanbul'daki işgal kuvvetleri birkaç bin kişiye indirgenmiş olduğundan, bütün işgal kuvvetleri heyetlerinin bulunduğu kent, Türk saldırısının insafına kalmıştı!

Yüksek Komiser, bir an kaybetmeden kenti boşaltmak için vaziyet aldı. Birliklere toparlanmaları ve **teyakkuz** hâlinde bulunmaları talimatını verdi, Kontrol Komisyonu arşivlerini yaktırdı, Haliç köprüsünü mayınlattı, yiyecek ve cephane depolarını tahrip etti, Haliç'teki yük gemilerine de istim üzerinde olmalarını emretti.

Bu anda, sanki Türkiye'yi yabancı işgalinden tümüyle kurtarmak için son bir gayret yetecekmiş gibi geliyordu. Zaferi elini uzatınca yakalayacağından emin olan Mustafa Kemal, savaşacak yaşta olan bütün erkekleri silah altına çağırdı. İngiliz filosu, İzmit yakınlarında toplanan Türk birlikleri üzerine boşuna ateş açtı. Bu bombardıman onları uzun süre bastırmaya yetmeyebilirdi. Birkaç günde, Kemalistler, halen kendilerini Başkentten ayıran zayıf birlikleri süpürmek için daha da çoğalacaklardı.

Paris'te, Yüksek Konseyde toplanmış olan Lloyd George, Clémenceau ve Orlando kesinlikle ne olup bittiğini anlamıyordu. İstanbul'daki büyükelçiliklerden gelen bu birbiriyle çelişkili ve şaşırtıcı haberler ne demekti? Onlara inanmak gerekirse Türkler, bir **"Haydutlar Reisinin"**, ancak ülkesindeki felâketlerin artmasına yarayacak olan isyan çağrısına uyarak Sèvres Antlaşmasını tatbik etmeyi reddediyorlardı! Boğazın yakınlarını işgal ettikten sonra isyancılar Başkent'in kapılarında bulunuyorlardı! Bu delilikti! Peki, Sultanın hükûmeti ne yapıyordu? Ya Sultan ne yapıyordu?

VI. Mehmet, İngiliz Yüksek Komiserinden daha az endişeli değildi. Sèvres Antlaşmasının imzalanması onu gözden düşürmüştü. Son taraftarlarını da kaybetmişti. Son ümidini bağladığı İngiltere bile birliklerini çeker gibi görünüyordu. Artık kime yöneleceğini bilmiyor ve yabancı süngüleri ile desteklenmediği takdirde hanedanın kaybedilmiş olacağını düşünüyordu.

Ümitsizlik içinde, Sèvres Antlaşmasını imzalamış olan devletlere bir mektup göndererek **"kendine yardım edecek olan içlerinden birinin"** himâyesini kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Belki Damat Ferit'in telkinlerine atfedilebilecek bu davranış, gaftan da öteye bir davranıştı: bu ağır bir **siyasî hata** idi. Kuşkusuz Vahdettin, bu önerinin Büyük Devletler arasında kıskançlık duyguları uyandıracağını ve Amcası Abdülhamit'in uzun zaman kullandığı **baskül siyaseti**'ni canlandırmayı ümit ediyordu. Ama o devirler geçmişti. 1920'de kimse İngilizlerin doğudaki üstünlüklerine itiraz etmeyi düşünmüyordu. Zaten galipler haksız olarak benimseseler bile, Sultan, ne gibi **avantajlar** verebilirdi ki?

"İşte bu son ve sefil hareketle Sultan ülkesini açık artırmaya çıkarıyor, Zât-ı Şâhâne'nin Hükûmetinin siyaseti alçakça son buluyordu," diye yazmaktadır Norbert de Bischoff. "Bundan böyle Sultan ve nâzırları etraflarında cereyan eden büyük felâketin sadece irâdeleri dışında figüranları oluyorlardı."⁹⁰

90) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.145.

Müttefikler, VI. Mehmet'in önerisinden bilgi sahibi olduklarında aşağılayarak reddettiler. İngilizleri çok rahatsız eden bu öneri, Sultanın temsilcileri ile Churchill arasında imzalanmış olan ve zaten İngilizlerin Türkiye üzerindeki mandasını tanıyan gizli anlaşmanın da maddelerine aykırı düşüyordu. Ama bu red keyfiyeti sorunu çözmiyordu. Kemalist isyan, galipleri bir ikilem karşısında bırakıyordu: Savaşmak ya da Türkiye'yi boşaltmak. Bu, tek seçenektir.

Kuvvetlerinin bir hesabını yapan Müttefikler, İstanbul'a gönderecekleri tek bir askerlerinin bile olmadığını fark ettiler. Hepsi de ordularını terhis etmişler, savaş sonrası güçlüklerle mücadele ediyorlardı. İtalya ihtilâl öncesi karışıklıkların çalkantısı içindeydi. Fransa'nın Suriye'de Dürzî'lerle başı dertte idi ve dikkatini Ren nehri sınırı alıp götürmüştü. İngiliz İmparatorluğu fırtınaya tutulmuş bir gemi gibiydi: İrlanda'yı, iç savaş kavuruyordu; Mezopotamya ve Hindistan kaynamakta idi; Afganistan'da savaş patlamıştı. Bu arada, savaşın sonuçlarından düşkünlüğüne uğrayan Amerika kendi köşesine çekiliyordu. Eğer Müttefik Devletlerin başkanları savaşa devamı isteselerdi, kendi kamuoylarını karşılarında bulurlardı.

O halde, savaşmak mümkün değildi. Ama, hele kendini **gâlip** ilân edip de, belki de bir avuçtan ibaret olan âsilerin tehdidi ile **tahliye** etmek, dünyanın alay konusu olmak demekti. **Üç Büyükler** bu çıkmazdan yüz akı ile nasıl kurtulacaklarını düşünüyorlardı.

İşte o sırada Venizelos imdatlarına yetişti. Yunanlı temsilci, sahte bir saf ve iyi çocuk görünüşü altında, Giritli atalarına yakışır bir zekâ kıvraklığı ve cinlik saklıyordu. Madem ki Müttefikler Sèvres Antlaşmasını uygulatmakta beceriksizliklerini kabul ediyorlardı, bu görevi niçin Yunan ordusuna emanet etmesinlerdi? Ordusu terhis edilmemişti. Mevcudu 200.000'e yükseliyordu. Daha da iyisi, zaten Anadolu'da idi. Bütün seçme birlikleri İzmir'de toplanmıştı. Ayrıca İngiliz ve Fransızlardan alınan, mitralyöz, top, kamyon, traktör gibi güçlü silahlarla da donatılmıştı. Küçük bir ödül karşılığında (Sèvres Antlaşması ile Yunanistan'a daha önce bahşedilen Trakya ve Anadolu topraklarında bir artırma) İzmir ordusu, Müttefiklere memnurlukla yardım edecek ve Türkiye'ye zevkle ölümcül darbeyi indirecek-

ti. Müttefiklerce hiçbir ek çabaya gerek kalmadan, bu iş onları ağır bir utançtan da kurtaracaktı.

Yunanlı temsilcinin önerisini inceleyen **Üç Büyükler** bunu **fevkalâde** buldular. Kırksekiz saatten az bir zamanda, pazarlık yapılmış oldu. Yunan hükûmetine, derhal harekete geçmek kaydıyla isteklerini karşılayacakları sözünü verdiler.

Venizelos, siyasî hayatının taçlandırılması olacak olan böyle bir ânı yirmidört yıldır bekliyordu. Tarihe "**Büyük Yunanistan**"'ın yeniden kurucusu olarak geçecekti. Müttefiklerden kopardığı sınırlar aşağı yukarı eski Lidya Krallığı'ninkine yakındı.⁹¹ Batı Anadolu'da girişeceği savaş, ona, Ege ve Küçük Asya'nın egemenliğini sağlamak için vaktiyle Helenleri Perslerin karşısına dikmiş olan binlerce yıl önceki savaşın sonucu gibi görünüyordu.

66

Ekim ayının ikinci yarısında, ilk Yunan orduları Batı Trakya'ya girdi, 1.Türk Kolordusunu kuşattı ve Komutanı Cafer Tayyar Paşa dahil tamamını esir aldı. Sonra Edirne'ye girdi ve hâlâ Boğazın Avrupa yakasında bulunan bütün Türk kuvvetlerini silahtan **tecrit** etti.

İkinci bir Yunan Ordusu İzmir'in kuzeyine ilerledi. Bir kolu İzmit önünde bulunan Türkleri püskürttü ve Asya yakasında toplanmakta olan bütün birlikleri esir aldı.

Üçüncü bir Yunan Ordusu da, iki kolorduya ayrılarak Küçük Asya'nın içlerine doğru saldırdı. Amacı, Anadolu'yu kuzeyden güneye kateden demiryolunu ele geçirmek ve önemli bir demiryolu kavşağı olan Eskişehir ve Afyonkarahisar'ı işgal etmektir. Harekât, ulaşımın güç olduğu, yolu olmayan dağlık bir arazide yapılıyordu. Kasım'da, Yunanlar, demiryolunun yarı yolunda durdular. Burada siper kazıp, tahkimat yaptılar, yazı beklemek üzere kışlık karargâhlarını kurdular.

91) Milâttan Önce VI. yüzyılda.

1920 Aralık ayında durum durağan hâle gelmişti. Sultan ve hükûmeti hep İstanbul'da idi. "**Ankara Âsileri**"ne karşı vetolar yağıdırıyordu. Ama artık kimse bunu en ufak bir şekilde dikkate almıyordu. Orada, ayrıca zayıf bir Müttefik çekirdek gücü vardı. Onlarla Kemalistler arasında da, koruyucu kalkan gibi Yunan alayları bulunuyordu.

Karşıda, Mustafa Kemal, bütün düzenli kuvvetlerine dağlara çekilmelerini emretmiş; düşmanın önünde, civar yörelerden getirtilen ince bir sıra birlik bırakmıştı.

67

1920-21 kışı, bağımsızlıkları uğruna mücadele veren Türkler için bir dönüm noktası oldu. Buraya kadar harekât, acele ile toparlanmış, özellikle düzensiz birliklerle sürdürülmüştü. Kemalistlerin elinde bulunan, tam anlamda askerî güç denebilen, daha önce gördüğümüz gibi, Cafer Tayyar'ın komuta ettiği Trakya Kolordusu ve Kâzım Karabekir'in komuta ettiği 15.Kolordu idi. Durum böyle iken, birincisi Yunanlılar tarafından esir edilmişti. İkincisi de Ermeni seferinde çok yorulmuştu.

Kötü talih eseri, bu güçsüzlük, tam Türklerin, Yunanların iyi silahlı, iyi teşkilâtlı, Müttefiklerin manevî ve maddî desteğini elde etmiş seçme birliklerine karşı koymasına gerektiği bir zamanda meydana gelmişti. Aralarında hiç bağ olmayan, birbirini tutmayan silahlarla donatılmış gönüllü çetelerle bu birliklere kafa tutmak asla mümkün değildi. Eğer Mustafa Kemal ve kurmay heyeti, ilkbahar başlarından önce düzenli bir ordu kuramazlarsa, her şey Türkiye'nin ezileceğini düşündürüyordu.

Yapılacak tek şey vardı: Çeteci kuruluşları, olağan birliklere dahil etmek için lağvetmek. Bu eritme öyle gerekiyordu ki, birçok bölgede çeteci gruplar kendilerini Ankara'ya bağlayan bağları koparmak için iç savaşın yarattığı durumdan yararlanmışlardı. İzmir'de, özellikle, "**Yeşil Ordu**" adında özerk bir birlik kurulmuştu ve Çerkez Et-

hem adında bir maceracının emrinde, eşkıyalık yaparak çevreyi korkutuyordu.

Ethem, karargâhını Kütahya'da kurmuştu. Buradan çeteleri her yana yayarak yağmalıyor, öldürüyor ve köylüleri rehin alıyordu. Bunlar çoğu zaman devamlı haraç almaları ile halkı çıldırtan, ahlâk durumları kuşkulu, sabıkalı kişilerce yönetiliyordu. Toprakların güvenliğini sağlamak şöyle dursun, gerçek bir felâket oluştuyorlardı.

Mustafa Kemal, geçmişte yaptıkları hizmetlerden dolayı onları cezalandırma konusunda uzun zaman tereddüt etti. Bunlar, Halife ordusunun temizlenmesinde yardımcı olmuşlar ve cesaretle Yunanlara karşı çıkmışlardı. Ama onlara kendilerini lağvedip İsmet'in ter-tip ettiği düzenli birliklere katılmaları emri verildiğinde kesinlikle reddettiler ve İsmet'in olduğu kadar Genelkurmayın da emrine girmeyecekleri cevabını verdiler.

Mustafa Kemal, Ethem'in ölçsüz olan gururunu okşamayı denedi. Yeni orduda ona onursal bir **pâyve** önerdi. Çerkez Ethem:

- "Eğer Ankara'ya gelirim, bu, Mustafa Kemal'i Meclisin kapısına asmak için olur," diye cevap verdi.

Geçici hükûmetin başı ona kabadayılık yapmamasını ve öyle homurdanıp durmadan emirlerini yerine getirmesini **tavsiye** etti.

Durumun aleyhine döndüğünü hisseden Ethem, Sultana yanaştı ve hizmetlerini ona sundu. Ama VI.Mehmet böyle tehlikeli yardımı kabul hususunda çok fazla tedbirliydi. O zaman "**Yeşil Ordu**"nın komutanı, İzmir'e giderek Yunanların hizmetine girdi. Yunanlarla imzaladığı bir bildiriye Ankara'ya, Meclise gönderdi. İçinde, "**Memleket harpten yorgun. Savaşı hâlâ isteyen Mustafa Kemal'dir. Bu kaba kan içiciyi kovun ve derhal barış aktedin. Ben milletin arzusuna tercüman oluyorum**", diye yazmaktaydı.

Ethem aynı zamanda, Kütahya'da bulunan bütün Kemalist birliklerin silâhlarını aldı ve hepsini lağvetti.

Bu kez bardak taşmıştı. Eğer bu irini akıtmak için harekete geçmezse Türkiye asla ayağa kalkamazdı.

Mustafa Kemal Ethem'e:

– "Buraya kadar ben sizinle **arkadaşça** konuştum," dedi. "Bundan böyle size karşı **Devlet Başkanı** olarak hareket edeceğim."

68

Aynı gün İsmet, "**Yeşil Ordu**"yu acımasız bir şekilde ezme talimatı aldı. Yeni kurulmuş olan bazı birlikler, Refet'in emrinde Kütahya'ya yürüdüler. Kenti ele geçirdiler, Ethem'in kurmay heyetini esir ettiler ve "**savaş grupları**"nın silahlarını aldılar. Bu karabasandan sonunda kurtulmuş olmaktan sevinç duyan pek çok köylü Kemalist birliklere yardım elini uzattı. "**Yeşil Ordu**"nun reisi ancak kaçacak zaman buldu. Yunanlara sığındı ve bu nankörlüğün hesabını soracağına yemin etti.

Ethem, Yunan ordusu Başkomutanı Hacıanestes'i buldu. Ona, Kemalist cephede anlaşmazlık hüküm sürdüğünü, ordunun çeşitli birliklerinin aralarında savaştığını ve Mustafa Kemal'i düşürmek için derhal harekete geçmek gerektiğini anlattı. O zaten sallanmaktaydı. En küçük askerî başarısızlık, başını yerdı. Bir kere saf dışı edildi mi, Ankara Meclisi siâhları bırakacaktı; çünkü barış taraftarları orada her gün daha da çok artıyordu. Böylece bütün Anadolu Yunanların eline geçmiş olacaktı.

1921 Ocak ayının ilk gününe gelinmişti. Yunan ordusu, ilkbaharda yapılması öngörülen saldırıya henüz hazır değildi. Bununla beraber, General Hacıanestes, Ethem'in verdiği bilgilerin gözardı edilemeyecek bilgiler olduğunu değerlendirdi. Bunu, kurmay heyeti ile ele aldı. Kütahya bölgesindeki kıpırtılara bakılırsa, Türkler, aralarında kavga ediyor olmalıydılar. Derhal harekete geçmeye karar verdi.

6 Ocakta Yunanlar, 2 tümenle Afyonkarahisar üzerine yürüyerek demiryolunun Bilecik-İnönü kısmını aldılar.

Refet tarafından haberdar edilen İsmet, derhal cepheye koştu. Cephede bulunduğu 61.Tümen ile ayrılıkçılara karşı mücadele etmiş olan birlikten Kütahya'da bulunduğu bir grup süvariden de yararlanıp, İnönü yakınlarında şiddetli bir saldırıya geçti (9-10 Ocak 1921).

Saldırı tam bir başarı ile sonuçlandı. Düşmanın karşı saldırıda bulunamayacağını zanneden Yunanlar, en ilkel önlemleri bile almayı ihmal etmişlerdi. Birdenbire sarılınca, bozguna uğrayıp pek çok ölü ve malzeme bırakarak düzensiz bir şekilde çıktıkları hatlara geri çekildiler. Bütün kış boyunca da oradan kımıldamadılar.

İnönü Meydan Savaşı bütün yurttta olağanüstü bir yankı yaptı. İlk olarak bir Avrupalı ordu ile çarpışan Kemalist birlikler, ilk karşılaşmada zafer kazanıyordu. Bu, Mustafa Kemal'in kendilerini sürüklediği savaşın, her iki tarafın ortaya koyduğu imkânlar eşit olmadığı sürece kaybedilmiş olduğunu mırıldanan meb'uslara ve subaylara da yeniden güven verdi. Aynı şekilde, Paşa'nın, Yunan ilerlemesi ile sarsılan saygınlığını da güçlendirdi.

Mustafa Kemal, İnönü Savaşı'nın yarattığı olumlu havadan faydalanarak siyasî iktidarını kuvvetlendirmek için derhal Meclisi topladı.

69

Büyük Millet Meclisi, İnönü Meydan Savaşından on gün sonra, 20 Ocak 1921'de genel kurul hâlinde toplandı. Mustafa Kemal meb'uslara olayların bir tablosunu çizdi. Ethem'in başkaldırmasını, ayrılıkçıların ezilmesini, Yunanların bozgununu anlattı ve yeni orduya bir kutlama mesajı gönderilmesini oylattı.

Sonra, **"Türk Devleti'nin temelini millî hâkimiyet olduğunu"** teyid eden yeni bir anayasa kabul etmelerini istedi.

"Bu, Osmanlı anayasasına indirilen ilk darbe oldu," diyor Norbert de Bischoff. "Zira bütün anayasa hukuku ve halk hâkimiyetinin bütün siyasî gücünden türeyen demokratik ilke, ilk defa Halife-Sultanın hâkimiyetine karşı çıktı. 20 Ocak 1921 Anayasası, geçici, derme çatma bir durum yaratmıyordu: bugüne kadar Türkiye'yi yönetenlerden tamamı en değişik daimî anayasal kaideler koyuyordu".⁹²

92) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.153.

Muhakkak ki, aynı kurallar daha önce de Meclisin çalışmalarında esin kaynağı olmuştu. Şüphesiz, İngilizlerin İstanbul'daki güç gösterisinden sonra yapılan seçimler sırasında da sessizce uygulanmıştı.

Ama o zamandan beri, hükûmet başarılı bir şekilde ateşten bir sınavdan geçmişti. Baş da Sultana ve Müttefiklere, Ankara Meclisinin gücünün geçici bir çözüm değil, fakat kesin bir olgu olduğunu bildirmenin zamanı geldiğini değerlendiriyordu.

Başkanlığını yaptığı hükûmetin "**Geçici Hükûmet**" olarak adlandırılmasına da son verildi. Ama bununla beraber "**Türk Hükûmeti**" adını da almadı. Yetkisinin halkın serbestçe irâdesini beyan ettiği ve düşman tarafından işgal edilmemiş bölgelere yayıldığını belirtmek için mütevazî bir şekilde "**Büyük Millet Meclisi Hükûmeti**" olarak adlandırıldı.

Şimdilik, Mustafa Kemal, daha uzağa gitmek istemiyordu. Her zamanki gibi, somut mantığı, çabuk sonuç alınacaklarla ilgileniyor ve 20 Ocak Kanununun ileride ne kadar güçlü olabileceğini yavaş yavaş görebilmek için daha uzağa gitmeyi erteliyordu. Ama, anlayışı olan herkes, Mustafa Kemal'in kurmakta olduğu yeni rejimde gittikçe daha az ölçüde geçmişin kurumlarına yer verilmekte olduğunu ve bunun gittikçe de azalacağını açık seçik görüyordu.

20 Ocak Anayasası belki hükûmetin yetkisini artırmadı, ama Anadolu halkının gözünde etkisini güçlendirdi. Onlara, toprakların tamamının kurtarılmasından önce düşmanla bir anlaşma yapılmayacağı irâdesini gösterdi.

Mustafa Kemal durmadan:

– "Ne yalvarmalarla, ne de hakkaniyet veya insaf dilenmekle bir milletin istiklâli ve haysiyeti korunabilir," diye açıklıyordu. "Bu ancak savaşla olur! Hakkaniyet ve insaf dilenmek bir ilke olmamalıdır. Türk milleti ve gelecek Türk nesilleri bunu asla unutmaz!"

Bu gururlu sözler Meclisin duvarlarında çınlıyor, Meclisin çok, pek çok uzaklarında yankılanıyordu. Öte yandan ordunun teşkilatlandırılması da büyük adımlarla ilerliyordu. Pekâlâ düşünülebileceği gibi, yeni rejimin sağlamlaştırılmış olması Yunanların dikkatinden kaçmadı.

Ocak ayı bozgununun intikamını almak ve Türklerin askerî ha-

zırlıklarını tamamlamalarına engel olmak düşüncesiyle, bu defa 40.000 kişilik bir güçle ikinci olarak Eskişehir istikametinde saldırıya geçtiler (30 Mart).

15.000 piyade ve 900 süvarinin başında, İsmet ikinci defa önlerini kesti. Ocak ayında olduğu gibi, çarpışma esas olarak İnönü'de geçti. Yunanların pek çok kere kazanmalarına kılıpayı kaldığı yirmi-dört saatlik kıyasıya savaştan sonra, Türkler sağ kanatları üzerine yüklenerek, Yunanları derhal hareket noktalarına geri çekilmeye **mecbur** ettiler (1 Nisan).

İkinci İnönü Zaferi Ankara'da, birincisinden de büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandı. Mustafa Kemal, İsmet'e gönderdiği telgrafta: **"Siz orada sadece düşmanı yenmediniz, aynı zamanda Millet'in makûs (ters) talihini de yendiniz"**, dedi.

Övmekte daima pek cimri olan **Çanakkale Kahramanı**'nın kaleminden çıkan bu kelimelerin ağırlığı vardı.

70

1921'in ilk aylarında Türkiye'nin durumunu düzelten bir dizi olaylar cereyan etti. 1920'nin sonunda Guillaume II.nin kayınbiraderi olan Kral Constantin tahta çıkmıştı. Venizelos ve hükûmeti Atina'dan kovulmuştu. Düşkürlüğüne uğrayan ve kızan Müttefiklerin Yunanistan'ın topraklarını artırmasına yardım etmek için artık hiçbir arzuları kalmamıştı. Daha da fazlası, Anadolu'daki harekâtına da bir son vermesini temenni ediyorlardı.

Fransa, İngiltere ve İtalya, savaşan taraflara aracılık önerdiler. Yunanlar bunu reddettiler. Bu red karşısında Batılı güçler tarafsızlıklarını açıkladılar ve olayların gelişmesiyle ilgilenmediler. Bundan böyle artık savaş, Sèvres Antlaşmasını uygulamak için bir Haçlı Seferi değil, Yunanistan'la Türkiye arasında bir tür boy ölçüşmeydi. Yunan ordusu hâlâ güçlü idi, ama artık Müttefiklerin desteğine sahip değildi.

Müttefikler de Türk sorununda farklı düşünüyorlardı. Fransızlar

el altından Kemalistlere cesaretlendirici mesajlar gönderiyor, İtalya da gizlice silâh satıyordu.

İsmet, Afyon ve Eskişehir önündeki mevzilerini kuvvetlendirirken, Mustafa Kemal ve kurmayları da hararetle yeni ordunun kurulması için çalışıyordu. Yunanlar da, bazı keşifler ve haberlerden, savaşın yeniden başlayacağı sonucunu çıkardıklarından, kendi açılarından gittikçe artan sayıda birlikleri bu bölgeye yığıyorlardı. Mustafa Kemal'in insan üstü gayretlerine rağmen, Yunan kuvvetleri inkâr kabul etmez bir şekilde daha fazla sayıdaydı ve kendisinininkinden daha iyi silahlandırılmıştı.

Yunan saldırısı 96.000 kişilik bir güçle 13 Temmuzda başladı. İsmet Paşa hazırlıklarını bitirecek zamanı bulamamıştı. Yunanlar, uçakların ve şiddetli bir topçu atışının desteğinde, Türk hatlarını deliler ve Afyon ile Kütahya'yı aldılar. Sonra kuvvetlerini, bütün Batı Anadolu'nun can noktası demiryolu kavşağı Eskişehir üzerine çevirdiler.

İsmet, Eskişehir'in kuzeyinde küçük bir kasaba olan Karacabey'deki karargâhında idi. Bu son ayların yorucu çalışmalarından bitkindi. Solgun, yüz hatları gerilmiş, çalışma yeri olarak kullandığı küçük odasında aşağı yukarı dolaşıyordu. Ezici bir sorumluluk omuzlarını çökertiyordu.

Aynı zamanda üç koldan sekiz Yunan tümeni Eskişehir üzerine ilerliyordu. Amaçları, varolan yegâne Türk ordusunu kuşatmaktı. Bütün karşı saldırı başarısız olmuştu. Toprağa yapışmalı mıydı? Bu, belli bir tahribatı kabul etmek demekti. Ama gerilemek, bu da Yunanlara, sadece birinci derecede öneme sahip stratejik mevzileri terk etmek demek değildi. Bu, bütün bölge halkını işgalcinin eline terk etmek ve ne denli büyük fedakârlıklar pahasına toplanmış olan önemli bir ikmal ve savaş malzemesini de kaybetmek demekti.

Çekilme emrini tek başına veremeyince **İnönü Kahramanı**, 19 Temmuzda Mustafa Kemal'e telefon etti ve derhal karargâha gelmesini rica etti.

İsmet, kurmay heyetine:

– "Mustafa Kemal başımızdır," dedi. "Biz sadece onun öğrencileriyiz. Karar vermek ona aittir."

Mustafa Kemal hızla Karacabey'e geldi. Haritayı inceledi, durumun etraflı bir muhasebesini yaptı ve uzun uzun düşündü. Şam'da Liman von Sanders kendisini Suriye'yi tahliye etmekte ve Toroslar'a kadar çekilmekte serbest bıraktığında, arkada kalanlar, yabancıların oturduğu Arap toprakları idi. Halbuki, şimdi gerilemek, önemli bir Türk toprağını ve onbinlerce vatandaşını düşmanın eline bırakmak olacaktı. Hem de ne düşmana! Öyle bir millete ki, bu savaşı yüzyılların mirası bir düşmanlığın bitirilmesi gibi gören, bu savaşla İyonya sömürgelerini ve iki bin yıldan fazla bir zamandır talep ettiği Küçük Asya'yı ele geçirmeyi hayâl eden bir millete!

Bununla beraber, Mustafa Kemal kararını vermekte gecikmedi. Eğer Türk ordusu Eskişehir'de kalmakta ısrar ederse kuşatılacak, esir edilecek ve yok edilecekti. Bu felâket, savaşın kaybı demektir. O takdirde, düşmana terk edilen halk hiçbir zaman özgür olmayacak ve Türkiye de bağımsızlığından vazgeçmek zorunda kalacaktı.

İsmet'e kısaca:

– "Eskişehir'i boşaltınız," dedi. "Bütün cepheelerde geri çekilme emri veriniz, Sakarya'ya kadar üçyüz kilometre gerileyiniz ve orada Ankara'yı koruyacak yeni mevziler hazırlayınız. Bu, düşmanın ulaşım mesafesini de artıracak, bizimkini ise kısaltacaktır. Fazladan, bu bize kuvvetlerimizi toparlama fırsatı verecektir."

Haritanın üzerine birkaç bayrak yerleştirerek, İsmet'e olanca hızıyla, çekilmenin istikamet ve genişliğini gösterdi. Sonra ona son talimatını da vererek, Meclisi mevcut durumdan haberdar etmek üzere Ankara'ya döndü.

71

Ankara'ya geldiğinde kötü haber etrafta dolaşıyordu. Mustafa Kemal'in verdiği geri çekilme haberi söz konusu idi. Herkes, kendi kendine Paşa'nın böyle önemli bir geri çekilme talimatı vermekle doğru yapıp yapmadığını soruyordu. Anadolu'nun bu denli büyük bir parçasını terk etmek akıllıca mı idi? Eğer bu yeni cephe de çökerse, Başkent ne olacaktı?

Meclis, 5 Ağustos 1921'de toplandı. Milletvekilleri sinirli ve kötümserdiler. Mustafa Kemal salona girdiği zaman bir konuşmacı durumu eleştiriyordu.

– "Hükûmetin başına Mustafa Kemal'den daha az mağrur ve daha az otoriter birini getirmek iyi olmaz mı idi? Bizi hiçbir şeyden haberdar etmiyor ve en ciddî kararları bize hiç danışmadan alıyor."

O sözlerini bitirir bitirmez, Paşa kürsüye çıktı ve çınlayan bir sesle:

– "Bir kere daha Türkiye ölüm tehlikesiyle karşı karşıya," dedi. "Bir kere daha, zaman nutuk çekme zamanı değil, harekete geçme zamanıdır. Olağanüstü tam yetkilerle Başkumandan tayin edilmemi talep ediyorum."

Salonda itiraz mırıltıları yükseldi. Meclis bu emredici tonu sevmiyordu ve sadece **"tam yetki"** sözü onu ayağa kaldırmaya yetiyordu.

Milletvekillерinden biri:

– "Kendinizi askerî görevlerinize hasredebilmeniz için bir süre sivil görevlerinizden istifa etmeniz iyi olmaz mı idi," demek cesaretini gösterdi. "Bu görev şu zamanda bütün vaktinizi alacak kadar ağır..."

Mustafa Kemal onu yukarıdan aşağı süzdü ve her kelimesi üzerine basa basa konuştu:

– "Size tekrar ediyorum ki, Türkiye ölüm tehlikesi içindedir ve siz de sadece cevap olarak bunu buluyorsunuz. Onu kurtarmak için, askerî işlerde olduğu gibi mülkî işlerde de tam denetim icra etmeliyim ve hareketlerimden size devamlı hesap vermemeliyim. **'Sizden tam yetkiler istiyorum'** demedim. **'Onları ısrarla talep ettiğimi'** söyledim. Eğer vermeyi reddederseniz, yapacağımı bilirim. Rahat olunuz: Türkiye batmayacaktır! Eğer beni, Türkiye ile sizin aranızda seçim yapmak zorunda bırakırsanız, o zaman biliniz ki, seçimim şimdiden yapılmıştır ve askerlerim de bunu tasvip edeceklerdir."^{17*}

17*) Böyle bir konuşmanın Mustafa Kemal tarafından yapıldığına dair **Nutuk**'ta bir kayıt yoktur. Ancak Mustafa Kemal **Nutku**'nda olayı şöyle anlatmaktadır: "Efendiler, filhakika tahmin ettiğim gibi manevî mahzurlar hemen görüldü. İlk teessürat Mecliste

Daha önce konuşan milletvekilinin yüzü sarardı ve :

- "Eğer Paşa Hazretleri'nin fikirleri cidden böyle ise," dedi, "ben ve arkadaşlarım, meseleyi tekrar gözden geçirmeye hazırız."

Meclis sonunda Paşa'ya istediği yetkileri verdi. Sadece, bunların, barışın imzalanmasıyla son bulacağını belirtti. Mustafa Kemal, yeni görevini alır almaz, cepheye gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı. Çalmakta olan saat, Türkiye'nin, bağımsızlığı için vermekte olduğu savaşın en görkemli ve en dramatik ânını belirliyordu.^{18*}

72

Türk Karargâhı şimdi Sakarya üzerinde idi. Bu nehir, kuzeye doğru ve çorak dağların hâkim olduğu kıraç yamaçlarda ve çakıllı, parça parça bir arazide kuzeye doğru akar. İşte, 1220 yılında Ertuğrul Gazi askerlerini buraya getirmiş ve onlara çadırlarını burada kurmalarını söylemişti: **"Ocaklarınızı burada kurun."** Bu cümle, her zaman Mustafa Kemal'in zihnine, sanki kendisinin ve ülkesinin alinyazısının bir gün kararlaştırılacağı yerin burası olacağı önsezisi gibi takılıp kalmıştı. O zamandan bu yana yedi yüzyıl akıp gitmişti. Şimdi, Türkiye'nin can çekişmesi kökleriyle karışıyordu. İşte buradan hareketle, Türkiye bir İmparatorluk kurmuştu. Yükselmesi, tarihin tanıdığı en önünde durulamazlardan biri olmuştu. Şimdi ise yedi yüzyıllık bir dönemin ardından Türk ordusu hareket noktasına geri

tezahür etti. Bilhassa muhalifler bedbinâne nutuklarla feryada başladılar: 'Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu hareketin elbette bir mes'ulü vardır. O nerededir? Bugünkü elim halin, feci vaziyetin âmıl-i hakikisini ordunun başında görmek isterdik,' diyorlardı." Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, 3.Baskı, Cilt II, s.814. (Z.Ç.)

18*) Mustafa Kemal **Nutuk**'ta, bizzat kendisinin Meclis Başkanlığına verdiği önergede: "... hâkimiyet-i milliyenin en sadık bir hâdimi olduğumu nazar-ı millete bir kere daha teyid için bu selâhiyetin ÜÇ AY gibi kısa bir müddetle takyit edilmesini ayrıca talep ederim," demiştir. Mustafa Kemal, a.g.e. s.816. (Z.Ç.) Başkumandanlık Kanunu, 1.defa 31 Ekim 1921'de, 2.defa 4 Şubat 1922'de, 3.defa 6 Mayıs 1922'de temdit edilmiştir. Nutuk s.870. (Z.Ç.)

geliyordu. Bu geri geliş, burada ölmek için miydi, yoksa yeniden hayat bulmasına gerekli canlılığı, bu ilkel topraklarda, elde etmek için miydi?

Yunanlar, 14 Ağustos 1921 şafağında saldırdılar. Daha ilk saatlerden başlayarak savaş یشitilmemiş bir şiddete ulaştı.^{19*} Türkler ve Yunanlar aynı cesaretle savaşıyorlardı. Her ikisi de aynı kalıtsal kinle doldurulmuştu. Türkler aileleri ve özgürlükleri için savaşıyordu. Fakat Yunanlıların büyük bir kısmı, Helen Kolonlarından ve Küçük Asya'daki Hristiyanlardan, yani ihanet ettikleri için ölüme mahkûm Türk vatandaşlarından idi. Onlar da canla başla savaşıyorlardı. Yenilirlerse hayatlarının yaşamaya değer olmayacağını biliyorlardı.

Bir Yunan alayı siperlere sığınmayı reddederek göğüs göğüse saldırıya geçti. Hepsi de Türk mitralyözleri ile tarandı. Bir Türk taburu gevşeme belirtileri gösterdi. Tugay komutanı araziye koştu, albayı yakasından kavradı, kafasına bir kurşun sıktı ve taburu tekrar cepheye soktu, kendisi de Yunan topçu ateşiyle parçalandı. Bir Türk tümeni varlığının yüzde yetmişbeşini kaybetti. Bir diğeri tüümüyle yok oldu. Yedi tümen komutanı göğüs göğüse çarpışma sırasında öldü.

Tam ondört gün boyunca, yakıcı bir güneş altında susuz, günlük yiyecekleri bir avuç mısıra indirgenmiş olarak, Yunanlar kör bir şiddetle saldırdılar, Türkler de ümitsiz bir kararlılıkla onlara karşı durdular.

Mustafa Kemal karargâhını Türk hatlarının biraz gerisinde küçük bir köy olan Alagöz'de kurmuştu.⁹³ Gece-gündüz her an haritanın üzerine eğilmiş, en küçük arazi ayrıntısını bile izliyor, her birliğin durumu hakkında bilgi alıyor, bütün gücü ile savaşın oluş tarzını düşünüyordu.

Durumu tehlikeliydi. Şayet Sakarya üzerinde çökertilirse, Doğu

19*) Sakarya Meydan Savaşı 23 Ağustos 1921'de Yunan saldırısı ile başlamış ve 13 Eylül 1921'e kadar 22 gün ve 22 gece durmaksızın sürmüş, Türk zaferi ile son bulmuştur. (Z.Ç.)

93) Alagöz köyü, Ankara'dan Eskişehir istikametine giden yolun 35. km'sinde sola ayrılan bir yoldan 3 km. içerdedir. Mustafa Kemal'in karargâh olarak kullandığı Ali Çavuş'un evi bugün müzedir. (Z.Ç.)

vilayetlerinin kaleleri olan dağlık bölgeye kadar çekilmek ve Ankara'yı terk etmek gerekecekti. Bu, özgür Türkiye'nin sonu olacaktı. **"Hattı müdafaa yoktur,"** diyordu, **"sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır."**

22 Ağustostan başlayarak Yunanlar, sağ kanadına saldırı denediler. Acaba karşı saldırı mı yapmalıydı yoksa yeni bir geri çekilme emri mi vermeliydi? Birkaç saat içinde on bin adamını savaşa sürebildiği Gelibolu günlerini aradı. Oysa, burada, gözden çıkaracağı tek bir adamı bile yoktu. İhtiyatları gülünç denecek kadar azdı. Yunanların 89.000'ine karşı, sadece 45.000 askeri vardı.

Zaten ilk günler geçtikten sonra, harekâtın seyri sanki elinden çıkmıştı. Savaş çabucak yüksek düzeyde idareden çıkmış; tabur komutanları, bölük, takım ve hattâ manga düzeyine inmişti. Obüslerin delik deşik ettiği arazinin bir ucundan ötekine, vâdilerin başlangıcında, tepelerin üstünde ya da uçurumların dibinde, genellikle alay düzeyine, bazen de bir avuç düzeyine indirgenmiş insanlar ümitsizliğin verdiği güçle bir dizi şahsî savaşlar veriyorlardı. Karar almak, çoğu zaman, yüzbaşıya, çavuşa, onbaşıya ve askere kalıyordu.

Bütün bunlara rağmen, Conkbayırı'nda olduğu gibi Mustafa Kemal'in güçlü kişiliği her şeye hâkimdi. Eğer orada olmasaydı, Türkler aynı inatçılıkla dayanmazlardı. Onun varlığı askerleri coşturuyordu. İrâdesi, onlara, dişlerini sıkarak, her kayaya, her karış toprağa yapışarak direnme cesareti veriyordu. Pek çok kere bir tepe kaybedildi, pek çok kere bir Türk hattı gevşedi ve geri çekildi. Ama asla kırılmadı; çünkü her zaman son dakikada Paşa, bir taktikle, bir cesaretlendirme ya da durumun düzelmesine imkân sağlayan küçük bir takviye ile müdahale ediyordu. Her siperin durumunu, her kısmın değerini, her adamın yeteneğini ezbere biliyordu. Kendi kurduğu ve her unsurunu tarttığı bu küçük ordunun gerçek hâkimi idi. Hiçbir şey gözünden kaçmıyordu. Öyle ki, siperdeki basit bir asker, Başkumandan'ın, Alagöz'deki küçük odasından kendisini gördüğü ve en ufak hareketlerini bile kontrol ettiği inancındaydı.

28 Ağustosta ve ondört gün savaştan sonra, savaşın kaderi hâlâ belli değildi. Ama Mustafa Kemal son saatlerin geldiğini hissetti. İnsan direnci sınırlarını zorluyordu: Gerginlik çok büyüktü. Şu ya da

bu köşeden kırılması gerekiyordu. Türk savunmasını sadece bir **ip-lik** tutuyordu. Dayanabilir miydi? Yoksa çöker miydi? Her an, Türk hatlarının yarıldığını bildiren haberi vermek için telefon çalabilirdi. Ondan sonra çok geç olurdu...

Bütün gün boyunca, odasında bir karara varmadan dolaştı. Cephe daima dayanıyordu.

Gece oldu. Sabahın ikisine doğru telefon çaldı. Bir subay girdi, topuklarını çarparak selamladı ve Başkomutana:

– "Paşa Hazretleri, Fevzi Paşa telefonda şahsen sizinle görüşmek istiyor," dedi.

Mustafa Kemal telefona gitti. Yumuşak bir sesle;

– "Ne söylüyorsunuz?" dedi. "Günün lehimize geçtiğini mi söylüyorsunuz? Yunanların güçlerinin sonunda olduğunu mu söylüyorsunuz? Bütün cephe boyunca geri çekilmeye hazırlandıklarını mı söylüyorsunuz?"

Bir memnurluk homurtusu ile Mustafa Kemal telefonu yerine koydu ve odasına döndü. Eline bir pergel ve kurşun kalem aldı, haritaya yaklaştı ve uzun bir süre düşündü. Bir karpit lambasının ışığı altında yüzü kül rengi ve her zamankinden daha gergindi. Gözlerinin etrafı morarmış, çizgileri yorgunluk ve uykusuzluktan daha derinleşmişti.

Birden şimşek gibi bir hareketle Albay Arif'i çağırdı ve emirlerini yazdırdı:

– "Yunan saldırısı gevşiyor ve arazi kaybediyor. Bundan istifade ile harekete geçeceğim. –Haritada yerini göstererek– Burada, kuzeyde elimizde kalan bütün ihtiyatları savaşa sokun. Bu bölgede düşman çekilme hattını tehdit etmek gerek."

Daha beş gün boyunca Yunanlar araziye yapıştılar; ama atılanklıkları kırılmıştı, oysa Türklerde ümit yeniden doğuyordu. Mustafa Kemal, ön hatlara gitmek üzere Alagöz'den ayrıldı. Artık hiçbir şey yapamazdı; çünkü en son ihtiyatlarını da savaşa sürmüştü ve şimdi, Gelibolu'da olduğu gibi kaderini askerleriyle paylaşmak istiyordu.

2 Eylülde Yunanlar, bu kere geriye doğru, tekrar Sakarya'yı geçtiler ve Batıya doğru yavaş yavaş çekilmeye başladılar. Çekilme

süresince, durmadan köyleri yaktilar, üçyüz kilometrelik bir derinlikte mahsulü ve toprağı tahrip ettiler.

Mustafa Kemal, çekilmelerini hızlandırmak için peşlerine düşmek istedi. Sonra caymak zorunda kaldı. Türk ordusu çok kayıp vermişti ve bitkindi. Yürüyeabilen son alayları, son bir gayretle, etrafına toplayarak Yunan Tümenlerini yakalamaya girişti. Ama Yunanlar çoktan birkaç günlük yol almışlardı. Ulaştığı zaman da onlar çıktıkları hatlara mevzilenmişlerdi. Hatları Eskişehir'i ve demiryolunu güvence altına alıyordu. Onlara saldırmak söz konusu değildi.

Mustafa Kemal, Yunan mevzilerinin karşısında bir hat çizerek, askerlerine burada siperlerini kazmalarını ve yeni bir emre kadar burada kalmalarını emretti. Başkomutan daha sonra Ankara'ya döndü.

73

Ankara'da galip bir kumandan olarak karşılandı. Bir aydan fazla bir zaman halk, derinden derine top seslerini dinleyerek endişe içinde yaşadı. Her sabah, kenti boşaltmaya ve doğudaki dağlarda barınak aramaya hazırlanmıştı. Şimdi kurtulmuştu, neşesini taşkınlıklarla gösteriyordu.

Bir ay önce, Mustafa Kemal, Başkomutan olarak atanmasını istediğinde Meclis çekimser davranmıştı. Bu kere büyük törenlerle karşılıyor ve ona, bir Müslümana verilebilecek en yüksek ünvan olan "**Gazi**" ünvanını veriyordu.

Sakarya Zaferinin yankıları Anadolu sınırlarının çok ötesinde kendini hissettirdi. Başkomutan'ın masası üzerinde kutlama telgraf-ları yığıldı. Her yandan, Rusya'dan, İran'dan, Afganistan'dan, Hindistan'dan, Amerika Birleşik Devletleri'nden hattâ İtalya'dan bile geliyordu.

Fakat bundan ilk sonucu alan Fransız hükûmeti oldu. Franklin

Bouillon'u Mustafa Kemal'le gizli bir anlaşma imzalamak üzere Ankara'ya gönderdi (10 Ekim 1921).

Ne denirse densin, bu anlaşma büyük önem taşıyordu. İlk defa bir Batı ülkesi Ankara hükûmeti ile doğrudan siyasî görüşmeler yapıyor ve onunla, Sultanı dikkate almadan temas ediyordu. Bu anlaşmayı imzalamakla Fransa, Türkiye'ye düşman koalisyondan çekildiğini ve Sèvres Antlaşması'nı da hiç olmamış **telakki ettiğini** üstü kapalı olarak kabul ediyordu. Bundan başka, Türk halkına, adil bir barış ve bağımsızlık verilmesine hazır olduğunu açıklıyordu.

Bu anlaşmaya daha kısıtlı boyutta, ama Türkiye'ye hemen sağlanan bazı avantajlar veren bir ek protokol katılmıştı. Türk kuvvetleri ile Kilikya'daki Fransız kuvvetleri arasında Pozanti'da imzalanan ateşkes kesinleşiyordu. Bu anlaşma; Mustafa Kemal'e, bölgede hareketsiz kalan 80.000 askerini kullanmaya imkân veriyor ve 40.000 askerine de silahlanmasıyla ilgili gerekli malzeme sağlıyordu.

Bu, Mustafa Kemal için değeri biçilmez bir yardımdı. Çünkü, ona verilen onursal ünvanlar ve alkışlara rağmen, **Gazi** daima uyanıktı. Zaferinin kesin olduğu konusunda hiçbir hayâle kapılmıyordu. Şüphesiz, Yunan ilerlemesi durdurulmuştu. Ama savaşın sonu bir pamuk ipliğine bağlı kalmıştı. Eğer Yunanlar yirmidört saat daha dayansalardı, belki Türk hatlarını yarabilirdi. Dahası, sonuç kesin değildi; çünkü düşman kuvvetleri yok edilememişti.

Buna karşılık, Türk ordusu, savaştan acıklı bir durumda çıkıyordu. Baştan aşağı yeniden teşkilâtlandırmak, mevcutlarını tamamlamak, kadrolarını yeniden kurmak, kurmay heyetlerini ayağa kaldırmak ve onu yeni silahlarla donatmak gerekiyordu. Bu, haftalar ve aylar alabilirdi. Bu süre içinde de Türkiye tehlikelere tümünden açık olurdu.

Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi'nin de yardımı ile, bir an kaybetmeden, bir ikinci millî ordu çıkarmaya çalıştı. Bu ezici bir çalışmaydı, her şey yeni baştan kuruluyordu.

- "Bize silâh, top ve cephane gerek," diyordu arkadaşlarına. "Onlara sahip olunca da daha bir şey yapmış sayılmayız, zira o zaman bize daha çok silah, daha çok top ve daha çok cephane lazım olacak!"

Bütün depoları boşalttı, bütün stokları toplattı, kullanılabilecek bütün eski malzemeyi tamir ettirdi. Moskova'dan ödünç aldığı parayla, sağlayabileceği her yerden; İtalya'dan, Bulgaristan'dan, Amerika Birleşik Devletleri'nden silâh satın aldı. Bundan sonra, kendisine asker, daha asker ve daima daha fazla asker lazımdı. Bunu sağlamak için yeni bir sınıfı silah altına aldı; on sekiz yaşındaki gençleri bayrak altına çağırdı; köylere ve kentlere asker alma heyetleri gönderdi. Bütün 1921 kışı ve 1922 ilkbaharı boyunca yorulmaz bir canlılıkla günde onsekiz yirmi saat çalışarak kendini bu işe hasretti. Bir hafta, bir gün bile gayretini gevşetmedi; çünkü, ne kadar zamanı olduğunu bilmiyordu. Yunanlar, bugünden yarına saldırıya geçebilirlerdi.

Türk halkı, yardımını pazarlık konusu yapmamıştı. O daha önce sonsuz gayretler harcamıştı. Daha öncekilerden de büyük olan bir yenisini yaptı. Silâh tutacak halde olan ya da bir sanat bilen herkes **Başkomutan**'ın çağrısına cevap verdi: dökümcü, demirci, marangoz, terzi, eğerci, hepsi de gönülden memleket hizmetine koştu. "Emri üzerine her ev çamaşır ve yünlü eşya; her dükkân üniforma için kumaş, ayakkabı için deri ve aletler, baltalar, çiviler, örtüler, kolanlar, koşum takımları gönderdi. Saman, buğday, un, tuz, şeker, pirinç, yağ, kuru meyve ve mum temin edildi. Malzeme taşıyan arabalar, öküz arabaları, develer, katırlar, eşekler, yol boyunca yüzlerce kilometreye vardı. Bütün Anadolu, Türk köylüsünün yavaş ama emin adımları ile geliyordu. Ve onun her adımı ve atlarının her nal sesi, Anadolu topraklarında, yok olamaz Türk gücünün bir hayat parçasını uyandırıyordu".⁹⁴

Topyekûn bir sıçrama ülkeyi sarmıştı. İlkbahardan başlayarak, Sakarya'da erimiş olanların yerine, yeni tümenler biri diğerinin yanına dizilmeye başladılar. Herkes tarafından yapılan çalışmalar öyle büyük oldu ki, 1922 yazı başında, yeni bir Türk Ordusu savaşa girmeye hazırды.

94) Stephan Ronart, La Turquie d'Aujourd'hui, s.93.

Aynı tarihlerde Yunan kamplarına gitmiş olan tarafsız bir gözlemci, Türklerin ateşli çabalarının tersine, Yunan Kurmay Heyetinin sergilediği hareketsizlikten çarpılmıştı. Hareketsiz kalmış oldukları 1921-22 kışı, General Hacıanestes'in birliklerine şans getirmemişti. Kuşkusuz Eskişehir önünde tuttıkları cepheyi güçlü olarak takviye etmişlerdi, öyle güçlü ki, askerî gözlemciler bunun alınamaz olduğunu söylüyorlardı, ama o kadar.

Yunan generalleri, düşmanlarının hazırlıklarıyla ilgili hiçbir şey bilmiyor, bu bilgileri elde etmemekten de endişe etmiyordu; çünkü onlara göre, karşı saldırı imkânsız görünüyordu. Londra'da siyasî görüşmeler devam ediyordu. Yunan hükûmeti, silâhlara ihtiyaç duyulmadan arzu ettiği barışı elde edeceğine inandırılmıştı. Dahası, General Hacıanestes (zamanında **mükemmel** bir asker) garip tutkuların esiri olmuştu: bazen kendini ölü zannediyordu, bazen de camdan. Kırılmamak için de en ufak bir hareket yapmaktan korkuyordu. Açıkça akıl hastalığından **malûl** olduğundan Atina'ya geri çağrıldı ve yerine 1922 Ağustosunda başında, henüz ne birliği ne de araziye tanıyan General Trikopis atandı.

Yunan generalleri aralarında kavgaya ederek ya da İzmir'in kahvelerinde bardo oynayarak günlerini geçirirken, Atina'daki siyasî adamlar da aynı yapıyordu. Partî kavgaları son haddini bulmuştu. Kralcılar ve Cumhuriyetçiler, Venizelos'cular ve Constantin'ciler iktidar kavgası yapıyorlar ve savaşa ayıracak zaman bulamıyorlardı. Günün güçlü adamı tarafından atanmış kurmay subaylar ve idareciler çeşitli sebeplerle değiştirilmişti. Her yeni gelen bir öncekinden daha beterd. Subayların çoğu, İzmir'e, sadece şarap spekülasyonu yapmak ve cebini çabucak doldurmak üzere geliyordu. Bu zaman içinde, idare ve ikmal hizmetleri de belirli aralıklarla hırsızların ve kaçakçıların eline teslim edilmişti. Siperdeki Yunan askeri de bazen haftalar boyu parasını almadan, yiyecek ve cephaneden yoksun kalıyordu. Birliklerde bütün savaş heyecanı kaybolmuştu. İç kavgalarla meşgul Yunan halkı da harekâtın devamı ile ilgilenmiyor görünüyordu.

Yunan ordusunun üst kademelerindeki kargaşa yavaş yavaş yaygınlaşırken, Mustafa Kemal hazırlıklarını son kez gözden geçiriyordu. Şu anda Yunanların 132.000'ine karşı 103.000 adamı vardı. İlk vurucu gücü şimdiden Afyon önünde yığınak yapmıştı. Esas saldırı, Afyon'un kilit noktası olan ve bütün düşman düzenine hâkim bulunan Dumlupınar üzerine olacaktı. Yeni tümenlerin hizmete sokulması büyük bir gizlilik içinde yapılmıştı. Saldırının öncesinde bile Yunanlar hiçbir şeyden kuşkulanmıyorlardı.

26 Ağustos 1922 saat 00.00'da, Mustafa Kemal birliklerine aşağıdaki emri verdi:

- **"Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri."**^{20*}

Saat sabahın 4'ünde saldırı başladı. Öğleyin düşman yığınağı bütün cephe boyunca çökertilmişti. Akşam, Yunan ordusu iki parçaya ayrılmış ve arkalarıyla bütün bağları da kesilmişti.

Bu, Yunan tarafında korkunç bir çöküşe yol açtı. Birkaç saat içinde Yunan ordusu bozuldu. Paniğe kapılan alaylar dağıldı. Uzun hareketsizlikten moralleri bozulmuş ve az beslenmiş askerler onbinlerce gruplar hâlinde İzmir'e doğru kaçmaya başladı. Düzenli ne tümen, ne alay, ne tabur vardı; sadece, çılgın bir ana baba gününde sahile ulaşmaya çalışan şaşkın ve uluyan bir kalabalık vardı.

Hiçbir yerde takılmadan, Yunanlar, Anadolu yaylasının taşlı ovaları arasında, arkasında olağanüstü bir ganimet bırakarak kaçtılar: yiyecek depoları, tonlarca cephane ve malzeme, binlerce top, çadır, her cins araç ve sineklerle akbabaların yemi olan cesetler. Cehennemî bir sıcak vardı. Kaçanlar ve kovalayanlar, insan ve atlar, ölü ya da sağ, yaralara yapışmış bir toz tabakası ile örtülmüştü. Bu manzara, boğazları kurutuyor, gözleri rahatsız ediyor ve güneşten daha yakıcı görünüyordu.

Kaçan Yunanlar, çocuk, kadın, yaşlı gözetmeksizin önlerine çıkan bütün Türkleri katleden Hristiyan kalabalıkla büyümüştü. Çoğunlukla kaçışlarını kolaylaştırmak, ama daha çok, kişisel intikamlarını almak için köyleri yakıyorlar, kuyulara zehir atıyorlardı.

20*) Mustafa Kemal'in orduya bildirgesinde geçen bu emir, kesin zaferin kazanılmasından sonra, 1 Eylül 1922 günü verilmiştir. Prof.Dr.U. Kocatürk, a.g.e. s.203. (Z.Ç.)

Bazı yerlerde, bir avuç Yunan askeri toplanıyor ve Türk piyadelerinin ilerlemesini geciktiren direnişlerde bulunuyorlardı. Ama süvariler, sürüklenenleri kılıçtan geçirerek ilerlemekten geri kalmıyor; ancak yorgunluk, toz, ter ve kan, atlarından inmeye mecbur ettiğinde, dinleniyorlardı.

On gün boyunca korkunç bir kıyım oldu. Bu on gün boyunca, Yunanlar, kendilerini denizden ayıran üçyüz kilometreyi nefes almadan koşar adımlarla katettiler. Başkomutan General Trikopis ve Kurmay Başkanı General Dionys esir edildiler. Yunan ordusunun onbinlerce yaralı ve ölüsü vardı. Türklerin eline takriben yüzbin esir bırakıyordu. Sadece birkaç dağınık grup sahile varabilmişti. Onlar da yük gemilerine ve balıkçı gemilerine karmakarışık binebildiler.

Süvarilerin ardından, Türk ordusunun büyük kısmı ve kurmay heyeti geliyordu. Anadolu yaylasının kurak kısmının bittiği yerde İzmir'e on kilometre kala, kıyı ovasına inen, toprağı verimli ağaçlıklı vadinin başladığı yerde Mustafa Kemal mola verilmesini emretti.

Eskiden, Yunan işgalinden önce bu yöre tahıl ve meyvenin bol yetiştiği, verimli otlar, bağlar ve sebze bahçeleri olan bir yöreydi. Şimdi bu büyüleyici manzara artık ıssız, hüznün verici bir enginlikti. Köyler gözlere sadece tüten yıkıntılar sunuyordu. Bağlar korkunç şekilde parçalanmış cesetlerle doluydu. Kadınlar, ırzlarına geçildikten sonra ağaçlarda çarmıha gerilmişlerdi. Çocuklar canlı olarak samanlıkların kapılarına çakılmışlardı. Bu dehşet sahnelerinin üzerinde bir de yanmış insan cesedinin mide bulandırıcı kokusu. İki yıl boyunca Yunanlar Türkleri katletmişti. Şimdi de Türkler, Yunanlara karşılık veriyorlardı.

Mustafa Kemal'i durduran bu dehşet manzaraları değildi. Telgraflar, Türk öncülerinin İzmir'e girdiğini dünyaya bildiriyordu. Asla kendini böyle güçlü hissetmemişti. Tanık olduğu kıyım sahneleri sadece, arasından bir tek şeyi fark ettiği ateşten ve kandan bir tüldü: Zaferi.

Mustafa Kemal, bu zaferin kesin olmasını istiyordu. Oysa, ilerleme o denli hızlı olmuştu ki, düzensizlik ordusuna da bulaşmıştı. Bazı birlikler geride kalmıştı. Bazıları heyecanlarına kapılıp sebze bahçeleri ve bağlarda, Yunanların takibinde dağılmışlardı.

Saldırının durduğu Ankara'da duyulmuş ve olumsuz yorumlara yol açmıştı. Peki, Gazi ne yapıyordu? Zaferi denildiği kadar görkemli miydi? Şimdiden, dilin kemiği yoktu. Bazıları, düşman ordusunu küçümsediği için başarısızlığa uğradığını bile iddia ediyordu. Bu kadar gözü pek adamdan beklenecek şey miydi bu?

Başka zamanda bu söylentilere karşı Mustafa Kemal ilgisiz kaldı. Bu defa, kafaları sakinleştirmeyi daha akıllıca buldu ve Meclise bir telgraf gönderdi.

- "5 Eylül 1922. Anadolu'daki Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğramıştır. Bundan böyle ciddi direnmeler kırılmıştır."

Sonra daha ciddi çalışmalara döndü. Üç gününü, kuvvetlerini toplamakla, tümenlerini düzenlemekle, hizmetlere ve kurmay heyetine çeki düzen vermekle geçirdi. Ancak, yolları temizledikten, ulaşımı sağladıktan ve disiplini yerleştirdikten sonra İzmir'e girişinin zamanı geldiğini değerlendirdi.

75

Başkomutan İzmir'e, pırıl pırıl güneş altında ve 9 Eylül 1922'de girdi. Son kilometreleri, kucaklar dolusu defne dalları altında, kelinin tam anlamı ile örtülü uzun bir otomobil kortejinin başında, üstü açık bir arabada yaptı. Yoğun bir kalabalık yolun iki tarafına yığılmıştı. İzmirli Türkler sevinçlerini nasıl belirteceklerini bilemiyorlardı. Bazıları alkışlıyor ve çiçek atıyor; bazılarının gözlerinden seller gibi yaş akıyor; bazıları da diz çöküyor ve Tanrıya, kendilerini cellatlardan kurtardığı için dua ediyordu.

İzmir'in girişinde bir süvari takımı yayılarak yalın kılıç, Gazi'nin etrafını çevirdi. Çılgınca kendilerini alkışlayan büyük sevinç içindeki halkın arasından yavaş yavaş geçerek kentte bir resmi geçit yaptılar. Limana girdiler. Orada, iki yüz metreden az bir mesafede, Müttefik savaş gemilerini gördüler. Demirlemiş, hareketsizdiler. Müttefik Devletlerin hükûmetleri müdahale etmeden beklemeleri talimatını vermişti. Top ağızlarından tapalar çekilmemişti.

Kortej, sanki onlar orada yokmuş gibi önlerinden geçti ve Bornova semtine doğru gitti. Mustafa Kemal, kentin zengin tüccarlarından birinin kızının, emrine verdiği bir köşkte karargâhını kurdu.

Küçük tepecinin yamacına yerleşik bu lüks evden son derece güzel bir görünüm vardı. Mustafa Kemal terasın korkuluklarına dirseklerini dayamış bir şekilde, uzun süre, kenti, limanı ve güzel bir öğleden sonra güneşinin altın ışıklarının yıkadığı körfezi seyre daldı. Sonra, büroya dönüştürülmüş olan salona girdi, birkaç kurmay subayı çağırdı, harita getirtti ve işine daldı.

Bir saat sonra, bir subay, limanın çeşitli yerlerinde yangın başladığını haber verdi. Kuşkusuz, bunlar kışkırtıcıların işiydi. Sular kesilmişti, büyük miktar cephane kiliselerin mahzenlerinde gizlenmişti. Korkunç patlamalar oluyor, rüzgârla yayılan yangın endişe verici boyutlar alıyordu...

Mustafa Kemal kalktı, yavaş adımlarla odayı geçti ve terasa çıktı. Gece aydınlıktı. Civar tepelerde galip gelen orduların açık ordugâhının ışıkları göz kırpmıyor, İzmir ayaklarının altında yanıyordu. Yangın bütün Hristiyan mahallesine yayılmıştı. Ahşap evler, bir alev kasırgası içinde tutuşuyor, altı katlı binalar da bir çattırtı ile olduğu yere çöküyordu. Deniz antrepoları da alevlerle tahrip edilmişti. Kalın bir duman bulutu göğe yükseliyordu. Zaman zaman derinden gelen patlamalar işitiliyordu ve bir cephane deposu havaya uçuyordu. Alevler limanı aydınlatıyor ve suda yüzen cesetlerin görülmesini kolaylaştırıyordu. Yangının ışıkları, daha uzaktaki Müttetik filosunun görkemli kül rengi gövdelerini renklendiriyordu.

Yine de İzmir'in alınması savaşa son vermemişti. Yunanlar, Dumlupınar bozgununun intikamını almak istiyordu. Trakya'da yeni bir ordu kurmak üzereydiler. Ama Mustafa Kemal, düşman kuvvetlerini tümüyle ortadan kaldırmadan zaferin olmayacağını biliyordu. O

halde Trakya ordusunu yok etmeliydi; en iyisi kurulmaya vakit bulmadan bunu yapmaktı.

Deniz kuvvetleri olmadığından orduları, Çanakkale Boğazı'ndan geçerek oraya ulaşabilirdi. Bir an kaybetmeden birliklerini, İsmet'in komutasında Kuzeye sürdü. Çanakkale'de geçişlerine izin vermeyen İngiliz kuvvetlerine rastladılar. Durum görülmemiş bir şeydi. Avrupa sahilllerinde bir Yunan Ordusu kuruluyordu. Yarı yolda İngiliz kuvvetleri, Türklerin yolunu kesiyor ve Boğazı geçmelerine engel oluyordu.

Ne yapmalıydı? Yunanların bozgununa son darbeyi indirmek zor değildi. Ama İngilizlerle bir anlaşmazlığa girmek, bu ayrı bir şeydi. Bu işte en zor olan şey, Mustafa Kemal'in bekleyemeyeceğiydi. Kaybedilen her gün, Yunanların silahlanmalarına imkân vererek onların işine yarlıyordu.

Zafer sevinci ile ayağa kalkmış olmasına rağmen Türk birlikleri bitkindi. Üniformaları paramparçaydı. Cephaneleri azdı; ne uçakları, ne ağır topları, ne de modern savaş için gerekli araçları vardı.

Karşıdaki İngiliz kuvvetleri kalabalık değildi. Ama, takviye edilmiş kuvvetli mevzilere sahipti. Çelik kulelerinin silueti ufukta görünen güçlü bir donanma ile destekleniyorlardı. Donanmanın arkasında, Avrupa yakasında uçakları da bekliyordu. Sonuçta, uçakların da arkasında Britanya İmparatorluğu'nun bütün gücü vardı. Eğer İngilizler dövüşmeye karar verirlerse, Türkler ezilirdi. Ama dövüşnek istiyorlar mıydı? İşte bütün sorun buradaydı.

Fransız ve İtalyanlar dövüşmeyeceklerini iddia ediyorlardı. Hatta Ruslar bile. Ama bunların ortalığı bulandırmak işlerine geliyordu. Lloyd George, kendi bakımından, bir santim bile terk etmeyeceğini söylüyordu. Bununla beraber, birçok kimse blöf yaptığını, kabinesinin sarsılmakta olduğunu ve İngiliz kamuoyunun savaşa karşı olduğunu biliyordu. Birbiriyle çelişen bu fikirler kalabalığında kime inanmalıydı?

"Gerçeği öğrenmek için, karar verme yetkisi ellerinde bulunan, İngiliz Başkomutanı Sir Charles Harrington'un samimi düşüncelerini bilmek gerekirdi. Hal böyle iken, durumu, düşünüldüğünden daha güçlü değildi. Sadece ad olarak Müttefiklerarası ordunun başkomu-

tanı idi. Eğer savaşa girseydi, Fransız ve İtalyan birlikleri mutlaka katılmayacaklardı ve belki de hükûmeti bile kendisini tasvip etmeyecekti. Çanakkale'de neyi savunacaktı? Artık kendisi de bilmiyordu. Şüphesiz, terk edilmiş Sèvres Antlaşmasını değil! Londra Hükûmeti tarafsızlığını ilân ettiğine göre, herhalde Yunanları da değil! Böylece, tek şey düşünecekti: Olayların kendisini içine koyduğu bu dikenli meseleden şerefli bir şekilde sıyrılmak!"⁹⁵

Mustafa Kemal'in çevresi de bu fikirleri paylaşmıştı. Bazıları Yunanlarla barış yapılmasını ve elde edilen önemli sonuçları çılgın bir hareketle tehlikeye atmamayı öneriyorlardı. Diğerleri, (bunlar daha çoğunluktaydı) sindirilmeye papuç bırakmamaya yemin ediyordu. Onlara kalırsa, saldırıyı devam ettirmeli; İngilizleri devirip, Boğazı geçmeli ve Yunanları Atina'ya geri atmalıydı. Ama bu durumda asıl olan, zaman kaybetmemekti.

Sakarya Kahramanı'nın İstanbul'daki Müttefiklerarası Komisyonunda çalışan dostları vardı. Bunlardan biri, Sir Charles Harrington'un Londra Hükûmetine gönderdiği bazı telgrafların örneklerini gizlice ulaştırmıştı. Mustafa Kemal bunları dikkatle okudu ve askerce davranmak yerine diplomatça davranması gerektiğini gördü. Elbette, cesur ve akıllı bir kurmay subay olan İngiliz Yüksek Komiseri, Başkomutanların yapılması gereken kumaştan biçilme-miştii.

Mustafa Kemal, Harrington'un sinirlerinin, böyle bir denemeye dayanacak sağlamlıkta bulunmadığını anladı. Eğer savaşmak ya da bırakıp gitmek seçimi ile karşılaşırса, son dakikada bırakıp gideceğine bahse girilebilirdi.

Mustafa Kemal, Arif'e:

- "Eğer İngilizler gerçekten müdahale etmeye niyetli olsa idiler, daha önce yapmaları gerekirdi, yani benim İzmir'e girişimden önce. Müttefik donanmasını gördünüz. Şehri toprakları ile ateş altında tutuyorlardı. Bununla beraber, tek atış yapmadılar. Şimdi çok geç. İngilizler dün kımıldamadılar. Yarın da kımıldamayacaklardır," dedi.

95) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.165.

Bu, sadece basit bir hipotezdi; bu partide kazanılacak ya da kaybedilecek şey önemliydi. Eğer Mustafa Kemal hesaplarında yanı-
lıyorsa, dört yıllık mücadelenin kazancını bir günde kaybedebilirdi.
Emellerine tam olarak erişmeden önce Yunanlarla **müzakere** etme-
meye kararlıydı. Ama öte yandan, İngiltere ile de bir anlaşmazlıktan
kaçınmak için elinden geleni yapmaya kararlı olan Mustafa Kemal,
Sir Charles Harrington'u irâdesi önünde eğilmeye zorlayacağına
inandığı cesur bir manevraya başvurdu.

Seçkin iki alayın asker ve subaylarını topladı ve onlardan ne
beklediğini anlattı. Kararlaştırılan işaret verilince, askerler, silahları-
nın dipçliğini havada tutarak İngiliz mevzilerine doğru yürüyecekler-
di. İngilizlerin uyarmasını hesaba katmayarak ilerlemeye devam ede-
cekler ve sessizce düşman siperlerini aşacaklardı. Bu manevra tek
koşulda başarılı olabilirdi: hiçbir şekilde ateş edilmeyecekti. Bu, her
iki taraftan da, hemen hemen insanüstü bir serinkanlılık ve disiplin
bekleyen bir manevraydı.

29 Eylül sabahı, subaylarının, bir kere daha derslerini öğrettiği
Kemalist birlikler, yola koyulma emri aldılar.⁹⁶ Manevra, endişeli bir
sessizlik içinde gerçekleşti. Türk askerleri, Çanakkale yoluna yerleş-
tirilmiş İngiliz mevzilerine doğru yavaş yavaş ilerlerken, hava, her
dakika dayanılamayacak kadar gerginleşiyordu. Tek bir yanlış emir,
tek bir sinirlilik hareketi, savaşa neden olurdu. Türkiye, İngiltere ile
sonu üzerinde kimsenin kuşkusu bulunmayan bir savaşa girerdi.

Öte yandan İngiliz birlikleri de çok sıkı talimat almışlardı: İlk
ateş açan ve de kuvvete başvuran taraf olmadan Türklerin geçmesi-
ni önlemek. Ama "**nizamî ihtar**"lara rağmen, Türkler, yaklaşmaya
devam ediyorlardı. Hem durmayı hem de savaşmayı reddediyorlar-
dı! Büsbütün şaşkına dönen İngiliz subayları adamlarına ne emir ve-
receklerini bilmiyorlardı.

Hava elektrik yüklüydü. Subayların sinirleri kopacak gibi geril-
mişti. Türkler şimdiden birinci engeli aşmışlardı. Adım adım İngiliz

96) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.166-167.

hatlarına yaklaşıyorlardı. Daha birkaç metre; ve sonra **temas** olacaktı.

Bir İngiliz subayı:

– "Nişan al," komutu verdi.

Adamlar ateş etme durumuna geçerken kuru bir mekanizma şakırtısı duyuldu.

Mümkün değil, Türkler hiç yavaşlamadan siperlerin korkuluklarını aşmaya hazırlanıyorlardı.

Tam bu sırada bütün hızı ile elinde bir flama, bir motosikletlinin geldiği görüldü. Bölgeye komuta eden İngiliz albayına doğru koştu. İngiliz subayları:

– "Silahları indirin!" diye bağırdılar.

Kemalist iki alayın komutanları da hemen hemen aynı zamanda:

– "Durun," komutunu verdiler.

Biraz önce, her iki taraftan da oldukları yerde durmaları ve kan dökmekten kaçınmaları talimatı verilmişti: Son saniyede bir ateş-kes imzalanmıştı.

Sir Charles Harrington pes etmişti. Mustafa Kemal'in irâdesi daha güçlü çıkmıştı.

Fransa hükûmeti, bu olayın, Rusların bu kere Türk tarafını tutacağı yeni bir dünya savaşının başlangıcı olacağı düşüncesiyle telaşlandı. Her ne pahasına olursa olsun, Çanakkale'den çıkacak bir kıvılcımın Avrupa'yı yeniden ateşe atmaması için Mustafa Kemal'e acele bir parlamenter gönderdi. Bu, kendisi ile 10 Ekim 1921 Anlaşmasını imzalayan Franklin Bouillon idi. Fransız elçi, İngilizler ve Müttefikler adına olduğu kadar Gazi hakkında da mümkün olan her sözü verdi. Onlara, Yunanların Trakya'yı ve Avrupa Türkiye'sini boşaltacaklarını ve Avrupa Türkiye'sinin Türklere geri verileceğini belirtti. Bu ödünler, kaçınılması söz konusu felâket göz önüne alınırsa, ikinci derecede kalıyorlardı.

"Mustafa Kemal bu önerileri kabul etmekle Franklin Bouillon'a lütufta bulundu," demektedir H.C. Armstrong.

Gerçekte Mustafa Kemal, tek bir kurşun sıkmadan bütün istediğini elde etmişti. Eğer aynı sonucu silâhla almak zorunda olsaydı, bu ona en az 50.000 askere ve aylar boyu bir savaşa mal olurdu.

İzmir Fâtîhi, derhal, Çanakkale'deki birliklerine ilerlemelerini durdurmaları emrini verdi ve Sir Charles Harrington'a bir elçi gönderdi. Marmara denizinde küçük bir liman olan Mudanya'da, 6 Ekimde görüşmeler başladı. Görüşmelerde, başkanlığı yapan Türk generali dahil, İngiliz, Fransız ve İtalyan, dört general yer aldı. Türk generali, **İnönü Kahramanı** İsmet Paşa'dan başkası değildi.

Burada, Türkler ve İngilizler, toprak sorunlarının henüz çözümlenmemiş olmasına rağmen, Boğazlar ve Batı Trakya için yeni bir dünya savaşı çıkmasına izin veremeyeceklerini anladılar. Bu, kazanılacak çok küçük şey için pek çok büyük bir tehlikeye atılmak olacaktı. Zamanın siyasî ve askerî gerçeklerine bakarak, bütün görüşmeciler; pek akıllıca, isteklerini kısıtladılar.

İngilizler, Yunan kartlarını oynadıklarını ve kaybettiklerini kabul ettiler. Yunan hükûmetini, Meriç'in doğusunda bulunan bütün Batı Trakya'dan vazgeçmeye zorlayacağı **taahhüdünde bulundular** ve kendilerinin de, en kısa zamanda, İstanbul dahil, bütün Türk topraklarını boşaltacakları sözünü verdiler. Karşılığında Türkler, Boğazlar sorusunda İngiliz çıkarlarını dikkate alacaklarını kabul ettiler ve bunu bir uluslararası **müzakere meselesi** yapmak konusunda anlaşmaya vardılar. 11 Ekimde, İsmet Paşa ile Sir Charles Harrington arasında Mudanya'da bu esaslara dayalı bir mütareke aktedildi. Bu, Fransa ve İtalya'yı temsil eden diğer iki general tarafından da imzalandı.

Türkiye'nin bağımsızlığı için verdiği savaş bitmişti. Mondros Mütarekesi'nden başlayarak geçen dört yıl boyunca, Gazi peşipeşine bütün düşmanlarına üstün çıkmıştı. Ermenileri, Yunanları yenmişti. Fransızları, İtalyanları ve İngilizleri tarafsızlaştırmıştı. İnönü Meydan Savaşı bunun bir habercisi olmuştu; Sakarya savunması, akıntıyı tersine çevirmişti; İzmir'in alınması bir simge olmuştu. Ama sonunda Mudanya Mütarekesi, dolu dolu, hiçbir itiraza yer vermeyecek bir zaferdi.

Bundan böyle Mustafa Kemal, içeride olduğu kadar dışarıda da barışı dikte edebileceğinden emindi.

O ve yalnız o. Şimdi tehlike geçtikten sonra başını kaldırmaya başlayan "**İttihat ve Terakki Cemiyeti**"nin eskileri değil. İstanbul'dan ayrılan Damat Ferit ve ne de oraya dönen Tefvik Paşa değil. Hele özellikle, Sultan hiç değil! Kendi öz perişanlığı içinde memleketi kurtarmak için ne yapmıştı? Müttefiklerle entrikalar çevirerek, İmparatorluğunu açık artırmaya çıkararak ve kişisel çıkarları uğruna halkının geleceğini feda ederek sarayına kapanmıştı. Alçak Sèvres Antlaşması'na imzasını atmıştı; bu bile onu mahkûm etmeye yeterdi. Şimdi, madem Mustafa Kemal muzafferdi, onu dışlamaya kararlıydı.

Kararının bir yığın sebebi vardı. İleri sürdüğü daha az güçlü değildi. Müttefiklerle yeni barış görüşmeleri başlayacaktı. Asla Türkiye iki temsilci ile temsil edilememeliydi. Müttefikler, Büyük Millet Meclisi'nin temsilcisi karşısına Sultanın temsilcisini çıkarmak için bu fırsatı kaçırmayacaklardı. Türkiye birdi. Aynı anda başında, biri İstanbul'da diğeri Ankara'da, iki hükûmet bulunamazdı. Gelecek görüşmelerde, Türkiye'nin gerçek yüzü ve en etkili silâhı, ne Sultanın saygınlığı, ne de az veya çok görüşmecilerin becerisiydi. Bu, yüzbin kişilik, tutsaklığı ve parçalanmayı kabul etmektense, ölünceye kadar vahşi bir dirençle savaşmayı yeğleyen yoksul giysileri içindeki küçük ordusuydu. İşte bu güç, tümüyle Mustafa Kemal'in ellerindeydi.

Arkadaşlarının Sultanla ilgili fikirlerini öğrenmek için onları kentin biraz dışında, Çankaya'daki mütevazî evinde akşam yemeğine dâvet etti. Bu yemekte, Trakya'dan gelen ve oradaki Yunan birliklerinin geri çekilmesini kontrol eden Refet, Moskova'daki görevinden dönen Ali Fuat ve kısa bir süre önce Malta'daki sürgünden dönmüş olan Rauf vardı. Bunlar, 1919'da Amasya'da, etrafında toplanan aynı insanlardı. Her birinin Mecliste taraftarları olduğu için Mustafa Kemal onlarla istişare etmeye önem veriyordu.^{21*}

21*) Mustafa Kemal bu olayı **Nutuk**'ta şöyle anlatmaktadır: "Rauf Bey bir gün Meclisteki odama gelerek benimle mühim bazı hususata dair görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim." Mustafa Kemal, a.g.e. s.910. (Z.Ç.)

Başkomutan'ın hırsına güvensizlik duyan ve halkın egemenliğine ilişkin 1921 Kanununu protesto etmiş olan Rauf, doğrudan konuya girdi:

– "Bazıları Saltanatı ve Hilafeti ilga edeceğinizi söylüyorlar," dedi. "Bu iddialar hakkında ciddî bir şey var mı?"

Mustafa Kemal , kendi fikrini belli etmeden:

– "Önce ben sizin ne düşündüğünüzü öğrenmek isterdim," dedi.

– "Atalarım ve ben, Sultanın ekmeğini ve tuzunu yediğimizi düşünüyorum," dedi Rauf. "Tabii ki Sultana ve Hanedana sadakatimizi inkâr edemeyiz. Şu sırada Osmanlı tahtında oturan VI.Mehmet'ten söz etmiyorum. O, bir haindir. Yok olmalıdır. Onun için mesele bitmiştir. Tutumu, bize her şeyi anlatmış oldu.

"Sultan ile Saltanat ayrı ayrı şeylerdir. Birisi bir insandır, değiştirilebilir. Diğer dokunulmadan kalması gereken bir müessesedir. Mevcut Sultanın hatâsı ne olursa olsun, Hanedana karşı sâdık kalmalıyız ve meşru bir Sultanın etrafında toplanmalıyız. Devletin başında, durumu öyle yüksek biri olmalı ki, partilerin çekişmelerinden uzak kalabilsin ve kimse kendini onun yerine koyma iddiasında olmasın."22*

Refet bu görüşü paylaştığını açıkladı. Ali Fuat, Moskova'dan yeni döndüğünü ileri sürerek ve sorunu düşünecek zamanı olmadığını söyleyerek kaçamak yola saptı.

Mustafa Kemal onlara baktı: bunlar ateşli, yiğit vatanseverler ve sâdık askerlerdi. Ama siyaset adamı, hele devrimci hiç değillerdi. İşin derinlerinin farkına varmamışlardı. Meşruiyetçi ve gerici bu in-

22*) Yine Mustafa Kemal **Nutuk**'ta Rauf Bey'in cevabını şöyle anlattı: "Rauf Bey'den, saltanat ve hilâfet hakkındaki kanaat ve mütalaasının ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta, şu tasrihatta bulundu: 'Ben, makam-ı saltanat ve hilâfete vicdanen ve hissen merbutum. Çünkü benim babam padişahın nan ü nimeti ile yetişmiş, Osmanlı Devletinin ricali sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrâtı vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır. Bunlardan başka umumî mütalaam da vardır. Bizde vaziyeti umumiyeyi tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da makam-ı saltanat ve hilâfettir. Bu makamı lağvetmek, onun yerine başka mahiyette bir mevcudiyet ikamesine çalışmak felâket ve hüsrânı muciptir. Asla caiz olmaz.' " Mustafa Kemal, a.g.e. s.912. (Z.Ç.)

sanlar, Türkiye'den yeni bir minyatür Osmanlı İmparatorluğu yapmak istiyorlardı. İstikbal hakkındaki görüşleri orada bitiyordu. Nasıl hissetmiyorlardı ki, çöken bir İmparatorlukla yükselen bir millet arasında hiçbir müşterek temel, hiçbir uzlaşma imkânı yoktur? Yüz kere onlara, ülkenin, Sultanın ve İslamın eriyen nüfuzundan kurtulduktan sonra yeni temeller üzerine kurulabileceğini anlatmıştı. Başlamış olan ihtilâlin başka bir gâyesi yoktu. İhtilâl her şeyden önce, eğer kurtarıcı bir hareket değilse hiçbir mânâ ifade etmezdi...

Ama bu, boşuna çabaydı. Daha önceki düşünceleri değişmemişti: Tahta bağlılık, geleneklere saygı. İşte tam bu yüzden az daha Türkiye yok olup gidecekti. Bunu anlamaları için ne yapmalıydı?

1919'daki gibi, kendini yol ayrımında buluyordu. "Eğer beni önder olarak seçiyorsanız," demişti o zaman onlara; "sonuna kadar her ne olursa olsun benim kaderimi paylaşmak zorundasınız. Yarın, belki **âsi** ilân edileceğim... Körü körüne bana itaat etmenizi istiyorum..." Arada, iç savaşı bastırmış, ülkeyi kurtarmış ve gâlipleri, azmi önünde eğilmeye zorlamıştı. Ama bütün bunlar, kendisine güvenmeleri için yeterli değildi. Bir kere daha, üzüntü ile, yalnız hareket etmesi gerektiğini anladı. Arkadaşlarının, yürüyeceği yolda kendisini takip edebilmeleri için düşüncesi çok atak ve geleceğe dönük fikirleri çok cesurcadı.

79

Bu sırada Müttefikler, **Gazi**'nin planlarını kolaylaştıran bir beceriksizlik yaptılar. 1922 Ekim ayının son günlerinde, Türkiye ile barış antlaşması imzalamak üzere kısa sürede Lausanne'da bir barış konferansı düzenleyeceklerini bildirdiler. Aynı zamanda İstanbul ve Ankara'dan Lausanne'a temsilci göndermelerini istediler. Sultan adına Teyfik Paşa hemen bu daveti kabul etti.

Bu haber, bütün Türkiye'de bir kızgınlık fırtınası yarattı. Türk halkının cevabı açıktı: Sultanın bir nâzırının kendisini konferansta temsil etmesini kabul etmiyordu.

Bu tepkinin canlılığı Mustafa Kemal'e yanılmamış olduğunu kanıtladı. Askerler ve köylüler, memleketlerinin geleceği üzerinde Meclisteki hizip başkanlarının çoğundan daha açık seçik bir sağduyu sahibiydiler. Bu sebeple, bunalım olduğu zaman, Mustafa Kemal da-ima onların desteğinden emindi. Halk ne hukukî noktalarla, ne de Hanedana ilişkin argümanlarla canını sıkıyordu. O gönlünde Vahdettin'i, tahtı işgale lâayık olmadığı şeklinde yargılamıştı. Kararın temyizi yoktu: onu uzaklaştırmak gerekti.

Mustafa Kemal, arkadaşlarının kuruntularına aldırış etmemeye karar verdi. Halkın temsilcisi olan Meclise, VI.Mehmet'in tahttan indirilmesini kabul ettirecekti. Hattâ, bir adım daha atmak için Sultana karşı bu kalkanın kalkmasından yararlanacak, yeni bir Vahdettin'in Türkiye'nin kaderine bir daha hükmetmemesi için aynı darbe ile Saltanatı da kaldıracaktı.

80

Büyük Millet Meclisi 30 Ekimde toplandı. Oturum fırtınalı oldu. Milletvekilleri, Sultana karşı hınçlarını ortaya vurmak ve Tefvik Paşa'nın tedbirsizliğini yermek için birbiri ardından kürsüye çıktılar. Ülkede bir tek güç olduğu ve bu gücü de, halk tarafından seçilmiş oldukları için hukuk bakımından kendilerinin, sadece kendilerinin temsil ettiği İstanbul'da bilinmiyor muydu? Hiçbir gücü olmayan Sultan ve Sadrazam bu haklarını tartışmaya nasıl cesaret edebiliyorlardı?

Konuşmaların şiddeti her yeni konuşmacı ile birlikte artıyordu. Meclis heyecanlıydı ve memnuniyetsizliğini haykırıyordu. Bu ateşli hava, Mustafa Kemal'in tasarısını gerçekleştirmek için uygundu. Sultanın uzaklaştırılması bir iç siyaset sorunu olarak kaldığı sürece, ona bir çare bulmak güçtü. Müttefikler sayesinde, sorun dış siyaset sahasına kaydırılmıştı ve Vahdettin'e yapılan dâvet, sadece bir hakaret gibi görünmüyor, ama aynı zamanda Türkiye'yi zaferinin meyvelerinden yoksun bırakmaya da yönelik görünüyordu. Sonunda Sulta-

nın indirilmesi, toplumun rahatı sorunu oluyordu. Güç olan, bunu dinî ayrıcalıklara dokunmaksızın yapmaktı.

Gürültü son haddine yükselince Mustafa Kemal söz istedi ve kürsüye çıktı:

– "İçinde bulunduğumuz çıkmazdan kurtulmanın bir yolu var," dedi kuvvetli bir sesle: "Meclis, Saltanatı Halifelikten ayıran ve Saltanatı ilga eden, VI.Mehmet'i de ülkeden çıkaran bir kanun çıkar-sın."^{23*}

Bu sözler genel bir şaşkınlığa neden oldu. Meb'usların ateşi birdenbire düştü. Mustafa Kemal onları, gitmek istemedikleri daha uzaklara götürülme tehlikesi olan ciddi bir karara itiyordu.

Hükûmet başkanının önerisi leh ve aleyhinde çok şiddetli görüşmeler başladı. Tümüyle kendisi ile beraber olan seksen iki genç milletvekilinin desteklediği Mustafa Kemal, Meclisten, derhal oylamaya geçilmesini istedi. Ama milletvekilleri bu zorlamayı kabul etmediler. Tasarıyı Hukuk Komisyonuna havale ettiler.

Komisyon ertesi gün, 1 Kasım'da toplandı. Büyük çapta hukukçu ve din adamlarından oluşan komisyonun başkanı da yüksek bir din adamıydı. Bol bir siyah elbise giyinmişti, ölçülü bir hâli vardı.

Her Komisyon üyesi, sorun üzerinde kişisel fikirlerini söylemek üzere söz aldı. Konuşmacılar birbiri ardından kalkarak, sırasıyla Kur'an'ı, kutsal kitapları ve XII. yüzyılın yorumlarını ileri sürdüler. Sonra, Bağdat halifeleri ile Kahire halifeleri⁹⁷ arasındaki pek ince farkı saptayıp Arapçadaki her deyimi irdeleyerek ve ilgisiz bir yığın ayrıntıyla zaman kaybederek işin tarihine geçtiler.

Mustafa Kemal onları gittikçe artan bir sinirlilik içinde sessiz bir şekilde izledi. İçinde vahşi bir hiddet birikiyordu. Birden, kendini tutamayarak bir sıranın üzerine sıçradı ve Başkanın sözünü sert bir biçimde keserek:

23*) Mustafa Kemal'in bu sözüne rastlanmadı. Ancak, Nutuk'ta, 30 Ekimdeki Meclis toplantısında, "İstanbul'da hükûmet nam ve şiarını takınan adamların, Hıyanet-i Vatanîye Kanununa tevfikân tecziyesine ait tezkereler okundu... Sekseni mütecaviz arkadaş imzaladı. Bu takirde benim de imzam vardır," denmektedir. Mustafa Kemal, a.g.e. s.918. (Z.Ç.)

97) Bağdat Halifesi'nin I. Selim'e halifelik ünvanını verdiği bilinmektedir.

- "Yeter," diye bağırdı. "İşte yaklaşık iki saattir gevezeliklerinizi dinliyorum! Bununla beraber mesele basit: Kendi kaderine hâkim olma hakkı milletindir. Hal böyle iken Osmanlı Hanedanı bu ayrıcalığı kuvvetle aldı ve temsilcileri de milletin üzerinde şiddetle hüküm sürdüler, hâkimiyetlerini asırlar boyu devam ettirdiler. Şimdi Millet, bu gâsıplara karşı isyan ederek, kendi hâkimiyetini bizzat eline alıyor. Bu, bundan böyle, kimsenin karşı koyamayacağı bir gerçektir. Meclisin bütün üyelerinin, tabii hukuku temel alan bu görüşe katılmaları uygun olacaktır. Aksi halde, kaçınılmaz gerçeklerin olguları değişmeyecektir, ama ihtimal bazı kafalar gidecektir!"^{24*}

Konuşan artık bir hükûmet başkanı değildi: Hiddetten kükreyen, kızgın bir arslanı sanki. Başkan kalktı, korkudan boğuk bir sesle kekeleyerek:

- "Efendiler," dedi, "Gazi Hazretleri, öngördüğümüzden tamamen farklı bir açıdan ele alarak meseleyi önünüze koymuştur. Sanırım, görüşlerimizi değiştirmek daha akıllıca olacaktır."

Diğer üyeler de gürültü içinde onu doğruladılar. Mustafa Kemal'in çelik mavisi gözlerinde açıkça beliren tehdidi gören komisyon üyeleri, tehlikeden kaçma acelesi ile, kanun taslağını onaylayan ve

24*) Nutuk'ta Mustafa Kemal bu konuda şöyle diyor: "Üç encümen bir odada içtima etti. Riyasetine Hoca Müftü Efendi'yi intihap eyledi. Meseleyi müzakere etmeğe başladılar, Şer'iye Encümeni'ne mensup hoca efendiler; hilâfetin saltanattan münfak olmayacağını, maruf safsatalara istinat ettirerek, iddia ettiler. Bu müddeayâtın cerh ve nakzında serbest idare-i kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakere'nin maksut neticeye intizar etmek, beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet; müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum: 'Efendim,' dedim. 'Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. 'Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vâzıulyet olmuşlardı; bu tasallûtlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, - hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emri vâkidir. Mevzu-i bahs olan; millete saltanatını; hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emri vâki olmuş bir hakikatî ifadedendir ibarettir. Bu, behemehâl, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.' " a.g.e. s.920. (Z.Ç.)

Meclisin de bunu hızla kabulünü tavsiye eden bir önerge verdiler. Evet, Saltanat, Halifelikten ayrılmalı idi; VI.Mehmet ülkeden kovulmalıydı. Bütün bunlar kendiliğinden oluyordu; bütün bunlar hattâ akılcılığın ta kendisiydi.

Bu formaliteler bitirilince, komisyon üyelerinin bazıları dosyalarını, bazıları da eteklerini topladılar ve acele ile çıktılar. Sanki Başkumandan boğazlarına sarılacakmış gibi bir duygu vardı içlerinde.

Komisyonun olumlu görüşünü alır almaz, Mustafa Kemal, Meclise geldi ve devam eden oturumda karar almalarını istedi. Havanın aleyhine dönmekte olduğunu hissediyor ve işleri çabuklaştırmak istiyordu. Salonun bir tarafında, silahlı oldukları kesin, sekseniki tarafı olduğu halde kürsüye çıktı ve açıklamalarını şöyle bitirdi:

"Büyük Millet Meclisi, 20 Ocak 1921 Anayasasının, Mîsâk-ı Millî tarafından talep edilen toprakların tümüne tatbik edilmesini kararlaştırdı. Bunun sonucu olarak bütün Türkiye, Ankara Hükûmetinin idaresine geçmektedir, zira, Türk Milleti, tek bir şahsın hâkimiyeti üzerine kurulu İstanbul Hükûmetinin şeklini, ebediyen tarihe mal olmuş telâkki etmektedir."

Formül akıllıcaydı. Sultanın adını anmıyordu. Bu kararı, Meclisin daha önce almış olduğu bir karara bağlıyor ve Saltanatın kalkmasını, toprakların tek bir otoriteye bağlanmasının doğal sonucu gibi takdim ediyordu. Sonuçta, bu karar, Batılı Güçler'in diyecek hiçbir şey bulamayacakları demokratik bir ilkedен esinlenmekteydi.

Gazi konuşmasını bitirince Saltanatın kaldırılmasının alkışlarla kabul edilmesini istedi. Birçok milletvekili oylamanın ad okunarak yapılmasını önerdiler. Mustafa Kemal reddetti. Taraftarları sinirlenmeye başlıyordu. İçlerinden çoğu Sakarya ve Dumlupınar'da yanında savaşmış genç subaylardı. Eğer emir verirse kalabalığa ateş etmekte tereddüt göstermeyeceklerdi.

- "Eminim ki, Meclis bunu oy birliği ile kabul edecektir," dedi her kelimenin üzerine basarak. Bu sırada taraftarlarının elleri silâhlarındaydı. "El kaldırarak oylama, kâfidir."

Meclis Başkanı, gözleri Mustafa Kemal'in üzerinde, öneriyi oya sundu. Kırk kadar el kalktı.

- "Oy birliği ile kabul edilmiştir," dedi kısaca.

Birkaç alkış sesi işitildi. Bir kısım meb'us protesto için ayağa kalktı. Bir kısmı kızgınlık sesleri çıkardılar ve masalara vurmaya başladılar. Her taraftan küfür ve hakaretler yağıyordu. Sandalyeler ve mürekkep hokkaları havada uçmaya başladı. Tam sağırлаştırıcı bir gürültüydü koparılan.

Mustafa Kemal'in bir baş işareti ile Başkan korkusuz bir sesle:

– "Büyük Millet Meclisi'nin oy birliği ile bugünden itibaren Saltanat ilga edilmiştir," dedi.

Sonra oturumu kapattı.

Meb'uslar birbirinin yakasına yapışmaya devam ettiklerinden salonu jandarma boşalttı. Bu sırada Mustafa Kemal etrafında muhafızlarıyla Çankaya'ya dönüyordu.

O akşam, Meclisin kararını öğrenen halk kitle hâlinde **Gazi**'nin evine geldi ve saatler boyu hükûmetin başını alkışladı.

81

Gerisi sadece basit bir temizleme işlemi oldu. 3 Kasım 1922'de, Sultanın hükûmeti, ölü bir vücut gibi kendi kendine parçalandı.

5 Kasımda, İngilizlerin gözü önünde gerçekleştirilen bir darbe ile Refet İstanbul'un idaresine el koydu ve Saltanatın kaldırıldığını resmen bildirdi, Ankara Meclisinin kararlarının bundan böyle top-rakların tümü üzerinde kanun hükmünde olduğunu açıkladı.

15 Kasımda, Sir Charles Harrington'a şişman ve yaşlı bir kişinin kendisi ile konuşmak istediğini söylediler. İngiliz Yüksek Komiseri onu odasına aldı. Bu, sarayın orkestra şefiydi. Sultan tarafından geliyordu. Vahdettin onu elçi olarak seçmişti, çünkü güvенеbileceği tek adamdı.

Yaprak gibi titreyerek ve çok şaşkın bir şekilde lafları ağzında geveleyerek, İngiliz generaline, "Zât-ı Şâhâne Padişah VI.Mehmet Hazretleri, İngiltere Hükûmetinin kendisini korumasını rica ettiğini; hayatının tehlikede olduğunu; bir an önce kaçmak niyetinde olduğunu" açıkladı.

17 Kasım'da, sarayın gizli bir kapısında İngiliz Kızılhaçına ait bir ambulans durdu. Vahdettin hizmet merdivenlerinden indi ve beraberinde oğlu ve bavulunu taşıyan bir haremağası olduğu halde Yıldız Sarayı'ndan gizlice çıktı. Arkasından eşyası takip etti.

Hava kapalıydı. Boğaziçi'ne yavaş ve ince bir yağmur yağıyordu. İngiliz şoför, binek merdivenini indirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son Sultanı, bu dünyada **Efendilerin Efendisi, Cihanın korkusu**; şemsiyesine tutunmuş, ambulansın basamağına basmaya çalıştı; ama kapıya sıkışan şemsiyesi köstek oldu. İhtiyar mücadele etti, şımarık çocuk gibi dudak büktü. Islanmamak için şemsiyesini kapatmak istemiyor, ayrıca, kaybetmek korkusu ile de onu bırakmıyordu. Bir İngiliz subayı şemsiyeyi onun elinden aldı ve Sultanı arabaya çıkardı, kapıyı kapattı. Ambulans hareket etti.

Birkaç dakika sonra bir motor iskeleden ayrıldı ve açıklara doğru yol aldı. Kısa süre sonra İngiliz zırhlısında Akdeniz Donanması Başkomutanı Amiral, Sultanı, bir sultana yaraşır törenle karşıyordu.

Birden keskin bir çığlık duyuldu. VI.Mehmet geminin iskele tarafına yöneldi ve cırlak bir sesle bir sürü laf söyledi. Harem ağasının bavulunu kaybettiğini söylüyordu.

Uzun araştırmadan sonra bavul, kendilerini zırhlıya getiren motorun bir köşesinde bulundu. Vahdettin içindekileri kontrol için açtı. Bir şey eksik değildi. Derin bir nefes alarak kamarasına kapandı. Çantada, altın kahve takımı ve bütün mücevheratı vardı.⁹⁸

Bir saat sonra da VI.Mehmet İngiliz zırhlısında, genel bir umursamazlık ortamında Türkiye'yi terk ediyordu. Sultan, San Remo'ya gitti. Artık düşmüş, titrek, yaşlı bir insan kalıntısından başka bir şey değildi.

"İşte böylece, Osmanlı Hanedanının altı asırdan fazla süren dünyevi hâkimiyeti yaşlılıktan ötürü ölür. Tıpkı, yaprakları her bahar azalan ve bir mayıs sabahı, etrafındaki orman yeni yeşilliklerle bezenirken kuruyan ve kararan bir ağaç gibi".⁹⁹

98) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.180.

99) Norbert de Bischoff, a.g.e. 155-156.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**Mustafa Kemal, Türkiye'yi
Halifeliğin Boyunduruğundan
Kurtarıyor**

(1922 – 1924)

Şimdi dışarıda gâlip, içeride gâlip bir kişi olarak Mustafa Kemal, uluslararası dikkatleri üzerine çekiyordu. Günlük olayların projektörleri üzerine çevrilmişti. Tüm düşmanlarına karşı böyle direnen ve bütün güçlükleri yenen bu adam kimdi?

Bütün İslam ülkelerinden; Hindistan'dan, Afrika'dan, Malezya'dan, Afganistan'dan, İran'dan, Çin'den, hattâ Macaristan, Amerika Birleşik Devletleri gibi Hristiyan ülkelerden, şeref kılıçları, şeref pâyeleri ve kutlama telgrafları geliyordu. Bütün ezilmiş halkların gözdesi hâline gelmişti. Batılılara karşı açık ve gizli düşmanlık duyulan her yerde, bakışlar ümitle, onun kişiliğinde bir şampiyon ve bir koruyucu buldukları düşünülerek, **Sakarya Kahramanı**'na dönüyordu. İngiltere İmparatorluğu, Fransa ve İtalya'dan oluşan olağanüstü koalisyona kafa tutan bu Müslüman general onlara kendi özlemlerinin bayraktarı gibi görünüyordu. İran ve Afganistan onunla müttelik olmak istediler. Suriyeliler, Mısırlılar ve Hintler yardım etmeyi önerdiler. Her yandan onu, Doğuyu Batıya, İslamı Hristiyanlığa karşı dikecek olan bir savaşın önderi olmaya teşvik ediyorlardı.

Moskova'dan, Frunze'nin başkanlığında bir Sovyet heyeti geldi. Azerbaycan Bakanı, onuruna büyük bir akşam yemeği verdi.

Yemek sırasında yaptığı konuşmasında Kremlin temsilcisi, "Türkiye'yi kapitalist milletlere karşı savaşmak için proleter halklarla birleşmeye" çağırırdı.

Mustafa Kemal'in yerinde kim olsa bu övgülerden sarhoş olurdu. Zaferlerinden faydalanarak isteklerini artırır ve yeni fetihler düşerdi. Ama **Gazi** değil. Hiçbir zaman, bu çağrılara kulak asıp emellerinden sapmadı. Kuşkusuz, çok gururluydu. Fakat, pohpohlanmaya karşı tamamen duyarsızdı. İmkânları ve sınırlarını çok iyi biliyor-

du. Kendisini ne Hristiyanlara karşı Müslümanların savunucusu, ne de Doğunun Batıya karşı şampiyonu, ne renkli insanların Beyazlara karşı seferinin bir önderi, ne de kapitalist milletlere karşı proleter halkların bir müttefiki olarak görüyordu. Bu onun görevi değildi, bu çeşit maceralara da hiç istekli değildi.

Tarihte çok az insan Mustafa Kemal gibi emperyalizme karşı olabilir. Dahası o, milliyetçi olduğu ölçüde emperyalizme karşı idi. Ernest Renan, iki ilkenin karşıtlığını güzel bir şekilde açıklamıştır. Renan, birinin İmparatorluğa, diğerinin Papalığa sahip olma olgusunu "**millî beraberlik eseri**" olarak görmesinin, Almanya ve İtalya'yı nasıl karışıklıklarla karşı karşıya bıraktığını gösterdikten sonra şöyle der: "Millî fikrin ilk şartı, bütün cihanşümûl iddialardan vazgeçmektir. Cihanşümûl iddia milliyeti yok eder."¹⁰⁰

Mustafa Kemal'in gözleri önünde hep böyle örnekler vardı. Sultanın kişiliğinde aynı zamanda bir İmparatorluğa ve Halifelığe sahip olan bir ülkenin insanı değil miydi ve bu yüzden değil miydi ki, Türk halkı asla bir vatan kurmayı başaramamıştı? Geçmişin hatâlarına tekrar düşmek istemiyordu. Fetih fikri ona cihat fikri kadar yabancıydı. İçgüdüsel olarak, milletin gücünü aşan her şeye karşıydı; biliyordu ki, bu yanılgılar onun yıkılmasına neden olmuştu. Tek amacı Türkiye'yi, geçmişin kösteklerinden kurtulmuş, sağlam sınırlarla çevrili, modern, bütünlük içinde ve bağımsız bir millet yapmaktı. Bu eser, daha bitirilmemişti; gerisi onu hiç ilgilendirmiyordu.

Türk-Sovyet yemeği sırasında Frunze'ye, gururla:

- "Dünya'da ne ezen ne de ezilen vardır," diye cevap verdi. "Kendisinin ezilmesine imkân sağlayanlar ve sağlamayanlar vardır. Türkler, bu sonunculardandır. Şimdi yapacakları çok şey var. Diğerleri de bunu emsal alsınlar. Ancak o zaman dünya daha iyi olacaktır."

Boş düşlerle dolu tasarılarla oyalanmaktan uzak, Mustafa Kemal kendini zamanın temel sorununa verdi: Lausanne Konferansı'nın hazırlığı. Her temsilciyi bizzat kendisi seçti ve başlarına da İsmet Paşa'yı getirdi. Bu denli nâzik bir diplomatik görüşmeyi iyi sonuç-

100) Ernest Renan, Zihnî ve Manevî Reformlar, s.149.

landırmak için bir askerin seçilmiş olmasına şaşırılabilir. Ama, birçok neden ona bu seçimi yaptırtmıştı. Önce, **Gazi**, eski Genelkurmay Başkanına sonsuz bir şekilde güveniyordu. Sonra, Türkiye'nin, gelecekteki barış antlaşmasının bazı maddeleri arasında bir bakıma yer alacak olan Mudanya Mütarekesi'ni imzalayan kişi tarafından temsil edilmesinde yarar vardı.

İsmet Paşa'ya verdiği **talimat** basit ve açıktı. Müttefiklerden, Türkiye'nin hür ve egemen devlet olarak tam ve eksiksiz bir şekilde tanınmasını elde etmektir. Tabii sınırlarına saygı duyulmalıydı. Bununla şunu anlatmak lazımdı; Türkiye, Mondros Mütarekesi'nin imzasından önce "Müttefikler tarafından işgal edilmemiş, Türklerle meskûn bütün toprakları talep ediyordu. Nihayet, siyasî veya iktisadî olsun bütün yabancı müdahaleler ilga edilmeliydi." Mustafa Kemal'in kesin kararlı olduğu bu birkaç noktanın dışında, diğer sorunları, ülkenin çıkarına en iyi şekilde **müzakere** etmek yetkisi İsmet Paşa'ya bırakılmıştı.

Carlyle, büyük adamlarda sık olarak eksikliği görülen şeyin, emellerinin sınırlamasını bilmek olduğunu yazar. İsmet Paşa gibi Mustafa Kemal'i çok yakından tanıyanlar, bunun aksine, emellerini sınırlayabilmenin onun üstün niteliklerinden biri olduğunu söylerler. Hareketlerinin cereyan biçimine tanık olanlar da ancak bunlara hak vermektedirler.

83

Lausanne Konferansı, 21 Kasım 1922'de, VI. Mehmet'in kaçı-şından tam dört gün sonra açıldı. Sèvres Antlaşması, onun imzacısı ile birlikte ortadan kaldırılmıştı. Müttefikler şimdi, tümüyle bambaş-ka temeller üzerinde, Ankara hükûmetiyle görüşmelere hazırlanıyor-lardı. Ama, savaş meydanlarında kendini kanıtlamış olan, kuruluş aşamasındaki bu genç devlet, diplomasinin kaygan alanında da bu beceriyi gösterebilecek miydi? Bu, onun ne yapabileceği henüz gö-rülmemiş olan bir alandı. Orada, deneyimsiz bir şekilde temsil edili-

yordu. Türkiye'nin dış politikası henüz oluşmamıştı. Bu nedenle, Müttefikler, Kemalist görüşmecilerin, Batılı ülke yetkilileriyle karşılaştıklarında ne yapacaklarını merakla kendilerine soruyorlardı.

İsmet Paşa'nın **esas muhatabı** ve aynı zamanda en **amansız hasmı**, Lord Curzon idi. İri, soğuk, kendinden çok emin, uluslararası konferansların kurdu Curzon, Türk heyetinin başını ikinci derece bir asker gibi görüyordu. Bu yüzden ona tepeden bakan bir tavır takındı, ki bunda haksızlık yapmış oldu. Çünkü, kibiri, onun, düşündüğünden daha fazla usta bir kişi olduğunu fark etmesine engel olmuştu. İsmet Paşa biraz hafif işitiyordu. Bazen, hattâ sıkça, sağır gibi davrandığı da olurdu. Ama kör değildi. Muhatablarını iri, yuvarlak, hareketli ve zekâ fışkıran gözleriyle inceliyordu. İngiliz aslanı önünde biraz tarla faresi rolü yapıyordu. Ama masaldaki fare gibi, İngiliz temsilcinin Türkiye etrafına zekice örmeye çalıştığı ağın ilmiklerini birer birer kemirmesini biliyordu. Batılı güçler aralarında anlaşamıyorlardı; İsmet Paşa bu anlaşmazlıktan en iyi sonucu almasını bildi.¹⁰¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun **tasfiye** edilmesinin doğurduğu binlerce sorunda ve antlaşmanın kaleme alınmasında, Müttefik tarafta, diplomatlar arasında, kendisi ile ittifak edecekleri aradı ve bulmasını bildi de. Bir sorun çözüldüğünde ve yenisine geçildiğinde, bu müttefiklerini, bir diğerini bulmak için bırakıyordu. "Yakın bir cephede savaşarak, argümanlarını fevkalade bir yumuşaklıkla değiştirerek, ama esas taleplerine sarsılmaz bir inatla sarılan Türk Generali, müzakerelerin bütün safhasında Avrupalı diplomatları geride bıraktı."¹⁰²

İsmet Paşa, Lausanne'a gelişinden itibaren, Müttefiklerin Yunan heyetini, özellikle başkanı Venizelos'u gözetmiyormuş gibi yapmalarına şaşırdı. Sèvres Antlaşması sırasında onu göklere çıkartıyorlardı. Şimdi onu utanç verici bir şekilde küçük görüyorlardı. İlk günden başlayarak İsmet Paşa, onu yanına çekebileceğini anladı. Geride bıraktıkları bütün kin ve nefreti bir kenara iterek, **İnönü Kahramanı**, dünün düşmanına elini uzattı ve yarının dostu olmayı önerdi.

101) La Conference de Lausanne, documents officiels, Paris 1923.

102) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.124. Belirtelim ki, İsmet Paşa, Sovyet Temsilcisi Tchitcherine'in desteğini elde etmiştir.

Pek çok hayâllerle buraya gelmiş olan Venizelos, bu eli hararetle yakaladı. İki adam, ağırlığı altında Türkleri olduğu kadar Yunanları da ezme tehlikesi olan görünür düşmanlıklarını gömmeyi kararlaştırdılar. Konferans çerçevesinde, Türkiye ve Yunanistan arasında askıda kalmış bütün sorunları kesin olarak halleden bir de protokol imzaladılar. Bu anlaşma, sürekli bir yumuşamanın yolunu açtı.

İsmet Paşa'nın girişimi ustaca bir iş oldu. Bu, onun sadece usta bir diplomat değil, aynı zamanda bir devlet adamı olduğunu da kanıtlıyordu. Çünkü bu beklenmedik uyuşma, Müttefikleri etkiledi. Aynı zamanda Venizelos'un, etrafını çeviren kızgınlık çemberini de kırmasına hizmet etti. Ama yanı sıra, İsmet Paşa'yı da soyutlanmaktan kurtardı. Bu andan sonra, Yunan heyeti, Türklerin bütün isteklerini art niyetsiz destekledi.

4 Şubattan 23 Nisana kadar kesilmesi dışında, görüşmeler aylarca sürdü ve Türkiye ile Müttefikler arasında antlaşma, aynı zamanda bir dizi özel sözleşmeler, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı.

Kuşkusuz İsmet Paşa, Musul vilayeti ve Boğazlar konusunda bazı fedakârlıklarda bulundu. Birinci hususta, İngiltere kesin bir tavır takındı: bu petrol bölgesi Irak'a verilmeliydi (Md.3). İkinci hususta ise, İsmet Paşa bütün heyetlerin itirazı ile karşılaştı. Böylece Boğazlar askerden arındırılmış olarak kaldı, yalnız **"İstanbul'un askerî güvenliği Milletler Cemiyeti'ne verildi."** Ama bunlar elde edilenler karşısında küçümsenecek ödünlerdi. Güç durumuna rağmen İsmet Paşa, isteklerini elde etmeyi, bu tür görüşmelerde ender ulaşılan bir ölçüde başarmıştı.

Türkiye, büyük ölçüde Türklerle meskûn eski Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında bağımsız ve egemen bir güç olarak tanınıyordu. Edirne ile birlikte Trakya'yı, Anadolu'yu, Kilikya'yı ve Doğu vilayetleri muhafaza ediyordu. Yüzölçümü, 23.975 km²'si Avrupa'da, 743.700 km²'si Asya'da, toplam 767.675 km² oluyordu. Franklin Bouillon'la doğrudan görüşülen Türk-Suriye sınırı ve Gümrü Antlaşmasıyla saptarılan Doğu sınırı bu görüşmelerde ele alınmamıştı.

"Kapitülasyonlar, yabancı mahkemeleriyle, dinî himayeleriyle, müdahale haklarıyla, idare ve kontrol komisyonlarıyla, Osmanlı

Devleti'nin iktisadî ve malî hâkimiyetini temelinden yıkan bu cihaz, bir daha geri dönülmez şekilde ilga ediliyordu (Md.28). Osmanlı İmparatorluğu'nun, ağırlığı altında beli bükülen borçlar meselesi, siyasî görünümünden çıkartılıp, Türk hükûmetinin iyi niyetine bağlı bir özel hukuk sorunu oluyordu (Md.46-47). Artık Müttefiklerin elinde hiçbir siyasî baskı unsuru kalmıyordu."

Lausanne Konferansı, Türkiye için büyük bir diplomatik zafer oluştuyordu. İsmet Paşa, uluslararası alanda, Mustafa Kemal ve askerlerinin dört yıldır mücadele ettikleri şeylerin hepsinin onayını almıştı.

Lausanne Antlaşması Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nce Ağustos başlarında kabul edildi.

2 Ekim 1923'te son Müttefik birlikleri de Türkiye'yi boşaltıyordu.

84

Romancı Halide Edip (Adivar), bir gün **Gazi'**ye;

– "Barış imzalanınca ne olacaksınız?" diye sormuştu. "Artık yapacak işiniz kalmayınca çok sıkılacaksınız."

– "Eğlenmek için birbirimizi yeme oyunu oynayacağız" diye cevap vermişti Mustafa Kemal.

Söylediğine pek inanmıyordu. Madem artık savaş bitmişti, 5 Ağustos 1921 tarihli kanunla kendisine verilen tam yetkiler de son buluyordu ve muhalefet bundan yararlanarak başkaldırıyordu. Rauf, Başvekil (Başbakan) olmuştu. Mustafa Kemal Meclis Başkanı olarak yerindeydi. Ama yetkileri kısıtlanmıştı. Muhalifleri, onun, temsili bir rol üstlenmesini tercih ederlerdi. Ama bu, onu iyi tanımamaktı.

Hükûmetin idaresini tekrar eline geçirmesine engel olmak isteyen Rauf, Saltanatın kaldırılmasını ilân eden kanunu Meclise kabul ettiriş tarzından dolayı onu affetmiyordu. Lausanne'a giden heyetin başına İsmet Paşa'yı koyduğu ve ona, Meclise danışmadan, **şahsen talimat verdiği** için Mustafa Kemal'i açıkça kınıyordu. İyi niyetle olmadığı belli bir şekilde, eğer meslekten bir diplomat görüşmelere

gönderilseydi, bundan daha kötü olmayacağını açıklıyordu. Nihayet, Başkumandan'ın baskıcı tabiatını her fırsatta belirtmeyi ihmal etmiyordu. Ona göre Mustafa Kemal, otoriter, çabuk kızan ve her türlü danışmaya kapalı, gerçek bir zorba, paylaşılacak sağduyulu fikir yerine yıkıcı fikirlerle dolu bir insandı. Türkiye'nin siyasetini onun ellerine bırakmak, en kötü felâketleri davet etmek demektir.

Bu şikâyetler yeni değildi. Ama, Rauf'un çok ustaca saklayabildiği, derin ayrılık duygularına tercüman oluyordu. Kurtuluş Savaşı'nı sevinçle karşılamıştı ve hattâ orada ön planda rol almıştı. Ama Mustafa Kemal'in öğütlediği devrimleri asla onaylamıyordu. Aralarından bazıları ona kabul edilemez, hattâ korkunç geliyordu. Şimdi savaş bittiğine göre, aynı şekilde devrimi "**durdurmak**" istiyordu. Kendi deyimine göre, "**sağlıklı esaslar getirmeyi**", yani geriye gitmeyi özlüyordu.

Aleyhteki kampanyası Mecliste uygun ortam buluyordu. Meb'uslar **Gazi** tarafından oldukça kötü muamele görmüşlerdi. Lausanne Antlaşmasının imzalanmasının, Türkiye'nin geçirdiği savaş dönemini noktaladığını düşünüyorlardı. Bu bölüm kapanmıştı, sayfayı çevirmek gerekti. İyice hakedilmiş bir '**istirahat**'e ihtiyaçları olduğunu değerlendiriyorlardı. Ülke de uzun bir **nekahat** dönemine muhtaçtı. Mustafa Kemal orada olduğu sürece, Türkiye asla huzura kavuşmayacaktı.

Yalnız Meclisin önemli bir hizbini değil, aynı zamanda Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuat, Nurettin gibi büyük paşalarını ve Arifi de "**yumuşama siyaseti**"ne çekmiş olan Rauf, "**kahraman olmanın bir zamanı vardır, bilge olmanın da**" diye tekrarlıyordu. Hattâ, **Sakarya Kahramanı**'nın kalbini açtığı tek insan, her ânının güvenilir insanı Arif bile muhalefete geçmişti! Gazi aşırı otoritesi ve her zaman yenilenen istekleri ile onları da bezdirmişti.

Mustafa Kemal'e gelince; Kâzım Karabekir ve Arif'in bu yeni tutumu dışında, bunalım onun için şaşırtıcı değildi. **Gazi** uzun zamandan beri, inandığı yolda yürüdükçe arkadaşlarından çoğunun kendisinden kopacağını biliyordu. Ama bu hareketlerinin arkasındaki gücü kavrayamıyordu. Saltanatın kaldırılması sırasındaki kararsız tutumlarından ötürü haklarında en ufak bir kuşkusu yoktu. Ama yine de bu tutum onu düşükrıklığına yöneltiyor ve kendisini bırakıp da İs-

tanbul'a koştukları zaman duyduğu aynı acıyı veriyordu. Daha da kötüşü: bu terk etme, dinlenmenin hayal olduğu yeni atılımlara hazırlanđı bir sırada canını pek sıkıyordu. Artık sadece İsmet ve Fevzi'ye güvenebilirdi ve onların da kendisini terk edeceği günlerin yakın olup olmadığını düşünüyordu.

Durum böyle iken, Türkiye, büyük önem taşıyan kararların ari-fesinde bulunuyordu. **Gazi** bu kararları birlik içinde büyük bir atılımla almayı arzu ederdi. Meclisin yetkilerini saptayan 24 Nisan 1920 tarihli kanun; halkın egemenliğini ilân eden 20 Ocak 1921 ve Saltanatı kaldıran 1 Kasım 1922 tarihli kanunlar, özellikle, Türkiye'nin ne olmadığını **tarif** etmişti: Söz konusu olan, şimdi onun ne olmak istediği idi!

Yeni devletin şekli ne olacaktı? Rauf ve arkadaşlarının istediği gibi bir **meşrutî kiralık** mı? Demokrat ve ilerici meb'usların istediği gibi bir **cumhuriyet** mi? Eğer evetse, hangi tarz bir cumhuriyet yaratmak gerekti? **Başkanlık sistemi** ya da **parlamentar, sendikalist** ya da **korporatif** mi? Ortada çabuk çözüml bekleyen bin tane sorun vardı.

Bu sorunlara, birbirini nötrale eden düşman cephelere bölünmüş bu Meclis, açık bir cevap getireceğe benzemiyordu. O, İngilizlerin İstanbul Meclisini dağıttığı sırada, üç buçuk yıl önce seçilmiş, çabası özellikle toprakların kurtarılmasını teminden ibaret olmuş bir meclistti. Bu merhale aşılmış ve 1920'den beri durum çok değişmişti.

Yeni meclisin aynı zamanda daha dayanışmacı ve daha uysal olacağı ümidiyle, Mustafa Kemal yeni seçimler yapılmasına karar verdi (Eylül 1923).

Savaştan barışa geçiş daima güç bir andır. Bununla beraber, bir milletin geleceği, çoğu kere, bu ölü zamanı aşmadaki başarısının tarzına bağlıdır. Bir ufuk silinir, bir yenisi belirir. Ama henüz her şey bilinmezlik ve ince bir sis perdesine gömülmüş gibidir.

1923 seçimleri Mustafa Kemal'in hayatında bir dönüm noktasını belirlemişti. Geçen yıllar boyunca asker olarak davranmıştı. Ama şimdi savaş bitmişti. Ordu terhis edilmiş ve askerin çoğu evine barına dönmüştü. Bugüne kadar kullandığı unsur yoktu artık. **"Vatan tehlikede"** teması artık geçerli değildi. Artık güç kullanımı istenemez ve gözüpeklik özür olarak görülemezdi. Kurmay heyetindeki subaylar birer birer izin istiyorlardı. Demek, yalnız kalıyordu; yani, güçsüz. Eğer, her gün daha fazlalaşan düşmanları karşısında **tecrid** edilirse sonunda düşmanları onu iktidardan uzaklaştırırlardı.

Şimdiden bir grup milletvekili, geçerli şekilde seçilmiş olmak için, yeni Türkiye'nin sınırları içinde doğmuş olmak gerektiğini belirten kanun tasarısını Meclise sunmuştu. Bu, Selanik'te doğmuş olan Mustafa Kemal'i bir tür dışlamanın dolaylı yoluydu. Bu girişim başarı kazanmadı.

Aynı milletvekilleri bu kez de, seçim bölgesinde en az beş yıl oturmayan kimsenin halkın temsilcisi olamayacağını önerdiler. Oysa, Başkomutan, Gelibolu'da, Erzurum'da, Suriye'de, Filistin'de, Amasya'da, Sivas'ta, Sakarya'da, Dumlupınar'da, İzmir'de, Ankara'da bulunmuş, asla aynı yerde beş yıl kalmamıştı.

Mustafa Kemal'in, bu kadar nankörlükten, muhalefetin kendisinden kurtulmak için başvurduğu manevraların aşağılıklığından midesi bulanmıştı. **"İyi niyetli"** dostları gelip de **"kendisinin ve ülkesinin menfaati için"** kenara çekilmesini tavsiye ettiklerinde de hırsından ve hiddetinden titriyordu.

Bir kenara çekilmek mi? Asla! Sadece yaşının tam en güçlü çağında olduğu için değildi bu. Fakat daha da öte, düşmanlarının temenni ettikleri gibi **istirahati** düşünmekten uzak, o, eserinin henüz tamamlanmaya muhtaç olduğunu düşünüyordu. Henüz çabalarının başındaydı. Mecliste artan muhalefet ona, işin sonuna ancak olağanüstü canlı bir mücadele ile varabileceğini gösteriyordu. Fakat mücadele asla onu korkutmuyordu. Meydan okuması için ona kafa tutulması yeterliydi.

Savaş **askerî** olmaktan çıkmış, **siyasî** olmuştu. Zemin değişiyor, fakat karakterini değiştirmiyordu. Ortada söz konusu olan şey, aynı idi: Milletin geleceği! Aynı değişmez kurallara bağlı olma-

ya devam ediyordu. Düşmanı yenmek yerine, şimdi söz konusu olan, muhalefeti kırmaktı. Her zaman olduğu gibi bu da kuvvetlerin birbirine oranına bağlıydı. Başarılı olabilmek için bu yeni savaşın aracını yapmak gerekti.

Bu araç bir partiden başkası olamazdı. Ama Mustafa Kemal, birliklerinden kesin disiplin isteyecek kadar savaş adamı idi. "**İttihat ve Terakki Cemiyeti**"nin bitmez tükenmez gevezelikleri, on-
da, **entelektüel** ve **teorisyen** ağırlıklı kuruluşlara karşı gerçek bir nefret uyandırmıştı. Onun "**aydınlatılmaya**" ihtiyacı yoktu; o, arkasından gelinmesini istiyordu. Temenni ettiği şey, tartışmalara yer verilmeyen ve tıpkı Çanakkale'de ve Sakarya'daki piyadeleri gibi, aynı inançla emirlerini yerine getirecek üyeleri bulunan, harekete dönük böyle bir araçtı. Bunun için, daha önce askerlerini topladığı gibi, aynı çevreye bu kez taraftarlarını toplaması gerekiyordu.

1919'da Rauf ve Refet ile kurdukları direniş komiteleri, zamanla, bütün vatan yüzeyine yayılan güçlü kuruluşlar olmuştu. Bağımsızlık hareketinin başlamasını bu sağlamıştı. Başkomutan sıfatı ile Mustafa Kemal onu doğrudan kendi emri altına almıştı. Bunu, üzerinde mutlak egemenliğinin devam edeceği siyasî bir kuruluşla dönüştürmeyi düşündü. Bu "**Halk Fırkası**" olacaktı.¹⁰³ Her kasabada, yerel komite iktidarın bir parçasını elinde tutacak ve onu kendi adına **icra** edecek: belediye reisini, din adamını, öğretmenini, polis müdürünü atayacaktı. Bunun için, her komite **şahsen** ona bağlı olacaktı.

Bu yeni partiyi kurmak için **Gazi**, yurt içinde büyük bir geziye çıktı. Bu gibi eylemler onun için yeni bir şey değildi: bu ona, Şam'daki ve Selanik'teki "**Vatan**"ın başlangıcını ve hattâ gençleri millî orduya katılmaya teşvik ettiği Erzurum bölgesindeki köyleri do-
laştığı zamanı hatırlatıyordu. Kırsal kesim her yerde onu sıcak karşıladı. Halk için o; **Gazi, vatan kurtarıcı** idi. Köylü onun elini sık-
maktan gurur duyuyordu. Onların gözünde ideal bir önderi canlandırıyordu: **güçlü bir adam** ve **muzaffer bir asker**'di. Sert, otoriter olması ve içki içmesi onları hiç rahatsız etmiyordu. "Yerinde olsa idik biz de öyle olurduk" diyorlardı. "Devlet Başkanı olup da her şey-

103) Bazan Cumhuriyet Halk Partisi de denmektedir.

den kendini mahrum ederek yaşamak neye yarar?" Erdemlerine hayrandılar ve hatalarını affediyorlardı, çünkü onlar, güçlü bir canlılığın işaretleriydi.

Gezisi sırasında Mustafa Kemal, Komiteleri, yemeğini paylaşmaya davet ederek, üyelerine saygıyla muamele ederek, yakınmalarını ve telkinlerini bir baba sevecenliği ile dinleyerek en yoksul kasabalarda bile durdu.

- "Teşkilâtınızı muhafaza ediniz," dedi. "Yabancı düşman gitti, ama, savaş henüz bitmedi. Ülkede hâlâ eyyamcılar ve hainler kaynamaktadır. Yanında kalın. Söylediklerime itaat edin. Komitelerinizin sayısını daima artırın. Türkiye'yi birlikte kuracağız. O Türkiye ki, kanınızla yeniden elde ettiniz. Onu öyle güçlü temeller üzerine kuracağız ki, korkusuzca yarının fırtınalarına göğüs gerebilsin. Bütün düşmanlarının, içerden olsun, dışarıdan olsun, hepsinin saldırılarına dayanabilecektir. **Halk Fırkası**'nı kuracaksınız. Bütün Türkleri bu çerçevede toplayın. Ülkeyi siz yöneteceksiniz."

Fırka'nın kuruluşu ile görevli olan Fevzi, **Gazi**'ye üyelerinin hızla arttığına ve ordu kadrolarının blok hâlinde arkasında olduğuna dair güvence verdi. Bu iyimser bilgiler onu daha fazla toplantı yapmaya yöneltti. Programının ana noktalarını tekrar ederek kentten kente gitti.

- "Milletimiz karşıt parçalara bölünmemiştir," diyordu. "Her şeyden önce biz köylü bir milletiz. Bizde, gerçekte, büyük mülkür önemi nedir? Kırsal kesimde çalışanların ötesinde şehirlerimizde mütevazı zenaatkârlar ve küçük tüccarlar var. Büyük sermaye bizde ne yer tutmaktadır?"

"Milyonerlerimiz nerede? Şimdilik az sayıda olan işçilerimize de güveniyoruz. Ama, ülkemizin kısa zamanda inşa edeceğimiz fabrikalar için fazlasına ihtiyacı var.

"Nihayet entelektüel insanımız ve bilginlerimiz var; bunlar halktan uzak olamazlar. Halkı aydınlatmak, eğitmek ve ona refahın ve ilerlemenin yolunu göstermek için yerleri onların arasında değil mi?"

"Bizde sınıf veya meslek kavgaları yoktur. Bunların hepsi sıkı bir şekilde birbirine bağlı ve bir bütünü teşkil etmektedir: halk, millet, tek kelime ile Türkiye. İşte Halk Fırkası budur. Türkiye halkının partisi olan bu Fırka, bir bütünün parçası değildir; o bizzat kendisi

bir bütündür, o millettir, o Türkiye'dir. O, ülkenin kaderini beraber-
ce şekillendireceğimiz bir alettir..."

Bugüne kadar hiçbir politikacı Anadolu halkına bu dille konu-
şup seslenmemişti. Bununla beraber seçim sonuçları düşkırıncı oldu.
Halk Fırkası bir miktar sandalye kazandı, ama Mustafa Kemal'in
beklediği gibi mutlak çoğunluk olamadı. Birçok bölgede din adamları,
seçmenleri, Paşa'nın adaylarına oy vermekten caydırmıştı. Mustafa
Kemal, gezileri sırasında, din adamlarını komitelerin tayin edece-
ğini söylemişti. Hocaların, önderi **ateist** olarak tanınan bir fırka ta-
rafından **tayin** edilmeyi kabul etmeye hiç niyetleri yoktu.

Mustafa Kemal, yeni Meclisin, bir öncekinden daha iyi olacağı
düşüncesiyle seçimleri yaptırmıştı: durum daha kötü idi. Halk Fırka-
sı için oy verilmeyen yerlerde oylar, bir yığın birbirine düşman kü-
çük hiziplere dağılmıştı. Bizzat kendisi bu hiziplerle anlaşmadan ikti-
dara gelemiyordu. Bu da diğer hiziplerle ittifaklar yapması demekti.
İttifak da ödün vermek demekti. Oysa, bütün hayatı boyunca, Mus-
tafa Kemal asla kimseye ödün vermiş değildi. Düşkırıncılığı içinde ve
rahatsız bir halde Çankaya'daki köşke kapandı ve bundan böyle
Meclisin çalışmaları ile ilgilenmediğini açıkladı.

Birkaç gün sonra bir milletvekili heyeti gelerek, Halk Fırkası'nın
başkanı olmasıyla Meclis başkanlığı sıfatının birbiriyle bağdaşmadığını
anlattı. Meclisin değişik hiziplerinin hakemi durumundaki kimse,
bunlardan birinin başkanı olamazdı.

- "Bana söylediklerinizden bir şey anlamıyorum," diye kestirip
attı. "Bana Meclisin muhtelif hiziplerinden mi söz ediyorsunuz? Dev-
lette yalnız tek parti olmalıdır. Alacağınız kararlar için birlik esastır.
Orada ne hasım partiler ne ters ideolojiler olmalıdır. Hem Meclis
Başkanı kalmak hem de kendisine hukukî bir varlık tanıdığım tek
Fırkanın yani Halk Fırkası'nın şefi olmak benim için bir şereftir. Be-
nim gözümde diğer partiler mevcut değildir."

Meb'uslar bu sözleri işitmekten büyük üzüntü duydular. Bu,
Meclise ve üzerinde kurulu olduğu bütün ilkelere meydan okumaktı.
Gazi bu birlikçilik düşüncelerini nereden bulmuştu? Sovyet Rus-
ya'dan veya faşist İtalya'dan mı? Bu defa, ne olursa olsun, yanılını-
yordu: Meclis ile Başkan arasındaki ayrılık bir uyum sağlayamaya-

cak kadar derindi. Mustafa Kemal'in uzaklaştırılacağı güne kadar Meclis özgür olarak yasama görevini yapamayacaktı.

Milletvekilleri Çankaya'ya, kabulü doğal olması gereken basit bir dilekle gelmişlerdi. Şimdi, kendilerinin hiç beklemedikleri kuvvet gösterisi ile karşılaşmaktan şaşkın bir şekilde geri dönüyorlardı.

86

Mustafa Kemal işin peşini bırakmamaya kararlıydı. Ayrıca, Meclise de düşüncelerini kabul ettirmekte daha az azimli değildi. Ama bu defa, geçen seferkilerden daha ustaca davranmaya karar verdi.

26 Ekim günü, bütün bakanları Çankaya'ya davet etti. Yemek sonrasında, Yeni Türk Devletine verilecek uygun şekli birlikte incelediler. Her bakanın doğrudan Meclise karşı sorumlu olduğu sistemin korunmasının imkânsız olduğu üzerinde hep birlikte anlaşmaya vardılar.

– "Meclise, hiçbir medenî ülkenin bu anlamsız tarzla yönetilemeyeceğini göstermek gerek," dedi, Mustafa Kemal. "Yönetmek siz vekillere aittir, meb'uslara değil. Meb'usların müdahalesinden masun olmalısınız. İcra kuvveti güçlendirilmeli ve yasama gücünden ayrılmalıdır."

Bakanların her biri bu görüşü kabul ettiler. Hepsisi de yetkilerinin artırılmasından yana idi.

– "Madem ki hepiniz mutabıksınız," diye devam etti Mustafa Kemal, "yarın hepinizin topluca istifa etmenizi istiyorum. Meclisi yeni bir hükûmet kurmakla görevlendireceğim. Size ne teklif edilirse edilsin, hepiniz reddedeceksiniz ve çözümü mümkün olduğunca zorlaştıracaksınız. Bundan çıkacak kargaşayı göreceğiz. Meclis, sizi tekrar iş başında görmek için mümkün olan tavizi verecektir."

Ertesi gün, kararlaştırıldığı gibi, hükûmet toptan istifa etti ve Meclis yeni hükûmeti kurma işine girişti. Rauf, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat gezideydiler. Yoklukları, Mustafa Kemal'e işlemi çabuklaştı-

ma kararı verdirtmişti. **Gazi**'nin öngördüğü gibi, hizipler hiçbir şey üzerinde anlaşılmadı. Hattâ bir çoğunluk çıkaracak ortak bir program hazırlama konusunda bile anlaşılmadılar. Her grup, her hizip kendince hareket etmek istiyordu. Sekiz gün sonra görüşmeler hâlâ sürüyordu: yeni hükûmet kurmada bir adım bile ilerlenememişti.

O zaman Mustafa Kemal Çankaya'ya aralarında İsmet, Fethi ve Dumlupınar Meydan Savaşında kahramanlığı ile kendini gösteren Kemalettin Paşa'nın da bulunduğu küçük bir grup yakınıni davet etti. Bunlar, ona, Mecliste hüküm süren inanılmaz kargaşayı anlattılar. Fikirler günden güne kızışıyor, ama bunalımın çözümü gözük-müyordu bile.

Mustafa Kemal yumruğunu masaya vurarak:

- "Bu karışıklığı bitirmenin tam zamanı," dedi. "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz. Bu, kargaşadan çıkmanın tek yolu. Siz Fethi, siz müzakereleri mümkün olduğunca hararetlendireceksiniz. Öyle yapın ki, durum çözümsüz hale gelsin. Kargaşa iyice artınca, siz Kemalettin, Gordion düğümünü çözmek için bana müracaat edilmesini teklif edeceksiniz."

Arkadaşları gidince, **Gazi** çalışma odasına geçti ve bütün gece İsmet Paşa'yla Türkiye'yi otoriter bir cumhuriyet yapacak kanunu kaleme aldılar.

Manevra planlandığı gibi oluştu. Ertesi gün, Meclis kelimenin tam anlamı ile **felç** olmuştu. İşte bunalım patlak vereli neredeyse on gün olmuştu, ama kimse bundan çıkış yolunu göremiyordu. Meb'uslar, birbirine şiddetle söven, sayısız küçük parçalara bölünmüştü ve durmadan engeller çıkarıyorlardı. Aralarında bazıları yumruklaşıyorlardı bile. Kemalettin'in, Mustafa Kemal'in hakemliğine başvuru ve yeni hükûmeti kurma konusunda fikrinin alınmasını önermesi üzerine, hepsi de, rahat bir nefes alarak bu öneriyi desteklediler.

Bu zaman içerisinde, **Gazi** Çankaya'daki evine kapanmıştı. Kimse onu onbeş gündür görmemişti. Olaylarla ilgilenmiyor gözüküyordu.

Meb'uslar ona, "**lütfen Meclis'e gelmesi**" için bir heyet gönderdi. Kabul etmedi. İkinci bir heyet gitti Çankaya'ya ve düğümü çözmesi için ona ricada bulundu. Yine reddetti. Meb'uslar ona

"Millî bir görevden kaçmamak gerektiğini" rica ettiklerinde, buna dayanamadı.

– "Pekâlâ," dedi. "İsteğinizi dikkate alacağım. Ama, kesin bir şartım var; kararlarım ne olursa olsun Meclis tarafından tartışmasız kabul edilmelidir. Bunlar, kesin ve geri dönülmez olarak telâkki edilmelidir."

Heyet üyeleri öyle bir çaresizlik içinde idiler ki, sabırsızlıkla bu koşulları kabul ettiler. Ama **Gazi**, sözlü vaadlerle yetinmedi: Oturumu yönetecek Başkanın, kararlarının tartışılmayacağına dair kesin ve yazılı sözverisini istedi. Ancak bunu eline aldıktan sonra Çankaya'dan Ankara'ya hareket etti.

Meclisin holüne geldiğinde, acele ile yeni hükûmette yer almak için seçtiği arkadaşlarını topladı. Muhalefetin bütün üyeleri bunun dışındaydı. Bu, **Halk Partisi**'nin belli başlı idarecilerinden oluşan bir-birlerine bağlı bir hükûmetti. Sonra, etrafı yeni bakanlarla çevrili olarak toplantı salonuna girdi ve buz gibi bir sessizlik ortasında kürsüye çıktı. Birkaç saniyede Meclis, ciddî bir şeylerin olacağını anladı.

Uzun bir süre Mustafa Kemal gri-mavi gözleri ile meb'uslara baktı. Sonunda konuştu ve:

– "Beni çağırдыңız," dedi. "Bu buhranı siz kendiniz yarattınız. Mevcut bunalım geçici sebeplerden kaynaklanmıyor: buna sebep, bizim hükûmet şeklimizdeki köklü bir hatâdır. Meclis aynı zamanda yasama ve icra yetkisini birlikte kullanıyor. Bu fazla. İçinizden her biri hükûmetin kararları hakkında kendisine danışılın istiyor. İdarenin bütün hizmetlerini kontrol etsin, her vekil üzerinde devamlı kontrolü olsun istiyor.

"Efendiler, bu sıfatı haketmiş hiçbir vekil bu şartlarda hükûmet edemez. Bu temeller üzerinde bir hükûmet mümkün değildir. Bu bir hükûmet değil, bir karmaşadır. Bizzat tecrübe ile siz yaşadınız.

"Sistemi köklü olarak değiştirmek gerektir. Kesin olarak karar verdim ki Türkiye, bütün icra yetkisini elinde tutan bir Başkan tarafından yönetilen bir **Cumhuriyet** olacaktır."

Sonra, her kelimenin üzerine basarak, bir gece önce İsmet Paşa ile beraber hazırladıkları anayasa taslağını okudu:

"Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli, Cumhuriyettir... Büyük Mil-

let Meclisi tarafından yönetilir. O da muhtelif vekâletleri vekiller aracılığı ile yönetir ve içinden Cumhurreisini seçer... O, devletin başıdır. Gerekli gördüğünde Meclis ve başkanını Meclis üyeleri arasından seçtiği Vekiller Heyetine başkanlık eder. Hükûmet Başkanı çalışma arkadaşlarını meb'uslar arasından seçer... Vekiller Heyeti listesi Cumhurreisi tarafından Meclisin tasvibine sunulur."

Meb'uslar bu sözleri duyunca adeta taş kesildiler. Bu, düşündüklerinden daha da beterdi. Mustafa Kemal'e, hükûmet bunalımını çözsün diye başvurmuşlardı; bu maksatla ona sınırsız yetki vermişlerdi, şimdi o bunu, otoriter bir rejim kurmak için kullanıyordu.

Rauf, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat derhal Ankara'ya koştular. Son dakikada, buna karşı koymak için ellerinden geleni yaptılar. Ama çok geçti, Meclis, **Gazi'nin** kararını, "**kesin ve geri dönülmez**" biçimde ele almaya başlamıştı. İrâdesi önünde eğilmekten başka yapacak bir şeyi yoktu. Biliyordu ki, reddettiği takdirde tekrar bir karmaşaya düşülecekti.

Meb'usların yüzde kırkı oylamaya katılmadı. Çekimser kalmalarına rağmen İsmet Paşa'nın hazırladığı kanun çoğunlukla kabul edildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edildi ve Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı oldu. Derhal İsmet Paşa'yı hükûmeti kurmakla görevlendirdi.¹⁰⁴

Bu kanun, tam söylendiği gibi, onu "**mutlak hâkim**" yapıyordu. Aynı zamanda hem Cumhurbaşkanı hem de, sadece kendine karşı sorumlu Bakanları atama ve geri çekme yetkilerine sahip, Başbakanı; Meclisin Başkanı idi; bir süre ülkenin tek siyasal partisi olacak **Halk Fırkası'nın** reisi; nihayet ordunun en büyük komutanı idi. Her türlü mülkî ve askerî güç elinde toplanıyordu.

Muhalefetin ağızına tam anlamıyla kilit vurulmuştu. Ama halkın, bütün bu olan bitene ne dediği sorulmayacak mıydı? Bu kadar gücün toplanmasından korkmuyor muydu?

Türk halkı hiçbir şey söylemiyordu. Bir kere Mustafa Kemal'e tam güveni vardı. Cumhurbaşkanı olsun, Sultan veya Halife, onun için önemli değildi. Bağlılığı sıfatına değil, kişiliğineydi. Kendi kendi-

104)Yeni Anayasa'nın kesin maddelerini sağlayan kanun, 20 Nisan 1924'te onaylandı. Bu kanun sadece 29 Ekim 1923 kanunu ile bildirilen temel esasları derliyordu.

sine, onun, geçmişte kendisini kurtardığını söylüyordu. O halde, kendisini geleceğe götürmekte bir başkasından daha yetenekli olacağını da kabul ediyordu.

Bunun dışında, istekleri mantığa aykırı değildi: sadece tarlalarını işlemek, çocuklarını doğru dürüst yetiştirmek ve barış içinde yaşamak istiyordu.

87

Mustafa Kemal böylece Türkiye'yi geçmişe bağlayan bağları bir-biri ardından kesip atıyordu. Bunların arasında, koparılmasının yankıları çok büyük olacak bir tanesi vardı ki, **Gazi** bugüne kadar dokunmaya cesaret edememişti: bu, Halifelikti. Kuşkusuz, taraftarlarının Ankara'yı rahatsız ettiği, başının kendisini ölüme mahkûm ettiği bu kuruma son vermeye, kararlıydı. Bu noktada kararı kesindi. Ama Halifeliğin kaldırılması, fırtına çıkaracak çok ciddî bir hareketti. Kendisi Halife olabilirdi. Halk kabul ederdi. Bazı meb'uslar önermişlerdi de. Ama Halifeliği kaldırmak, bu, bambaşka bir işti. Bu, kendisine, köylünün desteğini kaybettirebilirdi; doğal olarak ordunun da. Bu, bütün Türkleri tek bir muhalefet olarak karşısına dikebilirdi.

Bunu iyi biliyordu. Bu yüzden, ne Saltanatı kaldıran 1 Kasım 1922 tarihli kanunda, ne Cumhuriyeti ilân eden 29 Ekim 1923 tarihli kanunda bu soruna yanaşmak istemişti. Eğer Sultan'ın **dünyevî** gücünü kaldırırken **manevî** gücüne dokunmuş olsa idi, arkasından gelen olmazdı. Bir yıl sonra, Meclisten, Cumhuriyeti ilân ederken Halifeliği de kaldırmasını talep etse idi, 29 Ekim Kanunu, inananların gözünde kutsal şeylere saygısızlık eden bir kanun olurdu. Yeni devletin, üzerinde kurulduğu kanun böyle olmamalıydı.

Ama, madem daha önce, halkın egemenliğinin ilânı ile Sultan'ın egemenliğinin sürmesi arasında esaslı bir uyumsuzluk olmuştu, şimdi aynı şekilde, halkın egemenliği ile Halifeliğin varlığının da uzun zaman bağdaşmayacağı açıktı; yani, çok önemli yetkilerle donatılmış bir kurum kendi kontrolünün dışında olamazdı.

Böylece, Türkiye'yi baştan aşağı yenilemeye götüren ve bütün dinî ve siyasî sorunların yavaş yavaş olgunlaşmasıyla oluşan bu yapısal gelişme, Halifelik sorununun gecikmeden ele alınmasını zorunlu kılıyordu. Gelinmiş olan noktada Mustafa Kemal, kendisinde vücut bulmuş olan tarihsel güce ihanet etmeden, bir adım bile geri atamazdı. Aynı zamanda Halifelikten kurtarılamazsa, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartılmış olması bir işe yaramazdı.

Nasıl ki Türkiye'yi büyük zorluklardan sonra kurtarmış Saltanatı kaldırmıştı, aynı şekilde, onu Halifelikten de kurtarmalıydı. Çünkü **dünyevî** kurtuluşu buna bağlıydı. Bu bir tercih sorunu değildi: bu bir ölüm kalım sorunuydu. **"Geçmişin vahiyleri ile geleceğin hürriyeti arasında seçimini yapmak gerek,"** diyordu.

Bu daima üzerine sık sık döndüğü bir konuydu.

Bir gün, Bursa yöresinde çıktığı gezilerin birinde halka konuşurken;

"Medeniyet, kendi dışında olanları yakan bir ateştir," diye açıklıyordu. "Dünya ilerlemeye devam ederken bizim yerimizde saymamızdan çok acı çektik. Şimdi ileri gitmek sırası bizde. Biz medeniyeti ve ilmi istiyoruz; bize yolu gösterecek budur.

"Türkiye Cumhuriyeti bir şeyhler ve dervişler ülkesi olarak kalmak istememektedir. Nizam olarak sadece bir gerçek ve mantık vardır. O da medeniyet gerçeği ve mantığıdır. Tam adam olunmak isteniyorsa, onun kaidelerine göre davranmak gerektir. Tek rehberimiz Cumhuriyetin âmir ilkeleri olmalıdır."

Kendince, asla ne geriye dönmek ve ne de kötü ile uzlaşmak söz konusuydu; asla bir olmayacak hayâl için gerçeği bırakmayacaktı. **"Uğrunda yaşamaya veya ölmeye geçecek tek gerçek, mütecanis, birbirine sarılmış, hür Türk Milletidir"** demekten geri durmuyordu. Gerisi, acı bir alay ve hayâldi...

dan çıktıktan sonra sen onun esirisin" der bir Arap atasözü. Mustafa Kemal, fikirlerini küçük bir çevrede söylediği sürece hiç önemli değildi. Fakat, tartışmanın heyecanı ile, bu düşüncelerini zamanı gelmeden açıkça söylemek ihtiyatsızlığını gösterdi. Bu hatâ, az daha ona pahalıya mal oluyordu.

Thiers der ki; "İhtilâlcinin ruhu aynı kuvvetle iki duygu arasında paylaşılmıştır: kendini hasrettiği ihtirâs ve buna mâni olmak isteye-ne karşı duyulan kin." Bu tanım, tamtamına Ankara'nın **Bozkurt**'una uyuyordu. Bu yüzden de niyetlerini kendisi için saklayamadı.

İstanbul'dan ayrılırken VI.Mehmet Halifeliği kuzeni Abdülmecit'e devretmişti. Abdülmecit, görevini resmen devralırken, Mustafa Kemal, görev devir töreninin geleneksel abartılı gösterişler içinde yapılmasına kesinlikle itiraz etti. Sonra, Meclis, yeni dinî lidere verilecek yetkilerin genişliğini tetkik için toplandığında, Mustafa Kemal görüşmeleri kısa kesmiş ve şöyle açıklamıştı:

- "Halife'nin ne yetkisi, ne de görevi vardır. O sadece göstermelik bir şahıstır."

Bir süre önce, Abdülmecit kendisine yazarak ödeneğinin artırılmasını rica etmişti: Mustafa Kemal bizzat kendi eliyle yazdığı cevapta şunları diyordu:

"Halifelik tarihî bir kalıntıdan başka bir şey değildir. Varlığını haklı kılacak hiçbir şey yoktur. Sekreterlerimden birine yazma cesaretini göstermeniz hâdisesini de bir münasebetsizlik ve hakaret telâkki ediyorum."

Bu hareketler bir süre sonra endişe verici hal aldı. Muhalefet, yangına körükle gitmekte tereddüt göstermiyordu. "İşte hasmımızı devirmek için güzel bir fırsat," diyorlardı, ellerini ovuşturarak. İstanbul'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldılar ve Mustafa Kemal'in asla Halifenin **şahsına hücum** edemeyeceğinden emin olarak Abdülmecit'in etrafında toplandılar.

Abdülmecit'in entrika ile bir ilgisi yoktu. Yumuşak, nâzik, tam anlamı ile aristokrat ve son derece kültürlü bir kişiydi. Boğaziçi'ndeki sarayında resim yapmak, din bilimleri okumak ve gül yetiştirmek arasında tertemiz bir elli yıllık hayat geçirmişti.

Sultanın gidişinden sonra, ertesi gün, üçyüz elli milyon **Müslümanın emiri, İslâmın en yüce otoritesi** olmuştu. Yeni görevini çok ciddiye almış ve büyük halifelerin geleneklerini yaşatmak istemişti. Bizans Fatihî II. Mehmet gibi her cuma, beyaz bir at üzerinde, etrafında bir süvari müfrezesi olduğu halde Ayasofya'ya gidiyordu. Üsküdar'daki büyük camide dinî bir törene katıldığında, yaldızlı ve 14 kürekli saltanat kayığı ile Boğazı geçiyordu. Altınlarla süslenmiş bir süvari müfrezesi olmadan bir yerden bir yere gitmiyordu. Sarayında, büyükelçileri, yabancı ziyaretçileri bir padişah edası ile kabul ediyordu.

Abdülmecit, siyasî hiçbir hırsı olmadığı halde, (boş zamanlarını şahane İran minyatürleri koleksiyonuna ayırmayı tercih ederdi) gayri memnun takımını, balın sinekleri çektiği gibi çekiyordu. Sonunda kendisini, hocalar, ulema, emekli paşalar ve görevden alınmış memurlarla çevrili bulmuştu. Eski rejimin bütün memurları etrafında bulunuyordu. Ünü, sadece yüksek tabakada değil, İstanbul'un diğer halkı arasında da büyüktü.

Rauf, Adnan, Refet ve Kâzım Karabekir özel danışmanları olmuştu. Niyetleri, Cumhuriyeti devirmek ve Türk Devleti'ni **meşrutî monarşi**'ye çevirmekti. Yeni rejimin de Sadrazamları olmak istiyorlardı ve bundan yararlanarak Abdülmecit'i tahta çıkaracaklardı. Bu yaşlı ve herkesten saygı gören adamın olağanüstü bir sultan olacağını düşünüyorlardı. Ne olursa olsun bu **mükemmel aristokrat**, Ankara'daki sert adamla esaslı bir çelişkeydi.

Ama Mustafa Kemal, siyasî düşmanlarının ne dolaplar çevirdiğinden ayrıntılarına kadar haberdardı. Çaplarını iyi bildiği bu küçük grup, din adamlarının etkisi ile alevlenen Anadolu'daki memnuniyetsizliği kendi taraflarına çekebilirlerse, eski "**Halife Ordusu**"ndan daha büyük bir tehlike oluşturulabilirdi. **Gazi** sıkıntılı bir durumdaydı. Eğer çok erken harekete geçerse, ilk kurbanının kendisi olacağı bir patlamaya sebep olurdu. Şayet çok uzun zaman beklerse de kaybederdi.

Mustafa Kemal Sultana karşı dikildiğinde Halifeye çarpmıştı. Şimdi Halifeye karşı dikiliyor, bu sefer dinî duyguları karşısında buluyordu. **Ankara'nın Bozkurt'u**, hayatında ilk defa büyük bir şaş-

kınlığa düşmüş bir şekilde, soruna boş yere bir çözüm arayarak odasında dört dönüyordu.

Tam bu anda, Ağa Han ve Emir Ali (Hindistan'dan iki Müslüman prens), Türkiye Başbakanına, manevî liderlerinin onuruna saygı duyulmasını isteyerek hükûmetin, Halifenin yetkilerini **gasp-etmesini** protesto eden mektup gönderdiler. Durumu ağırlaştırıcı nokta, bu mektubun, Başbakan'ın eline geçmesinden önce İstanbul'daki gazetelerde yayımlanmasıydı.

Bir anda Mustafa Kemal bu olaydan çıkarabileceği sonucu fark etti: Sonunda düşmanlarını altedeceği silahı elinde tutuyordu. Ağa Han ve Emir Ali'nin İngilizlerin paralı ajanı olduğunu açıkladı. Bir kere daha İngiltere Türkiye'nin içişlerine karışıyordu. Halifeyi, Cumhuriyeti devirmek için kullanıyordu. Ülkenin Lausanne'da elde ettiği avantajları böylece alıp götürmek istiyordu!

Bahane zayıftı. Mustafa Kemal, Müslüman prenslerin mektubunun Cumhuriyetin varlığını tehlikeye sokmadığını biliyordu. Ama elinde başka da argüman yoktu. Olayı kamuoyuna bir dış politika olayıymış, Müttefiklerin içişlerine karışmalarına karşı bir kendini savunma imiş gibi takdim etmenin VI.Mehmet'in uzaklaştırılmasına nasıl hizmet ettiğini hatırladı. Aynı manevrayı Halife için de tekrarlamak istiyordu. Sadece, henüz canlı olan bir tutkusunu uyandırarak Meclisin dinî önyargılarına galebe çalabileceğini düşünüyordu: yabancı düşmanlığıydı bu.

Mustafa Kemal doğru görmüştü. Meclis, **"İngiliz gizli servisinin bu iki belli adamı"** Ağa Han ve Emir Ali'nin Halife lehine **müdahaleye cür'et ettiğini** öğrenince, hiddet krizinden sarsıldı. Milletvekilleri, yabancıya karşı öfkelerini zaptedemeyerek bu işe sebep olan hocalara, ulemaya, muhalefet liderlerine ve hattâ Halifeye bile şiddetli sözler söylediler. Evet, **Gazi** haklıydı: bütün bu adamlar, **hain, fesatçı ve düşman ajanı** idi! Cumhuriyete karşı eski rejim

lehine muhalefetin yapacağı sevgi gösterilerinin ölüm cezasını gerektiren suçlar olduğuna dair kanun derhal oylandı. Bazı milletvekilleri, Halifelğin en önemli diplomatik koz olduğunu söyleyerek Halifeyi savunmaya kalktılsa da, Mustafa Kemal, gözde tezini ele alarak, o kişilere doğru gözlerini dikip cınlayan bir sesle cevap verdi:

- "Asırlardan beri, Türk köylüsü her yerde, her iklimde Halife için ve sair işe yaramazlar için kan dökmeye ve ölmeye mahkûm edilmiş değil miydi? Şimdi Türkiye'nin kendini düşünmesinin bunca kayıplarına sebep olan Arap ve Hintlileri görmezlikten gelmesinin zamanıdır. Tekrar ediyorum, Halifelikten kurtulmanın tam zamanıdır."

Bazı milletvekillerinin görüşlerinde ısrar etmesi üzerine, onlara biraz önce kabul edilen kanun uygulandı ve derhal mahkemeye sevk edildiler. Ağa Han'ın mektubunu yayımlayan gazetelerin yazı işleri müdürleri de hapse mahkûm edildiler. Mustafa Kemal belki biraz **"sert"**ti. Ama bilinci yerinde, kendisine hâkim bir **"sert"**ti.

Eş zamanlı olarak, Mustafa Kemal, **Halk Fırkası** bölge komiteleri aracılığı ile, Abdülmecit ve yandaşlarını düşmanın suç ortağı olarak takdim eden bir propaganda faaliyeti başlattı. Kırsal kesimi alevlendiren dinî çalkantı birden kesildi. Bazı din adamlarının hükûmet aleyhine verdikleri vaazları köylüler bir hiddet homurtusu ile karşıladılar.

Köylünün hiddeti orduya sıçradı. Mustafa Kemal, bu iki desteğinden emin olduktan sonra, harekete geçmeye karar verdi. Darbe üstüne darbe indirerek düşmanlarına nefes alma zamanı bırakmadı. Rauf'u Ankara'ya çağırarak işe başladı. Onu **Halk Fırkası** komitesinin huzuruna çıkarttı ve Meclisten **ihraç** edilme ve ülkeden **sürülme** cezasıyla tehdit ederek Cumhuriyete ve onun Başkanına **sadık** kalacağına dair yemin ettirtti. Sonra İstanbul'a gönderilen emirde, Halifenin tahsisatının asgariye indirilmesi, şeref kıt'asının dağıtılması istendi ve bütün maiyeti ile kırksekiz saat içinde İstanbul'u terk etmeye dâvet edildi.

3 Mart 1924'te, bu ilk cezaların uyandırdığı panikten yararlanarak, Devletin tümüyle dinden bağımsızlaştığını ilân eden ve Halifeyi sınır dışı eden kanun tasarısını Meclise sundu.

- "Cumhuriyet her ne pahasına olursa olsun muhafaza edilmelidir," dedi, milletvekillerine. "Ama gelin görün ki, tehdit altındadır. Osmanlı İmparatorluğu eskimiş dinî temeller üzerine kurulmuştu. Yeni devlet sağlam temeller üzerine oturmalıdır. Sarsılmaz bir ilmi yapı ile donatılmalıdır. Halife ve Osmanlı Hanedanından ne varsa yok olmalıdır. Dinî mahkemeler ve kanunların yerini, modern kanun ve mahkemeler almalıdır. Dinî okullar, yerlerini devlet okullarına terk etmelidir. Cumhuriyet, millî, tekçil ve laik olmalıdır."

Kanun, el kaldırılarak oya kondu. Bir saat içinde Mustafa Kemal, on yüzyıldan beri Türkiye'nin biçimlenmesine hizmet etmiş olan bütün din kurumlarını yıkmıştı.

Hattâ aynı gece Abdülmecit'e, şafaktan önce İstanbul'u terk etmesini emreden mesaj gönderdi. Gece yarısı bir grup polis Halife'nin sarayı önüne geldi. Abdülmecit'i, bavullarını bile hazırlamasına zaman vermeden Bulgar sınırına götürdüler.

Bir jandarma teğmeni, bir bavul dolusu giyeceklerle, İsviçre'ye gidebilmesini sağlayacak bir miktar İngiliz lirası verdi.

Daha ertesi gün, bütün Osmanlı Prens ve Prensesleri de sürgün yoluna koyuldular.

Hareket öyle sert ve uygulama öyle hızlı idi ki, ülkenin soluğu kesildi. Bütün Anadolu'da ne bir gösteri ne protesto ne de hiçbir şekilde bir direnme oldu. En ufak bir kaynaşma bile görölmedi. Halifelik, Mustafa Kemal'in güçlü ellerinde bir saman çöpü gibi kırılmıştı.

Modern Türkiye'nin kurucusu, sonunda amacına erişmişti. Bunun böyle kolay olacağını ise asla düşünmemişti...

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kemalist Türkiye

(1924 – 1938)

Halifeliği ilga eden 3 Mart 1924 tarihli kanun, Sivas Kongresi'nin hazırlık kararları ile 13 Eylül 1919 tarihinde açılmış olan dönemi kapatıyordu. Beş yıldan az bir zaman içinde Mustafa Kemal geçmiş kökünden kazıyıp atmıştı. Şimdi yeniden inşa söz konusuydu. Önünde yeni bir devrimler çağı açılıyordu. Bu dönemde, ülkenin sadece iktisadî ve toplumsal yapısını değil, her Türk'ün özel, en kişisel ve köklü yaşantısını da baştan aşağı değiştirecekti: adını, âdetlerini, hayat anlayışını, ifade tarzını ve düşüncelerine kadar her şeyini.

- "**Hür, birbirini kucaklayan, mütecanis bir Türk Milleti**", işte, **Gazi**'nin kendini adadığı bu idi.

Hür! Türkiye öyle idi: Sèvres Antlaşmasının öngördüğü parçalanmayı **bertaraf** ederek, Gümrü'de, Pozanti'da, Mudanya'da, Lausanne'da, derli toplu ve düzgün bir dikdörtgen sınır elde etti.

Ama **mütecanis**, Türkiye öyle miydi? Henüz değil. İstanbul'da, Trakya'da, doğu illerinde daha başka yerlerde, yabancı halkın içinde azınlıkta kalıyordu. Bu değişik elemanları ayırdetmek, temelde Türk olanları toparlayıp teşkilâtlandırmak gerçekten zor bir iş olacaktı.

Mustafa Kemal, Türk unsurun hepsinden ağır bastığını biliyordu. Bu sebeple , 1924'ten beri ve denebilir ki hayatı boyunca, bunu fiilen gerçekleştirdi. 1938'de Türk Milleti, inkâr kabul etmez bir şekilde bir ırk ve duygu birliğine kavuşmuştu.

Milletin mütecanisliğini (tecanüsünü) üç grup halk tehdit ediyordu: Kürtler, Ermeniler ve Rumlar.

Kürtler, Sâmi ırkından olmayan Müslümanlardı. O halde Arap halklar arasında sınıflandırılmazdı. Bu nedenle, Türkiye, "**gerçek Türk halkları**" olarak onların yeni devletin sınırlarına dahil edilmesini talep etmişti. İngiltere'nin zorlamasıyla Musul vilayetinden vaz-

geçilmesi, Kürtlerin üçe bölünmesiyle sonuçlanmıştı: bir bölümü Irak'a bağlanmıştı; bir kısmı İran'a; üçüncüsü de Türklerin elinde kalmıştı.

Kürtler çok çabuk, Ankara Hükûmeti'nin kararlarına karşı bir yabancı kitle gibi tepki gösterdiler. Yüzyıllardan beri, ataerkil aile yaşantılarına ve dinî geleneklerine koyu bir şekilde bağlı olduklarından, Meclisin laiklik önlemlerini kabul etmeyi reddettiler. Hemen hemen 1926'ya kadar sürekli başkaldırır bir hava içinde oldular.

Başkaldıran Kürtler aşağı yukarı bir milyon kadar olmakla birlikte, derhal Irak ve İran'daki gruplar tarafından desteklendiler. Bu da sınırın öbür tarafının Türkiye için tehlike yaratması demekti. Her şeyden önce bu, Devletin tekçil (**üniter**)liğine ve kanunlarının bütün ülkede uygulanabilirliğine bir meydan okuma idi. Sonra da Türkiye'yi diplomatik sıkıntılara sokabilecek, hattâ münasebetsiz bir zamanda, sınır ülkeleriyle savaşa sürükleyebilecek bir tehlike oluştuyordu. Kemalist rejimin güçlenmesini önleyeceği düşüncesiyle, bir yabancı devlet (bu İngiltere idi) olayları kızıştırmak için Kürt başkaldırmasını körüklüyordu. Bu cerahatli yarayı, isyancılara yiyecek ve silâh yardımı yaparak, Türkiye'nin ensesinde tutuyordu.

Sonunda isyan açıkça patladı. Nakşibendîlerin **ırsî vârisi** Şeyh Sait, Kürt aşiretlerini Allah adına ayağa kaldırdı ve onları Peygamberin yeşil bayrağı altında savaşa sevketti. Onları, Doğu vilayetlerinden Harput, Maraş ve Bitlis'e saldırttı ve Diyarbakır'ın duvarlarına "**Kahrolsun Cumhuriyet, Yaşasın Halife-Sultan**" yazan büyük afişler astırdı.

Fakat isyan burada kalmadı. Ağları uzaklara gidiyor ve uzantılarına çok değişik bölgelerde, belli başlı İstanbul'da, gizli bir İslam cemiyetinde, klüplerde, gazete yazıhanelerinde, merkez idaresine varana kadar her yerde rastlanıyordu.

Mustafa Kemal kötülüğü kökünden kazımaya karar verdi. Önce yedi sonra sekiz ve daha sonra dokuz tümeni, isyanı bastırması için Doğu'ya gönderdi.

Daha sonra **Gazi**, bu bölgelere "**İstiklal Mahkemeleri**" adıyla özel mahkemeler gönderdi. Kısa yargılamalardan sonra bu mahkemeler, suçlu bulunan binlerce kişi hakkında hapis, sürgün, idam

cezaları verdiler. Öncülük eden kırk kişi, aynı gün Diyarbakır'da büyük meydanda asıldı.

Türbeler ve **dergâhlar**, **tekke** ve **zâviyeler** kapatıldı, **tari-katlar** kaldırıldı. Mustafa Kemal, başkaldırmaya uzaktan veya yakından katılmış olan bütün dincileri ülkeden çıkardı.

Ermenilere gelince; onlar, İngiltere tarafından himaye edilen özgür bir Ermenistan düşünüyorlardı. Ama bu rüya dumanlar arasında hemen yok oldu. Tam istiklâllerini ilân etmişlerdi ki, Türklerin ve Sovyetlerin saldırıları altında ezildiler. O tarihlerde, Ermeni liderleri, İngiltere'ye sığınmışlardı. Orada İngiliz idarecileri ile temas hâlinde idiler. İngilizler onlara, mücadeleye devam etmelerini tavsiye etmişti. Bu tavsiyeden cesaret alarak, Ermenistan'a dönmüşler ve orada **"Gençlik birlikleri"** oluşturmuşlar ve bunların başında, Türk birliklerine saldırmışlardı. Silâhlarının yetersizliğinden, bu **"birlikler"** Kâzım Karabekir'in askerleri tarafından kolayca ezilmişti. **"Koruyucuları"** İngilizler de, onları gâliplerin insafına terk ederek hemen inkâr yoluna sapmışlardı. Dağılan **"birlikler"** tekrar toplanıp saldırıya geçmek istedilerse de başarılı olamadılar.

Yunan devletinin yeniden doğuşu ve XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Yunanlarda yeniden ana vatani biraraya getirme ümidi uyandırmıştı. Müttefiklerin 1918'deki zaferi, bu arzunun gerçekleşmesinin çok yakın olduğu izlenimini vermişti. Ama daha sonra bu ümit çabucak yıkılmıştı. Sakarya ve Dumlupınar bozgunları bu rüyayı bir karabasana çevirmişti. Pek çok Anadolu Rumu, bozgun hâlindeki Yunan ordusunun kalıntıları ile kaçmıştı. Diğerleri de İzmir yangınından kaçmak için telaş içinde gemilere binmişti.

Küçük Asya'da kalmış olanlar da gitmeye zorlandılar. Lausanne'da İsmet Paşa ile Venizelos arasında yapılan anlaşma uyarınca, yaklaşık iki milyon Rum, daha hiç görmedikleri ana vatanlarına dönmek zorunda kaldılar. Orada, Atina'nın kuzeybatısında **Yeni İzmir Senti**'ni kurdular. Yerlerini de Yunanistan'dan kovulan Türkler doldurdular. Ülkenin iç kısımlarına yerleşik olan Rumlar (bunlar sahilde oturanlara oranla daha fazla yerli halkla kaynaşmıştı), aynı sona uğradılar. Sadece İstanbul'da ve Başkent'in hemen yakın yöresinde yer-

leşik Rumların yerlerinde kalmalarına izin verildi. 1936'da sayıları 90.000 dolayındaydı.

Mütecanis olmayan halkların ülkeyi terk etmesi, Türk milleti üzerinde iyileştirici bir etki yaptı. Çünkü, gidişleri sadece ırkî bağdaşıklığı artırmamıştı: ülkenin toplumsal ve iktisadî yapısında da derin değişikliklere sebep olmuştu.

1914'e kadar gerçek anlamda Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde kısıtlı sayıda görev yapıyorlardı. Onlar, ya yüksek rütbeli subay veya memur, ya ziraatçı veya asker oluyorlardı. İkisinin arasında, hiçbir Türk ara sınıfı, hiçbir sanayici, tüccar veya zenaatkâr sınıf bulunmuyordu. Bu ticarî meslekler, Osmanlılarda geleneksel şekilde küçümsenirdi ve gerçekte kapitülasyonlar tarafından korunan yabancı sanayi ile de başa çıkmaları mümkün değildi. Bütün ticaret ve bankacılık işlerini, İstanbul'da olduğu gibi en yoksul Anadolu kasabalarında bile memnunlukla, Yunan ve Ermenilere bırakıyorlardı. Yunan ve Ermenilerin gitmesi Türkleri, onların yokluğundan boşalan yerleri doldurmaya ve bütün bir toplum olarak bu işleri yapmaya zorladı.

Zorunlulukların etkisiyle, bu değişim çok büyük oldu. "Bugünden yarına, Türk, bir bankayı veya bir sınaî müesseseyi idare etmeyi, bir treni kullanmayı, bir kazanı ısıtmayı, kendi toprağının mahsulünü satmayı, san'at eserleri ve beton binalar inşa etmeyi; kısaca, bugüne kadar Ermeniler ve Yunanların yaptıkları ve onların tekelinde olan binlerce mesleği öğrenmek zorunda kaldı. Türk Milletinin bu sahada hiçbir tecrübesi olmadığından, bunlar savurganlıklarla ve güçlüklerle yürümedi değil. Ama, iyi niyeti ve fevkalâde uyum kabiliyeti dolayısıyla, bu işten de sıyrılmasını bildi. Bugün, Türk bankaları ve sınaî tesisleri çalışmakta, Anadolu malları yabancı ülkelere akmakta, san'at eserleri ve büyük binalar her yerde yükselmekte... Bu sonuç, binlerce insanın kendini eğlenceye ve günlük başarısızlıklara kaptırmadan, canla başla çalışması sâyesinde elde edilebildi. Eser, hemen hemen fark edilmeden veya en azından kendine bir övgü payı verilmeden pek çok isimsiz mütevazi insanın katkısıyla oldu. İşte muhtemelen Türk halkının bu son senelerde tamamladığı en şaşırtıcı şey budur."¹⁰⁵

105) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.176-177.

Bunlar; özellikle başlarda, hiç de kolay olmadı. Her şey yeniden yapılmalıydı: limanlar, yollar, demiryolları, tarım, sanayi. Yeniden yapılmayacak olanlar da baştan yaratılmalıydı. Bunun için, temini güç olan hammaddeye ihtiyaç vardı. Hammadde olduğu zaman da taşıma imkânı yoktu. Bu da olduğunda makineler yoktu. Makineler olduğunda, para yoktu. Sonunda bütün bunları biraraya getirdiğimizde de, ne teknik adam ne de bunlar bozulduğunda tamir edecek nitelikli işçiler vardı. Yeniden yapılanma öyle ezici bir gayret oluştuyordu ki, her alanda aynı anda ele almayı zorunlu kılıyordu. Her işin altından bir sorun çıkıyordu. Bu, uzun vâdede şaşırtıcılık kazanan sonsuz bir zincirdi.

91

Türk halkı, **Gazi**'nin kendisinden istediği yeni çabanın karşısında bir an ümitsizliğe düşer gibi oldu. Her gün bir öncekinden daha ağır yeni yükler yükleyen bu acımasız önder ile gayretlerinin sonu hiç gelmeyecek miydi? On iki yıl mücadele ettikten sonra, şimdi de kendisinden, karşılığı ve sayısı başını döndüren bir sürü teknik güçlüğü altetmesini istiyordu. Gerçekten artık bu fazlaydı. Yolun kenarına yatıp da daha ileri gitmek istemeyen bitkin yük atı gibi, ümitsizliğe kapılan Anadolu halkı, alet edavatı atarak şantiyelerden uzaklaşmaya başladı. Bu manevî bunalım, bir iktisadî bunalımla aynı zamana denk geliyordu. Bazı idarecilerin tecrübesizliği, kredi noksanı ve ülkenin en teknik kişilerinin eksilmesi, genel olarak işlerin kötü gitmesine neden oldu. 1924-1925'te alınan iki kötü mahsul, tarım fiyatlarını yükseltti. İzmir bölgesi, artık ne meyve, ne de şarap temin edebiliyordu. Demiryolları da masraflarını karşılayamıyordu. Denizcilik dalı iflasın eşiğindeydi. Hazine boştu ve açığını kapatamıyordu bir türlü. Yabancı sermayenin akışından mahrum olan bankalar, inşaat atölyeleri, maden işletmeleri, birer birer kapılarını kapıyorlardı. Türkiye'nin iktisadî hayatı felce uğramış gibiydi.

Bu, bazı yabancı sermaye çevrelerinin beklediği andı. Bunalımı

uzun zaman önce öngörmüşlerdi ve bunun onlara, ülkenin zenginlikleri üzerine tekrar Yunanlara ve Ermenilere el koydurtma imkânı vereceğini düşünüyorlardı. Türklerin, kendilerini bunlara **istismar** ettirebileceğini düşünmek bir çılgınlıktı! Onlardan, yapamayacakları böyle şeyler beklenmemeliydi...

Muhalefet, bu olumsuz durumu harekete geçme fırsatı saydı. Zaten bir süredir, polis raporları, İzmir yöresinde Mustafa Kemal'e suikast hazırlıkları olduğunu bildiriyordu. "**İttihat ve Terakki**"nin eski hücreleri gizlice tekrar biraraya gelmişlerdi. Rauf, Refet, Ali Fırat ve Kâzım Karabekir dahil, muhalefetin bütün ileri gelenleri, hükûmeti devirmek için anlaşmışa benziyordu.

Eski günlerde bu aynı insanlar, Sultanın ve Halifenin etrafında toplanmışlardı. Önce siyasî muhalefet, sonra da dinî muhalefet yapmışlardı. Her ikisi de boşa çıkarılmıştı. Bu kez, iktisadî alana yerleşiyorlardı ve körü körüne bağlandıkları da, ne VI. Mehmet, ne de Abdülmecit idi. Bu defa bu kişiler, bir zamanlar "**İttihat ve Terakki**"nin muhasibi ve Birinci **Jön Türk** hükûmetinde Maliye Nâzırı olan **Selanikli Yahudi asıllı Cavit** idi. Yüksek dereceli mason olan Cavit'in, uluslararası büyük malî çevrelerin etkin grupları ile ilişkisi vardı. Hiç kuşkusuz suikastın beyni o idi.

Mustafa Kemal, Türkiye'yi tekrar batılı kapitalistlerin yemi hâline düşürmemek için ayrıcalıklar rejimine karşı çok uzun bir mücadeleye vermişti. Lausanne Antlaşmasında, Abdülhamit'in yabancılara tedbirsizce lütfettiği bütün iktisadî ayrıcalıkların kaldırılmasını güçlükle elde etmişti. Şimdi de malî sömürüye kapıyı açmak istemiyordu. Öte yandan, gençliğinde bizzat kendisi de hazırladığı için bu çeşit **operasyon**'ların nasıl yürütüldüğünü bilmesi doğaldı; ayrıca, hızla hareket edilmesi gerektiğini de bilmiyor değildi. Ama polis kendisine sadece ipuçlarını temin etmişti, hiçbir kesin kanıt yoktu.

1926 yılı Temmuzunda **Gazi**, yapılmakta olan liman inşaatını teftiş etmek üzere İzmir'e bir resmî ziyaret yapmaya karar verdi. Ziyaretin yapılacağı tarihten iki gün önce polis üç **şüpheli şahıs** yakaladı. Bu kişiler, penceresi kortejin geçeceği caddeye bakan bir oda kiralamışlardı. Dikkatli bir arama, odanın parkeleri altında bir-

çok bombanın saklanmış olduğunu ortaya çıkardı. Sıkı bir sorgulama sonunda, **şüpheli şahıslar** Devlet Başkanı'na suikast hazırladıklarını kabul ettiler ve bunu, birisinin adı Ziya Hurşit olan birçok meb'usun ayartmasıyla yaptıklarını açıkladılar.

Hurşit sorguya çekilince her şeyi itiraf etti: Refet, Ali Fuat, Kâzım Karabekir Paşalar ve Adnan; Mustafa Kemal'in ölümünün doğuracağı karışıklıktan yararlanarak Rauf ve Cavit ile birlikte iktidarı ele geçireceklerdi.

Bu defa **Gazi** beklediği kanıtları elde etmişti. Derhal muhalefet liderlerini tutuklattırdı ve onların İstiklal Mahkemesine çıkarılmaları emrini verdi.

92

İzmir suikastçilerinin dâvâsı iki safhada yapıldı. Önemli sanıkların dâvâsı İzmir'de görüldü. Topluca bir sorgulamadan sonra, Mahkeme onları idama mahkûm etti.

Ölüm cezaları onay için Mustafa Kemal'e gönderildi. Arasında Albay Arif'in de ölüm cezası vardı. Çünkü, Mustafa Kemal'in kimseye açmadığı kalbini, bütünü ile açtığı en güvenilir adamı da suikastçilerin arasındaydı. Görgü tanıklarının anlattığına göre; Mustafa Kemal, onun dosyasına geldiğinde, yüzünde hiçbir **ifade** belirmedi. Sigarasını **sükûnetle** kül tablasının kenarına koydu ve sanki hiç tanımadığı bir kimseninkini imzalıyormuş gibi, arkadaşının ölüm mahkûmiyetini imzaladı; sigarasını aldı ve sonraki dosyaya geçti. Mahkûmlar o gece asıldılar.

İkinci dâvâ, Ankara'da görüldü. Bütün muhalefet liderleri, tam zamanında kaçmış olan Rauf ve Rahmi adında biri dışında, sanıkların bulunduğu kısımdaydı. Bu iki kişi, **gıyaben** ölüme mahkûm edildiler.

Mahkeme Başkanı, Savcının da adı Ali olduğu için ondan ayırmak üzere "**Kel Ali**" lakaplı, yaşlı bir yargıçtı.

Savcı Ali tarafından okunan iddianame beş saatten fazla sürdü.

Bu, Devlet Başkanı hakkında uzun övgüler dolu, tarihî bir açıklamaydı. Türkiye'nin yirmi yıldan beri uğradığı bütün değişiklikleri anlatıyordu. Savcı, sözlerine, Enver, Talât, Cavit ve suç ortaklarının Almanya ile ittifak yapmak için iktidarı ele geçirdiklerini ve ülkeyi bilerek savaşa nasıl sürüklediklerini anlatarak başladı. Sonra bu hâlinin nasıl utanç verici şekilde, mütareke sırasında yabancı ülkelere kaçtıklarını, oysa, **Gazi'nin**, düşmanlara karşı koymak için cesaretle memlekette kaldığını **tasvir** etti. Sonra, sanıkların, Mustafa Kemal tarafından başlatılmış olan kalkınma hamlelerini, onun hayatına son vermek için suikast düzenlemeye kadar götürmekle baltalamaktan geri kalmadıklarını açıklayarak sözlerine son verdi.

Dâvâ sırasında Savcı; Refet, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir'i yerden yere çaldı. Askerî çevrelerdeki saygınlıklarını karalamak için her şeyi yaptı. Mahkeme de rütbelerini geri aldı. Sonra, "**Başkumandan'ın fevkalâde bağışlayıcılığı**" ile Mahkeme Başkanı onları serbest bıraktı.^{25*}

Cavit, bu hastalıklı ve sinirli yapılı küçük insandan beklenemeyecek bir cesaretle kendisini savundu. Davanın **meş'um bir komedi** olduğunu ve bütün sanıkların baştan mahkûm edildiklerini ve eğer bir suikast varsa, bunun bütününü hükûmet ve polisin hazırladığını söyledi.

Sonuç olarak:

- "Ülkenin işleri kötü gidiyor," dedi. "Bir muhteris olan Devletin başına karşı halkın hiddeti artıyor. Bu dâvâ, genel memnuniyetsizliği bizim üzerimize çevirmek için şaşırtmacadan başka bir şey değildir. Millî eserin yeniden yapılanmasını sabote ettiğimiz gerekçesiyle Hükûmet, başansızlığın gerçek sebebini gizlemeye çalışmaktadır. Bu sebepleri size söyleyeceğim: bu, bizi idare edenlerin, içinde bulunduğu becerisizlikte ve Gazi tarafından hazırlanmış programın saçmalığındadır. Bunlar asla gerçekleşmeyecektir. Sebebi çok basit, zira gerçekleşmesi mümkün değildir. Kemal Paşa şüphesiz iyi bir askerdir. Kışlasına dönsün ve bu meseleleri de bilenlere bıraksın. Efendiler, ne bu komedinin enayileri ne de bu cinayetin ortağı olunuz!"

25*) Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar.... aklandılar. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, III. Cilt s.281, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967. (Z.Ç.)

Bütün sanıklar ihanetle suçlandılar ve ölüm cezasına çarptırıldılar.^{26*}

26 Ağustos günü, Kel Ali, sabırsızlıkla Çankaya'da bekleyen Mustafa Kemal'e ölüm cezalarını götürdü. Dâvânın başından beri, sanıkların temize çıkarılmasını sağlamak için kendisine sayısız girişimler yapılmıştı. Berlin'den, New-York'tan, Londra'dan büyük Yahudi teşekkülleri, bağışlanmasını dilemek için telgraf üzerine telgraf göndermişti. Büyük banka grupları, özellikle Viyana'daki **Rothschild** ve Londra'daki **Sassoun** İngiliz ve Fransız hükûmetlerinden, **acilen Cavit lehine teşebbüste** bulunmalarını istedi. Albert Sarraut, genç Türk-Fransız dostluğu adına **Gazi** nezdinde en üst düzeyde girişim yapmak üzere acele Ankara'ya koştu. Cavit'i bağışlaması için **Gazi'ye** yalvardı ve **şahsen onun masumiyetine kefil** oldu.

Bu girişimler, Mustafa Kemal'de, girişimde bulunanların ümit ettiklerinin tersine etki yaptı. Bunlar, kendini böyle şeylere kaptıran kişi olsaydı, vesveselerini dağıtırdı. Çünkü, bunlar, "**komplo**"nun genişliğini ve saldığı uluslararası dalbudağın yaygınlığını ortaya çıkarmış oldu. Bu da, bu güne kadar kuşkulandıklarının gerçek olduğunu gösterdi. O zaman, ölümden kıl payı kurtulduğuna inandı. Tam Ali Han ve Emir Ali'nin kendisinden Halifenin saygınlığına uymasını istediklerinde yaptığı gibi davrandı. Bütün yabancı müdahaleler onu hiddetlendiriyordu.

Fransız Bakana şöyle cevap verdi:

– "Adaletin kılıcı bazen masumlara vurur, ama tarihin kılıcı daima zayıflara vurmuştur. Ben bu sonunculardan değilim! Bu adamlar, benim hayatıma kastettiler: bu o kadar önemli değil. Ben hayatımı yüz kere savaş meydanlarında ortaya attım ve gerekirse, yarın, yine yaparım. Ama bunlar Türk Halkının hayatına kastetmek istediler. Bunu benim affetmeye hakkım yoktur."

Kel Ali'nin Çankaya'ya gelişi, bu yersiz girişimlere de bir son

26*) Yurt dışında bulunan Rauf ve Adnan beylerin de onar yıl sınırıldı edilmelerine karar verilmiştir. Ş.S.Aydemir, a.g.e. Cilt III, s.281. (Z.Ç.)

veriyordu. **Gazi**, kaşlarını çatmaksızın bütün ölüm kararlarını imzaladı ve suçluların şafakta idam edilmelerini emretti.*

93

Mahkeme Başkanı, Çankaya'dan ayrılınca, Mustafa Kemal de Özel Kalem Müdürünü çağırdı ve bu gece bir büyük balo hazırlanmasını söyledi. Mahkeme Başkanı Kel Ali ve hükûmet üyeleri, yüksek dereceli memurlar, büyükelçiler, elçiler, başkentin güzel kadınları, herkes orada bulunmalıydı. Bu bir davet değil, bir emirdi. Bütün Ankara bu geceyi **fevkalâde neşe** ile kutlamalıydı. Bir motosikletli ekip dâvetiyeleri yerlerine ulaştırmak ve doğrudan ilgili kişilere vermekle görevlendirildi.

Akşamın 11'ine doğru, dâvetliler Çankaya'ya akın etmeye başladılar.¹⁰⁶ Erkekler üniforma içinde, kadınlar dekolte idi. Mustafa Kemal onları yakasında bir gardenya çiçeği olan kusursuz kesimli bir frakla, girişte karşıladı. Aydınlatılmış salonlarda iki orkestra çalışıyordu. Yemek salonuna **şâhâne** bir büfe hazırlanmıştı. Hiçbir şey unutulmamıştı: ne çiçekler, ne şampanya, ne de rakı.

Gazi göz kamaştırıcı bir **formda** idi. Asla kimse onu böyle neşeli görmemişti. Dâvetlilerle şakalaşıyor ve kahkahalarla gülüyordu, ki çok enderdi.

– "Dansedin, hepiniz dansedin," diyordu salonu dolaşarak. "Neşelenin! Ha gayret! Yaşadığınızı gösterin!"

Bütün gece, çiftler içtiler ve kötü bir orkestranın çaldığı müzik ile dönüp durdular. Çok sıcaktı. Ter, bu kadar hızlı danslara alışkın olmayan bakanların alınlarından akıyordu. Ev sahibini memnun etmek

*) İstiklal Mahkemelerinin verdiği idam kararlarının Cumhurbaşkanı tarafından imzalanması (onanması) söz konusu değildir. [Prof.Dr. Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, s.127-128 (249. sayılı İstiklal Mahakimi Hk. Kanun'un metni), İleri Kitabevi, 1995, İzmir] (y.n.)

106) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.221-226.

için de salonun cilalı parkeleri üzerinde fokstrotlarını tekrarlıyorlardı. Kabul salonu tütün, alkol ve parfüm kokusu ile dolmuştu.^{27*}

Buradan altı kilometre ötede, Ankara'nın büyük meydanı, yarım düzine projektörün çiğ ışıkları ile aydınlatılmıştı. Meydanın etrafında ve ona bitişik sokaklarda, karanlıkta, sessiz insanlar yığılmıştı.¹⁰⁷ Ankara Kalesi'nin korkunç duvarları boyunca, ark lambalarının ışığı altında, bir meydana onbir darağacı sıralanmıştı. Her birinin altında elleri bağlı, üzerlerinde ölüm mahkûmlarına giydirilen uzun beyaz giysi bulunan bir adam duruyordu. Omuzlarının üzerine bir ilmik sarkıyordu.

Gece sıcak ve aydınlıktı. Kentin üzerinde ağır bir hava vardı. Mahkûmların her biri son defa halka konuştu. İçlerinden biri şiir okudu. Başkası dua. Bir üçüncüsü, Türkiye'nin **sâdik bir evladı** olarak öleceğini bağırdı. Cavit omuzlarını silkerek yüzünü buruşturmakla yetindi. Muhakemesi sırasında söyleyebileceği her şeyi söylemişti. Şimdi son an gelince susmayı tercih ediyordu.

Ankara Polis Müdürü infazın yapılmış olduğunu ve olaysız geçtiğini bildirdi.

Mustafa Kemal, dâvetlilerin arasından salona geçti ve terasa çıktı. Yüzü kül rengi, gözleri ifadesizdi. Hiçbir yorgunluk belirtisi göstermiyordu. Beyaz gömleği kusursuzdu.

Ankara'ya doğru baktı. Şafak söküyordu. Düşmanları ölmüştü. Mustafa Kemal, uzun uzun sabahın serin havasını kokladı, döndü, içeri girdi.

Gün doğuyordu. Muhafız Alayı Komutanını çağırdı, onunla küçük bir poker oynadı. Sonra birdenbire kartları masanın üzerine attı ve bir nutuk yazmak için çalışma odasına kapandı.

27*) Yazarın, Armstrong'un **Grey Wolf** kitabının 221-226 sayfalarından alıntı yaptığı anlaşılan bu olay, Lord Kinros tarafından şöyle nakledilmektedir: "Gazi infazlar gesinde Çankaya'da değildi. Bütün geceyi de Orman Çiftliğindeki Marmara köşkünde bazı bakanları, basın mensuplarını ve dostlarını gayri-resmi bir yemekte ağırlayarak geçirdi." Lord Kinros, Published by K.Rustem, 1981, s.433. (Z.Ç.)

107) Burası Samanpazarında bugün büyük iş hanının bulunduğu yerdir. (Z.Ç.)

Ertesi gün, 28 Ağustos 1926'da, Mustafa Kemal Millet Meclisi'nin karşısına çıktı ve en güzel nutuklarından birini **irâd** etti. Hemen hemen gün be gün, tam beş yıl önce, Sakarya'nın sarp kıyılarında Yunanlıların son saldırısını defediyordu. Bu kahramanlık saatlerinin hâtırası mı onu bizzat kendisinin üzerine çıkarıyordu? Nutukları genellikle donuk ve öğreticiydi; ama bu defa, dinleyenleri allak bullak eden bir ifade gücünde ve etkileyiciliği iz bırakan bir nutuktu.

Mustafa Kemal, bu son haftalar sırasında meydana gelen olayların bir tarihçesini yapmakla konuşmasına başladı ve kendisini, düşmanlarını bu sona götüren kararı almaya zorlayan sebepleri açıkladı.

- "Geçmişteki bütün hareketlerimi bir tek şeyden esinlendim: Türkiye'yi güçlü ve müstakil bir millet yapmak. Bu sebeptir ki, şerefli bir barışı müzakere ettim ve Türk Milletinin cesaretle istikbâle yürümesine mâni olan her şeyi yıktım. Bana Sultandan ve Halifeden bahsetmeyiniz. Onlara karşı şahsi kinimden hareket ettiğim ileri sürüldü. Aldanıyorsunuz! Onları, sadece siz kendinize gelesiniz diye uzaklaştırdım.

"Orduyu kazandım. Ülkeyi kazandım. İktidarı kazandım. Halkımı kazanmama izin verilmeyecek mi? Bu gece asılan insanlar, beni bundan mahrum etmek, benim tek yaşama sebebim olan şeyden beni ayırmak istiyorlardı: Türk Milleti. Evet onlar asıldılar. Halkımla arama girilmeye her teşebbüs edildiğinde aynı şeyi yapacağım. Böyle bilene!.. Ben Türkiye'yim. Beni yok etmek istemek bizzat Türkiye'yi yok etmek istemektir. O benimle nefes alıyor ve ben onun için varım.

"Kan aktı. Gerekli idi. Biliniz ki, ihtilâller kan üzerine kurulmalıdır. Kan üzerine kurulmayan bir ihtilâl, asla devamlı değildir. Eserimin benden sonra yaşamasını istiyorum. Bütün büyük hareketler köklerini halkın ruhunun derinlerine salmalıdır: bu, bütün gücün ve büyüklüğün kaynağıdır. Bunun ötesinde, sadece harâbiyet ve toz toprak vardır.

"Bütün milletleri tanıdım. Onları savaş meydanlarında, top ateşi

altında, bir milletin karakterinin çırılçıplak ortaya çıktığı zaman, ölümle karşı karşıya kalındığında inceledim. Size yemin ederim ki, Türk Milletinin manevî gücü, dünyanın diğer bütün milletlerinininkine hiçbir şekilde boyun eğmez...

"Halkım, adımlarından emin olana ve yolunu bulana kadar elimle yöneteceğim. O zaman kendisi serbestçe yolunu bulacak ve kendi kendini idare edecektir. O zaman benim eserim tamamlanmış olacaktır. O zaman ben çekilebilirim.

"Ama önce değil!"^{28*}

Bu son kelimeleri, çelik mavisi gözlerini Meclise dikerek ve çınlayan bir tonla söyledi.

Üç saat boyunca bu tonda konuştu ve kürsüden indiğinde, meb'uslar anlatılmaz bir şekilde alkışladılar. Bu nutuk onların içini hem korku, hem de hayranlıkla doldurmuştu.

Sonraki günlerde, Mustafa Kemal, 24 Nisan 1924 tarihli Anayasaya dokunmadan, halk temsili mekanizmasını değiştirdi. Getirilen yeni yöntem, parlamenter demokrasiyi görünüşte koruyarak diktatörlüğe eşdeğerde oluyordu.

Muhalefet sıkıya alındığından, Meclise yasama, yürütme ve yargı erklerini **iade** etti. Devlet Başkanını Meclis seçecekti. Devlet Başkanı tarafından atanacak bakanlar onun güvenini kazanmalıydılar. Meb'uslar, dört yıl için, kadınların da erkeklerin faydalandıkları haklardan yararlanmaları suretiyle yapılacak iki dereceli seçimlerle seçileceklerdi.

Ama meb'uslar, özellikle **millî temsili** tekelinde tutan **Halk Fırkası** üyeleri arasından seçileceklerdi. Devlet başkanı aynı zamanda parti başkanı olacaktı. Başka bir deyişle, **Halk Fırkası**'nın adayları, **Parti Başkanı Mustafa Kemal** tarafından atanacaktı. Bu üyeler, Türk halkı tarafından meb'us seçildiklerinde, kendileri de Devlet Başkanını seçeceklerdi. Bu da Mustafa Kemal'den başkası olmayacaktı...

28*) Cumhurbaşkanı açık konuşması dışında Mecliste konuşmaz. Böyle bir konuşmayı, Gazi, şayet yapmışsa nerede olduğunu **tespit** edemedim. (Z.Ç.)

Böylece daire kapatılmış, iyice daraltılmıştı. Meydana gelen olayın bir daha kesin olarak tekrarlanmaması için, **Gazi** iktidarı iki ucundan tutacaktı: aday seçmesi sâyesinde, temelinden; Cumhurbaşkanlığı olması sıfatıyla tepesinden.

Mecliste asla başka bir muhalefet ortaya çıkmayacaktı. Asla bir başka yabancı irâde kendisinininkinden üstün olmayacaktı.

95

Sonunda **Gazi**, eserini bitirebilecekti. Çar Petro'nun XVIII. yüzyıldan Rusya'da yaptığı devrimlere benzer bir devrimler zincirlemesini Türkiye için XX. yüzyılda gerçekleştirerek, çağdaşlığın pırıl pırıl ışığına doğru yükseltmek ve Orta Çağ karanlıklarından çıkarmak için Anadolu halkını **maddî** ve **manevî** bakımdan yeniden şekillendirecekti.

Bütün eski Osmanlı kanunları Kur'an esasları ve "**Fıkıh Âlimleri**"nin yorumu üzerine kurulmuştu. Halifelik kaldırıldığına, devlet ve din işlerinin ayrıldığı ilân edildiğine ve yeni Devletin laik yapısı kabul edildiğine göre, Mustafa Kemal ülkeye, "**Şeriat**"ın eski dinî hukukundan farklı, yeni bir kanunlar manzumesi vermeliydi. Bunun için, bir grup Batılı hukukçu getirtti ve tavsiyeleri üzerine, en iyisi olarak, Alman Ticaret Kanununu, İtalyan Ceza Kanununu ve İsviçre Medenî Kanununu kabul etti. Bu sonuncusu, Türkiye'de altı yüzyıldır var olan aile yapısını kökünden değiştiriyordu. **Mülkiyet** hakkını tanımlıyor, çok evliliği yasaklıyor, kadını erkeğin malından sayan cinsler arasındaki eski eşitsizliği kaldırıyor. Her Türk vatandaşını kanun önünde, bir İsviçre vatandaşı kadar özgür sayıyordu.

Gazi sonra eski ağırlık ölçülerini de kaldırdı. Değişik vilayetlerdeki değişik ölçü sistemlerini. Her yerde metrik sistem getirildi. Daha sonra bütün ülke arazisinin, yeni metrik ve hukukî esaslara uygun şekilde kadastrosunun yapılmasını emretti.

Gregorien takvimini de kabul etti. Bu sistem yalnız yeni yılın başlangıç tarihini değiştirmiyordu; aynı zamanda, Türkleri, yılları,

Hicret'ten değil de İsa'nın doğumundan itibaren saymaya zorluyordu.¹⁰⁸ Araplar tarafından kullanılan 354 günlük ay yılı yerine Batılıların güneş yılını getiriyordu.

Ayrıca çalışılır günlerin ve resmî tatillerin bir listesini yaptı ve bundan böyle günün, Arapların yaptığı gibi güneşin doğuşundan batışına kadar değil, Batının yaptığı gibi gece yarısından gece yarısına olduğunu bildirdi.

Türklerin âdet ve alışkanlıklarına getirilen bütün çeşitli ölçüler ve değişiklikleri anlatabilmek için tam bir cilt gerekirdi. Bir günden diğerrine, Türkler, mallarını saymasını, tarlalarını ölçmesini, saatleri ve yılın günlerini hesap etmesini, evlilik belgelerini ve bir gün önce kendilerine tamamen yabancı olan kaidelere göre vasiyetnamelerini yazmasını öğrenmek zorunda kaldılar. Hessel Tiltman: "**Bir yer sarsıntısının hayatlarını alt üst ettiği izlenimini edindiler,**" der.¹⁰⁹

Bununla beraber bu, yalnızca bir başlangıçtı...

96

Mustafa Kemal, tarımın her zaman Anadolu hayatının temeli olduğunu biliyordu. Derin bağlar, Kurtuluş Savaşı'nda, savaş meydanlarında cömertçe kanını akıtan en iyi askerleri temin etmiş olan bu güçlü kırsal kesimi halkı ile Başkomutanı birbirine bağlıyordu. Hiçbir zaman, onların bağlılığına ve özverilerine boş yere başvurmamıştı. Böylece, zahmetlerinden dolayı onları mükâfatlandırmak ve tarımı geliştirmeye özel dikkat göstererek Osmanlı İmparatorluğu'nun onları içinde bıraktığı korkunç yoksulluğu yok etmek istedi.

O zamana kadar, İç Anadolu'nun büyük tarım bölgeleri üretim güçlerinin çok altında kalmıştı. Halk, nakliye, alet ve pazar yokluğundan, kendi içine kapanmış, sadece kıt kanaat kişisel ihtiyaçlarını karşılayarak yaşıyordu. Oysa, doğa onlara olağanüstü genişleme imkânları vermişti.

108) Hicretin 1. yılı Gregorien takviminin 622. yılına rastlar.

109) H.Tiltman, Peasant Europe, s.192.

Bütünüyle sürülmemiş kilometrekarelerce verimli topraklar, oraklaşmıştı. Geniş ve nüfus yoğunluğu fazla sahil bölgeleri, yabancı ülkelerden ithal edilen tonlarca tahılı yiyordu.

Demiryolu ve yollar iyileştirilince ve toprakların mahsulüne daha kolay bir akış sağlanınca, Anadolu köylüsü, buğday ektiği tarlaları artırdı ve ekim yöntemlerini iyileştirdi. Saban ve yaba, yerlerini makineli dvenlere ve traktörlere terk etti.¹¹⁰ Her yerde silolar yükseldi. Sulama sistemleri, binlerce yıldır kuraklıktan ıztırap çeken topraklara su taşıdı. 15.000 eşme inşa edilerek halkın hizmetine sunuldu. Tarım kooperatifleri çoğaldı.

Mustafa Kemal'in, Ankara'nın yakınında, kendisini zevkle hayvan yetiştirmeye ve tarıma verdiği ve iftihar ettiği bir iftliği vardı. Orada geçirdiği saatler, yorucu işlerinden sonra onu dinlendiriyordu. Hattâ genleştiriyordu da. Çünkü, bu hayat ona ocukken Lazasan'da dayısının iftliğinde sürülere baktığı zamanı hatırlatıyordu. Tavsiyeleri zerine iftliği bir deneme ve eğitim merkezi hâline dönüştürüldü. Bunun bir rneği henüz Doğuda yoktu. Bu **ziraat enstitüsü** n Asya'ya paha biçilmez değerde hizmetler verdi. Anadolu çiftçisine, ırkları iyileştiren damızlık hayvanlar ve köylülerin **"Başkomutan buğdayı"** dediği ve iftihar ettiği tohumluk sağladı.

Verimlilik ve Ziraat Bankası'nca verilen kredilerin genişletilmesi, köylülere modern aletler alma imkânı verdi. Öte yandan bu krediler onları, ürün kötü olduğunda, kan emici (oğunluğu Yunan ve Ermeni) tefecilerin kapısına gitme zorunluluğundan kurtardı.

Sonuç kendini göstermekte gecikmedi. Silik ve genellikle yıkık dökük çiftlikler daha geniş ve temiz bir görünüme kavuştular. Hastalıklar azaldı. ocuk sayısı arttı. Verimlilik, miktar ve nitelik bakımından çoğaldı. Ekilebilir toprak yüzeyi 1.829.000 hektardan (1925) 6.338.000 hektara (1938) ve 10.832.000'e ıktı (1953).

Köylü, yüzyıllardan beri ilk defa, yaşama koşullarını iyileştirmek için bir kenara para koyar hâle geldi. Başlangıçtaki bunalım aşılın-

110) 1925'te 50 kadar traktör vardı. 1949'da 6.281 ve 1953'te 34.148. Bu rakamlar, Anadolu köylüsünün derece derece 30 yıl içerisinde zenginleştiğini gösterir. (Bak: La Turquie à L'aube de 1954. Le Monde. No. Spcial du 8. janvier 1954)

ca, toprak ve insanın yavaş yavaş geri gelmeleri görölmeye değer heyecanlı bir gösteri oldu. Anadolu'nun bu olağanüstü halkının hırs-
lı, tutumlu ve çalışkan mesaisi olmaksızın bu yeniden varoluş asla
meydana gelemezdi. Anadolu halkı için boşuna, **"bir askerî des-
tanın yaratıcısı olduktan sonra, bir tarım mucizesinin de
yapıcısı oldu"** denmemiştir.

Tarımsal yükseliş, ulaşım imkânlarının gelişmesine bağlı olmuş-
tur.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin modernleşmesini ele aldığında, var
olan yollar acıklı bir durumda idi. Bütün savaş boyunca, bakımı ya-
pılmamıştı, hattâ yol denmeye bile layık bir durumda değildi. Daha
çok, ancak iyi mevsimde güçlük çekmeden dolaşmak mümkün olabi-
len yarıklarla kesilmiş çamurlu pistlerdi.

Mustafa Kemal ve mühendisleri, bu kötü yol ağının sağlıklı hâle
sokmak için kolları sıvadılar. Yavaş yavaş, büyük yollar hâle yola
girdi ve yeni yollar trafiğe açıldı. Devlet tarafından bakılan yollar,
1930'da 8.000 km iken 1944'te 21.000 km'ye, yükseldi. 1954'te
Türkiye'de, her zaman kullanılabilir, iyi bakımlı yolların uzunluğu
50.000 km'yi buldu.

Kemalist hükûmet demiryolları inşasına da özel bir ilgi gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, Anadolu, yılda 50 km'den
70 yılda inşa edilmiş 3.500 km demiryoluna sahipti. Alman, İngiliz,
Fransız **imtiyaz sahipleri** tarafından malî ve siyasî etkilerle iyileşti-
rilmiş olan bu demiryolunun güzergâhı da emperyalist niyetlere gö-
re belirlenmişti. İzmir'den başlayan İngiliz hattı, Hindistan'a yöneli-
yordu; **"Drang nach Osten"** Cermen doktrininden ilham alan Al-
man hattı, İstanbul'dan hareketle Bağdat'ta son buluyordu; Fransız
hattı, Doğu Akdeniz'e ve Suriye'ye yöneliyordu. Bu demiryolların-
dan hiçbirisi Anadolu'yu dikkate almıyor, Anadolu'yu Batıdan Doğuya
halkın ihtiyaçlarını dikkate almadan katediyordu. Ülkenin iktisadî ve

kültürel bakımdan tecrid edilmiş, orta, doğu ve kuzey bölgeleri bütün ulaşım imkânlarından yoksun kalıyordu.

Bu çelişkili durum, Kemalist hükûmetin, devrini tamamlamış gördüğü geçmişin mirası idi. Tümüyle farklı bir demiryolu siyaseti geliştirmek gerekti.

Yeni rejimin teknisyenleri tarafından geliştirilen tasarı, önce Anadolu'nun çeşitli vilayetlerini birbirine bağlamayı ve **"iç bölgeleri"**, Anadolu sahillerini sulayan dört denizle irtibatlandırmayı hedef edinmişti: Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Akdeniz.

On yılı kapsayan ilk devrede (1926-1936) yüzlerce kilometre yeni demiryolu, yılda 200 km olmak üzere, uzandı ve önceden mevcut parçalarla birbirine bağlandı.

1936'da başlayan ikinci kısım çalışmalarda da Türkiye'nin doğrudan İran'la ve Sovyetler Birliği ile bağlantısı hedef alındı. Batılıların **"heyecan verici"** dediği bu eser, Türk Milleti tarafından rekor denecek bir zamanda ve sadece kendi malî imkânlarıyla (ki bu daha dikkate değerd), tamamlandı.

Arazinin fazla dağlık ve engebeli olması, çok büyük sayıda köprü ve sair işler yapmayı gerektirdi. 1923 -1949 arasında yaklaşık 10.000 metre köprü inşa edildi.

Yeni ulaşım sisteminin tümü, ülkenin tarım hayatı üzerinde çift etki sağladı. Ülke içinin hububatı ile sahil yörelerinin mahsulünün değişimi sağlandı. Mesafeleri önemli ölçüde kısaltarak, malların taşıma masraflarını düşürdü.

Tarihte ilk defa Anadolu uyumlu bir denge içinde iktisadî bir bütün oluyordu.

Ulaşım araçlarının artmasının sadece tarıma yararı olmadı: aynı zamanda sanayinin de gelişmesini etkiledi.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin, bütün doğal zenginliklerini de işletmesini istiyordu. Çoğu Sovyetler Birliği'nden gelen danışman ve

teknisyenlerin de yardımı ile Kemalist Hükûmet tarafından, Sovyet beş yıllık planı model alınarak hazırlanan **"Millî Sanayileşme Programı"**, ülkede hammaddesi bulunan bütün sanayi dallarının birbiri ardından geliştirilmesi amacını güdüyordu.

İlk büyük Türk girişimi şeker ve çimento fabrikaları oldu.

Pancar yetiştirmeye elverişli tarlaları genişletmek ve bu sanayiden yararlanacak köylülerin sayısını artırmayı sağlamak amacıyla Mustafa Kemal dört büyük şeker fabrikası kurdurdu. O tarihten bu yana (1956) bunlara on tane yenisi eklendi. Adapazarı'ndaki, tam verimle çalışmaktadır. Amasya, Kütahya, Konya fabrikaları, bitirildi. Kayseri, Burdur, Erzurum fabrikaları (1956) da. 1926'da 25.000 ton olan şeker üretimi 1950'de 135.000 tonu aşmıştı, 1953'te 200.000 tona ulaşıyordu.

Çimento fabrikalarına gelince, Anadolu'da hammaddesi bulunduğu ve bu maddeye, Türkiye'nin çağdaşlaşması için sonsuz derecede ihtiyaç duyulduğu için bu sanayi hızla gelişti.

1928'den itibaren İzmir, Ankara, Zonguldak, Antalya, Malatya'da doğmakta olan sanayie enerji ve ışık temini için güçlü elektrik santralleri inşa edildi. Daha sonra devlet, ülke pamuğunu ve yününü işleyecek büyük dokuma fabrikaları kurdu.

Demirçelik sanayii yüksek fırınları, maden kömürü havzası Zonguldak'ta; seramik ve cam sanayii Kütahya ve Paşabahçe'de; kimyevî madde fabrikaları Kütahya, Malatya ve İzmir'de, kâğıt sanayii İzmir'te kuruldu.

Böylece yıldan yıla Türkiye geliyor ve kendisini çağdaş dünyadan ayıran gecikmeyi yakalıyordu. Bazen insanı rahatsız edici çabukluktaki bir değişimin böyle kolay gerçekleştiği de sanılmamalı. Bu, gerçekte bir savaş oldu. Mustafa Kemal, bazılarının endişesini gidermek, diğerlerinin cesaretsizliğini yenmek ve ülkenin yükün altında ezilmesini önlemek için müdahale etmek zorunda kaldı. Arka-

daşlarını mahmuzlamak için orada olmasaydı, eğer Meclisin kesinlikle hâkimi olmasaydı ve her gün, kararlarını onunla münakaşa eder olsaydı, bu girişimlerden hiçbirisi ve bu anıtsal eser yürütülemezdi. Kelimenin gerçekten tam anlamı ile bu, onun kişisel eseri, gücünün ve irâdesinin eseridir.

Aşılması en güç sorun malî sorun oldu. Hazine boştu ve çok az gelişmiş kredi sistemi hemen hemen yok kabul edilebilirdi. Yabancı sermayeyi dâvet için **talep** büyüktü ve "**ekspertler**" de başka çare olmadığını söylüyorlardı.

Mustafa Kemal kesin olarak karşı koydu. Değil miydi ki, bu çareyi önerdiği için Cavit ve suç ortakları asılmıştı? Bunu kabul etmek, kendini inkâr etmektir. Daima, ısrarla tekrarlıyordu: "**İstiklâlîni kaybetmenin en iyi yolu, sahip olmadığı parayı sarfetmektir.**" Türkiye'nin geçmişi buna örnek değil miydi? Türkiye'yi bu yola itmek isteyenler, Sultanların çılgınca borçlanma politikasının ülkeyi nereye götürdüğünü unutmuşlar mıydı? "**Osmanlı Borçları**" idaresini, utanç verici teşkilâtıyla beraber hiç mi hatırlamıyorlardı? Sadece bu hatırlama onda, bir hiddet ve utanç duygusu uyandırıyor. Hayatta olduğu sürece Türkiye'nin ölümcül yamaca asla çıkmasına izin vermeyecekti. Ülkenin on kere daha fazla çaba göstermesi pahasına da olsa, bu işten kendi imkânları ile çıkmasını istiyordu. Ölüme kadar da, hükûmetin bu ilkeden sapmamasına kıskançlıkla dikkat etti.¹¹¹

Madem ki Mustafa Kemal dış yardımı reddediyordu,¹¹² o halde, içeride, sermaye birikiminin bütün kaynaklarını kontrol etmek ve özellikle onu, bu amaçla kurulmuş bir iktisadî kuruluş yardımı ile bir plan çerçevesinde yöneltmek kaçınılmaz olmuştu!

Böylece, özellikle iktisadî faaliyetler alanında kredi dağıtmakla görevli bir uzmanlık bankaları bütünü kuruldu. Biri tarıma ayrıldı; di-

111) Bu ilke 1939-1945 savaşına kadar korundu. Ordan bu yana Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası bunalımını aşmak ve yeni askerî zorunluluklarını karşılamak üzere İngiliz ve özellikle Amerikan sermayesine başvurdu.

112) 1951'de Meclis, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkardı. Esasen Batılı iktisadî çevreler de Cavit dâvâsı yüzünden yardım konusunda çekimserdiler. Dâvâ Paris ve Londra'da çok eleştirilmişti. Ayrıca, "**Osmanlı Borçları**"nın tasfiyesi, Batılı tasarruflular için cesaret verici bir örnek değildi.

geri devlet sanayiinin gelişmesine; bir üçüncüsü de özel sınai çabalar ve ticarete; bir dördüncüsü, Anadolu topraklarının araştırması henüz yapılmış maden işletmelerine ve kömür, bakır, gümüş, man-ganez, krom vs. zenginliklerin değerlendirilmesine tahsis edildi.

Bu bankalar bütününün üzerine getirilen Merkez Bankası, para basma ayrıcalığını aldı ve para ve kredi hacmini düzenlemekle görevlendirildi. O zamandan başlayarak bankaların çalıştığı sermaye-leri ve idarecileri de tamamen Türk oldu. Devlet ya da kendisi tarafından kontrol edilen siyasal kuruluşlar, özellikle **Halk Fırkası**, bütün kuruluşlar üzerinde üstün bir etki sahibi oldu.

Bütün bu millî bankalar arasında en fazla çaba sarfedenler, adları bakımından binlerce yıl evvele dayanan **Eti** ve **Sümer** İmparatorluklarını canlandıran "**Etibank**" ve "**Sümerbank**" oldu. Bunlar, devlet bankaları idi. Sümerbank, Türkiye'yi bir dizi anahtar sanayilerle donatmayı hedef alan sanayileşme programını uygulamakla görevlendirildi.

Bazı büyük Avrupa bankalarının şubeleri Türkiye'de var olmaya devam ettiler. Ama çalışabilmeleri için yeni Türk kanunlarıyla getirilen talimata uymak zorunda kaldılar. Daha çok kendi ülkelerine ih-racata yönelik ticaretle ilgilendiler ve Kemalist Türkiye'nin iktisadî hayatında, 1914-18 döneminde, İmparatorluğun iktisadiyatını, kredisini ve parasını hemen hemen istediği gibi yöneten Osmanlı Bankası'nın başında bulunduğu yabancı bankalar döneminde olduğu gibi rol almaktan uzak durdular.

Faaliyetleri "**Türkofis**" adındaki bir merkezden yönetilen bu sistem, serbest piyasa ekonomisi ilkelerinden ilham almıyordu. Daha çok, Sovyetler Birliği'nde uygulanan planlı ekonomi ve devlet kapitalizmine yaklaşıyordu. Sık sık Türkiye, uluslararası kredi çevrelerine girmemiş olmasından dolayı eleştirildi. Ama, fakirliği ve ağır fedakârlıklar pahasına elde etmiş olduğu özgürlüğünü her ne pahasına olursa olsun korumak endişesi, kendi yağı ile kavrulma zorunluluğunu doğuruyordu. Özel iştiraklerin bu genç kaynaklara çullanmasına izin veremezdi, çünkü bu, sermaye ve gücün tehlikeli bir şekilde boşa harcanması olurdu. Sendikal kışkırtmaların, işçilerin çalışmalarını daha fazla bulandırmasını hoş karşılayamazdı, bu sebeple de onları

meslekî gruplara topladı. Planın çarpabileceği engelleri bertaraf etmek için, kalkınmanın sadece ülkenin bütün ihtiyaçlarını toptan bilen ve onları acelelik ve gerçekleştirme sırasına koyabilecek olan devlet tarafından yapılması gerekti. Bu sıkı disiplin sâyesinde finansman bunalımı atlatılmış oldu. Eğer serbest piyasa metodlarını uygulamış olsa idi, Kemalist rejimin bu noktaya ulaşabileceği çok kuşkuluydu.

100

Kemalist hükûmetin karşısına çıkan daha büyük diğer sorunlar, iş gücü eksikliği oldu. Makine, Türk insanı için tümden yeni bir dünyaydı. Buna uyum sağlayacak bazı iyi niyetler olsa da, bunlara, sahip olmadığı bilgiler gerekliydi. Anadolu halkı işçi temin edebilirdi, ama ne usta ne de yetişmiş eleman bulabilirdi. Bu da kararnamelerle yapılamazdı. Bu, bir genel eğitim sorunuydu.

Durum böyle iken eğitim, tümden, bu alanda tam bir tekel kurmuş olan hoca ve din adamlarının elindeydi. Bunlardan bazıları bilimi, **ilahî güce** karşı bir günah ve **kötünün vücut bulması** olarak görüyorlardı. Batıl inanışlı ve geriye dönük olan bu kişiler, ne metrik sistemden, ne de Kemalist hükûmetin ülkeye getirdiği yeniliklerden söz edildiğini duymak istiyorlardı. Halifeden sonra gelen ikinci büyük din adamı Şeyhülislam, İstanbul Üniversitesi'ndeki profesörlerle, "**Kopernik ve Galile'ninki gibi sapık doktrinleri**" öğrencilerine yasaklatmaya varacak kadar ileri gitmişti. Böyle düşüncelere sahip kişiler, Mustafa Kemal'in ülkeyi donatmak için ihtiyacı olan mühendis ve teknisyenleri nasıl yetiştirebilirdi?

Bu basit düşünce ve gerçekte devletin laikliğini de ilan etmiş olması, **Gazi**'yi, kapitülasyonların gölgesinde kurulmuş olan Hıristiyan okulları da dahil, bütün dinî okulları kapatmaya yöneltti.¹¹³

113) Aslında Hıristiyan din adamları, Müslüman din adamlarını, Kemalist hükûmete karşı mücadelesinde daima desteklemiştir.

Eskilerinin yerine her yerde laik  ğretim ordusu geliştikçe ilk ve orta dereceli okullar açtı. Mustafa Kemal'in bizzat kendisi gençlerin eēitiminin yarattıēı bütün sorunlara ilgi duyan olaēan st  bir pedagoēdu. Sık sık okul müdürlerini ziyaret ediyor, onlarla konuşuyor ve onlara, kendilerine verilmiş olan görevin b y kl ē n  anlatıyordu.

– "Halkları gerçek millet seviyesine çıkartan öğretmenlerdir," diyordu onlara. "Siz  ğretmenler, gelecek nesilleri siz yetiştireceksiniz, yeni Türkiye'yi siz y celteceksiniz. Hep birlikte kurmaya giriřtiēimiz eserimiz hakkında geleēēin vereceēi hüküm, size, sizin kabiliyetiniz ve fedak rlıēınıza baēlı olacaktır. Cumhuriyet bedenlen ve kafa yapısı güçlü seçkin insanlara muhtaçtır. Bunu yapmak size düşmektedir."

Uygulanan sistem, Cenevre'deki Jean-Jacques Rousseau Enstitüsünün tavsiye ettiēi eēitim sistemi idi. Amerikalı John Dewey 1927'de, İsviçreli Adolphe Ferri re 1928'de ve Pierre Bovet 1929'da, Türk eēitimcilerine, kendilerini bekleyen olaēan st  çabaya hazırlanmak için Ankara'da, İzmir'de, İstanbul  niversitesi'nde ve ülkenin bütün güney bölgesinde konferanslar vermekle g revlendirildiler.

Tanınmış sosyolog Adolphe Ferri re bu konuda, **"hiçbir ülke-den mülhem olmayan baştan ařaēı kendine özel bu programlar fevkalâde idi"** diye yazar. Teknik ve yüksek eēitim konusunda **Gazi**, pedagoēların ve yurtdışından getirilen bilginlerin önerilerini almıştır. Kendisine, bu tutumunun geleneksel yabancı d řmanlıēı duygularıyla  eliřtiēi s ylendiēinde de:

– "Ben bizi yaēmalayan, soyan yabancılarla bizi zenginleştirenleri aynı kaba koyacak kadar deli deēilim" dedi.

Gazi, Ankara'nın kuzeyinden birkaç kilometre uzaktaki yamaçlarda bulunan k l renkli eski **"Ziraat Mektebi"** binasını muhafaza etti. Çünkü, bu binada, milletçe dirilme üzerindeki ilk düşüncelerini açıklamıştı. Ayrıca bu bina kendisine ihtilâlin başlangıcını ve S vres Antlaşmasının maddelerini  ērendiēinde uzun bir ıstırap  ıēlıēı attıēı o geceyi de hatırlatıyordu. Bu binanın çevresinde yavaş yavaş çiçekler ve yeşillikler içinde bembeyaz bir site yükseldi: Laboratuvarlar, konferans ve sergi salonları, deneme, üretme istasyonları, modern

ahırlar, süt istihsal yerleri, veteriner klinikleri, hayvanları yakma fırınları, kütüphaneler, öğrenciler ve profesörler için evler ve lokantalar, jimnastik salonları, tenis sahaları ve manejler yaptırdı. Hepsisi de birbiri ile uyumlu asfalt yollarla birbirine bağlandı.

Stephan Ronart, "**Bugünkü Türkiye**" adlı eserinde, "Bu Ziraat Enstitüsü, kendi içinde bir dünya oluşturmaktadır, bu dünya, ilim gibi uçsuz bucaksız ve hür bir dünyadır, ama bu hürriyeti tek ve büyük bir hizmet kısıtlamaktadır: o da Türk köylüsüne hizmettir. Esasen bu dershaneleri ve kütüphaneleri onların çocukları dolduracak ve geleceğin doktoru, ziraat mühendisi ve profesörü olarak onlar buralarda deney yapacaklardı" diyordu.

Milletin hayatında yeri ne olursa olsun, Ziraat Enstitüsü yeni rejimin gerçekleştirdiği tek şey olmadı. Mustafa Kemal'in tutkusunun "**her gün bir okul açmak**" olduğu iddia ediliyordu. Gerçekten de hayatının son yıllarında kurduğu okul sayısına bakılırsa, insanın buna inanası geliyor.

Bütün okulları saymak madden imkânsızdır. Sadece Ankara'daki birkaçını saymakla yetinelim: Kız ve erkek liseleri, Gazi Eğitim Enstitüsü, İsmet İnönü Enstitüsü, Ticaret Lisesi, Mühendis Mektebi, Hukuk Fakültesi, Tıp Fakültesi, Dil-Tarih Fakültesini içine alan bir üniversite şehri, Hıfzıssıhha Enstitüsü, Müzik Konservatuvarı, Mimarlık ve Şehircilik Okulu vs.

Bu çabalar sadece Ankara kenti ile sınırlı değildi. Yanı sıra, İzmir'de, Bursa'da, Sivas'ta, Erzurum'da, Diyarbakır'da, İzmit'te, İstanbul'da ve daha başka yerlerde de çağdaş okullar açıldı.

İstanbul İslam Üniversitesi geçmişte çok parlak dönemler yaşamıştı; ama Abdülhamit'in saltanatı döneminde gerilemiş ve o günden beri hemen hemen tümüyle terk edilmiş, bitkisel hayata girmişti. Mustafa Kemal, laikleştirerek, ona yepyeni bir parlaklık vermek istedi. Orada laboratuvarlar ve kürsüler açmak için, Avrupalı uzmanlar getirtti. Buraya, 1933'te Nazizmin Almanya'yı terke zorladığı Alman profesörler büyük ve sıcak bir coşkuyla kabul edildi.

Sonuçta özgür Türkiye'nin uygarlığında modern bilimin ne denli üstün bir yer işgal edebileceğini göstermek için, İstanbul'un övündüğü en büyük eserlerinden biri olan Ayasofya'yı, müzeye ve "**Bilim Tapı-**

nağı"na dönüştürdü. **Vatan** gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman bunun için şöyle yazar: "**Bu hareketle, Mustafa Kemal ülkesinin kaderciliğini kesin olarak toprağa gömmüştür.**"

101

Kadının özgürlüğüne kavuşması eğitim devrimi ile birlikte yürüdü. Bu, **Gazi**'nin olağanüstü önem verdiği bir konuydu. Önce İsviçre Medenî Kanununu kabul etmekle onları erkeklerle eşit yapmıştı. Bir adım daha atarak, Mustafa Kemal onları devletin yeni hayatıyla sıkı sıkıya biraraya getirmek istedi.

Hiçbir şey onu, yabancı romanların, Türk kadını, haremde inzivaya çekilmiş, günlerini saçına kına yakmak, nargile içmek ve lokum yemekle geçiren işsiz güçsüz, **şehvetli bir esir** gibi tasvir etmesi kadar kızdıramazdı. "**Aziyade**" dönemi, tekkeler gibi, mazide kalmıştı. Ülkesinin kadın ve genç kızlarının, Batı ülkelerinin kadınları ve genç kızları kadar hareketli ve özgür olmasını istiyordu.

Kadının özgürlüğü konusunda yaptığı açıklamasında Mustafa Kemal:

– "Ülkenin geleceği yeni insanlar, çağdaş anlayış istemektedir. İşte ancak bugünün kadınları bize bu insanları verecektir. Tarihimizde kadın, özel hayatında da toplum yaşantısında da, hiçbir zaman erkeğin arkasında kalmamıştır. Fakat niçin hâlâ kadınlarımız peçe ile yüzünü örterek ve erkeğe sırtını dönerek kendini gülünç yapmaktadır? Bu medeni bir millete yakışır mı? Arkadaşlar, kadınlarımız, bizim gibi akıl sahibi insan yaratıkları değil mi? Yüzlerini korkusuz gösterebilirler ve gözleri dünyayı korkusuzca görsün. İlerlemeye başlamış bir toplum, halkının yarısını görmezlikten gelmemelidir. Türk halkı güçlü bir millet olmaya yemin etti. Kadınlarımız ve kızlarımız ülkeye hizmet etmek ve kendi kaderlerini tayin etmekte bize yardım edeceklerdir. Yeni Türk Devleti'nin güvenliği ve şerefi ancak onlara emanet edilecektir!" diyordu.

Kanun, Meclisten geçtikten sonra (büyük bir çoğunlukla geçmişti) **Gazi** kadınları peçelerini çıkarmaya, haremden çıkmaya, yüzleri açık olarak kocalarının ve kardeşlerinin yanında korkusuzca topluma katılmaya davet etti. "Onlar da, erkeklerin yaptığı gibi Başkent'in yeni yolunu tuttular. Bu kadınlar, geleneklerden kaynaklanan bütün endişelerine, gündelik hayattan korkularına, alışkanlıklarla güçlendirilmiş ve ahlâk kaideleri şeklinde yerleşmiş önyargılara rağmen bu işi başardılar." 114, 29*

Gazi o zaman onlara, erkeklerle eşit olarak seçim haklarını verdi. Onlara Halk Partisi'nde yer açtı. Onları, avukat, doktor olmaya teşvik etti. Ankara Çocuk Mahkemesine iki kadın yargıç tayin etti, dört kadını da İstanbul Belediye Meclisine seçtirdi.

Çocuklar da onun özel ilgisine sahipti. Kız kardeşi **Makbule**'yi, bütün belli başlı kent merkezlerinde sosyal ve çocuk işlerinden sorumlu kimseleri yetiştirecek okullar açmakla görevlendirdi. "**Gençliğin bedenî ve ahlakî korunması**" ile ilgili bir kanunu Meclisten geçirtti. İşverme ve madencilerin çalışma koşullarını ayarladı. Çocukların, memurların yerini sembolik olarak aldıkları "**Gençlik Haftası**" kurdurdu. (23 Nisandan söz ediyor. Z.Ç.)

Bu, bazı kimselerin gülümsemelerine neden oldu. **Gazi**'nin aşırıya kaçtığı lafları dolaştı.

Mustafa Kemal:

– "Gençlik haftasını" kurmak suretiyle, her Türk vatandaşını, çocuklara saygı duymaya ve onlara, kötü muamele yapmak için zaaflarından istifade etmemeye veya onlara her zaman yapıldığı gibi, yük hayvanı muamelesi yapmamaya mecbur etmek istedim," dedi. "Al-

114) Stephan Ronart, a.g.e. s.130.

29*) Atatürk'ün Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınması üzerine bir notu: "...Bu karar Türk kadınına sosyal ve siyasî hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lazım gelecektir. Türk kadını evdeki uygar yerini salâhiyetle almış, iş hayatının her safhasında başarılar göstermiştir. Siyasî hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de milletvekili seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Uygar memleketlerin birçoğunda kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu salâhiyet ve liyakatla kullanacaktır. Bu notla en mühim inkılâplardan birini anmış oluyoruz." Prof. Dr. U. Kocatürk, a.g.e. s.350. (Z.Ç.)

miş olduğum bu tedbir, milletin kendi öz geleceğine duyması gereken bir saygı olarak görülmelidir."

Bazı devrimleri eleştiri uyandırabilecek nitelikteydi ve her yerde de istenildiği gibi dikkatle uygulanmamıştı. Fakat bunlar bütünüyle ülkenin iyiliğineydi. Nüfus artışına bakıldığında bundan kuşku duyulabilir miydi?

Yeni rejimin kurulmasından beri bu artış sürekliydi. 1923'te, on bir yıl savaştan sonra, Türkiye'nin tüm nüfusu 10 milyon kişiye inmişti. 1927'de, bir uluslararası eksperler komisyonunun yaptığı sayımda 13 buçuk milyon olduğu görüldü. 1933'te 14.560.000, 1934'te 16 milyondan fazla, 1938'de 18 milyon oldu. 1950'de 20.300.000, 1954'te 23 milyonun üzerine çıktı. Hükümet, Türkiye'nin eğer yeni bir savaşa sürüklenmezse 1970'lerde 40 milyonu geçeceğini tahmin etmektedir. İşte o zaman Avrupa'nın büyük devletleri ile eşit olacak ve geleceği de kesin olarak güvence altına alınmış olacaktır.

102

1402'de Timur'un Bayazıt'ı yendiği savaş alanına tepeden bakan bir Orta Çağ kalesinin dibinde kurulmuş olan yeni Başkent Ankara, bugün de dendiği gibi, Mustafa Kemal'in kafasında, Batıdan, Doğudan, Kuzeyden, Güneyden milyonlarca Türk'ü teşkilâtlandırarak ve yabancı ülkelerde yaşayanları da cezbederek, bütün millî etkinliklerin aynı yöne doğrulmasına hizmet edecek bir **câzibe merkezi** rolünü oynayacaktı.

13 Ekim 1923'te Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya nakli kararı, sık sık söylendiği gibi stratejik nedenlerden değil, fakat, bazı tarihî ve duygusal sebeplerden olacaktı.

Ankara'nın akla getirdiği hâtıralar başka idi: Kurtuluş Savaşı'nın kahramanlık zamanları. İhtilâlin ilk mimarları **Çanakkale Kahramanı**'nın etrafında burada toplanmışlardı. Burada harap odalar, tahtalardan imal edilen mobilyalarla **Vekil** odalarına dö-

nüştürülmüştü. Gazeteleri, samanlıkta bulunan hurda ilkel bir makine ile basılmaktaydı. Derme çatma barakalarda hep birlikte düşünüyor, yazıyor, yiyor, uyuyorlardı. Tüten mutfaklar ve çatı altları bazen onlara ev, büro ve kulüp hizmeti veriyordu. Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay), Ziraat Mektebinde küçük bir odada idi. Reisin ikametgâhı, istasyon binasından alınmış iki odadan (büyük lüks!) ibaretti. İlkelden de ilkel bu koşullarda, ülkenin idaresini ele almışlardı.

O devir onlarda heyecanlı bir hâtıra bırakmıştı. Hiçbir zaman istilâcıların eline geçmemiş olan bu toprak parçası üzerinde yazmış oldukları tarih sayfalarını gururla hatırlıyorlardı. Doğuya, Güneye, Batıya şimşek gibi saldırılar buradan başlamıştı, ülkeyi yabancı ordulardan temizlemişlerdi. Endişeli gecelerde, Sakarya vâdilerinden gelen topların gürlemelerini burada dinlemişlerdi. Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısı burada yapılmıştı. Sultanı ve Halifeyi deviren yıldırım buradan çıkmıştı. Yeni Anayasa burada yayımlanmıştı.

Tarih gözden geçirildiğinde de görüleceği gibi, Ankara'nın, Konstantin'in kentini kıskanması için bir sebep bulunmadığı görülür. Bir Selçuklu Kalesinin^{30*} tepeden baktığı kent, sinesinde arabesk taşları ile Hacı Bayram camiinin duvarlarında August'un vasiyetnamesinin kazılı olduğu ünlü tapınağı barındırmaktadır. Aynı duvarların arkasında Bizans sütunlarından düşmüş kaprisli sütun başlıklarını ve granitten biçilmiş dev Hitit heykellerini de sinesinde korumaktadır. İstanbul'un geçmişinden daha eski bir geçmişe sahip olmakla da iftihar edebilir. Çünkü, Osmanlı hâkimiyetini görmenden üçbinbeş yıl önce, Pers, Elen, Roma, Bizans, Selçuk, Asur uygarlıklarını yaşamıştır. Hititlerin Başkenti Hattuşa da akraba olabilir.

30*) Ne vakit yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. M.Ö.İI. yüzyılın başında Romalılar Galatia'yı ele geçirdiklerinde Ankara'da bir kalenin var olduğu bilinmektedir. 1073'te kentin Selçuklular tarafından ele geçirildiği biliniyor. 1219-1227 tarihlerinde Alaaddin I. kaleyi yeniden onartmıştır. Keykâvus II. de kaleye yeni eklemeler yapmıştır (1249-1250). Türk Ansiklopedisi, Cilt III, s.59-60. M.E.B., İkinci Baskı, İstanbul 1971. Bu bakımdan yazar Kale'nin Selçuklar döneminden kaldığını zannetmektedir. (Z.Ç.)

Bu sebeple **Gazi**, bu kenti yeniden millî doğuşun elle tutulur simgesi yapmak için hiçbir şeyi ihmal etmedi. Onu inşa etmek ve güzelleştirmek için Avrupa'dan en tanınmış şehirciler, Berlin'den Profesör Jansen ve Viyana'dan Oerley'i getirtti.

"Ankara'yı Devletin Başkenti yapmak kararı, Kemalist hükûmetin almış olduğu en cesur karardır," diye yazar Norbert de Bischoff. "Bu küçük ilkel şehrin kurulu olduğu yer kadar, büyük modern bir şehir kurmaya daha az uygun ender yer vardır. Sıtma, su yokluğu, iktisadî olarak yetersiz gelişmiş bir çevre; her şey çalışmayı güçleştiriyordu. Ankara'ya sarfedilen enerjiyi, oraya yapılan yatırımı eğer Bursa'ya, Konya'ya, Eskişehir'e sarfetselerdi buraları cennete çevirirlerdi. Tabiat tarafından bu kadar cimrice nasiplendirilen bu toprak parçası üzerinde Başkentini kurmak şerefini, bu nankör toprakta, yılmaz bir şevkle çalışarak buraya vermekle Türk milleti, asırlardır ihmale uğramış Anadolu'ya, bu terk edilmişliğinden dolayı apaçık bir özürünü sunmak istedi."¹¹⁵

103

Bununla beraber, birçok devlet başkanının enerjisini tüketmeye yetecek bunca çalışma, bunca devrim, Mustafa Kemal'in kendisine çizdiği programın sadece bir kısmını oluşturunuyordu. Sadece Türkiye'nin dış çerçevesini, kanunlarını, donanımını ve ortak yaşama koşullarını değiştiriyordu. Türk insanını olduğundan fazla değiştirmiyordu. Gelenekleri, düşünceleri hâlâ aynı idi. Oysa, Mustafa Kemal, bunları değiştirmekte kararlıydı.

"Yeni Turan! Jön Türkler, Türkiye tekrar Türk oldu!" Gerçek anlamını kavramadan **İttihat ve Terakki** idarecilerinin bu slogana sahip çıktığını işittiğinde kaç defa omuzlarını silkmemiş miydi? Bu zavallılar bilmiyorlardı ki, bu geleneklerin altı yüzyıldır kaybettirdiği gerçek Türk niteliğini Türklere geri verebilmek için ne derinlere git-

115) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.181-182.

mek gerekecekti. **Gazi**, kendisi bunu biliyordu. Vatandaşlarına "**Yeni Turan**"ın ne demek olduğunu gösterecekti!

Nezaket sözlerini değiştirmekle işe başladı. Selam alıp verme şekli değişti, "Selam" kaldırıldı. Sonra entari ve maşlak giymek, fes taşımak yasaklandı. Mustafa Kemal, bu noktada şiddetli bir muhalefetle karşılaşacağını biliyordu. Fesi yasaklamak, Türk psikolojisinin duyarlı bir noktasına dokunmaktı. Şapka, kasket, genel olarak, **vizieri** olan bütün başa konan şeyler, Müslümanlarca, Hristiyanlığın pisliğini taşıyordu.^{31*} Türkleri şapka taşımaya zorlamak, onları günahkârlar düzeyine indirgemeye **meccur** etmekte. Bu aynı zamanda onları namaz kılarken de başlarını çıkarmaya **meccur** etmekte, ki bu Allaha karşı saygı noksanı olurdu, çünkü, Batı usulü başlık, kenarları ve vizieri dolayısıyla alınının secdeye değmesine engel olmaktaydı.

Bilindiği gibi, bir ülkenin sınırlarını değiştirmek, alışkanlıklarını değiştirmekten kolaydır. Bunun için Mustafa Kemal bu işi adım adım yapmayı düşündü. Önce, tepkilerinin ne olacağını görmek için **vizierli** kasketleri kendi koruma görevlilerine giydirmekle işe başladı. Hiçbir şikâyetle bulunmadan taşıdılar. Bu başarıdan cesaretle-
nen **Gazi**, kasket taşımayı orduda **meccur** etti. Bunun için her alaya, bu yeni başlığın, kendilerini **vizieri** dolayısıyla güneşten ve yağmurdan daha iyi koruyacağını anlatmak üzere birer kişi gönderdi. Mustafa Kemal o zaman, kasket veya şapka taşımayı bütün vatandaşlarına **meccur** etti. Ülke içinde, bir hasır şapka giyerek geziye çıktı.

- "Kafanızın üstünde bir cehalet ve bağınazlığın timsali olan fesi atınız," diye açıkladı. "Medenî dünyanın başına koyduğu şapkayı alalım; onlara çağdaş halklarla hiçbir düşünce farkımız olmadığını gösterelim!"

31*) Fes, yurdumuza Fas'tan gelmiştir. Oradan çağrışımla fes denmiştir. 1832'den 1925'e kadar yurdumuzda kullanılan fesi Tanzimat devrinde sivil asker bütün memurlarla merkezdeki bütün erkekler giymiş, sarık yalnız bilginlere ve tarikat mensuplarına bırakılmıştır. Bunun için de halk "fesli" ve "sarıklı" diye ayrılmıştır. Fesin Osmanlılar tarafından kabulü II. Sultan Mahmut zamanında olmuştur. Kavuğun kaldırılıp yerine fesin getirilmesi önemli bir yenilik olarak kabul edilmiş ve lehte vealeyhte birtakım görüşler çıkmıştır. (Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1968, Cilt XVI, s.266-267.) (Z. Ç.)

Bu defa, başarılı olamadı. **Gazi** niye bu gülünç Hıristiyan başlığını taşıyordu? "Fes ona bu gülünç şapkadan daha fazla yakışıyordu." Hiç de niyeti yoktu bu örneği takip etmeye. İnkıla başarılı olamayınca, **Gazi** zor yolunu seçti. Fes taşımayı devlet güvenliğine karşı davranış kabul eden bir kanunu acele ile Meclisten geçirdi (Temmuz 1926). İki gün sonra, polis, kentlerin, köylerin meydanlarında, yol kavşaklarında yerleşti. Geçenlerin başından fesi aldı.

Bu kez, artık fazla idi. Bu üzücü şeyler niye idi? Bu artık bir devrim değil, şarkvari bir zorbalıktı. Türkler, memleketi kurtarmak için istediğinde **Gazi**'ye her şeylerini vermişti: bağlılığını, hizmetini ve kanını. Artık kendilerini hiç olmazsa istedikleri gibi giyinmekte serbest bıraksındı.

Ciddiden **Gazi**, bu şapka konusunda mübalağa ediyordu. Sivas'ta, Erzurum'da, Maraş'ta ve daha bir düzine vilayette, polisin halk tarafından taşla tutulduğu ayaklanmalar oldu. Düşünülebileceği gibi, dinciler sinsice yangına körükle gitmekten geri kalmadılar. "Fes'in yasaklanması, Ankara Hükûmeti'nin dine karşı yeni bir saldırısıdır," diyorlardı. "Kur'an ve Peygamber şapka taşımayı yasaklar.^{32*} Müminler Allahın bakışından korkmazlar. Mukaddes şeylere hakaret eden bu kanuna itaat edenler cennete gitmezler."

Halkın memnuniyetsizliğinden heyecanan Nureddin Paşa, Mecliste kürsüye çıkarak, fes kullanmaya tekrar izin verilmesini istedi. Mustafa Kemal onu bir oturum Meclisten **ihraç** ettirdi.

Gazi'nin içgüdüsel olarak asker, zaruretinden dolayı siyasetçi ve yeteneksel olarak öğretmen olduğu söylenir. Bu tanımlamada gerçek payı vardı.

Mustafa Kemal her tarafa İstiklal Mahkemeleri'ni gönderdi. Bir-

32*) Gerek daha önce Türk Ansiklopedisi'ndeki açıklamadan, gerek İslam Ansiklopedisi MEB İstanbul 1988 yılı basımı IV. Cildin 575. sayfasındaki bilgilerden Fes'in, İslamiyetle ilgili bir başlık olmadığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki İslamiyetin çıktığı ve Kur'an'ın nâzil olduğu yıllarda ne fes ne de şapka vardı. Böyle hiçbir şey ifade etmeyen noktaların Kur'an gibi kutsal bir kitapta yer alması da söz konusu değildir. Başa konan herhangi bir "**serpuş**"un din ve imanla ilgisi yoktur. Din ve iman sadece insanın gönlünün derinlerinde, inancında bulunur, başa konulan herhangi bir bez ya da keçe parçasında değil. (Z.Ç.)

çok kişi mahkûm oldu, hapse atıldı. Direnç kırıldı. Sonunda Türkler, "**şapka taşımak, ceza görüp hapse atılmaktan iyidir**" dediler.

Birkaç hafta sonra fes kayboldu.

Zaferini dünya kamuoyu önünde belli etmek için Mustafa Kemal, arkadaşı Edip Servet'i Mekke'deki büyük Pan İslam konferansına gönderdi. Burada bütün Müslüman ülkelerin temsilcileri vardı: Arabistan, Hindistan, Malezya Devletleri, Mısır, Libya, Tunus ve Fas. Aralarından bazıları koyu inançlı idi. Entarili ve sarıklı adamlarla çelişki hâlinde. Edip Servet kongreye kruvaze bir elbise ve mölon şapka ile katıldı. "Mustafa Kemal'in itibarı o kadar yüksekti ki, Edip ne öldürüldü, ne de hakarete uğradı," demektedir, Armstrong.

Fes savaşı kazanılmıştı. Bir kere daha Mustafa Kemal irâdesini kabul ettirmişti.

104

Bu kez **Gazi**, öğretmen görevini üstlendi ve Alfabe Devrimine geçti.

Türklerin kullandığı yazı ve alfabe de Araplardan alınmıştı. Nitekim, sesli harfi kullanmayan ve seslileri sadece kelimenin mânâsına göre belli olan Arap alfabesi kesinlikle Türkçeye uymuyordu. Türkçede, Avrupa dillerinde olduğu gibi, sesli harfler de, sessiz harfler gibi kelimenin asıl unsurlarıdır.¹¹⁶ Türkçeyi Arap harfleri ile yazmak Fransızca'yı veya İngilizce'yı, İbrani alfabesi ile yazmak kadar saçmaydı.

Böylece, Türkçe konuşan ülkelerde, okuma ve yazma o kadar zordu ki, incelemesi, eğitime ayrılan bütün zamanı alıp götürüyordu. Bu yüzden, sadece halkın yüzde onu okuma biliyordu. Kitaplar, din adamlarının ve bir avuç entelektüelin tekelineydi. Arap harfleri, Türk halkı ile fikrin geliştirilmesi arasına aşılmaz bir duvar örmüştü.

116) Böylece Arapçada Muhammet MHMT yazılmaktadır. Bu Muhamet veya Mehemet de okunabilir.

Olağanüstü bir görüşle, Mustafa Kemal, bütün bunları sona erdirmeye karar verdi. Devrimlerinin en heyecan vericisini Sultanların sarayından bildirecekti: Arap harflerinin kaldırılması ve yerine Latin harflerinin kabulü. Bir anda, vatandaşları arasındaki yazılı iletişim vasıtasını değiştirecek ve millî edebiyatı alt üst edecekti; Türkiye'nin bir ucundan öbürüne, bütün düşünce şeklini değiştirecekti. Dahası, halkı, bilimsel felsefeyi, fikrî yöntemleri ve kaderini değiştirmeye götürecekti. Geçmişteki hiçbir ihtilâlcî, Cromwell, Robespierre ya da Lenin, bu kadar uzağa gitmeye cesaret edememişti.¹¹⁷

Bunu başarmak için bütün ülkeyi okula dönüştürecek: okumuş insanlarla aynı zamanda cahiller; hocalar ve milletvekilleriyle aynı zamanda çöpçüler; askerler ve memurlarla aynı zamanda köylüler... Hepsine okuma ve yazmayı öğretecekti ve onlara, cömertçe çağdaşlığın kapılarını açacaktı.

Her zamanki yöntemine bağlı kalarak, bütün önlemleri almakla aşama aşama işe koyulmaya karar verdi. Önce sorunu derinliğine tetkik edecekti. Arkasından, fikrini halka, âlâyı vâlâ ile açıklayacaktı. Sonra, eğer ikna yolu başarılı olmazsa, zora başvuracaktı.

1924'te Bakû Konferasında Sovyetler Birliği, Orta Asya Tatarlarına Rus alfabesini kabul ettirmişti. Mustafa Kemal, çalışmalar hakkında bir rapor hazırlattı. Sonra, bir dil kurumunu kurdu (Türk Dil Kurumu) ve bu kurumu, Anadolu dilinin gereklerine uygun bir Latin alfabesi hazırlamakla görevlendirdi. Bu alfabe hazır olduğunda, onu önce kendisi öğrendi, hem de hiçbir tereddüde yer vermayinceye kadar nasıl kullanılacağını öğrendi. Şimdi halkla karşılaşmaya hazırды.

Temmuz 1928'de, Meclisin, olağanüstü bir toplantı yapmasını, ama bu kere Ankara'da değil, İstanbul'da toplanılmasını istedi.^{33*} Mustafa Kemal 1919'dan beri oraya ayak basmamıştı, bu fırsattan yararlanarak kente görkemli bir şekilde girmeyi hesaplıyordu.

117) Georges Duhamel, *La Turquie, Puissance d'Occident*, Le Figaro, 13 Temmuz 1954.

33*) Meclisin İstanbul'da böyle bir toplantı yaptığı kaydına rastlanmadı. (Z.Ç.)

Böylece eski başkentin halkı yeni Devlet Başkanı'nı ilk olarak görecekti. Halk, onu alkışlamak için koştu ve Boğazın kenarında kilometrelerce uzunlukta, Kanunî Süleyman'ın dört yüzyıl önce askerî geçidini yaptığı aynı yerde dizildi. Belediye, **Gazi**'yi son derece parlak bir merasimle karşıladı. Bütün kent bayraklarla donatılmıştı. Kenardaki tabyalardan yüz bir pare top sesleri gelirken, **Gazi**, bir süvari müfrezesi eşliğinde, alkışlar arasında Haliç'e doğru indi ve bir zamanlar Sultanların oturduğu saraya yerleşti (Dolmabahçe Sarayı).

Ertesi gün kentin ileri gelenlerini bir resmi kabule davet etti. Bu kabule, Meclis üyeleri, Belediye Meclisi üyeleri, yüksek dereceli memurlar, gazeteciler, yazarlar, öğretmenler, sosyete kadınları, zengin tüccarlar çağrılıydı.

Mustafa Kemal'in VI.Mehmet ile son görüşmesini yaptığı taht salonu bir okul sınıfına çevrilmişti. Bütün salon okul sıraları ile doldurulmuştu. Taht kenara çekilmişti. Salonun kenarında, üzerinde İsmet Paşa ve hükûmet üyelerinin bulunduğu geniş bir platform bulunuyordu. Meclis Reis Vekili Kâzım¹¹⁸ küçük bir masanın önünde oturuyordu. **Gazi**, onun yanında ayakta duruyordu. Platformun sağında, yanında bir kutu tebeşirle kocaman bir karatahta vardı.

Mustafa Kemal davetlilere, neden saraya gelmelerini rica ettiğini anlattı. Sonra, onlara etraflı olarak, karatahtada şekiller de çizerek, Arap alfabesinin, Latin alfabesine göre güçlüklerini ve sakıncalarını izah etti. "**Gazi**, harika bir öğretmendi," diyor Armstrong. "Doğuştan pedagogdu. Açık, kesin, inandırıcı ve aynı zamanda üstünlüğünün o kadar farkında idi ki, gelişigüzel derlenmiş öğrencilerinden hiçbiri en ufak bir tatsızlık emaresi göstermedi."¹¹⁹

Açıklamaları saatler sürdü. Hazır bulunanlar, bu açıklamalardan çok etkilendiler ve eksilmeyen bir dikkatle sonuna kadar dinlediler. Bitirirken, **Gazi**, birçok kişiyi platforma dâvet etti, yeni alfabenin kullanılış tarzını iyi anlayıp anlamadıklarını sordu ve adlarını karatahtaya yazmalarını istedi.

118) Kâzım Karabekir Paşa ile karıştırılmamalı. O, İzmir suikastı olayından sonra kenara çekilmişti.

119) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.247.

Başarı çarpıcıydı. Bütün İstanbul yeni alfabeyi öğrenmeye koyuldu. O zaman Mustafa Kemal, karatahtası ve tebeşirleriyle, kentten kente giderek ülkede konferanslar verdi. Bir **seyyar** satıcı gibi, karatahtasını okulların avlusuna yerleştiriyor, kentlilere ve köylülere yazma öğretiyordu. Her ders sonunda, hayatında hiç yazmamış adamları adlarını tahtaya yazmaya dâvet ediyordu.

Burada da başarı ümitlerinin üzerine çıktı. Tepki, fesin yasaklanması sonrası olandan çok farklıydı. Köylüler harf devriminden büyülenmişlerdi. Türkler öğrenmek ve kendini yetiştirmek arzusu ile yanıyordu. Okumak ve yazmak onlara **şâhâne** bir ayrıcalık gibi geliyordu, ama ne yazık, ulaşılamazdı. Mustafa Kemal'in kendilerine getirdiği alfabe, işte bu ayrıcalığı ellerinin altına seriyordu. "İşte bu, bilgiye giden yoldur," diyordu kendi kendine. "Netice olarak da başarı ve zenginliğe; bu gerçekten fikrin hürriyeti idi." Onlar için cehaleti yenmek, sefâleti yenmektir.^{34*}

Derhal diğer çalışmalarla, yazı öğrenmek arasında bağlantı kuruldu. Hep birlikte yapılan bir atılımla, bütün ülke okula taşındı. Köylüler, çiftçiler, çobanlar, tüccarlar, noterler, gazeteciler, siyaset adamları, yaş ve içtimaî mevkî gözetmeksizin, hepsi dirsek dirseğe okul sıralarında buluştular. Bütün bir halkın böyle sıfırdan başladığını görmek şaşırtıcı bir manzaraydı. Genç ve yaşlı grupları, caminin köşesinde, terasta veya meydanda bir bank üzerinde, dizleri üzerinde bir karatahta ya da yassı bir taş, ellerinde tebeşir oturuyorlardı; kötü bir şekilde A'lar ve B'ler çiziyorlar; seslileri doğru **telâffuz** etmeye çalışıyorlardı. Bu arada diğerleri, yeni yazının kendilerine sağlayacağı avantajı tartışıyorlardı.

İsmet Paşa gülerek:

– "**Gazi**, bizim **Başöğretmenimiz** oldu," diyordu.

Meclis kendiliğinden toplandı ve bir önerge kabul etti: "**Cumhuriyetin ilk öğretmeni onun Reisi Gazi Mustafa Kemal'dir!**" Gazi, ilk defa Meclisinden memnundu.

Kabul etmek gerekir; **Gazi** müthiş bir heyecanla kendisini eği-

34*) Mustafa Kemal yeni alfabeyi ilk defa 9/10 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul'da Sarayburnu Parkında halka tanıttı. Yazar herhalde 18 Ağustos 1934'te Dolmabahçe'de yapılan İkinci Türk Dil Kurultayı ile bu olayı birbirine karıştırmıştır. (Z.Ç.)

time veriyor ve askerî üstünlüklerinden çok pedagojik yeteneklerinden dolayı iftihar ediyordu. Kent ve köylere yaptığı geziler sırasında, Latin alfabesinin üstünlüklerini anlatmak için yörenin ileri gelenleriyle görüşüyordu.

Meclisten, 3 Kasım 1928 tarihinde, (yani Saltanatın kaldırılmasının 6. yılında) Latin alfabesinin bütün ülkede **mecburî** olacağına dair kanun çıkarttı. Geri kalanlar veya kötü niyetliler cezalandırılacaktı. Öngörülen ceza para cezası ya da memura maaş indirimi, su-baya rütbe tenzili, diğer vatandaşlara da vatandaşlığı kaybetme cezası arasında değişiyordu.

Her tarafta, okullarda, belediyelerde, bakanlıklardan hapishanelere kadar, her yerde büyük bir gayretle çalışılmaya başlandı. Mustafa Kemal, akıcı bir şekilde Latin alfabesi ile okuma yazma bilmeyen hiçbir mahkûmun, cezası sonunda serbest bırakılmayacağına dair karar çıkartmıştı. Aksine, bunu öngörülen zamandan önce be-cerebilenler, suçları ne olursa olsun affedilecekti.

Kendisi ile bir konuşma yapmaya gelen Amerikalı gazeteci Carl Von Wiegand'a şöyle diyordu:

– "3 Kasım 1928'in, bütün ülke için yeni bir atılımın simgesi olmasını istiyorum. Hiçbir vatandaş bundan istisna kılınmamıştır. Geçmişte işlenen birçok suç hep cehaletten kaynaklanmıştır. Devlet herkes tarafından saygı duyulması gereken kanunları yayımlamaktadır. Ama eğer halkına bunları okumak için yeterli eğitim vermemişse görevini tam olarak yerine getirmemiş demektir."

105

Alfabe devrimi, doğal sonucu bakımından yazım devrimini de beraberinde getirdi. Bu da doğal olarak özel ve cins isimlere uygulandı.

Her zaman, insanlık, şahsın gizemli görüntüsü ve varlığının ayrılmaz parçası olan isme özel bir nitelik atfetmiştir.

Ölümsüzlüğün bir güvencesi olarak, isminin devamlılığını sağlamak için Sümer kralları, onları tabletler üzerine, ilahiliğin simgele-

riyle içiçe ve şu beddua ile birlikte yazdırıyorlardı: "**Bu isme zarar verecek kimseye lanet, bin kere lanet olsun.**"¹²⁰

İsmin bu gizemi, Sümerler'den Orta-Doğu'nun bütün dinlerine, özellikle Tevrat'ı yazan Yahudi din adamlarına geçti. İşte bunun için Allahı, "**Oluşum**"da (**Tekevvün**) hiçlikten ışık ve karanlığı, gök ve yeri var ettikçe adlandırdığımızı görürüz. Adem sırası geldiğinde, ilâhiliğin görüntüsünde, bitkileri ve ağaçları, kuşları ve hayvanları, ve genel olarak cennetin bütün yaratıklarını adlandırmanın esrarengiz gücünü alır.¹²¹

Durum böyle iken, korkunç bir yanlış eseri, Türklerin kendilerine özgü isimleri yoktu. Tümünü Arap âdetlerine uygun olarak, ilk adları ve arkasından gelen baba adlarıyla çağırılıyorlardı. Tabîi olarak Mustafa Kemal'in "**Mustafa İbn Ali**" diye çağırılması gerekti.

Sakarya Kahramanı, çok eskimiş ve uygun olmayan bu uygulamayı kesin olarak sona erdirmek gerektiğine karar verdi. Önce bütün yerleşim merkezlerinin adını değiştirmekle işe başladı. Konstantinopol zaten İstanbul idi, Angora, Ankara; Smirna, İzmir; Aleksandret, İskenderun; Nikomedia, İzmit; Andrinopl, Edirne, v.s.

Gazi, ardından, aynı devrimi vatandaşlarının tümüne uyguladı. Şimdi, artık yazmasını biliyorlardı, her birini bir aile adı almaya zorunlu kıldı.

Kendisini örnek göstererek aile adı olarak Türklerin babası anlamına gelen **Atatürk** adını aldı. İsmet Paşa da 1921'de Yunanları yendiği yerin hâtırası olarak "**İnönü**" soyadını aldı.³⁵ Halkın geri kalanı bu hareketi takip etti.

120) Stephan Ronart, a.g.e. s.107.

121) Genèse II, 20.

35*) Türk vatandaşlarının birer soyadı aldığı sırada, TBMM tarafından 24 Kasım 1934 tarihinde kabul edilen özel bir kanunla millet adına ona Atatürk soyadı verilmiştir. (Türk Ansiklopedisi- ME Basımevi, İstanbul 1988, Cilt IV, s.120) (Z.Ç.) 25 Kasım 1934'te Atatürk, Başbakanlığa İsmet Paşa'ya "İnönü" soyadını verdiğini bildiren mektubu göndermiştir. Mektupta Atatürk şöyle demektedir: "Başbakan İsmet Paşa Hazretlerinin, inkılâp tarihimizin ilk şerefli ve parlak sayfası olan İnönü Meydanı Muharebelerinin başkahramanı olmuş bulunması itibarıyla soyadı kanunu gereği olarak alacağı aile isminin İnönü olmasını çok yerinde bulduğumdan kendilerine bu soyadını verdiğimi bildiririm." Prof. Dr. U. Kocatürk, a.g.e. s.350. (Z.Ç.)

Alfabenin değiştirilmesi ve yazım devrimleri dilin başboşluğunu meydana çıkardı. Yabancı dillerin istilâsına uğramış olan bu dil, Abdülhamit'in eski imparatorluğundan daha bozuktu. Arapça terminoloji ve Farsça "**güzel konuşma**" formülleri, onları tanınmayacak derecede bozmuştu. Öte yandan büyük miktarda özgün tâbirler de kaybolmuştu.¹²²

Can çekişmekte olan bu dil, hayat yolunda bu denli kararlılıkla ilerleyen yeni Türk milletine uygun olamazdı. Gücünü ve birliğini yavaş yavaş kazanan Türk milleti, güçlü ve içten düşüncelerini bu parçalanmış ve soysuzlaştırılmış dille nasıl ifade ederdi? Mustafa Kemal, alfabeyi hazırlamış olan dil bilimcilerini bu sorun üzerinde çalışmakla görevlendirdi. Aslen Türk olan kelimeleri, her seferinde köklerine inerek yabancı boyunduruğundan kurtarmalarını istedi.

Komisyon çalışmaya başladı. Her yabancı, Arapça veya Farsça kelime için Türkçe karşılığını aradı. Dilin temizlenmesini olumlu bir sonuca götürmek için, tâbirler araştırıldı ve çeşitli ağızlar üzerinde incelemeler yapıldı, eski yazarlar, şarkılar, atasözleri yeniden okundu ve burada, bu unutulmuş hazinede, unutulmaya terk edilmiş tâbirler ve yeni ifade imkânları buldular. Bütün bu terminoloji, uzmanları tarafından derlendi ve temizlenmiş dilin yeni sözlüğünü yapmak üzere kalburdan geçirildi.

Bu uzun ve güç çalışmadan ortaya "**güneş dil**" adı verilen tamamen yenileşmiş bir kelime hazinesi çıktı. Bunun ışığında beklenmeyen bir şey oldu: bu dili meydana getiren kelimelerin çoğunluğu Tatar ve Turan asıllı idi...

Bu durumda Türkiye kendi kendini sorgulamaya başladı. Eğer

122) Türkçe, Arapça ve Farsça sözcükleri almakta o derece ileri gitti ki, asıl halk diline ait kelimelerin ancak üçte birini koruyabildi. (Gaudefray-Demombynes; Les Instituts musulmanes, s.12)

dilinin kelimeleri Tatar ve Turan kökenli ise, peki kendisi nereden geliyordu? Din okullarında, yabancı bilginlerin yazdığı kitaplar temel alınarak okutulan geçmişinin tarihi de dili gibi soysuzlaştırılmamış mıydı? Soy ağacını yeniden yapma arzusu, Türk milleti için kişiliğini bulmakla bağlantılıydı. O, geçmişe kök salarak, zamana da kök salma yollarını arıyordu. Mustafa Kemal, bir halkın geçmişi hakkındaki fikrinin, geniş ölçüde onun gelecek hakkındaki düşüncelerini tayin ettiği ve yönlendirdiği bilinci ile bu girişimi elinden geldiğince destekledi.

Batılı tarihçilere inanmak gerekirse, Türkler, Akdeniz bölgesinde ortaya çıkarak, birdenbire Avrupa uygarlığının, kısacası uygarlığın, inkâr kabul etmez düşmanı olan, aşağı nitelikte, kaba ve kültürsüz bir halktı. İslam dinini kabulü, -ki, savaşçı nitelikleri bunu yayma gücü oldu- ve Hristiyanlığa karşı kararlı düşmanlığı, onu Batı birliğinin temeli olan manevî gücü temelinden yıkmaya azimli, doğa üstü bir felâket olarak ortaya çıkartmıştı. Ege'nin kıyısına yerleştiklerinden bu yana, Ertuğrul'un süvarileri, Elen uygarlığının görkemli kalıntılarını yıkmış, Bizans İmparatorluğu'nu ezmiş ve Arap düşüncesinin en parlak yönlerini bir dehşet idaresi altında boğmuştu. Her yanda, perişanlık ve yıkım eken Türkler açıkça, bütün uygarlık yeteneklerinden yoksun aşağı nitelikte bir ırktı.

Türk milletinin, "medenî milletler" arasında yerini alma gayretinde olduğu bir zamanda, ön yargılı olduğunu beyan ettiği bu tarz bir yargıya karşı isyan etmesi doğaldı. "Bu düşünceler, Batılı milletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak için takip ettikleri müşterek siyaseti haklı göstermek için düzülmüş şeylerdir," diyordu. "Madem ki, şimdi Osmanlı İmparatorluğu yok oldu, Türk Tarihi artık yeniden yazılabilir."

Tarihi yeniden yazma işi, dil konusunda olduğu gibi, **Gazi'nin şahsî başkanlığı** altında, bir tarihçiler heyetine verildi (**Türk Tarih Kurumu**). Bu çalışmaya yardım etmek üzere **Gazi**, milletin bütün manevî gücünü bu hizmete seferber etti.

Dilin Turan kökeninden hareketle, Türk bilginleri, Anadolu'da yaşayan insanların, halen Orta Asya'da yaşayanlarla ve hep yaşamış olanlarla, hattâ daha uzağa giderek, Tokarlar, Tukiuslar, Uygurlar vs. ile aynı ırktan geldiğini ortaya çıkardılar. Bu halkların kendileri

de, tarih öncesi göçler sırasında dünyaya yayılmış olan büyük Avrasya ırkından geliyordu ve çağdaş toplumları oluşturmuştu. Türkiye de, bu aslı kökün bir dalı, binlerce yıldır Çungari ve Kaşgar'da dönen ilkel nebülözden fırlamış bir meteor idi. ¹

Türk tarihçileri, Alman, İngiliz ve Amerikalı arkeologların, Mezopotamya deltasında, özellikle Ur, Tello, Karkamış ve Lagaş'ta yaptıkları arkeolojik çalışmalar ve kazılara dayanarak, tarihin ilk dönemlerinde, gerçek uygarlığa sahip büyük halklardan en az ikisinin, dilleri ve kültürleri ile açık bir şekilde Türk kökenli olduklarını ortaya çıkarıyorlardı: Hitit'ler (2000-1000 MÖ) ve bundan bin yıl önce Sümer'ler (3000-2000 MÖ).^{36*}

Hititlerin keşfi, 1812'ye iner. Bu tarihte İsviçreli tarihçi Burckhardt, Hama'dan geçerken bir pazarda, üzeri bilinmeyen hiyeroglif yazılı bir garip taş gördü. "Kaybolmuş bir halkın kalıntılarını toplayabilmek bize yıllara ve pek çok hilelere maloldu," demektedir Alfred Fabre-Luce. "Şimdi Halep müzesinde, yarı insan, yarı hayvan, tabii-sinden üç defa büyük dehşet verici heykelleri görmek mümkündür. Böylece, yoklukları tarihte büyük bir boşluk olan Hititler bulunmuş oldu."¹²³

İlk olarak Wooley kazılarının bize bilgi verdiği Sümerlere gelince; bugün, dünyaya, evrensel kanunları, onikişerlik sistemi, ilk gökbilim gözlemlerini, yılın on iki ay ve 360 gün olduğunu onların getirdiğini öğreniyoruz. O halde, dünyanın bilinen ilk büyük uygarlığını Mezopotamya'da kurmuş olan Sümerlerin bir kolu olan, Türk ırkı, insanlık kültürünün doğuşuna da önderlik etmişti.

Bu yeni düşüncelerin ışığında, bütün Asya ve Doğu Avrupa tarihi yeni bir görünüm alıyor, Turan halklarının yaratıcı dinamizminden -değiştirilmiş dememek için- etkilenmiş olarak ortaya çıkıyor-

36*) Sümerlerin genelde doğudan geldikleri kabul olunur. İlk Sümer hükümdarları, Hazar denizi çevresinde kurulmuş olan bir şehir devleti ile ilişkiye girmiş bulunuyorlardı. Bir ölçüde Ural-Altay dillerini hatırlatan Sümer dili de yapısı bakımından bir bitişken dildir. Sümerolog S.N.Kramer'in değindiği bu nokta ise, Sümerlerin kara yoldan Mezopotamya'ya gelmiş olacıklarına işaret sayılabilir. (Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 1981, Cilt XXX, s.118-119) (Z.Ç.)

123) Alfred Fabre-Luce, Deuil au Levant, s.81.

du. Böylece, dün tarihi olmayan ve Müslüman halklar karmaşasında boğulmuş bulunan Türk ırkı, sadece bölgesinin gelişmesinde en kuvvetli güç kaynaklarından biri değil, tarih öncesi karanlıklarda aklın ışığını fışkırtan ilk insanlığın da, doğrudan, soyundan oluyordu.¹²⁴

Peki, bu görkemli görünüm karşısında, sadece Osmanlı Türklerinin serüvenlerini kapsayan altı asır ne idi? Madem ki Türkler, ortak hayatlarının başlangıcını, Persler, Hititler, Sümerler arasından çağımızın XIII. yüzyılına değil de, Milattan Önce beş bin yılına çıkarabiliyorlardı; o halde bu kısım, çok daha engin bir tarihin haksız olarak ayrılmış bir parçasıydı.

Bu tarihî doktrin, Türk aydınlarına, dünyanın en büyük ırklarından birine ait olduğu bilincini aşlamak suretiyle, onların, üç yüzyıldan beri gözle görülür bir şekilde azalmış olan övünç duygularını kamçılardı. Bir önceki Osmanlı kuşakları, Avrupa'nın kültürel gelişmesi karşısında, çaresizliğinin bilinci içinde, kendini kaderciliğe terk ediyordu. Kendini büyük Batılı milletler düzeyine çıkartma arzusunun vazgeçmişti ve onu kendinden ayıran mesafenin büyümesini hüznle görüyordu.

Bu durum, Kemalist devrimin ertesinde bütünüyle değişti. Gençler bazen ürkek bir duyarlılığa kapılmakla beraber, çabucak bu aşağılık duygusundan sıyrıldılar. Türk Milliyetçiliği, vaktiyle, Müslüman "Osmanlılar"ın, imparatorluğun diğer halklarına karşı hissettiği üstünlük duygusundan kaynaklanıyordu. Bu duygu XIX. yüzyıl boyunca çökmüştü ve 1914-1918 savaşı da ona ölümcül darbeyi vurmuştu. Ama, Kurtuluş Savaşı'nın ateşi onu tekrar canlandırmıştı. Kemalist orduların Avrupa ordularına karşı kazandığı zaferler, Türklerde daha o zaman öz değerlerinin bilincini canlandırmıştı. "Yeni doktrin, başdöndürücü hızla bir ufuk açarak bu duyguya tam zamanında bir güç verdi."¹²⁵

124) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.194.

125) Norbert de Bischoff, a.g.e. s.194.

Yarının ilmi bu görüşleri doğrular mı yoksa yenileri ile değiştirir mi? Bilgimizde bugün pek çok eksikliğin bulunduğu bu alanda kehanette bulunmak güçtür. Her ne olursa olsun, bu doktrin Mustafa Kemal için bir arkeolojik varsayım değil, ama deneyimden kaynaklanan bir gerçektir. Mesleği boyunca elde ettiği belirli gözlemlerine dayanıyordu. Öyle ki, tarihçiler tezlerini açıkladıklarında, bu onda hiçbir şaşkınlık emaresi yaratmamıştı. Sadece, kendisinin de kuşku duyduğu bir noktayı doğruluyordu.

Ülkeyi düşman pençesinden kurtarmak için dikildiğinde, çabalara nerede destek bulmuştu? Mücadelesinin kaderi nerede daha fazla anlayış bulmuştu? Anadolu'nun doğusundaki toprak parçasında. İşte burada Kurtuluş Mücadelesi en güçlü yankısını bulmuştu. İşte burada, Mudanya Mütarekesi haberi, Asya'nın kalbine kadar yayılan bir ümit titreşimi doğurmuştu. Bu titreşim, bu ülkelerin kaderlerinin, basit coğrafi yakınlıktan daha fazla şeylerle Türkiye'ninkine bağlı bulunduğunu göstermenin ötesinde nasıl açıklanabilirdi? Türkiye'nin başka komşuları da vardı: Ermeniler, Araplar ve Yunanlar. Afganistan ve İran, askerlerinin zaferleri henüz belli değilken ittifak önerdikleri halde onların hepsi kendisine karşı cephe almışlardı. Türkiye'nin bozgununun, kendi bozgunları olacağını acaba aşağı yukarı tahmin etmişler miydi? Eğer aynı etnik topluluğa **aidiyet** olmamış olsaydı, bu dayanışma duygusu nasıl açıklanabilirdi?

O halde bu soyut bir doktrin değil, ama Mustafa Kemal'in bakışlarını dünyanın bu bölgesine çevirmeye ve diğer Orta-Doğu ülkeleriyle de ilişkilerini güçlendirmeye yönelten açık verilerin bir tümünden oluşuyordu. Bilginler bu bölgelerin hepsinin Turan dünyasına ait olduğunu açıkladıklarında, **Gazi**, bunda **siyasetine bir izah tarzı** buldu. Ama, aslında açıklama başka türlü olsa idi de hareket tarzını değiştirmeyecekti.

Son yıllarda Kemalist hükûmet, Kuzey, Batı, Güney komşuları ve ülkeleriyle; yani, Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, İngiltere ve İtalya ile antlaşmalar imzalamıştı. Bunlar, Lausanne Antlaşması ile çizilmiş sınırları garanti etmeye ve Türkiye'ye, yeniden yapılanması-

nı teminde ihtiyacı olan uzun barış dönemi sağlamaya yönelik savunma anlaşmalarıydı.¹²⁶

Sovyetler Birliği ile ilişkiler biraz daha değişiklik arz ediyordu. Aynı düşmana (Ermenistan ve İngiltere) karşı çarpışmış olmanın ortaya çıkardığı etki, Dünya Savaşından sonra doğmuş olan iki Cumhuriyet arasında gerçek bir ihtilâlcı dayanışması yaratmıştı. Moskova, teknik danışman ve silah olarak destek şeklinde Ankara'ya değerli yardımlar sağlamıştı. Türk-Sovyet dostluğu, Gümrü Antlaşmasının imzası sırasında mühürlenmiş, Moskova Antlaşması ile de sağlamlaştırılmıştı (16 Mart 1921). Türkiye tarafından yapılan diğer anlaşmalar, barışa hizmet ve **statu-quo'yu idame ettirme gâyesine ma'tûftu**.

Bazı antlaşmalar doğuda İran ve Afganistan ile ilişkileri sağlamlaştırdı. Bu iki ülkede de millî şuur uyanmakta idi. Bunda, Rus ve Türk devrimlerinin de büyük bir payı vardı. Onlar da Avrupa ülkelerinin himâyesini atmaya hazırlanıyorlardı. Afganistan ve İran'da meydana gelen gelişmelerdeki bu benzerliğin çıkar birliği de yarattığının zamanında farkına vararak, diğerleri meyanında Sadabâd Pak-ti'nı imzaladılar (8 Temmuz 1937). Böylece, Ön Asya'nın ve Orta Asya'nın üç bağımsız devleti arasında manevî idaresini Türkiye'nin üstlendiği bir dostluk doğmuş oldu.¹²⁷ Ankara'da millî tarih konusundaki büyük araştırma sırasında elde edilen bu sonuçlardan Tahran ve Kâbil de doğrudan faydalandı. Türkiye'nin iki yol arkadaşı üzerinde yarattığı kültürel etki, yıllarla daha da arttı.

Afganistan'da, Türk uzmanları, profesörleri, öğretmenleri, askerleri yavaş yavaş Avrupalıların yerini almaya başladı. Afgan genç-

126) İhtilâflı iki nokta kalmıştı: daha sonra anlatacağımız Boğazlar sorunu ve 29 Haziran 1939'da Fransa, İngiltere, Türkiye arasında bir üçlü antlaşma ile Fransa'nın Türkiye'ye geri verdiği Hatay sancağı sorunu. Türk-Irak hududu 13 Ocak 1926'da Bağdat'ta Türklerle İngilizler arasında imzalanan antlaşma ile tespit edilmişti. Sadece eski Musul Vilayetinden, dolayısıyla petrol havzasından vazgeçildiğinin bildirilmesi kalıyordu.

127) Açıkça belirtelim, bu siyasetin gerekliliği, Türkiye'ye, İran ve Afganistan'ın ittifakına dayalı bir savunma sistemi kurulmasına çaba sarfeden, Arap ülkelerini olası bir Sovyet saldırısına karşı koruma altına almak için bu ülkelerin kuzeyinde "bir koruma kalkanı" yaratmayı arzu eden Amerika Dışişlerince açıkça fark edilmişti.

leri, gittikçe artan sayıda, Türk okul ve şantiyelerine (özellikle Ankara Ziraat Enstitüsünde ve İstanbul Üniversitesinde) bugüne kadar Batıdan elde edebildiği bilgileri elde etmeye gitti.

Aynı sıkı dostluk, Türk-İran ilişkilerinde de kendini hissettirdi. Türkiye'nin Azerbaycan vilayetinden vazgeçmesi üzerine Türk-İran sınırını çizildi. Kürt ve göçebelerin yarattığı sorunlar da dostâne yollarla çözümlendi. Önemli iktisadî ilişkiler iki ülke arasında güçlü bağ oldu. Tahran'da, İran'ı yeni Türk demiryolu ağına bağlayacak ve doğuya da uzanacak şekilde bir demiryolu projesi yapıldı. İran'ın Türkiye'ye güveni o kadar büyüktü ki, komşusu Afganistan ile olan bir anlaşmazlığı Ankara'nın hakemliğine bıraktı ve sonucunu da tartışmasız kabul etti.

Mustafa Kemal ile İmparator Rıza Şah Pehlevi'nin¹²⁸ kişisel dostlukları sâyesinde bütün bunlar on yıla yakın sürdü.

109

Gazi'ye göre, Kâbil ve Tahran'la klasik "bölgesel ittifak" şeklinde öngörülen bu siyasî yakınlaşma, sadece, daha geniş bir şeylerin başlangıcıydı. O, sadece İran ve Afganistan'ı değil, Rusya'nın Azerbaycan kısmını, Rusya Türkistanı ile Çin Türkistanı'nı da içine alan ve sinesinde 80 milyon insanı toplayan bir Turan Halkları Konfederasyonu düşünüyordu.

Çankaya'da bir akşam yakın dostlarına:

- "Bir gün," diyordu, "Dünya, Asya'nın böğründe, halen uyku hâlinde uzanan bu görülemez gücün, bu imparatorluğun uyanmaya ve yürümeye koyulduğunu şaşkınlıkla görecektir."

Bu eski Osmanlı İmparatorluğu'nun olduğu gibi ayrışık ve birbirine benzemeyen unsurlardan değil, fakat, Anadolu'nun, bitirdiği eserinin ayrıcalıklarını kaybetmeden katılabileceği tanımı çok daha güç, türdeş halklar federasyonu, teşkilâtlanmış bir dünya olacaktı.

128) Rıza Şah tahta kuvvetle çıkmıştı. Ekim 1941'de İngilizler tarafından tahttan indirilmiş ve Maurice adalarına sürgüne gönderilmişti.

Şüphesiz, bu, ne bugün ne de yarın içindi. Ama **Gazi**, bu yaşayan kitlenin bir gün bilinçleneceğini ve hiçbir bağının bulunmadığı komşu gruplardan (Rus, Hint, Çin), Türklerin, Arap ve Hristiyanlardan ayrıldığı gibi, ayrılacaktı. O zaman, Anadolu, hareketin başına geçmek için daha da gelişmiş olacak ve bu oluşumda öncülük rolü oynayacaktı. Böyle bir görev için istenen bütün niteliklere sahipti. Tarihini en eski çağlarından beri Türklerin "**Devlet kurma ve yönetmede**" doğuştan yetenekli olduklarını tarihçiler söylemiyor muydu? Komşuları olan göçebe halkları bağlamak, birleştirmek ve aynı potada eritmek konusunda binlerce yılın eğilimini benliklerinde taşıyorlar mıydı? Yeni Turan! Bu büyük birleştirme eseri tamamlandığında, bu parola en yüksek değerine erişecekti.

Daha önce Enver Paşa da bir Doğu Pan-Türk İmparatorluğu rüyasıyla büyülenmiş, kendini bu efsâneye adeta adamıştı. O, bu rüyayı Asya bozkırlarından harekete geçirmiş ve onu Türkistan ovasında kar fırtınası altında öldürmüştü. Bu bölgelerin çekiciliği o kadar fazlaydı ki, sonunda Mustafa Kemal'in fikrini de çeliyordu.

Fakat Enver'deki o romantik coşku, Atatürk'te somut ve mantıklı bir görüş olmuştu. Enver, zaman ve zemini hesaba katmamıştı. Yirmi yaşındaki bir acemi askerin ilk kurşuna hedef olduğu gibi, bozgunun üzerine gitmişti. **Gazi** aynı şekilde hareket için çok daha tedbirliydi. O, ne zamanı ne zemini ihmal ediyordu. Zamanın hiçbir gerçeğini, bu kadar uzak bir geleceğin içine gömülmüş ihtimallere feda etmiyordu. Onun gerçekleşmesine yardım etmek için yapabileceği tek şey, onu düşünmekten geri kalmamak, ondan mümkün olduğunca az söz etmek, acele etmeden ilk tedbirleri almaktı...

Birkaç aydan beri **Gazi** artık halka görünmüyordu. Zamanını, kalabalık bir tarihçiler, dilbilimciler, mimarlar, mühendisler topluluğu arasında, raporları okuyarak ve planlar kurarak, model çiftliği ile Çankaya'daki evi arasında geçiriyordu. Artık siyasetle hiç meşgul

değildi ve Mecliste de arada bir görünüyordu. Hükûmet üzerindeki etkisi azalmıştı, çünkü yetkisini, sadece gündelik işlerin yürütülmesinde kullanarak hükûmete başkanlık etmeyi İsmet İnönü'ye bırakmıştı.

Birden 1930'un başında, çalışmalarının boşlukta kaldığı ve gücünün artık hiçbir şeyi aşamadığı izlenimine kapıldı. İçgüdüğü, ona halkla ilişkisini kesmiş olduğu uyarısını yaptı. İşte kendisine soluduğu hava kadar gerekli olan bu ilişkiden gücünü alıyordu.

O halde ne oluyordu? Birden yalnızlığından sıyrılarak, ülkede geziye çıktı ve işlerin, bakanların kendisine çizdiği parlak tabloya benzemediğini fark etti. Kötü bir ürün, köylüyü borca sokmuştu. Vergi gelirleri düşmüştü. Daha kötüsü; halkla Parti, ülke ile Meclis arasında gerçek bir uçurum vardı. İnsanüstü gayretten bitkin düşen ve Hükûmete derdini anlatmanın imkânsızlığına inanan halk yığınları pasif direnişe başvurmaya başlıyordu.

Ufukta, ülkeyi sarsan 1926 yılındakine benzer bir bunalımın işaretleri vardı. "Nasıl olur da durumdan bana haber verilmemiş olsun?" diye kendi kendine sordu Mustafa Kemal. "Gerçeği benden saklamakta kimin menfaati vardı? Halkla benim arama kim girdi?"

Suçluyu arama çabası içinde, nihayet buldu: bizzat kendisi idi. Hükûmet sistemi pek çok avantajlar sunuyordu. Ama sakıncaları da vardı. **Halk Fırkası**'nın, millî temsilin tekeline elinde tutmasıyla ve bizzat kendisinin meb'us adaylarını saptamasıyla **Gazi** tümünden muhalefeti imkânsız kılmıştı. Fakat aynı zamanda ülkeye huzuru getirmişti. Bir seçmen hükûmetten memnun değilse ve rejimin adayına oy vermek istemiyorsa, tek hal çaresi kalıyordu: oy vermemek ya da susmak. Böylece her seçimde çekimser kalanların adedi artıyordu. Halk seçim sandıklarına dudak büküyor, her gün daha fazla endişe verici bir sessizliğe gömülüyordu.

Atatürk diğer başka güçlükleri aşmıştı. Ermenileri, Yunanları, Müttefikleri yenmişti. Sultana, Halifeye galebe çalmıştı. Halkı cehaletten kurtarmış ve ona okumayı ve yeni dili konuşmayı öğretmişti. On yıldan beri zaferden zafere yürümüşü. Hemen hemen kesintisiz peşpeşe zaferler onu sarhoş etmemişti. Ama, irâdesini kuvvetlendirmişti. Kimsenin, hiç kimsenin kendisine direnemeyeceği inancına

sahip olmuştı. "Bu kadar şeyin sonuna geldikten sonra," diye düşündüyordu Gazi, "halkımın sessizliğini yenmek, bir çocuk oyuncadır."

Bunun için ciddi bir önleme başvurmaya karar verdi: seçim kanununu değiştirecek ve her şeyiyle bir muhalefet yaratacaktı. Serbestçe eleştirecek, hatâları söyleyecek, kendisine hayatı zorlaştıracak ve Hükûmetini devirme hakkına sahip olacak bir muhalefet. Muhalefet olmadan, "Evet" diyen insanlarla çevrili olmak yorucu idi: "Olmaz böyle," diyordu, kendi kendine Mustafa Kemal, "her zaman boşlukta konuşamam. Bir dialoğa girmek gerek, ama, beni doğru düşünmeye ve sorunları yakından takibe mecbur eden, canlı, tahrik edici ve yaratıcı dialoğa. Neye dayanabilirim? Yoksa, bana direnenlere mi? Karşı görüşler olmayan bir hayatın hiç tadı yok."

Ama böyle bir muhalefeti yaratmak kolay değildi. Çünkü, tam kıvamında şekillendirilmeliydi. Aynı zamanda bağımsız ve uysal, eleştirilerinde akıllı, ama niyetlerinde iyiliksever. **Halk Partisi** gibi **Gazi**'ye itaat etmeliydi ve hele kendisine tanınan hududu da asla geçmemeliydi.

Gazi gülerek:

– "Hiçbir devlet başkanı asla böyle bir teşebbüste bulunmaya cesaret edememiştir," diye açıkladı. "Bu deneme bana, halkımın siyasi olgunluğunun derecesi hakkında fikir verecektir. Ona daha önce pek çok şey öğrettim. Şimdi de hürriyetinin öğretmeni olamam mı?"

111

Yalnızlık endişesi ve dialog gereği, insanlık kadar eski sorunlardır, zira, insan tek yaşamak için yaratılmamıştır.

Meb'us Kemalettin:

– "Gazi, yenmek için bir muhalefet istiyor," dedi. "Çok basit: evlensin!" Ama bu konuda birçok talihsiz girişimde bulunmuş olan Mustafa Kemal bu fikirde değildi. Meclisi feshetti ve yeni seçimlerin

de Ağustos 1930'da yapılacağını ilân etti. Bu, yeni bir temsil şekli olacaktı.

Sonra bizzat kendisi bir muhalefet partisi kurdu: **Serbest Fırka**. Makedonyalı Fethi'den (bu arada Okyar soyadını almıştı), bunun başkanlığını üstlenmesini istedi ve ona oniki milletvekilinden oluşan bir de grup ekledi. Bu harekete yazılan ilk üye kızkardeşi Makbule ve çok yüksek değerinde bir milletvekilinin Adnan Menderes'in içinde bulunduğu bir milletvekilleri grubu oldu. Belki de bizzat kendisi başkanlığı almadığı için pişman mıydı?^{37*}

Her şey hazır olduğunda ve yeni muhalefete kendilerinden ne beklediğini iyice anlattıktan sonra, seçim mücadelesini açtı.

Fethi, katıldığı seçim bölgesi İzmir'de ilk toplantısını yaptı. Yaklaşık on yıldır, ülke, kendini yönetenler hakkında en küçük eleştiri sözünün açıkça söylendiğini duymamıştı. Fethi'nin hükûmeti eleştirdiğini ve onun başının davranışlarına şiddetle saldırdığını duyunca, kafası karıştı. Polis müdahale etti. Dinleyicileri dağıttı, salonu kapattı, **Serbest Fırka**'nın adaylarını tutuklattı ve İçişleri Bakanlığının talimatına bakarak Fethi'yi göz altına aldı.

Ertesi gün İsmet İnönü, Fethi'nin karşıtı bir toplantı yapmak için İzmir'e geldiğinde kimseyi bulamadı. **Gazi**'yi imdada çağırmak gerekti. **Gazi** İzmir'e geldi, Fethi'yi ve arkadaşlarını serbest bıraktırdı, polisin salona girmesini yasaklattı ve herkesin serbestçe fikrini ifade etmesini istedi.

Polis ve görevliler bu duruma şaşırdılar. Çünkü, ulu şefleri, rejimin düşmanlarını, memnuniyetsizliklerini serbestçe söylemeleri için teşvik ediyordu. Kentte kavga çıktı. Bir gazete binası yakıldı. Bir kısım göstericiler dövüldü.

37*) Atatürk 28 Temmuz 1930'da yakın arkadaşları ile Yalova'da sohbeti sırasında Fethi Bey'e şunları söyler: "...Memlekette muhalif bir parti kurmak lazımdır. Böyle bir parti kurulursa Mecliste münakaşa daha serbest olur. Mesela, siz böyle bir partinin başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Mecliste söylerseniz; bu suretle uygulamada görülen birçok hatâların önü alınmış olur." 30 Temmuz günü de Yalova'dan İstanbul'a geldiğinde, akşam, Büyükdere'de Fethi (Okyar) Bey'in evine yemeğe gelişi ve sohbet esnasında : "Sizin partinizin ismini buldum: Serbest Cumhuriyet Fırkası. Bu isme ne dersiniz?" der. Prof. Dr. U. Kocatürk, a.g.e. s.302. (Z.Ç.)

Benzeri sahne Mecliste oldu. Oturumun başından beri, Fethi ve arkadaşları kürsüye çıktılar ve Hükûmete karşı ciddi bir suçlama yaptılar. Savurganlığını, malî tutumunu kınadılar ve İsmet'in arkadaşlarının; **"iktisadî sahadaki yeteneksizliklerini"** açıkladılar.

Kızan İsmet İnönü acı bir tonda cevap verdi: Hafif hafif tartışmaların tönü alevlendi ve genel bir kavga havasına dönüştü. Başkanlık kürsüsünden salona hâkim olan **"Hürriyet Profesörü"**, öğrencilerinin kavga edişlerini izliyordu. **Halk Fırkası** üyeleriyle **Serbest Fırka** üyeleri küfrederek birbirinin üzerine yürüdüler. Aralarından birçoğu silahlarını kınından çıkardı. Kavgaya son vermek için Mustafa Kemal oturumu tatil etmek zorunda kaldı. Milletvekilleri, Meclisin yanındaki kahvede kavgaya devam ettiler.

112

Bu sahne, ülkenin tümünde olup bitenlerin sadece cılız bir gösterisiydi. Yerel seçimlerin tarihi yaklaşıyordu. Mustafa Kemal, basından sansürün kaldırılması talimatını verdi ve gazetelere düşüncelerini ifade etme özgürlüğünü tanıdı.

Birdenbire her yandan, bir şikâyet ve suçlama tufanı yükseldi: vergiler çok ağırdı, tarım malzemeleri hatâlı; yiyecek çok pahalı; sanayileşme planı çok iddialı. On yıldan beri kenarda tutulan gazeteciler, intikamlarını almaktan çok mutlu idiler. "Cumhuriyet halka hürriyet getirdiğini iddia ediyor," diye yazıyorlardı. "Hangi hürriyeti? Açlıktan ölme hürriyeti..." Polemikçiler de buna eklendiler. Her zamanki gibi, insanlar şikâyet ettikçe daha mutsuz olduklarını hissediyorlardı.

Laiklikten rahatsız olanlar, bir millî sanayi yaratılmasından kendini zarara uğramış hissedenler, tarımsal bunalımdan acı çekenler, işlerin kötü gittiğinden şikâyet edenler, tek kelime ile bütün **gayrimemnunlar** Fethi'nin etrafında toplandı.

Sultanın rejimine hasret duyan dinciler, eski **"İttihat ve Terakki"**ciler, monarşi döneminin eski muhalefet üyeleri kıskırtmaya

koyuldular. Mustafa Kemal'in, **pandora'nın kutusunu** açtığı söyleniyordu. Bu kutudan, kesinlikle gömülmüş olduğu zannedilen geçmişteki bütün hortlakların çıktığı görülüyordu.

İzmir'de ve kuru incir paketleyicileri arasında komünistlerin kışkırttığı bir grev patlak verdi. Ciddî boyutlara doğru çıkırından çıktı. Polis göstericilerin üzerine gitmek zorunda kaldı. Güneyde, Suriye sınırında, silâhlı çeteler tarafından desteklenen Ermeni ihtilâlciler, birçok köyü yaktılar. Doğuda bütün İran sınırı boyunca, başkaldırıp halkı katlettiler. Galip Paşa, düzeni iade etmek için 1.500 kişiyi harekete geçirdi, ama, başkaldırmayı bastıramadı.

Daha da kötüsü, Aralık 1930'da, İzmir yakınında, Menemen'de bir isyan patlak verdi. İsyan, Türkiye'yi dinsiz Kemalistlerden temizlemek ve yabancı makinelerini kırmak için Allah tarafından yeni bir peygamber olduğunu ifade eden Derviş Mehmet adında bir din adamı tarafından yönetiliyordu. Bu kişi, ateşli nutukları ile fikirler üzerinde güçlü bir etki yapıyor ve "**ülkenin selâmeti**" için çile çektiğini söylüyordu.

Bir gün Menemen'de pazar meydanında halka nutuk atarken, İzmir Valisi, toplantıyı dağıtmak üzere bir polis birliği gönderdi. Konuşan kişi tarafından bağnazlaştırılmış halk polisin üzerine yürüdü ve oniki kişiyi yaraladı. Vali o zaman, 43. Piyade Alayını gönderdi. Askerler göstericilere ateş etmeyi reddettiler.

Yangın yavaş yavaş yaklaşıyor, endişe verici boyuta ulaşıyordu. Başkaldırma, Menemen'den Konya'ya ve Bursa'ya sıçradı. Bursa'da, isyancılar devletin memurlarını taşla kovdular. Doğu vilayetleri valileri, ateşin Sivas'a ve Erzurum'a yayılma tehlikesi olduğunu bildirdiler.

Halkın şimdiye kadar körü körüne **Gazi'**ye gösterdiği güven, azalmaya başlamıştı. Rüzgâr ekmişti, fırtına biçiyordu. Türkiye'nin çatısı her yönden çatırıyordu.

neyim, fikir vermeye yetiyordu: Türk halkı, serbest tartışma için daha olgunlaşmamıştı.

Mustafa Kemal sıkıyönetim ilân etti, basına sansür getirdi ve **ifade hürriyetini kaldırdı**. Doğuya iki alay gönderdi. Elebaşları asıldı, birlikleri dışarı atıldı. Güneydeki başkaldırma da bastırıldı ve Ermeniler sürüldü. Komünist kuruluşların kaldırıldığını bildirdi ve İzmir grevcilerini cezalandırdı. İstanbul bölgesinde ayaklanmaya katılanlar da sert bir biçimde cezalandırıldı. Menemen'e takviye gönderdi. Bin kadar kişi mahkemeye verildi. Çoğu hapisle cezalandırıldı. Yirmidördü aynı gün asıldı.

Üç hafta sonra, sınır vilayetleri huzura kavuşmuş, yerel başkaldırmalar bastırılmıştı. Suç işleme dalgası, sihirli bir şekilde durdu. Her şey yoluna girdi. Emniyetle birlikte güven de avdet etti.

Fakat Mustafa Kemal için bu acı bir ders oldu. "**Akıllı bir muhalefet**" yaratma girişimi başarısızlıkla bitiyordu. Hayatında ilk defa, irâdesini üste çıkaramamıştı.

Eski seçim sistemine geri dönmeye karar verdi. 1932 seçimlerinde sadece **Halk Fırkası** aday gösterme hakkına sahip oldu. Mustafa Kemal onu temizlemekle, genel sekreterini değiştirmek ve kadroları gençleştirmekle yetindi. Fırkaya, küçük çiftçiden, işçiden ve orta sınıftan kalabalık bir kitle aldı ve halkın siyasal eğitiminin kendilerine verildiğini söyledi.

Kendilerine hükûmeti eleştiri hakkı verdiği "**Bağımsızlar**" denen oniki milletvekili saptadı. Onlara, eğer görevlerini **tatminkâr** bir şekilde yerine getirmezlerse cezalandıracağını söyledi. Bu "**güdümlü**" muhalefet, gerçek isteneni yapamıyordu. Ama bununla yetinmek zorundaydı, içinin derinliklerinde diğerinin olamayacağını biliyordu.

"**Bağımsız**"ların hâli o kadar kıskanılacak bir durum değildi. İçlerinden çoğu istifalarını verdi ve süreleri dolmadan Meclisten çekildi. Tarihte, insanların diktatörlüğü özlediği görülmüştür: Mustafa Kemal ise, bundan kurtulmayı özlüyor, ama başaramıyordu.

Vaktiyle, **Türk Halk Fırkası**'nı kurduğunda, ona simgesel olarak Devletin altı esas ilkesini temsil eden altı ok seçmişti. Bunlar, "**Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laik-**

lik^{38*} ve **Devrimcilik**"tir. Fakat bu okları aynı yola, aynı yöne ve aynı hedefe atacak yayı kullanmayı kendine saklamak gerektiği de gün gibi açıktı.

Yayı başkalarına vermek istemişti. Ama kolları onu germek için yeterince güçlü olmadığından oklar her yönde dağılmıştı. Şimdi, kimse onu doğru dürüst geremediğinden, tekrar kendisinin ele alması gerekiyordu...

Mustafa Kemal, Çankaya'ya döndü ve sessizce dizginleri tekrar ele aldı, ama artık eskisi gibi gönülden değil. Görülmemiş derecede içine kapandı ve sessizleşti. Yakın arkadaşlarıyla tertip ettiği, bazen sabaha kadar süren yemeklerde eski neşesi, eski taşkınlıkları geri gelmiyordu. Halk onu sevmeye, ona itaat etmeye, önüne çıktığı her zaman çılgınca alkışlamaya devam etti. Ama içinde, özde bazı şeyler kırılmıştı: insanlara kendi istediği gibi şekil verme sonsuz gücüne güveni... Sonunda Allah değildi...

1932 ilkbaharında, biraz acı bir şekilde:

– "Şu anda halk siyasetle uğraşmasın, ziraat, ticaret ve sanai ile uğraşsın. Bu ülkeyi daha 10-15 sene yönetmeliyim. Ondan sonra, kendi kendini yönetip yönetemeyeceğini görürüz", demişti.

1950'ye kadar yaşamış olsaydı, görürdü. Çünkü, bozgun olarak nitelendirdiği şey, zamanla yetim bir zafere dönüşmüş olacaktı. Ama elli iki yaşında olmasına rağmen önünde sadece yaşayacak altı yılı kalmıştı...

Gazi'nin yaptığı son önemli şey, Boğazlar rejimine ilişkin iş oldu.

38*) Bizzat Atatürk'ün Laiklik tarifi şöyledir: "Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din hürriyeti de demektir (1930). Laiklik, asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir (1930). Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasıt ve fiile dayanan tutucu hareketlerden sakınıyoruz (1926)." (Z.Ç.)

Lausanne'da Müttefikler, Türkiye'ye, Boğaziçi'ne, Marmara'ya ve Çanakkale Boğazı'na ilişkin çok katı kurallar koymuşlardı. Boş yere (**Tchitcherine**) Çiçerin, "**kurulmak istenen rejimin bir barış değil, savaş rejimi**" olduğunu söylemişti. Boş yere İsmet Paşa, "**öngörülen sistemin Türkiye'nin her sahada tanınmış olan hâkimiyeti ilkesine getireceği kısıtlamaları**" protesto etmişti. Batılı güçler, bu görüşleri dikkate almamışlardı. Türk temsilcisi de, öte yandan elde etmiş olduğu avantajları tehlikeye düşürmek için kabul etmişti.

Sonuç bakımından, Antlaşmanın 23. Maddesine göre, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının her iki yakası (İstanbul'un özel durumuna zarar vermeksizin), Marmara denizinin bütün adaları, Ege denizinde Semadirek, İmroz, Bozcaada, Tenedos ve Tavşan adaları askerden arındırılacaktı. Burada hiçbir askerî kuruluş olmayacaktı. Birkaç jandarma birliği dışında, hiçbir deniz üssü ve askerî birlik bulunmayacaktı.

Bu önlemlerin uygulanmasının denetlenmesi **Milletler Cemiyeti**'nin gözetimindeki Uluslararası Komisyona (Boğazlar Komisyonu) verilmişti. Komisyon, imzacı her ülkenin temsilcilerinden oluşuyordu (İngiltere İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Türkiye). Eğer Antlaşmanın hükümleri ihlal edilirse, eğer bir savaş Boğazların serbestliğini tehlikeye sokarsa, "**uygun bulacağı her imkân**"la onu savunmak, Milletler Cemiyeti'ne aitti.

Fakat, bu garip düzenlemenin hazırlandığı 1923 yılından beri Avrupa'daki durum çok değişmişti. İtalya'nın hava-deniz gücünün artması, Abisini'deki savaş, Mihver Devletleriyle Sovyetler Birliği arasında artan gerginlik, İspanya iç savaşının kararsızlığı, bugünden yarına, Akdeniz üzerinde, Türkiye'yi de kritik bir duruma koyabilecek çatışma tehlikesini artırmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal, varolan rejimi değiştirmek için gergin uluslararası durumdan yararlanmaya karar verdi. 10 Nisan 1936 tarihli bir nota ile, Lausanne Antlaşması'nı imza eden bütün devletleri, yeni bir statü saptamak üzere, Montreux kentinde toplantıya çağırdı.

İtalya dışında bütün devletler bu davete cevap verdi. Yaklaşık

üç ay süren fırtınalı tartışmalardan sonra, İngiltere ve Fransa, Boğazlar rejimine önemli değişiklikler getirilmesine razı oldular. Dostluğunu arzu ettikleri Türkiye'ye hoş görünmek için böyle yaptılar. Yeni anlaşma, Montreux'de 20 Temmuz 1936'da imzalandı.

Bu anlaşmanın maddelerine göre; Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, Japonya, Romanya, Türkiye, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Avustralya (İngiliz dominyonlarını temsilen), Lausanne'da getirilen rejimi kaldırdılar. Türklerin Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti yeniden ihdas edildi ve Uluslararası Komisyonun yetkileri Türk Hükûmeti'ne devredildi. Ankara ayrıca bu bölgeyi hemen askerileştirme hakkını da aldı. Nihayet birçok yeni yönerge barış zamanında harp gemilerinin geçişini düzenledi (tonaj, Türkiye'ye verilecek ön bilgi, geçiş süresi, klavuz şartları vs).

Böylece Türkiye'nin egemenliğine konmuş olan son sınırlama da (ki, buna Lausanne Antlaşması'nın imzasının ertesinde Rauf muhalefetini koymuştu) silinmiş bulunuyordu. Durumu o günden bu yana dünyada hatırı sayılır şekilde düzelen Türklerin izzeti nefsi yaralayan, Lausanne'da verilmek zorunda kalınan bu ödün artık yoktu. Bundan böyle Türkiye kendi evinin sahibi oldu. Mustafa Kemal'in eseri artık tamamlanmıştı.

115

"Mustafa Kemal Atatürk," diyor Armstrong, "mevsim dışı doğmuş bir insan, bir çağın ötesinde yaşayan, bozkırların Tatarlarına bir âni dönüş, ilkel canlılıkla donatılmış bir varlıktı. Eğer Orta Asya'nın hareket hâlinde olduğu zaman doğmuş olsaydı, Bozkurt'un bayrağı altında, kalbi Kurt'un şiddeti ve içgüdüleri ile dolu olarak, at üstünde Ertuğrul ile birlikte giderdi.

"Askerî dehâsı ve gem vurulamaz irâdesi ile, vahşî süvari ordusunun başında dört nala, krallıkları fetheden bir Cengiz Han veya bir Timurlenk olabilirdi.

"Ama o, küçük bir ülke çapına indirgenmiş olan ölmüş bir İmparatorluğun vârisi idi. Talihin verdiği imkânlarla yetinmek ve ken-

dini geri bırakılmış bir halkın eğitimine hasretmek zorunda kaldı. Emredici bir beyne sahip bu insan, Çankaya'da küçük bir köy evinde yaşadı: silahı sadece bir tebeşir ve karatahtadan ibaret takım elbiseli bir öğretmen olarak.

"Tanrı onu sonsuz büyüklükler için yaratmıştı. Kader ona dar sınırlar çizdi. Büyüklüğü, kaderin bu sonsuzluğu algıladığı ve kabul ettiği şekilde çerçevelendi."¹²⁹

Bu adamın çapı ile ülkesininki arasında büyük bir oransızlık vardı. İşte bu zaten onun kişiliğine belirginlik kazandırıyordu. Çünkü, eseri, sınırlı bir alana sığdırılmış olmasına rağmen, genişlikte kaybettiğini derinlikte ve güçte kazandı. Hareket alanının darlığı, onun boşlukta dağılmasına engel oldu. Onu, hem zaman ve hem zemin içinde sıkı bir şekilde sınırladı, insan icraatının örnek bir değer kazandığı düzeye doğru yüceltti.

Birçok büyük devlet adamının, bazen kendi eseri tarafından geçildiği olmuştur. Onlar, yarattıkları sorunların vüs'atı altında veya yönettikleri insan kitlelerinin ağırlığı altında ezilmişlerdir. Mustafa Kemal'de hiç böyle olmamıştır. Onda, irâde, olaylara yukarıdan bakmış ve güçlü bir rahatlıkla bunlara egemen olmasına imkân vermiştir. Savaş meydanlarında cür'etkâr olduğu kadar, siyasî sahada da tedbirli bir şekilde, öyle emin bir hayat yolu takip etmiştir ki, bazen, aşınıp olduğu güçlüklerin bize söylenmek istediği kadar gerçekten korkunç olup olmadığını insanın kendi kendine sorası gelmiştir. Ondan daha az büyük birisinin bu mücadelede yüz kere yenilmiş olacağını fark etmek için olaylara yakından bakmak yeterlidir.

Bu sebeple hayatında, ne dalgalanmaya bırakılmış ne de kararsız kalmış bir şey vardır. Her şey orada ateşli, ama bilinçli bir tutkunun mühürünü taşımaktadır. Her şey orada, hiçbir karşıt gücün arasını açamayacağı güçlü bir mantıkla birbirine bağlanmıştır. Bu da eserine, bir ağacın büyümesinde olduğu gibi **"devamlılık niteliği"** vermektedir.

Fakat burada, bu eşi görülmemiş macerada, önünde saygıyla

129) H.C.Armstrong, Grey Wolf, s.264-265.

eğilinmezse saygısızlık edilmiş olunacak bir başka **baş aktör** daha vardır: **Türk Halkı**. Onun, Mustafa Kemal ile karşılaşmasından çağdaş Türkiye doğmuştur. Bütün bu güçlüklerin ortasında, **Gazi**, sadece yürekten bağlı ve sağlam olduğu için ağır ve kaba denilen bu haşin Anadolu halkının güvenini harekete geçirme ve muhafaza edebilme imkânına sahip olmuştur. Bu halk asla ne savaşa atılmayı reddetmiş ne de acılarını dikkate almıştır. Asla onunla ne kanının ne de alın terinin pazarlığını yapmıştır. Ordu birliklerinde olduğu gibi, fabrika vardiyalarında da ona itaat etmiştir. Onun mücadelesi, kendi mücadelesi; savaşı da, kendi savaşıdır.

Bazen kuşkusuz sabırsızlık ve memnuniyetsizlik gösterdiği olmuştur. Fakat bu yersiz davranışları, Mustafa Kemal'in, arada bir kendisine yaptığı **haşin** muameleden kaynaklanmıyordu. Bu, Önder'in kendisinden istediğinin gücünün üzerinde olduğu izlenimini edindiği zaman kapıldığı cesaretsizlik işaretleriydi. **Gazi**'nin, onu götürmek istediği gelecek, görüşlerinin boyutunu aşıyordu ve yüklediği görev ona imkânsız gibi görünüyordu. Ama **Gazi**, istediğinin imkânsız olmadığını ona göstermek için müdahale ettiğinde, kendi yeteneklerini ve kaynaklarını en iyi kendisinin ölçebileceği izlenimini verdiğinde, derhal silahını veya kazmasını alıyor ve cesaretle yeniden işe koyuluyordu. İyi niyeti sonsuzdu. Yeter ki, münafıklar uzaklaştırılsın ve Önder konuşsundu.

Bir gün İngiltere Büyükelçisi, bir tercüman aracılığıyla Ankara'nın sebze pazarında bir köylü topluluğuna:

– "Niçin Mustafa Kemal'i bu kadar sayıyorsunuz?" diye sordu.

Bir genç çiftçi hiçbir tereddüt göstermeden:

– "Çünkü o bizi, bizden daha iyi tanıyor ve neye ihtiyacımız olduğunu bizden daha iyi biliyor," dedi.

Türk Halkı, **Gazi** ile iftihar etmiştir. Her zaman haklıdır. Çünkü, onun ellerinde inanılmaz değişime uğramış ve ondan, bağış olarak daha önce asla sahip olmadığı şeyi almıştır: Vatanı.

Türk Halkı, Batılı ülkelerin hayatını uzun zamandan beri koşullandıran şeye ilk defa sahip oldu: üzerinde kök salacağı bir toprak, kendisine ait bir vatan. Bunlar Türkler için tümüyle yeni bir şey, bugüne kadar hissetmediği bir heyecan kaynağı idi. Vaktiyle Sultan

için topraklar fethetmişti; sonra onları yönetmiş, savunmuş, işletmişti, yine Sultan için. Ama asla Makedonya ya da Arnavutluk'ta, Boğdan ya da Bosna'da, Suriye'de ya da Filistin'de oturduğu topraklarla içtenlikli bağlar kurmamıştı; asla onların üzerinde vatani olarak yaşamamıştı.

Şimdi, çok zamandır kendisinden esirgenen şeye sahipti: üzerinde ocağını kurabileceği dünyanın küçük bir parçası. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Kurtuluş Savaşı'nın ateşi arasında ona, bir vatan doğmuştu.

Mustafa Kemal, kendilerini İstanbul'dan Samsun'a götüren vapurda Arif ve Refet'e:

- "İhtilâller mevcut devletlerin şeklini değiştirir. Türkiye henüz mevcut değil. Onu dünyaya getirmek lazım," demişti.

Hayatının sonunda **Gazi**, sözünü tuttuğunu söyleyebilirdi. Muhalefet kurmak için giriştiği talihsiz olgu dışında, kendisine hedef seçtiği bütün hedeflerine ulaşmıştı. Tarihte bunu söyleyebilecek kaç insan vardır?

116

Mustafa Kemal 10 Kasım 1938'de İstanbul'da öldü. İktidara, sâdık arkadaşı İsmet İnönü geçti. Kendisine revâ gördüğü ezici bir çalışma, çok zayıf bir beslenme (hemen hemen sadece leblebi yiyordu) ve çok ihmale uğramış bir karaciğer sirozu, sonunda hayatını alıp götürdü. Gerçekte, kendi kendini harcadığı da söylenebilirdi. Ölüm döşeginde: "**Milletin geleceğini ve gelişmesini gençliğe emanet ediyorum,**" dedi. Bundan böyle eserini izlemek ona düşüyordu. Çünkü bir milletin hayatı asla durmaz...

Bütün ülke yasa Büründü ve görkemli bir cenaze töreni yapıldı (21 Kasım 1938). Dünyanın her tarafından gelen temsilciler, nâsı önünde saygıyla eğildiler. 1914-1918 Harbi'nin galipleri, yenilmiş olmasına rağmen, kendilerini Türkiye'den kovan kişiye, daha büyük bir saygı gösterdiler. Ordunun seçme birlikleri, Kurtuluş Savaşı'nın gazileri, bayrak demetleriyle çevrili katafalkın üzerine konul-

muş olan Başkomutan'ın tabutu önünden saatler boyu geçtiler. Sonra top sesleri etrafta gürülderken, tabut, bir top arabasında çağdaş Başkente ve Bayazıt'ın savaş alanına bakan tepeye getirildi.

Gazi'nin ölümü bütün milleti gözyaşlarına boğdu. Ülkenin her yerinde Eski Kurtuluş Komiteleri ne yapacaklarını bilemeden toplandılar. Köylüler, yüzbinlerce köylü, köy meydanlarında ve yollarda toplandı. Tozlar içinde diz çöküyorlar, hatâlarından dolayı af diliyorlar ve gözlerinden yaş akıtıyorlardı.

Savaşın acıları, yeniden yapılanmanın sancıları, idamlar, hepsi silinmişti. Halk sadece bir şey görüyordu: son yirmi yılda alınmış olan mesafe. Gönülleri dolduran sevgisi kendilerinden hiç eksilme-yecek olan Devlet Başkanlarının kaybı, içlerinin en derinlerine işliyordu.

Atatürk ölmüştü: Onlar gerçek babalarını kaybetmişlerdi.

117

İki buçuk yıl sonra, bu satırların yazarı, Ankara'da görevle bulunurken **Sakarya Kahramanı**'nın kabrine **Verdun Kahramanı** adına bir gül çelengi koyacaktı. Temmuz ayı idi. Yakıcı bir sıcak vardı. Dikine bir güneş ovayı ve yeni binaları, alev çağlayanı hâlinde eziyordu.

Gazi'nin ebedî istirahat yerinin bulunduğu tepeye tırmanırken bu fırtınalı hayatın, çoğu zaman kana bulanmış aşamalarını yeniden görüyordu. Belleğinin köşesinde görüntüler yükseliyordu: ciddî bir yüz, gergin eller, Anadolu mehtabında uzun bir uluma. Gelibolu, İzmir, Çanakkale, Erzurum hâtıralarını canlandırarak ve bu vahşî savaşçıyı, **Bozkurt**'u düşünerek, toplar, defne dalları ile yüklü bronz ve granitten ağır bir anıt görmeyi bekliyordu.

Onu, önünde mum gibi hareketsiz iki askerin nöbet tuttuğu basit, ama zarif bir binaya götürdüler. Sütunlu girişi geçtikten sonra merarın bulunduğu salona girdi ve şaşkınlığını gizlemekte güçlük çekti.

Görülmemiş bir beyazlıkta geniş bir muslin çadır^{39*} altında, dört büyük alabaster şamdan beyaz bir aydınlık veriyordu. Salonun ortasında, tümüyle işlemesiz, yerden hafifçe kalkık bir taşın durduğu görülüyordu. Beyaz mermerle kaplı tavan, duvarlar, yer, bembeyaz, pırıl pırıldı. Bu mutlak sessizliği sadece, suyu derin bir havuza düşerken, bu rüya evrenine, tazeliğin ve suskunluğun doyulmaz hazzını ekleyen, görünmez bir pınarın mırıltıları kesiyordu.

Yeni Türkiye'nin kurucusu, gün gelmiş ve silahları bırakmış, huzur içinde, arınmış bir halde, iktidarın kirlerinden temizlenmiş ve canlılığına işkence eden yükten kurtulmuş olarak bembeyaz bir kalın altında istirahat ediyordu. Bu kadar büyük bir insan ile, ölmün, hayatın bir günah çıkarması gibi görüldüğü bu kadar sâde bir kabir arasında müthiş bir çelişki vardı.

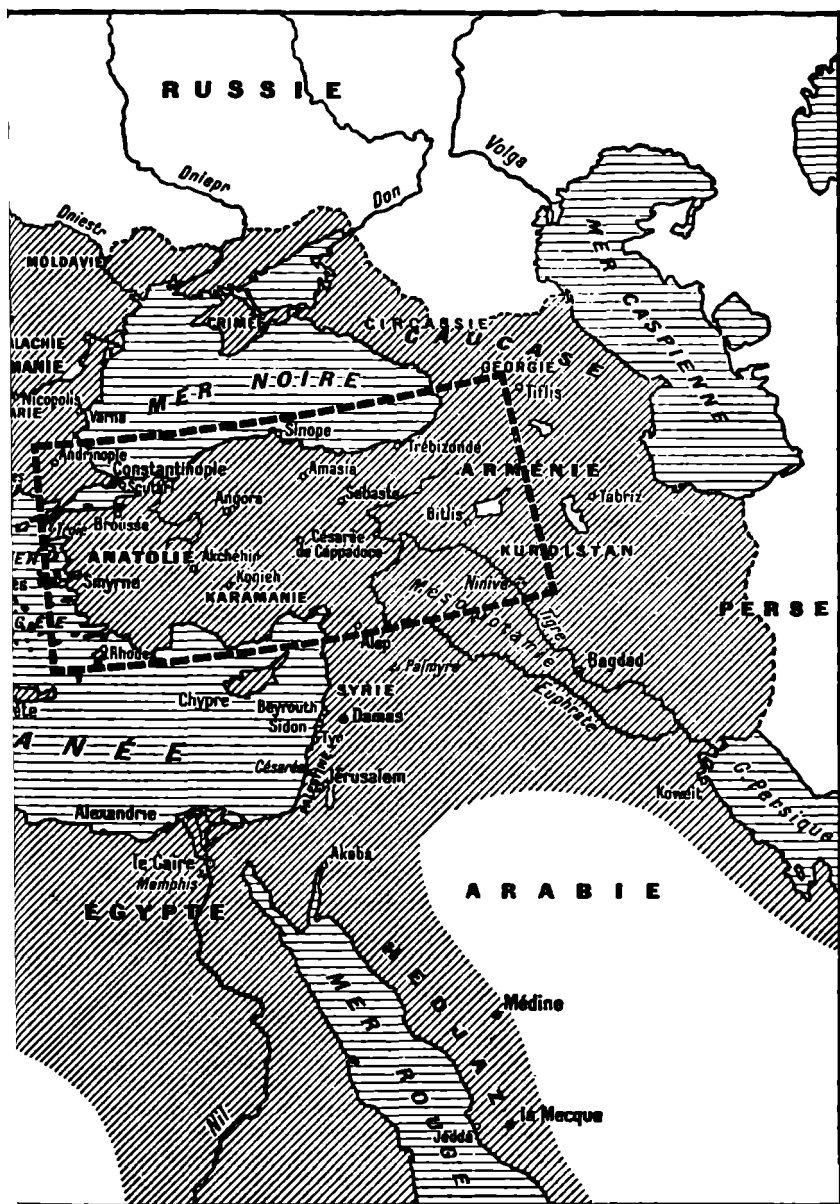
O zamandan bu yana¹³⁰ Atatürk'ün nâşı, görkemli bir törenle ebedî istirahatgâhına nakledildi. Bu, Türk milletinin en büyük evladına diktığı, büyük sadelikte olağanüstü bir Anıt Kabir'dir. Kuşkusuz, hem çağdaşlar, hem de gelecek kuşaklar için böyle olması doğaldır. Çünkü, Haliç'in bozulmuş görüntüsü ile Ankara Anıt Kabri'nin bu kadar temiz ve saf görüntüsü zihinlerde birbiriyle karşılaştırıldığında, her şey Kemalist eserin ruhunu haykırır ve milletin, önderinin himâyesinde gerçekleştirdiği değişiklik bir bakışta görülür. Kuşkusuz, bu anıtsal eserin, yüksek Anadolu yaylasının ortasında, pırıl pırıl göğe doğru yeniden doğuşa ve gençliğe armağan edilmiş bir coşku gibi fişkirabilmesi için, en azından bir İmparatorluğun yıkılması gerekiyordu.

Ama, görkemli olmasına rağmen bu anıtın mimarisindeki duruluk ve bir yerde durgunluk, içinde barındırdığı insanın atılgan, tutku dolu yapısını yansıtmamaktadır. Bunun için, istemese de insan, ona ilk mezar olan ve gezgin atalarının hayatını hatırlatarak, Ankara'nın **Bozkurt**'unu, Ertuğrul'un göçebelerine bağlayan hafif muslin çadırı özlemle aramaktan kendini alamıyor.

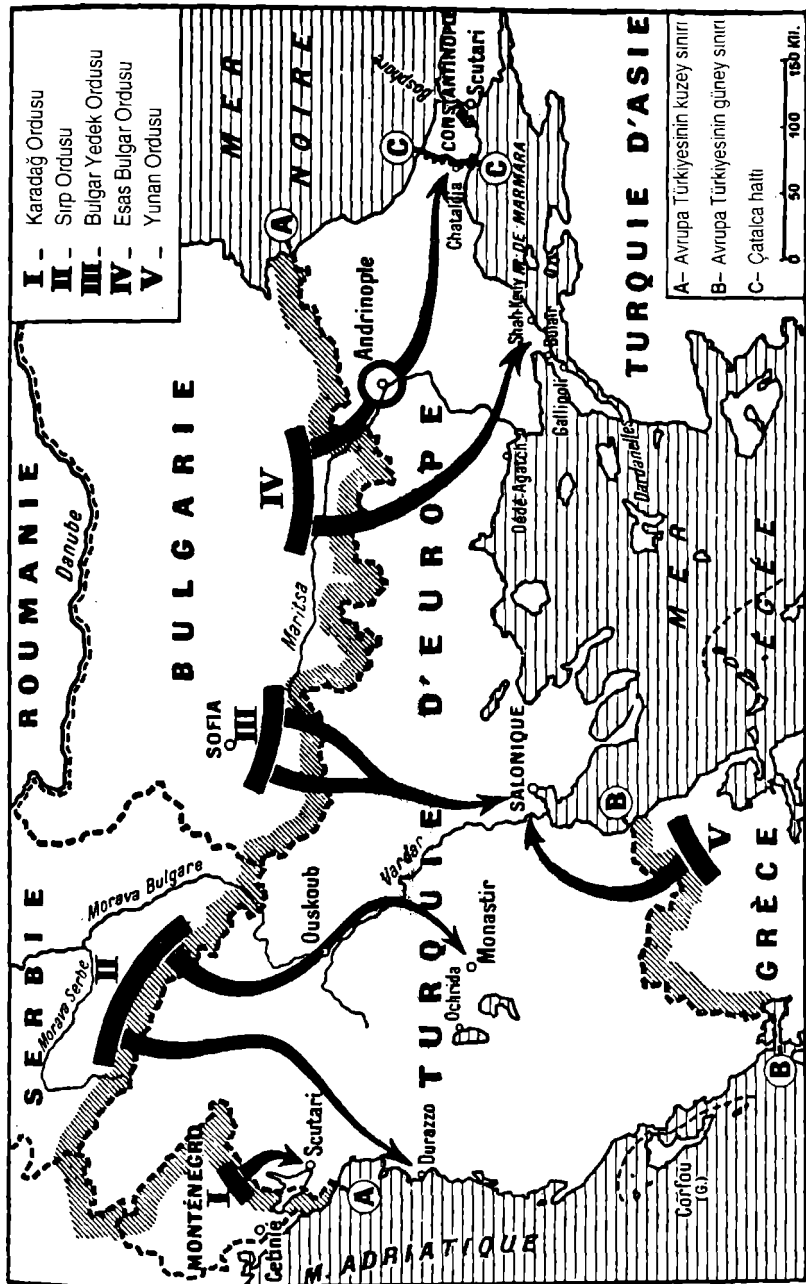
39*) Yazar, Ertuğrul'un çadırları ile özdeşleştirmek istemiş olsa gerek. (Z.Ç.)
130) 10 Kasım 1953.

Haritalar

arlık döneminde (1550)

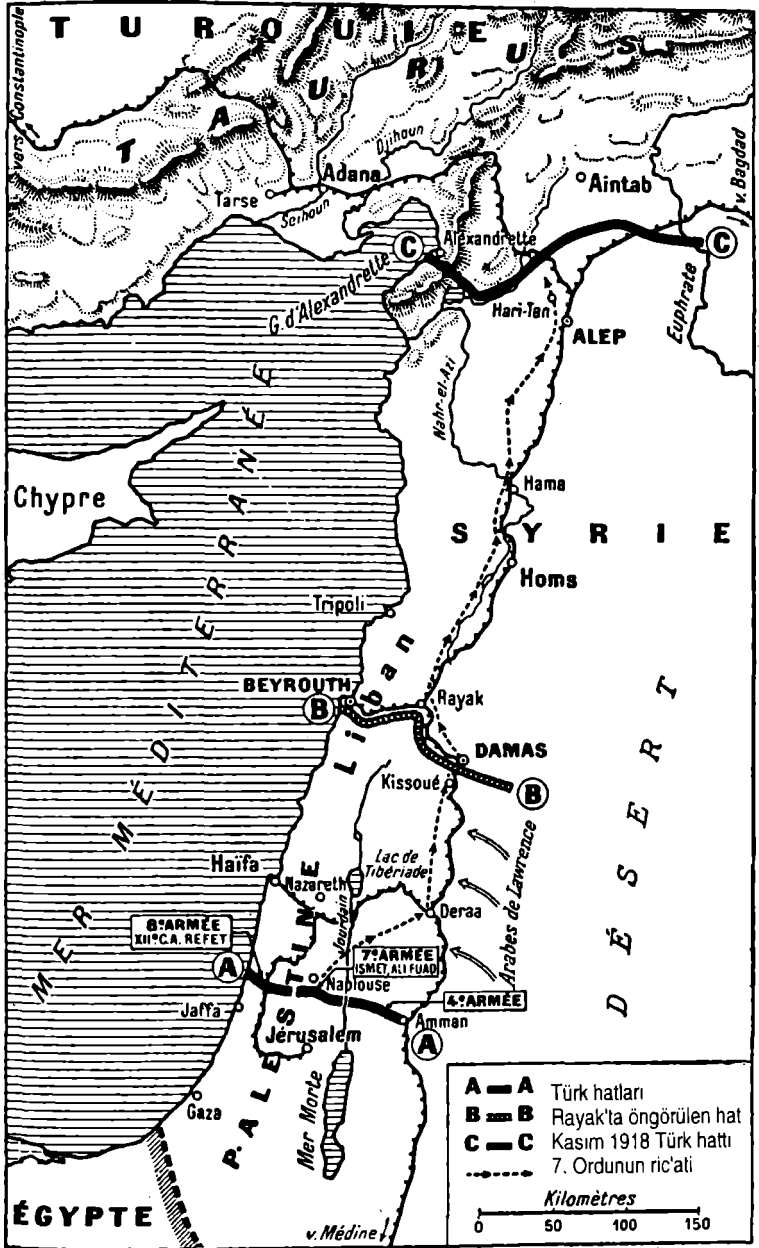

Birinci Balkan Harbi

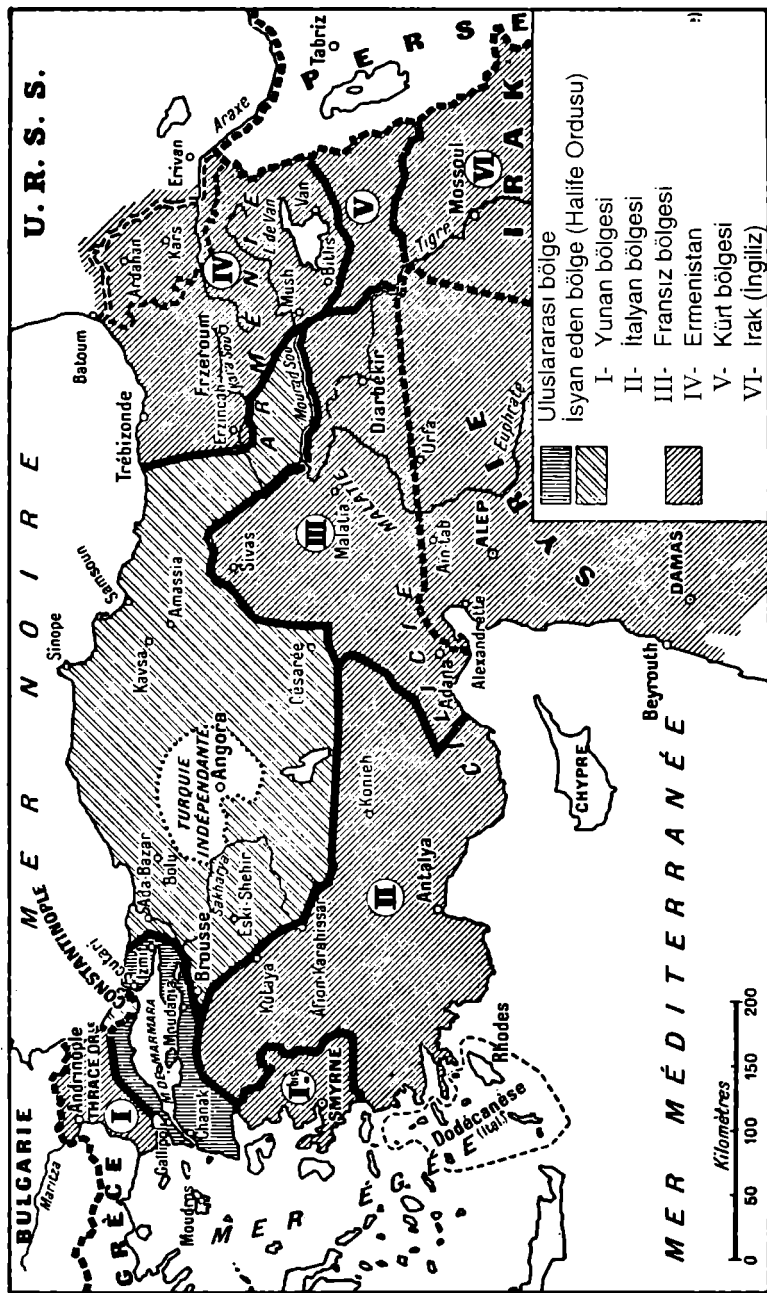
TURQUIE D'EUROPE

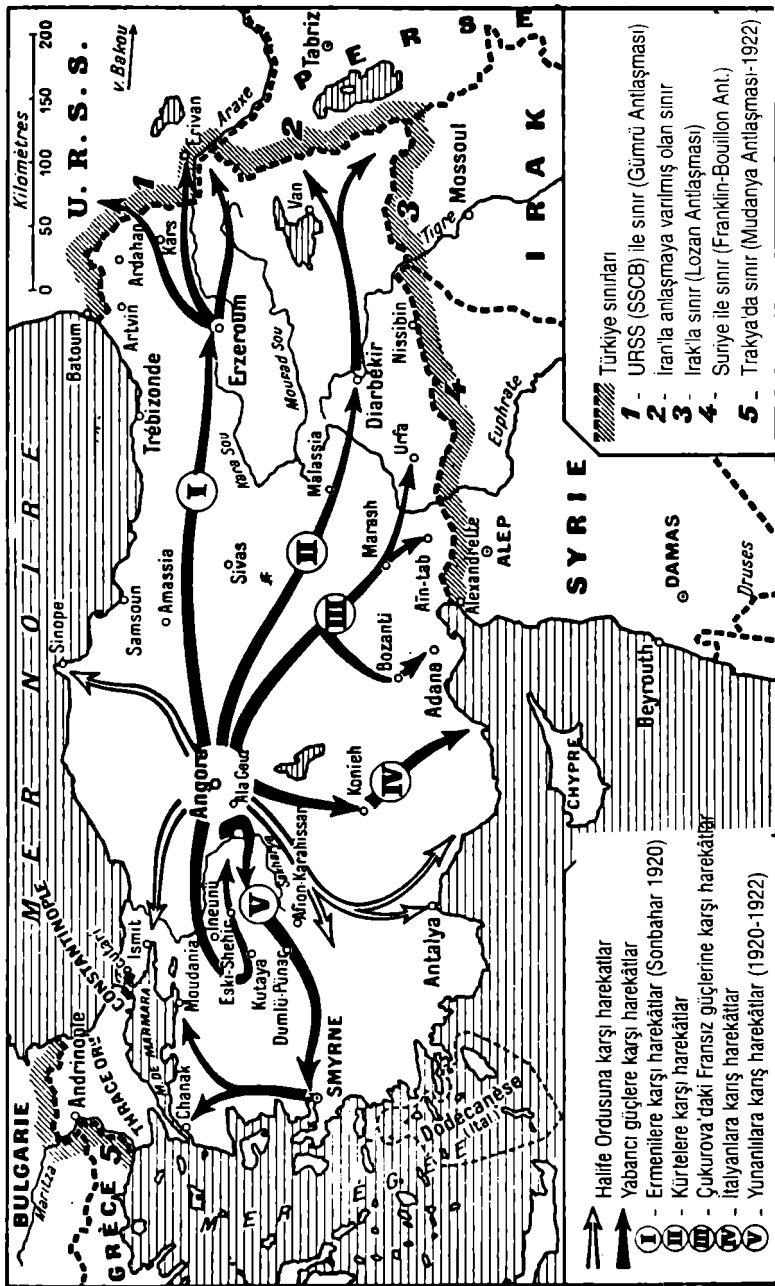
Çanakkale Savaşı

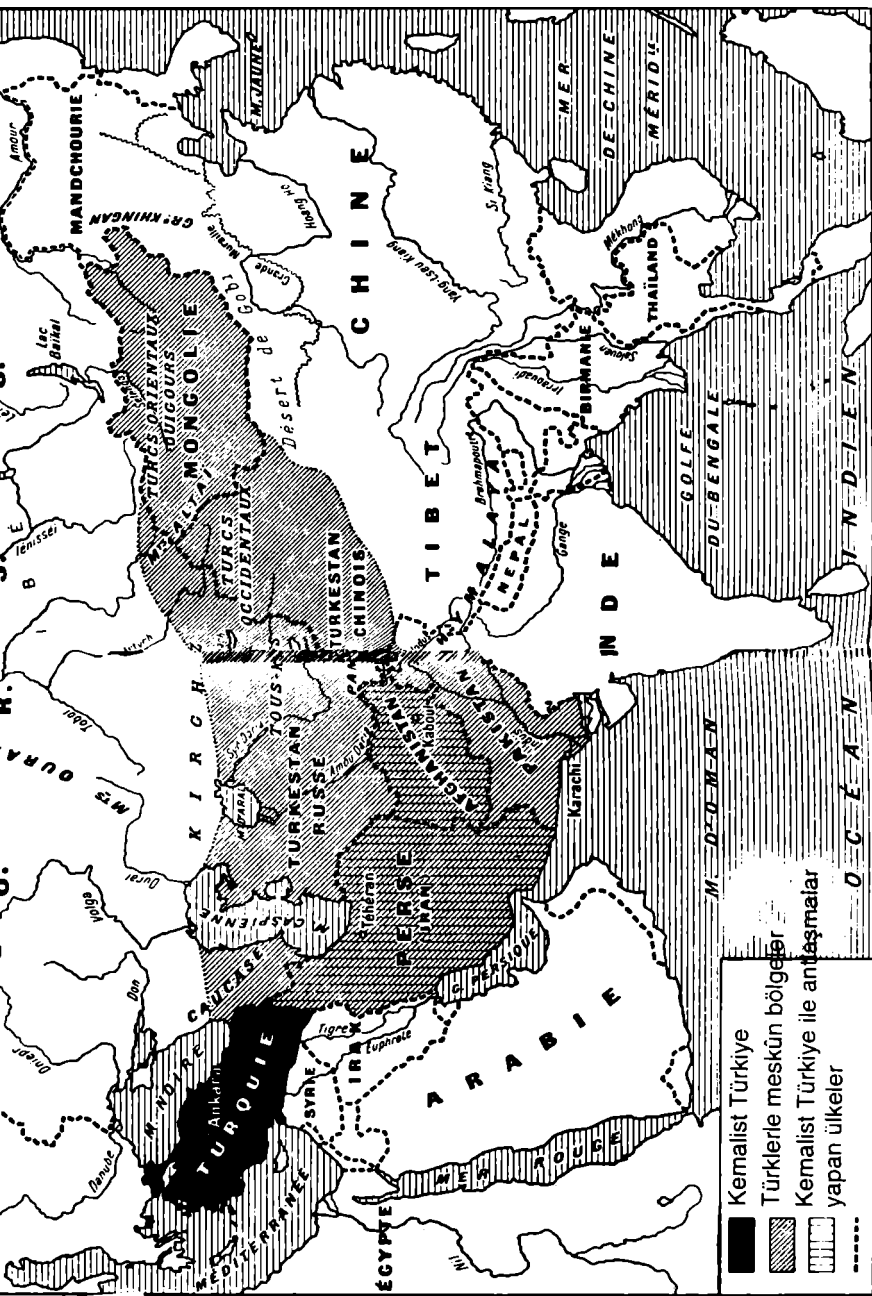

Suriye'den çekiliş

Sèvres Antlaşmasına göre Türkiye

Türk Dünyası

BİBLİYOGRAFYA

(Alfabetik sıra ile)

A. Eserler

- Alphand Hervé, Osmanlı borçlarının paylaşılması ve çözüme bağlanması, Paris, 1928.
- Ancel Jacques, Doğu Sorunu, Paris, 1923.
- Armstrong H.C., Bozkurt, Londra, 1936.
- Barthold William, Türkistan, Moğol İstilas Altında, Londra, 1905.
- Benoist-Méchin Jacques, İbni Suud, veya Bir İmparatorluğun Doğuşu, Paris ,1955.
- Bérard V., Jön Türk İhtilali, Paris ,1909.
- Bischoff Norbert de, Dünyada Türkiye, Paris ,1936.
- Bobtchev S.S., Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Sofya, 1927.
- Bouron N., Dürzîler, Paris ,1930.
- Busbecq Augier Ghiselain de, İmparator Rodolphe II'ye Mektuplar, Paris, 1896.
- Cahun Léon, Asya Tarihine Giriş, Türk ve Moğollar, Paris ,1896.
- Cavaignac Eugène, Hitit Meselesi, Paris, 1936.
- Champdor Albert, Timurlenk, Paris, 1942.
- Contenau Georges, Hitit Medeniyeti, Paris, 1939.
- Cemal Paşa, Hatıralar, Münih, 1922.
- Delage Edmond, Çanakkale Faciası, Paris, 1931.
- Downey Fairfax, Muhteşem Süleyman, Paris, 1930.
- Fabre-Luce Alfred, Doğu'da Matem, Paris,1950.
- Fuad Ali, Boğazlar Meselesi, Paris, 1928.

Gentizon Paul, Mustafa Kemal veya Doğu Yürüyor, Paris, 1932.
Gide André, Günlük, Paris, 1950.
Görlitz Walter, Alman Genel Kurmayı, Londra, 1953.
Grosbois Jacques, Türkiye ve Boğazlar, Paris, 1945.
Grousset René, Bozkırların İmparatorluğu, Paris ,1939.
Hamilton General Sir Jan, Gelibolu Harekâtı, Londra ,1919.
Hrozny B, Hitit Yazıları, Prag, 1933.
Lamouche Albay Léon, Türkiye'nin Tarihi, Paris ,1934.
Lavissee ve Rambaud, Cihan Tarihi, Cilt II, Paris ,1893-1901.
Lawrence T.E., Bilgeliğin Yedi Direği, Paris ,1949.
Limon von Sanders General, Türkiye'de Beş Yıl, Paris, 1923.
Murray Gilbert, Yakın Doğu Canlanıyor, Londra, 1938.
Papen Franz von, Hatıralar, Londra, 1953.
Percheron Maurice, Asya Fâtihleri, Paris, 1951.
Pinon René, Avrupa ve Genç Türkiye, Paris, 1911.
Ronart Dr.Stephan, Bugünün Türkiye'si, Paris, 1937.
Roux Charles, Çanakkale Seferi, Paris, 1920.
Schlumberger Güstave, 1453'te İstanbul'un Kuşatılması, Alınması ve Yağmalanması, Paris, 1922.
Selim Teğmen, Bir Türk Subayının Savaş Günlüğü, Paris, 1913.
Türk Tarih Kurumu, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul, 1935.
Témoin M., Türk-İtalyan Savaşının Tarihi, 1911-1912.
Villehardouin, 4.Haçlı Seferlerinin Günlüğü.
Woolley C.Léonard, Sümerler, Paris, 1930.
Zafernâme.

B. Rapor ve Nutuklar

Osmanlı İmparatorluğu Salnamesi
Türkiye Yıllık İstatistiki, Ankara 1958 ve devamı.

BIBLIOGRAPHIE

(Par ordre alphabetique)

A: VOLUMES

- ALPHAND (Hervé): Le partage et le règlement de la dette publique ottomane. Paris, 1928
- ANCEL (Jacques): La question d'Orient. Paris, 1923
- ARMSTRONG (H.C.): Grey Wolf. Londres, 1936
- BARTHOLD (William): Turkestan, down to the Mongol Invasion. Londres, 1905
- BENOIST-MÉCHIN (Jacques): Ibn Séoud, ou la naissance d'un royaume. Paris, 1955
- BERARD (V.): La révolution Jeune-Turque. Paris, 1909
- BISCHOFF (Norbert de): La Turquie dans le monde. Paris, 1936
- BOBTCHEV (S.S.): La Constitution de la République turque. Sofia, 1927
- BOURON (Capitaine N.): Les Druzes. Paris, 1930
- BUSBECQ (Augier Ghiselain de): Lettres à l'Empereur Rodolphe II. 1631
- CAHUN (Léon): Introduction à l'Histoire de l'Asie: Turcs et Mongols. Paris, 1896
- CAVAIGNAC (Eugène): Le problème Hittite. Paris, 1936
- CHAMPDOR (Albert): Tamerlan. Paris, 1942
- CONTENAU (Georges): La civilisation des Hittites et des Mitaniens. Paris, 1939
- DELAGE (Edmond): La tragédie des Dardanelles. Paris, 1931
- DJEMAL PACHA: Mémoires. Munich, 1922
- DOWNEY (Fairfax): Soliman le Magnifique. Paris, 1930
- FABRE-LUCE (Alfred): Deuil au Levant. Paris, 1950

FUAD (Ali): La question des Détroits. Paris, 1928
 GENTIZON (Paul): Mustapha Kémal ou l'Orient en marche. Paris, 1932
 GIDE (André): Journal. Paris, 1950
 GÖRLITZ (Walter): The german general Staff. Londres, 1953
 GROUSSET (René): La Turquie et les Détroits. Paris, 1945
 GROUSSET (René): L'Empire des steppes. Paris, 1939
 HAMILTON (général Sir Jan): Les opérations de Gallipoli. Londres, 1919
 HROZNY (B.): Inscriptions Hittites. Prague, 1933
 LAMOUCHE (Colonel Léon): Histoire de la Turquie. Paris, 1934
 LAVISSE et RAMBAUD: Histoire universelle. Tome II. Paris, 1893-1901
 LAWRENCE (T.E.): Les sept piliers de la Sagesse. Paris, 1949
 LIMAN VON SANDERS (général): Cinq ans de Turquie. Paris, 1923
 MURRAY (Gilbert): Near East in the making. Londres, 1938
 PAPEN (Franz von): Mémoires. Londres, 1953
 PERCHERON (Maurice): Les conquérants d'Asie. Paris, 1951
 PINON (René): L'Europe et la Jeune Turquie. Paris, 1911
 RONART (D Stephan): La Turquie d'aujourd'hui. Paris, 1937
 ROUX (Charles): L'expédition des Dardanelles. Paris, 1920
 SCHLUMBERGER (Gustave): Le siège, la prise et le sac de Constantinople en 1453. Paris, 1922
 SELIM (lieutenant): Carnet de campagne d'un officier turc. Paris, 1913
 SOCIETE POUR L'ETUDE DE L'HISTOIRE TURQUE: Histoire de la République turque, İstanbul, 1935.
 TEMOIN (M): Histoire de la guerre italo-turque, 1911-1912, Paris, VIL-LEHARDOUIN: Chronique de la quatrième Croisade.
 WOOLLEY (C.Léonard): Les Sumériens. Paris, 1930
 ZAFIR NAMEH.

B: RAPPORTS ET DISCOURS

Annuaire officiel (Salnamé) de l'Empire ottoman.
 Annuaire statistique de la Turquie. Ankara, 1928 et suiv.

JACQUES BENOIST-MÉCHIN'in Özgeçmişi

1901 yılında Paris'te doğan J.Benoist-Méchin, tahsilini Paris'te, İngiltere'de ve İsviçre'de yaptıktan sonra Quotidien gazetesinde gazeteciliğe başlamış, daha sonra International News Service'in Avrupa Servisleri Şefi olmuş (1925-28), Europe Nouvelle'in Başyazarlığını yapmıştır (1928-31). Intransigeant Dergisinin Genel Sekreterliğinde de bulunmuş (1931-32) olan Benoist-Méchin, bu tarihten itibaren çalışmalarını tarihe hasretmiştir. 1939'da askere çağırılmış, 1940'ta Almanlara esir düşmüş (22 Haziran 1940), iki aylık esaretten sonra 15 Ağustos 1940'ta serbest bırakılmış, Berlin'de Harp Esirleri Diplomatik Servisi Şefi tayin edilmiştir (Kasım 1940-Şubat 1941).

Bu görevinden, Başbakan Yardımcılığı Genel Sekreter Yardımcılığına tayini dolayısıyla ayrılan J.Benoist-Méchin, daha sonra Başbakan Yardımcılığı Müsteşarlığına getirilmiş (Haziran 1941), bu sıfatla Hitler, Ribbentrop, Mussolini, Franco, Serrano, Suner, Mannerheim, Antonesco ile müzakerelerde bulunmuştur.

Müteakiben Ankara'ya Büyükelçi olarak atanmış, daha sonra (Mart 1942) Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirilmiş, Eylül 1942'de bu görevinden ayrılmış, iki yıl sonra Fransa'da hapsedilmiştir.

Bellibaşlı Eserleri:

- Alman Ordusunun Tarihi (1918-1939), 6 Cilt
- Batıyı Sarsan Altmış Gün (10 Mayıs-10 Temmuz 1940), 3 Cilt
- Kurt ve Pars, 3 Cilt
- Mustafa Kemal - veya Bir İmparatorluğun Ölümü (Paris, 1954)
- Ibn Suud - veya Bir Krallığın Doğuşu (Paris, 1955)
- Kral Suud - veya Doğunun Yerini Alması (Paris, 1960)

- Marcel Proust'a Dönüş (Paris, 1958)
- Bir Arap Baharı - Mısır, Orta-Doğu Ülkeleri ve Türkiye Gezisi Hatıraları (Paris 1959)
- Tarihin En Uzun Rüyası, 3 Cilt
- Büyük İskender - veya Eski Bir Rüya
- Cléopatra - veya Yok Olan Bir Rüya
- Bonapart Mısır'da - veya Doyumsuz Bir Rüya

Benoist-Méchin'in ayrıca İngilizce ve Almanca'dan tercüme ettiği onun üzerinde eseri vardır.

1933 yılında İzmit'te doğan **ZEKİ ÇELİKKOL**, ilk ve orta tahsilini Türkiye'nin muhtelif illerinde yaptıktan sonra 1952 yılında Mersin Lisesi'nden, 1956 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1957-58 yıllarında Paris-Sorbonne Üniversite-si'nde Lisansüstü eğitime katılmıştır. 1959 yılında Dışişleri Bakanlığı'na giren Çelikkol, 1959-1976 yılları arasında, bakanlıkta ve yurt dışında Hamburg, Rabat ve Cenevre'de, Muavin Konsolos, Konsolos, Başkâtip, Başkonsolos Yardımcısı, Protokolde Daire Başkanı olarak görev yapmış, 1976-78 yılları arasında Rodos'ta Başkonsolos, 1978 yılında Paris'te UNESCO nezdinde Daimî Temsilci Yardımcısı sıfatı ile görevlendirilmiş ve 1980 yılında Ankara'ya dönmüştür. 1980-83 ve 1983-86 yıllarında merkezde, sırası ile Konsolosluk Dairesi Başkanı ve Konsolosluk Genel Müdür Yardımcısı vazifelerini gören Çelikkol, 1986 Nisan ayında Sudan'ın başkenti Hartum'a Büyükelçi atanmıştır. 1988 Ağustos ayında merkeze, Konsolosluk Genel Müdürlüğünü üstlenmek üzere çağırılan Çelikkol, 1991 Ağustos ayında Hollanda'nın başkenti Lahey'e Büyükelçi atanmıştır. Hollanda'daki beş yıla yakın hizmetini müteakip 1996 Şubatında Venezuela'nın başkenti Karakas'a atanan Zeki Çelikkol, Bayan Özden Barım ile evli ve biri kız iki çocuk babasıdır. Çelikkol'un Türk Tarih Kurumu tarafından birinci baskısı 1986, ikinci baskısı da 1992 yılında yapılmış olan **"Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe"** ve 1990 tarihinde basılan **"İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe"** adlı iki Türkçe eseri vardır. Ayrıca Fransız yazar Prof. Paul Dumont'dan çevirdiği ve Kültür Bakanlığı'nın yayınladığı **"Mustafa Kemal"** ile Fransız yazar Alexandre Jevakhoff'dan çevirdiği ve İnkılâp Kitabevi'nin yayınladığı **"Kemal Atatürk"** adlı iki tercüme eseri daha vardır. Lahey'deki görevi sırasında, Doç. Dr. Alexander de Groot ve Dr. Ben Slot ile birlikte hazırladıkları Türkçe-İngilizce dillerinde, **"Lâle ile Başladı"** – **"It began with the Tulip"** adlı eseri de basılacaktır. Sudan Hükümeti'nin İki Nil Nişanı'nın 1. Derecesine sahiptir.

Bu kitap, zamanında Ankara'nın Bozkurt'u diye anılan, Kemalist Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı'nın gerçekten sıra dışı kaderinin öyküsüdür. Çağımızın en önemli tarihî olayları arasından belirip öne çıkan bir tablo: Türkiye açısından Orta ve Yakın Doğu halklarının uyanışı.

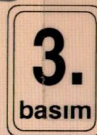
Sefalet içindeki, küçük bir tarım ülkesi boyutlarına indirgenmiş ve İngiliz, Fransız ve Rus ordularıyla çevrilmiş bir imparatorluğun mirasçısı olan Mustafa Kemal, iktidarı ele geçirmeden önce "Bir ihtilalden daha fazlasını yapmak gerektir" diyor. O tarihte daha Türkiye yok. Onu dünyaya getirmek gerek. Mustafa Kemal ömrünün sonuna kadar bu yıpratıcı eser için çalışacak ve kendisinden sonra gelenlere kansız ve sendeleyeen, ama baştan aşağı değişmiş ve yeni bir canlılıkla titreyen, genç bir ulus bırakacaktır.

Yetenekli büyük bir yazar ve büyük bir tarihçinin kaleminden size bu kitapta sunulan, çağımız tarihinin hâlâ güncelliğini yitirmemiş olan, işte bu heyecan verici tablosudur. Görüleceği gibi, gerçek bir kez daha, hayal edilebileceklerin hepsini aşıyor, zira Mustafa Kemal'in eserinin bir benzeri daha tarihte yoktur.

Gilbert JOSEP

ISBN 975 - 494 - 682 -
99 . 06 . Y . 0105 . 14

KDV dahil

10
KDV DART